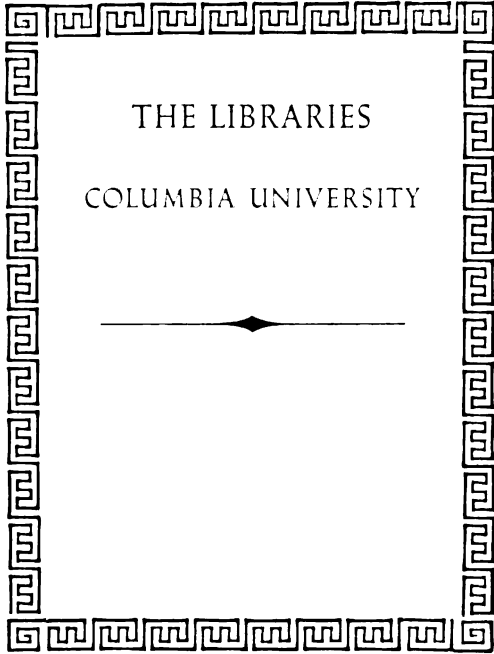

COLUMBIA LIBRARIES OFFSITE

1002526930

JERNEY JÁNOS'

1203

KELETI UTAZÁSA

A' MAGYAROK' ÓSHELVEINEK

KINYOMOZÁSA VÉGETT.

1844 és 1845.

ELSŐ KÖTET.

PESTEN,

A' SZERZŐ' TULAJDONA. M. DCCC. LI.

Ar. 41

943.91

548

1.1

BUDÁN, A' CS. KIR. MAGYAR EGYETEM' BETŰVEL.

BUDAPEST SZÉKES FŐVÁROS
KÖNYVTÁRA.

Beszerzési napló

évszám: 1902

folyószám: 530

Digitized by Google

TÁRGYMUTATÓ.

Utazási terv és e' munka' fölosztása. 1. 1.

I. ETELKÖZI UT.

Eliindulás. Orsova és Szkela Kladova 7. 1. Szörény. 8. 1. Giurgevo. 9. 1. Braila. 10. 1. Etelköz' fekvése. 11. 1. Folyóvizei. 14. 1. Galacz. 15. 1. Magyar kelő. 16. 1. Moldva' fölosztása és népessége. 19. 1. Tekucs, Adzsud. 22. 1. Klézse. Moldvai kath. magyarok. 23. 1. Moldva' régi lakosai besenyők és kúnok. 26. 1. Bákó. 28. 1. Románváros. 29. 1. Tergu-Fromosz. 31. 1. Jászvásár. 32. 1. Vazlui. 36. 1. Huszváros. 37. 1. Léva. 38. 1. Jászvásár. 40. 1. Szkulényi vezteglő intézet. 41. 1. Beszarábia' neve. 42. 1. Kalarasz. 44. 1. Kisinev. 45. 1. Kavvány. 48. 1. Kőoszlopok. 49. 1. Csübürcsök. 50. 1. Ottani magyarok. 51. 1. Neszterfejérvár. 53. 1. Sz. László' temploma. 55. 1. Beszarábiai német gyarmatok. 60. 1. Bender. 61. 1. Kisinev. 62. 1. Szkulény. Sztojcsini magyarok. 63. 1. Jászvásár. 64. 1. Botosány. 66. 1. Folticsény. 68. 1. Baja. 69. 1. Sirkövek' ásatása. 70. 1. Gyula. 72. 1. Besenyők. 73. 1. Besenyő hadsapatok. 74. 1. Magyar hadcsapatok. 88. 1. Kóvár. 85. 1. Kazar-magyar nyelv. 88. 1. Palócz-magyar nyelv. 89. 1. Niamcz. 93. 1. Niamczvár. 94. 1. Niamczy zárda. 95. 1. Kotnár és sirkövei. 100. 1. Jászvásár. Jászok. 101. 1. Ungrovalachia. 105. 1. Szabófalva. 109. 1. Bákó. 113. 1. Ásatások. 115. 1. Románváros. 116. 1. Csangó név. 118. 1. Bákó' neve. 121. 1. Kalugyeriak. 122. 1. Új Mózsés. 125. 1. Pusztina. 129. 1. Tatros. 130. 1. Gorczafalva. 131. 1. Ojtos. 132. 1. Visszapillantás. 133. 1. Madzsária. Magyarok' jelleme. 134. 1. Árpádkori nevek. 135. 1. Eredmények. 136. 1. A' magyar történetbuvárok' föladata. 137. 1.

BIZONYITVÁNYOK.

I. Bizonyítvány. A' moldvai oláh nyelvben találtató magyar szók' sorozata. 141. 1.

II. Bizonyítvány. Magyar lakosokat bíró, vagy nevüket nyelvünk-ből kölcsönözte moldvai helységek' sorozata. 152. 1. Visszapillantás. 222. 1. Hún emlékek. 224. 1. Moldva' legrégibb földképe. 225. 1.

III. Bizonyítvány. A' magyarországi besenyőkről. Besenyők' neve. Magyarországra költözése. 227. 1. Nagyobb felekezeti besenyők. 230. 1. Mosonvidéki besenyők. 232. 1. Sopronvidéki besenyők. 233. 1. Győrvidéki besenyők. 235. 1. Fejérvárvidéki besenyők. 236. 1. Csanádvidéki besenyők. 237. 1. Kisebb csoporti besenyők. 243. 1. Bács-Bodrogyomb. Baranyavmb. 245. 1. Barsymb. Biharvmb. Borsodymb. Hevesymb. 246. 1. Komáromymb.

IV

Liptóvmb. Nitravmb. 247. l. Pestvmb. Posonvmb. Somogyvmb. 248. l. Szabolcsvmb. 247. l. Szalavmb. Szeremvmb. Temesvmb. Tolnavmb. Torontálvmb. 250. l. Veróczevmb. Erdélyben. 251. l. Besenyók mint végőrök. Mint Speculatorok. 252. l. Mint Siculusok. 255. l. Mint Sagittariusok. 257. l. Besenyók' kormánytisztjei. 261. l. Besenyók' birái. Besenyó jeles férfiak. 263. l. Hadi rendezetük. 265. l. Besenyó szabadság. 266. l. Vérségük és nyelvük. 268. l.

IV. Bizonyítvány. A' magyarországi tatárokról. 271. l. Laktak Nagykünságban. 272. l. Kiskünságban. 274. l. Beköltözésük' kora. 278. l. A' neugariusok kik? 281. l. Tatár nyelvmaradvány. 284. l. Tatár miatyánk' megvizsgálása. 288. l. Nyolcz formában előadatik. 290. l. Szófejtegetése. 293. l. Tatár maradványok étel- és italnemüekben. Kása. 296. l. Laska. Boza. Író. 297. l. Kumis. 298. l. A' comán szótár' bővebb világosítása. 299. l. A' kún személy- és helynevek magyar értelmük. 302 l. A' kúnok' magyarokéval egyező ósszerkezete. 304. l. Nem halt ki az eredeti kún népfaj. 306. l.

FÜGGELÉKEK.

I. Függelék. Magyar moldo-román és oláh viszonyok. 309. l.

II. Függelék. A' moldvai magyarok' 1851-dik evi statisticája. 321. l.

III. Függelék. Árpádkori magyar hadosztályok' nevei. 325.

Wer das Dichten will verstehen,
Muss ins Land der Dichtung gehen.
Wer den Dichter will verstehen,
Muss in Dichters Lande gehen.

Goethe.

„Mindenkinek meg van saját kedvencz eszméje“ — illyest fejez ki némí magyar közmondás. Miért tagadnám? bennem is foganszott még gyermek idóm alatt egy kedvencz eszme. Annélkül, hogy a' kerek föld' számos vidékeit be ne utazzam: minő silány, minő örömtelen lenne az élet: ez lebegett szemem előtt örökké. Melly dicsó dolog országot világot látni! gyakran sohajték föl magamban szülőföldem' keskeny határa közé korlátozott állapotomban. A' képzelődés időnkint öregbültével szük lón keblemnek a' haza, mellynek szélét hosszát még nem ismertem, átmérni gondolattal is alig tudtam. — Messzire, minél távulabb menendez, ha majd egykor független állást érlelend nekem is az idő. Ez volt gyermekkoromban irány nélküli vágyam; ez ringatá éretlen képzelgéseimet. A' gyermek ifjává lett; kötelességi munka, majd a' latin könyvek' lélekkinzó tanulása törpíték le a' főnrepdeső vágyakat. Engedelmisségre inte a' szokás' nagy hatalmu parancsa, hogy én is, mint más kortársaim, iskolákat járjak és végezzek, mi nélkül e' honban ifju embernek üdv és boldogság nincs. A' hó vágyak' kalandos álmait iskolai szünidők' örömei oszlaták- 's majd nyom nélkül repíték el. Haladva azonban tanulási ösvényemen, érteni kezdém, hogy zarándoklat nélkül könyvekből is élvezhetni a' messzi országok' ismeretét. Utleírásokra fordítám figyelmem, azok lettek olvasmányim' legkedvesb tárgyai. A' jelennek ismerete a' multakkali combinatiót huzzák szükségkép maguk után, mi által kutatóvá, régiségbuvárrá legkönnyebben varazsoltatik az összehasonlitni szerető.

Iskolai pályám befejezésének ideje épen azon korról találkozék, midön a' nemzetiség eszméje hosszas apathia után uj életre vergüdni törekedett. A' nemzet jövője, jelene és multja, sok gondolkozó főt kezdte foglalatoskodtatni az irodalom terén, mellyre a' maga korában roppant hatásu, 1817-dik

évben megkezdett „Tudományos Gyűjtemény“ nyílt mezőül, szabad közlönnyül szolgált kinekkinek. — A' történettudomány legnélkülözhetlenebb kellék a' nemzet' célirányos fejlesztési eszközök sorában. Átvizsgálni a' multakat: ez kulcs a' jelenre és jövőre. Minő volt a' magyarnemzet' alakulási kezdete? honnan lón származata? számtalan értekezésekben vitatattott meg vagycsak e' folyóiratban; de biztos eredmény 's határozott világosítás nélküli okoskodáshordaték merőben halomra. Kutfőkből, hiteles kutfőkből kell mind-ezeket kinyomozni: e' gondolat vezetett arra, hogy nem ragaszkodva Pray, Kationa, Fessler, Engel' stb. vezérállításaihoz, korán magukat a' kutfőket, az egy-vagy közelkoru legrégebbi írókat kezdém olvasni. Ezek sem elégitének ki, miután több helyeik homályos és a' régi lakhelyzet' ismeretére nézve kétes-kitételűek, vagy épen hiányosak, földerítést kevesbé adók. Gyermekkori vágyaim élledtek föl ekkor ujjal bennem. „Keletre kell utaznod, megvizsgálandó azon földet, mellyen e' szép hazát szerzette hős magyar elődök egykoron laktak; fölkatatnod az onnan ideköltözött ősök' történetére viszonyló emlékeket, mik a' mult idők' vastag homályba burkolt eseményrétegeire fénysugárt önteni képesek.“ Ezt tűzém éltem' egyik múlhatlan föladataúl. — Igen; de az ifjút, az inkább ma mint holnap repülni vágyót ezerféle viszonyok bilincselék le, minelfogva elszántságának, erős föltételének ura nem lehetett. Hullámzva vonult el fölöttem a' viruló kor, anélkül, hogy keletfelé, a' régi magyar lakhelyek' határköveit látnom engedte volna a' sors. És ez igen jól történt; mert a' hajdankor' emlékeit buvárkodónak sok előismerettel szükség birnia; az összehasonlítás fokait, mi, régi, régibb és legrégebbi, nagy gonddal tanulnia; 's eleve megismernie hü leírásokból azon földterületet, mellynek őstörténetét vizsgálandóul fölkarolja; ekkint eredményezhet csak duzs sikert fáradozása. Igen jól történt mondom, hogy ifju éveimben nem, de akkor mehettem keletre, midőn már Herodotustól kezdve a' régi történetírókat, a' honi és külföldi krónikákat, a' mennyiben tárgyamra vonatkozóknak találám, majd mind kellőleg megismertem, olvastam és egybevettem.

Ezekből értheti a' szives olvasó, hogy jelen-utleírás épen nem azon uti rajzok' sorába tartozik, miket Yorik érzékeny utazása' előbeszédében föl-hord; 's hogy e' munka nem egyéb, mint a' magyar nemzet' őslakhelyének fölkeresése, kimutatása és történetére vonatkozó rokon tárgyak' kiemeléssel ismertetése, gondos figyelmet fordítva mindenha és mindenütt a' föld' lakóinak jelenkori állapotára.

Tudvák a' magyar Academia előtt, minő vizás körülmények előzék meg ez 1842-re kitüzött, de csak 1844-ben megkezdhetett utazást. E' tárgy ide szorosan nem tartozván, fölemlítését mellőzendőnek vélem.

Az akadályok' legyőzése után ütött végre 1844-dik év' tavaszán az óra, hogy utamhoz kezdjek, mellyet bizonyos, enmagam által kimért terv szerint valék végrehajtandó, nem levén senkitől utasítással ellátva. Azon tartomány' mindenek előtti megvizsgálását szabtam magam elé, honnan a' magyarok Arpád' vezérlete alatt a' Tisza és Duna vidékére jövének; jöttek pedig az ugy nevezett Atel- vagy Etelközből; minek a' mai Moldva és Beszarabia felel meg. Azután következik Lebedia, honnan a' mondott Etelközbe vergődtek. Valamint megismerni amazt, ugy ennek holvoltát kipuhatolni, meghatározni, és netalán még fűnlevő emlékeit megvizsgálni vala legkivánatosb eredetünk' egy nevezetes hézagának kipótlására. Ezen tartományok' megjárása után valék menendő egy, még ekkorig nevérol nem ismert vidékre, honnan legrégebben költöztek nyugot felé, és eredeti fészükül tartandó. A' befejezett működéshez képest három szakaszra osztlik e' munka.

I-só: ETELKÖZI UT.

II-dik: LEBEDIAI UT.

III-dik szakaszban: PARTHIAI KUTATÁS, — vagyis a' magyar nemzet' onnan származásának bebizonyítása, mint a' főnebbiekből és történeti emlékek összeillesztéséből vont eredmény, foglaltatik.

Moldva és Beszarabia' főleg jelenkori állapotának hajdanivali összehasonlításánál saját tapasztalásomon és a' beszélő emlékeken kívül a' melly segédeszközök- és forrásokkal éltem leginkább, azokat rendre elsorolom.

Reychersdorff Georg. Transilvani, Chorographia Moldaviae. Kijött Bécsben 1541-ben, 4r. Ujabban Schwandtner' gyűjteményében: Scriptorum Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. in fol. Tom. I. Ezen író I. Ferdinandnak levén moldvai követe, több becses észrevételeket hagyott reánk különösen a' régi helyekre nézve.

Broniovii Mart. Descriptio Tartariae. Kijött Kölnben 1595-ben; ujlag Schwandtner' most említett gyűjteménye' I. kötetében.

Bandin Mark moldvai helyettes püspök az ottani kath. egyházak' 1646- és 7. évi látogatásáról hivatalos tudositást készítvén, hiteles kéziratból kiadá Gegó Elek „A' moldvai magyar telepekről“ czimü, Budán, 1838-

ban 8r. közzétett munkájában. A' mennyire hiányos Gegó' utazása: olly megbecsülhetetlen Bándin' közleménye a' moldvai magyarokról.

Timon Sam. *Imago Antiquae Hungariae*. Viennae, 1762. in 4.

Kantemir Demet. *Historisch-Geographische und Politische Beschreibung der Moldau mit Landkarte*. Frankf. und Leipzig, 1771. in 8. — Hibás, a' történetek' kritikátlan ismeretéből eredő állításokkal tömött, azonban több tekintetből haszonvehető.

Zöld Péter székely papnak a' moldvai és beszarabiai magyarokrolitudo sitása 1776-ban. Becses ismertetést foglal magában. Kiadatott több helyütt, jelesen „Ungarisches Magazin“ III. Band, I. St. Posen, 1783. Molnár János' Magyar könyvházában, és Sándor István' Sokféléjében, meg Budai Ézsaiás' Magyarország Historiájában közöltettek belőle kivonatok.

Peyssonel, *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares, qui ont habité les bords du Danube*. Paris, 1765. in 4.

— — *Traite sur le commerce de la Mer Noire*. Paris, 1787. in 8.

Benkó Jos. *Milkovia*. Viennae, 1781. in 8. Tom. I. A' Cumaniban volt püspökségről értekezik.

Sulzer F. Jos. *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Walachey, Moldau und Bessarabiens*. Wien, 1781—82. in 8. I. II. III. Bd. — Sokat összehordott e' szorgalmas író bőbeszédű munkájában, de a' tartományt tapasztalásból eléggé nem ismervén, több kérdéseknél tévuton járt; mindazáltal iratai maiglan maradandó becsnel birnak.

Engel Joh. Chr. *Geschichte der Moldau und Walachey*. Halle, 1804, in 4. I. II. Th.

Wolf Andr. *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*. Hermanstadt, 1805. in 8. I. II. Th. Saját tapasztaláson épült sok hasznos ismertetést foglal magában.

Voyage en Valachie et en Moldavie. Traduit de l'italien par M. Lejeune. A Paris, 1822. in 8. Tulajdonkép nem utazás, hanem tapasztalások utáni rendszeres leírás, mellyet a' franczia fordító bővített.

Aszáki, Kogalnicsan, Szkriban, Guszti és Szeuleszku moldován írók' munkairól helyenkint leend szó.

I.

EDELKÖZI UT.

I. ETELKÖZI UT.

Moldvába utazni hazánkból, legcélszerűbb gőzössel a' Dunán. Pestről ezt könnyűszerrel tehetém; de részint hogy a' hosszas dunai utat, melly sok tekintetben fárasztóbb a' szárazinál, kikerüljem, részint hogy az Alföldtől is bucsut vehessek, utvonalamat tengelyen Szeged- és Tömösváron át irányzám Orsovának, ott szállandó a' gőzösre, melly Galaczba, Moldva' legjelentékenyebb városába viend. Aprilis' végével hagyám el Pestet, jó kedvvel és egészséggel, miben az eleve egy évig gyakorlott vizivás és tejevés derekassan megedzett. És e' szoktatást — közben legyen mondva — minden keletre utazónak, ha a' kényelemtelenség' sanyarait előre legyőzni akarja, „probatum recipe“ gyanánt ajánlom. — Az Alföldhöz családi viszonyok által kötetvén, pár héti késedelem után jutottam el a' régi Miháld nevezetben már nem élő Mehadiára, honnan Orsovába, távulról utazónak csak egy ugrás. Ott késvén néhány napot, majus 14-dikén értem be Orsovába. Mehadiát, Orsovát és a' kazáni, boldogult Vásárhelyitől vezetett uti munkálatokat még 1834-ben megvizsgálván, semmi sem vala előttem uj, mi különösen figyelemre gerjesztett volna. 20-dikára volt ekkor némi közbejött véletlen miatt az indulás határozva; kissé sok idővesztés messzire szándékozónak. A' regényes vidék, a' szkéla, a' naponta előforduló ujjab meg ujjab apró tárgyak, és a' szupaneki veszteglő intézet' megvizsgálása csak hamar lefolyaszták várakozásom' napjait. Itt találkoztam Jablanczyval, a' „Világ“ egykori segéd szerkesztőével, szinte keletfelé utazóval, ki nek társaságában többszöri kirándulásokat tettem a' vidékre. 20-dikán végre, reggeli 7 óra előtt egy negyeddel indulánk el „Mentor“ szállító hajocskán, összes számmal 36-an levén utazók; jobbára kereskedelmi ügyben, és csak én, Jablanczy, meg Listyán academiai festő, magyar honiak. Podgyászaink és az árucikkpek ladikon komáromi születésü magyar hajósok által vitettek. Török vagy Uj-orsova mellett elhaladva, 8 órakor jutotunk az ismeretes „Vaskapu“ sziklái fölé, mellyen tiz perczig tartott átvonulásunkat a' mélyből fölhangzó tompa moraj adá tudtunkra. 9 órakor már Székéla-Kladovánál, az oláhországi véghelynél állánk meg, hol a' hajóállomásban „Zrinyi“ gőzös várt reánk. Kiléptemkor első találkozásom

Székéla-
Kladova.

Tót Mihály zalamegyei kanizsai származásu élemedett lakatos legénnyel vala, ki a' gőzös' raktári műhelyében dolgozgatott némellykor. A' falu szél-
lin álló korcsmák' egyikébe vezetettve általa, legott magyar szokás szerint
belföldi vörös borral kináltattam meg, de sajnálkozására mint vizivó elnem
fogadhattam szives kináját. Itt akar ön élni halni, mondám neki, 's nem
vagyik többé vissza édes hazánkba? Hej! uram, dehogy nem kívánnék,
felelé, de ugyan mire menjek vissza? Hazánkban nincs becese 's életmódja
a' honfinak; ha városban akar letelepedni, koldus-botra jut, mig mesterré
lehet, ott csak a' külföldi német nyer előmenetelt. Itt él minden a' mint él-
het; szabad a' mesterség; sem pénz, sem rokonság nem ád előjogot. Már ősz-
be csavarodott hajam, kinevetnének otthon, hogy még most is legény vagyok.
Ferde fogalommal birt ugyan az agglegény, de mégis, fájdalom, sok rész-
ben igaza volt. Értesite arról hitelesen, miszerint Oláhország' előkelő vá-
rosaiban számtalanok és majdnem kizárólag magyarok a' mesteremberek.

Szörény. Használva az itt időzést, Jablanczyval kladovai targonczára ülven,
Szörénybe, vagy Severini toronyba (T u r n u d e S e v e r i n u l), egy ujdón,
három év óta telepített városba rándulánk ki, melly Kladovatól félóranyi-
ra fekszik keletnek, a' híres severini torony (Turris Severini) romjainál,
Csernecz várostól hasonló távulságra. Ezen vidék alkotá egykor a' magyar
szörényi bánság' vagy végmegye' (Banatus Severinensis) egy részét, melly-
nek alsóbb részén volt a' Haram- vagy Horomvármegye (Comitatus Ho-
romiensis). A' torony és hidfő' romjainak megvizsgálásával tölténk időn-
ket, vissza vissza merengve Traján császár' eseményduzs korába, vissza
a' magyar előidőkbe, midőn e' földrész IV. Béla kir. által 1247-ben sz. Já-
nos' német rendü kereszties lovagainak ajándékozott „Terra de Zeu-
rin o“ név alatt, 's két év mulva pedig már Lörinczbán által kormányoz-
taték a' magyaroktól épített e' toronyban most is fön levő várából. — Esteli
8 óra tájban indult csak el Zrinyi, 's egy kis órai haladás után horgonyt
vetve Verbicza szerb részeken falu átellenében a' Duna' közepén, hon-
nan másnap reggeli 3½ órakor indult el, három órai haladás után jutva
Radujevacz szinte szerb falu irányába, hol veszteglőhely létez az ott
beszögellő török részi Bulgaria' ellenébe. 10 és ½ órakor jutánk Kalafat-
hoz az oláh részen. Itt ladikunk parthoz evezvén, Braun orvost és két gyer-
mekét vevé fül. Az oláh vajda' szolgálatában levő ezen contumatziai or-
vos, honunk' fia, nyelvünkön társalga velünk, de gyermekei oláhnál

egyebet nem értenek. A' magos téren fekvő Kalafátnak majdépen irányában létez túlparton a' bulgariai Viddin török erősség, régi iratinkban Budun és Bodon néven ismeretes, melly az árpádi korszakban besenyő kúnoknak volt fészke. Fekszik térföldön, mintegy 22 török mecsetet és minaretet olvastam meg a' Duna' partjaig nyuló, cseréptetejű tarka házai között. Fél óráig tartott az alattai elvonulás. Sik földét fél órányi távulságra szépen emelkedő hegyek váltják föl. Délutáni 2½ órakor haladtunk el a' hegyen fekvő Palankánál; 6 órakor pedig Orejovát értük, melly szinte hegyen épült; fölötte éjszakra a' szőrényi toronyhoz magosságban hasonló falromok. Bir számos mecsettel és egy pasalakkal. 8¼ órakor horgony vettett.

22-dikén 3 óra után elindult hajónk. Balra, az oláh részen, a' messzi nyuló sikságot bizonyos, mintegy 3000 lépésnyi távulságra a' Duna' mentén nagy halmok látszanak, miket a' beföldiek Mohilla és Modzsilla néven neveznek, mi pedig kúnhalmoknak mondanánk örömet, ha sir, nem pedig órhelyül használtaknak tudnók bizonyosan. Illy halmokkal, az agg és későbbi világ' emlékmaradványaival minden vidéken gyakorta találkozván, róluk mint gyűjtött ismeretim egyik tárgyáról külön fejezetben szükség elmondani a' véleményyt; 5¼ órakor Izlás oláh falu irányában valánk, hol már oláhországi gabna' kivitele végett ide szállongó tengeri hajók közül négyet pillantánk meg. Majd reá Nikopol török vár' külfala tünt szemünkbe. Az erősség hegyen fekszik, alatta keskeny völgyben a' város, Duna felől meredek mészkőhegy' ormától védve. Ennek általellenében Turnul oláh város, hol vesztegintézet létez. 8½ órakor Szisztovig értünk, melly hegyoldalón épült város 7 mecsettel és nevezetes hajóépítéssel. Hegytetőni vára most már omladék. Ruscsuk következett 12 órakor, hegyen és völgyben fekvő hires török város, mintegy 5 mecsettel és hajóépítéssel biró. Végre 1 órakor Giurgevo (Dzsurdzsevo) alá érünk, hol a' Duna' másik ágába vissza hajózva, falainál köténk ki, az áruszerek nagy részét kirakandók és a' teherhajót ott hagyandók. Giurgevo fallal kerített de romlott erősségű nagy város; utczái szabályszerűek, piacza kerek, mellynek közepén álló magos torony török maradvány. Épületei, mik között a' politiaház és a' szerb Szimics' laka kitünő, keleties modoruak, jobbára kertekkel ellátottak. Nem annyira az étvágy, mint a' szokás' tanulása a' legjelesb kávé- és étházba vonza bennünket, hol valódi

Giurgevo.

oláh étkeket, mondhatni, elég izeseket, költénk el, bámulatos olcsó áron hazai élésünkhöz képest. Itt már megbarátkoztam azon keleti szokással, miszerint a' dohányzónak nem tüzet, hanem szemet (carbone) kell kiáltani, hogy az illető szolga megértse kívánságát; hozzá szokott szemem egyszersemind a' padlózatnak pipáról hullott izzó széntől kiégetett valódi mozaikot ábrázoló tarkaságához. Ez így szokás; és a' szokás zsarnok hatalma ellen kimérné fejét fölemelni? Az itt már nagy kelendőségben levő „para“ nevű picziny és vékony, érczkeverék lemezből készült török pénz' neme vidor mulatásunkra szolgált, egyikünk sem levén képes a' huszasainkból visszkapott maroknyi pillangó pénzt úgy megolvasni, hogy ujjai közt ki ne csuszszék, vagy a' szellő nehányat magával ne ragadjon. Kánaáni bősége mellett minő szegény ország! 23-dikán 6 óra tájban mozdulánk ki a' giurgevói Duna-ágból, majd félóráig víz ellenébe hajózva, 9½ órakor már Tuturkán jobbparti városnak érvén irányába. E' hegyoldalban fekvő török helynek átellenében áll Oltenicza oláh falu, mellynél allantabb a' vesztegház' kényelmes épületei és só rakhely. Itt ereszkedik a' nagy oláhországi ut egész a' Dunáig, mellyen tömérdek gabnát szállít a' belföld az ott rakodó hajókra. Ekkor is 12 hajó szállásolt a' partnál. Déli 12 óra' multával Szilisztria mellé értünk, melly török város térségen fekszik, miveletlen kopár oldalu hegyektől körülvéve. 5 minaretje és egy kuptetejü mecsetje tünt ki. E' részeken már fölötte sok tengeri hajó állomásol. Az oláhországi sikság végtelen terjedelmében ad a' szemnek messze kilátást, hol Kalaresz oláh várost elhagyván, 4 órakor Rossava mellett vonult el hajónk, melly török részi, hegyoldalt fekvő helység. Fél óra multával a' két hegyközti völgyben fekvő Csernavodánál termettünk, ezután Kis- és Nagy-Simény a' bulgariái részen, más két, mindanyi kilátászó templomot nélkülöző falukkal. A' Dunát e' részeken már számos füz- és hárs-berkekben gazdag szigetek lepik el. 7 óra tájban Horszova irányában valánk, hol mohillák (nagy halmok) csoportozata látszik a' Dunától be Bulgáriába elszórva lenni; millyeket báró Tott egész Rumeliában találatóknak állit utleírásában. E' városnál megszünnek a' parti hegyek, 's végtelen térség nyilik meg szem előtt. 8 órakor eresztetett le a' horgony.

Braila.

24-dikén reggeli 4 órakor lón az elindulás, 's 6-kor már Braila hoz értünk, hol a' tengeri hajók' sokasága közt vettetett horgony. Három óra

hosszant tartott a' kirakodás, melly közben elég időnk vala a' keleti kül-
 jejá város' meg szemlélésére. A' parttól egyenest fölívó utczában menvén
 két magyar utitársammal, egy kis háznál kinn álló egyénre mutatva mon-
 dám a' velemlévőkhöz: Ime ott, az magyar, menjünk hozzá. Oda érvén,
 jó reggelt mondek. „Isten hozta az urakat“ lón válasza. Mire társaim
 egymásra nézve, rejtélynek hívek a' dolgot, holott semmi rejtély. Maga-
 tartása és arczvonása hiteté el velem a' személy' magyar voltát; és nem csa-
 lódtam. Nagy Ferencz kolosvári származásu csizmadia mester volt az, ki-
 nek anyja Foksánban Moldvában, nővére pedig Galaczban lakik. Kevés
 idő mulva másik magyar is érkezett hozzánk, kiknek már reggelirei szives
 hívogatásaiktól alig menekülheténk, használni akarván inkább időnk a'
 város és környék' szemléletére. A' Dunaparton oláh öltönyü négy fuvaros-
 ra találtam, magyar beszédüktől meglepetve. Ezek Brassó melletti Hétfal-
 luból levén, Bukurestbe 's onnan ide hozának terhet. Nevük Paizs An-
 drás, Istók és János. A' hétfalusi magyarok ismertetnek egész Erdélyben,
 a' Brassó körüli oláhság csangóknak (csangei) nevezi őket; ők maguk is
 értik e' nevet; de miért hivatnak így? azt csak történeti nyomozás vilá-
 gosíthatná föl, valamint a' moldvai csangók' nevét is.

Brailából 9½ órakor elindulván, egy óra alatt a' kívánt helyre jutot-
 tunk; és így négy meg majd fél nap mulva értünk Orsovából Galaczba,
 minek egymáshoz távulságát 100 ném. mélföldnek tartják.

Tehát Moldvában vagyok. „Üdvöz légy Etelköz, Árpád vezér' előbbi
 hazája!“ szóllék magamban, midón a' Duna' alacsony partjára kiléptem. —
 De hiszik-e olvasó hazámfiak, hogy azon föld, melly most Moldvaország-
 nak hivatik, „Aetelkuzu“ és az árpádi magyaroknak egykori hona volt? ez
 olyan kérdés, mit előbb semhogya' vidéket megjárnam, vagy olvasoi-
 mat a' további nyomozások' terére vezetném, történetkönyvekből el kell
 döntenem, bebizonyitanom.

Honi kronikaink a' magyarok' őshazájáról csak az általános „Scythia“
 nevezet alatt emlékeznek, 's e' nép' költözködését tér- és időszakasz nél-
 kül úgy állítják előnkbe, mintha az folytonosan egy végben történt vol-
 na; pedig, valamint lehetetlen, ugy magával a' népköltözés' eszméjé-
 vel ellenkezik az illy tény. Máskép tanítja Constantinus Porphyrogeni-
 tus görög császár nagy hitelü író, ki az itteni telepedés után nem sokára
 lépven a' byzanci trónra, csalhatatlan forrásokból tudhatta a' magyar

nemzet' messzi keletről jötte közben előgördült viszontagságokat, hol és mikor megállapodásukat; tudhatta igenis, hogy miért és mikor hagyák el ez vagy ama' tartományt, mielőtt Pannoniában, vagy szerinte Nagy-Morvaországban letelepedtek. Ezen Constantinus írja 949-ben a' magyarokról, kiket mindig „turka“ névvel illet: „*Altera vero pars occidentem versus sedes posuit cum boëbodo suo ac duce Lebedia in locis ATEL-CUZU nuncupatis, quae nunc Patzinacitarum gens incolit.*“ Ismét: „*Ceterum Patzinacitarum locus, quem tunc inhabitabant Turcae, a fluxu qui illic sunt cognominatur; flumina autem isthaec sunt. Primus fluxus BARUCH appellatur, secundus CUBU, tertius TRULLUS, quartus BRUTUS, quintus denique SERETUS nuncupatur.*“ Végre: „*Locus autem quem primitus Turcae occupabant, a fluvio interlabente nuncupatur ETEL et CUZU, in quo nunc Patzinacitae commorantur; a quibus sane pulsi Turcae et profugientes sedes posuerunt illic ubi nunc habitant*“¹⁾.

E' fontos sorok azok, mikből Atelkuzu nevét, folyamit és ezek' nyomán kiterjedését lehet és kell meghatározni.

A' nevezetre nézve kétszer fejezi ki magát Constantinus ekkép: hogy az ottani folyóktól, és az általfolyó vitzől „*a fluxu qui illic sunt*“ — „*a fluvio interlabente*“ neveztetik Atelcuzu vagy Etel és Kuzu néven. Az összetett, majd különválasztott kuzu szócskában legott észrevehetjük a' magyarnak sajátos köz kitételét, valamint azt is, hogy itt vizközre van célzás, a' minemü geographiai nevek hazánkban mainapiglan divatosak, például: Bodrog-köz; Csalló-köz, Mura-köz, Rába-köz, Sajó-köz, Sár-köz, Tömös-köz 'stb. az illető folyamoktól származtatva; de mint-hogy itt az elősorolt folyamok' neve különböző az Atel vagy Etel-től, azon gondolatra kell jöni, miszerint a' viz' általános, genericus neve forog fön. És valójában ugy van. Ha nyelvünket mélyebben vizsgáljuk és a' szóalakításokból a' valaha életben volt de már közdivaton kívüli gyököket gondosan kikeressük, reájövünk a' viznek egykoron többféle szavakkali kiejtésére, ilyenek például: csaj, lé, locs, özön. Mondjuk ma is csajhos, leves, locsolni, özönleni; azaz: vizes: vizesitni, viz módjára kiáradni. Keleten e' gyökök a' folyók' nevéhez ragasztva a' viz jelentisére most is használatnak. Kaukaszus vidékén és egyébütt Perzsia' tájékán: Ak-csaj,

¹⁾ Constantinus Porphyrogenitus De Thematibus et de Administrando Imperio. Bonnae, 1840. in 8. pag. 168. 171. 173. De Administr. Imp. cap. 38, 40.

Fejér-víz; Kara-csaj, Fekete-víz; Hidát-le, Hidát-víz; Mukrat-le, Mukrát-víz; Kizil-uzun, Kesely-özön, azaz Vörös-víz 'stb. De hát az Atel, Etel szót hogy fejtjük meg? Menjünk szives olvasó a' magyar köznép' viskóiba, ne kerüljük el a' pusztán lakó pásztornépet sem, kinek rendes táplaléka a' víz; lessük ki, minő nevet ad közönségesen a' víznek. Tapasztalni fogjuk, hogy az „ital“ kifejezés majd csaknem használttább a' víznél. „Adj, hozz friss italt“ annyi náluk, mint: adj, hozz friss vizet. „Itató“ közönséges neve azon helynek, hol víz van, 's a' barom ihatik. „Menjünk itatóra“ egy értelmű ezzel: menjünk vízhez, kutra. Az „Ital“ tehát víz helyett jelenkorig fón van nyelvünkben, mint a' folyó- és nem folyóvíz' genericus neve. Így él keleten az Idil, Itil. A' Volgának keleti neveze, mely közismeret szerint vizet jelent, A tel, Etel, Itil, 'stb. változó alakban mutatkozik ugy most, mint régenten. Az A tel, Etel és Ital között csak annyi különbség létezik, mint kenyér, kinyér és a' szegedi kőnyér változatos kiejtés között. Nyelvünk' természete hozza magával a' magánhangzók' illynemű fölcserélését. Constantinus mint számtalan idegen nyelvű szavai bizonyítják, a' magánhangzók' pontos kitételére nem sokat ügyelt. Higyjük el, és ne kételkedjünk azon többé hazámfiain! hogy az A tel-Etelkuzu sem több sem kevesebb, mint ITAL-KÖZ, azaz víz-köz. És így méltán nevezték mint alább látni fogjuk, ezen tartományt számos vizeiről, mellynek közeit lakták.

Nagy igazságot fejezett ki a' magyar régiségek' szorgalmas buvára Cassel utazásom óta, midőn ezeket írta: „*Es ist zwar wahr, dass A tel, Etel, I tel ursprünglich Fluss bedeute, eine Bezeichnung, die sich durch ihre verschiedene Namen bis auf den heutigen Tag herabzieht; es ist wahr, dass auch andern Flüssen dieser Beinamen angefügt worden ist; man sagt, Dscholman an Idel, und meint die Kama, Jaik Idel, Tana Idel, (Don), aber man sagt von keinem dieser Flüsse Idel, Etel allein; diese Bezeichnung gehört eben der Wolga allein*“¹⁾. Nem azt mondja-e épen, mit én vitatok, hogy az A tel, Etel, I tel: VIZ, azaz Ital jelentéssel bír? A' görög πνταμός nem egy eredetű-e a' latin potus-al, jóllehet amaz folyót, emez egyedül italt jelent? Szakértő tudósok állítják görögben a' folyam' nevének italtól, ivóviztől származását. „Ποταμός, der Fluss, Strom. (Von πίνω, also eigentlich trinkbares Wasser)“²⁾; így tanit Rost. Eleinknél is

¹⁾ Cassel, Magyarische Alterthümer. Berlin, 1848. in 8. S. 140. ff.

²⁾ Rost Val. Chr. Fr. Griechisch-Deutsches Wörterbuch. Erfurt, 1829. in 8. II. Bd. S. 328.

ezen módon „ital“ lehetett legeredetibb neve a' folyó- és nem folyó-viznek.

Már az etelközi folyamok' nevére 's meghatározására kell átmennünk.

Constantinus éjszak-keletről dél-nyugotnak vont irányban sorolja el az öt folyót; én, mind galaczi szempontombóli tájékozás, mind a' nevek' biztos meghatározása végett, ellenkező irányban látom tanácsosbnak előszámlálni; melly szerint alulról fölfelé haladva legelül áll:

a) SERETUS. Ismeretes folyó, melly a' mostani Moldvát kétfelé hasítja, Bukovinában eredvén Galacztól nyugotnak foly a' Dunába; most is Szeret nevet visel, a' régiségben Ararus néven hivatik.

b) BRUTUS. Most Prúthnak hívják, Moldvát Beszarabiától választja el, és szinte Galacz körül keletnek hasonlóan a' Dunába foly. Hajdani neve Hierassus.

c) TRULLUS. Régen észrevették már a' történetnyomozók, hogy azonegy e' folyó a' türökök által ma Turla-szujnak nevezett Dniszterrel; melly a' régiségben Tyras, azaz: Tur néven ismertetett. Figyelmeztetés nélkül is látja mindenki itt a' Turlának Constantinus által betüccsérével Trulla, vagy Trullusra változtatását, melly írásmodora alább még bővebben tapasztaltatni fog. Beszarabiát választja el az Oroszbirodalom' többi tartományai-jelesen a' podoliai és chersoni kormánymentől, 's Akkerman (Bielogrod, Neszter-Fejérvár) városnál ömlik a' Feketengerbe.

d) CUBU. Illy nevű folyó sem Moldvában, sem Beszarabiában nincs, holott már Dnisztervize a' rendben megemlítetvén, annak környékein kellett szükségkép léteznie: de van Byk vagy Buk, és Kobalta Beszarabiában, melly kettő közül bizonyosan valamelyik. Constantinus szokása szerint itt is szótag cseré forog fön. Illyen nála a' Bagabaria Babagoria helyett, valamint II. Béla kir. névtelen jegyzőjénél is Zabrag a' Zagrab. Kisértjük meg illy cserével először ia, mit ad a' Buk? ugyebár Kub lesz belőle, a' mi épen Cubu vagy Kubu névre illik. Kobaltára nem tehetni azért, minthogy két szótag' elejtésével jönne ki Kob. A' Buk viz Beszarabiában ered, és miután Kisinev fővárosnál elkigyóznék, Bender híres várnál a' Dniszterbe foly.

e) BARUCH. E' név sem ismertetik Dniszter környéke' folyói között, tehát ismét hangcsere általi fordításnak kell benne lappangni. A'

Dnizsteren túl Podoliában létezik némi folyó Rushava néven, melly Jannopol városnál foly amabba; ennek ha végtagja előre tetetik Varuscha vagy görög írásmóddal Barucha jó ki, mi a' főnebbálló Baruchal szépen megegyez. Szeret és Pruth' környéke meg Kiev között, hol őseink Etelközbe jöttökkor elvonultak, ha egyenes vonalt képzelünk, ezen Rushava folyó épen a' költözés' irányába esik, minélfogva is combinatiókból kihagyni nem lehet. Ez utolsó folyam' kivételével tehát, mellyért csak valószínűség harczol, tudjuk már „Atelkuzu“ vizeit, ismerjük a' Szeret-Pruth-Buk és Dnizsterben. A' legutóbbi volt keleti határa, vagy ha túl terjedt is rajta az éjszaki részekben, bizonyára nem nagy távolságra lehetett a' Dnizstertől. Meddig terjedt nyugoti oldala? határkövet ugyan nem tűzhetünk le, de azon körülménynél fogva, hogy a' magyarokat onnan eltoló paczinákíták az erdélyi havasokig terjeszkedtek, bizton hihetni amazoknak szinte nem a' Szeret, hanem inuen rajta a' Székelyföldre kihatását. Éjszakfelé magában foglalá Bukovinát, melly Moldvának hajdan kiegészítő része vala. Délre kéttelenül a' megnevezett folyók' torkolatáig, és így a' bulgárokat tőlük választó Dunáig, Beszarábiában szinte a' Dnizster, Feketetengerbe ömléséig nyult le. Ezen lakuból mehettek a' magyarok Leo görög császár' segítségére a' bulgárok ellen.

Üdvözlek hát Etelköz, őseink egykori hazája, mellynek most Szeret- és Pruthtorkolatai közt a' Dunáig terjedő alsó szélén állunk.

Galacz élénk kereskedő város, Moldvának legdrágább köve. Aranyokon vásárlott jó fajta gabnáját itt rakják Olasz- és Franciaország' kereskedői hajóra. Tíz külhatalom ügyvivőinek székhelye, körülbelül 13,000 adózó lakossal. Némellyek 30,000-nél többre teszik lakossága' összes számát; azonban nekem ez hihetlennel látszik. Fekszik emelkedett téren és lapályon. Többnyire oláh lakosi közt, számtalan idegen, főleg kereskedést és mesterséget üzők. Az árucikkek keleties alkatu boltjaikban (butiga) lerakvák, az utcza' hosszu sorában. Ezek közt elvonulván, első gondunk vala a' közlő dél miatt vendéglőt és szállást keresni. Fenesi olasz trattoriajába utasítván, félig olasz, félig német készületű ebédünket el is végeztük. Kevés pihenés után kiki dolga után látott. Négy napot mulatván Galaczban, nem késtem a' környéket megsejmelni. Mindenek előtt Gruber austriai agensnél mutatóván be magam, kinek szíves fogadása, részvevő utasítása, 's mint régiségkedvelőtől a' környékbéli római régiségek-

Galacz

ról nyert világosítása elfeledhetlenek maradnak előttem. A' moldvai magyarok, különösen a' csangókról oldala mellett levő segédek, és erdélyi származásu altisztól vettem némi tudósítást. — A' város' éjszaki részén a' Ventur-Hotel, és Hotel de Moldavie közt a' főutczában van az osztrák agentia, és katolikus parochia. Ezt átszemlélendő meglátogattam Doppia József olasz lelkészt, kitől a' hivek száma 300-ra tétetett; de nem sokára tapasztalám, hogy az ott mesterséget üző magyarok közül számosan nincsenek lajstromába beírva. A' kath. templom teremalaku régi szűk hely, most építetik helyébe a' tág udvarron csinos egyház, mellynek oltárához a' fejér márványoszlop- és párkányzatok olaszlonban készültek. A' templom munkásai közt bákói és háromszéki magyart is találtam. Kirándulásim mindjárt kezdetben nagy érdekűek lőnek a' régi magyar helynevek tekintetében, és olly elhatározásra birók: hogy Moldva' minden helységeinek nevét figyelemmel megvizsgáljam, kipuhatolandó, valljon oláh nyelvben minő értelmet adnak, 's nem fekszik-e bennük eltorzított 's oláhosított magyar név? Galacz fölött éjszakra elnyuló magas téren, különösen nyugot felé a' Szeret mentin mutatkoznak már a' számtalan halmok, miknek rendeltetését 's korát csak czélirányos ásatások következtében lehetne meghatározni. Éjszakfeléi irányban látszanak vonulni egész Moldván keresztül.

Egyetlen régisége Moldvának, mit biztosan római korból fönmaradtoknak állithatni, Galacztól nyugotra $\frac{1}{2}$ órányira a' Szeret' bal partján Gherdina falunál Csiglina vagy is Triclina néven ismert létezik; némi római erőség kerek alakban, mellynél kiásott faragványok és fölírásos kövek a' jászvásári museumba vitettek. Szeulesku moldvai tudós e' kövázat Procopiusnál előforduló „Caput bovis“ nevü erőségnek tartja.

26-dikán vasárnap levén, a' kath. egyházban jelentem meg tudni vágyó, minő nyelv használtatik az isteni tiszteletnél. Doppia az oltár előtt állva (mert szószék nincs) olasznyelven fejtegeté a' X parancsolatott, de ezt negyed része sem érté a' hiveknek. Híjjába! rátukmálák, hogy a' galaczi parochia olasz, ámbár a' galacziak „Ungureszka“ néven hívják. Már Bandin püspöktől 1646-ban magyar papot kivántak az ottani 70 katolikusok.

Délután egy magyar származásu ifjuval kocsira ülve a' nevénel fogva figyelmet gerjesztett Vád-ungur nevü, Galacztól éjszakra egy óra negyedre fekvő faluba rándultam ki. A' Baratos nagy tó mellett épen

a' Duna' partjához vivó lapály' irányában levén a' falu, miután az oláh nyelvből valódi értelmét, mellyben kelót (Vadum) jelent megérttettem, helyzetét áttekintve legott meggyőződtem az iránt, hogy e' név egykor a' magyaroknak Dunáni átkelésétől, járásától eredett, és bizonyára nem a' moldvai, sem a' besenyő-kún időkben, hanem midőn még magyaroktól lakaték e' föld, a' bulgárok ellen ott szálliták által táboraikat. Illy nevezetnek nem lehet történeti jelentést nem tulajdonítani. Világosan mondja Leo Sapiens, görög császár Etelközben lakó eleinkről, midőn Liuntina' Árpád fiának vezérlete alatt a' byzancziak' segítségére mentek: „*Turci* (igy nevezi a' magyarokat) *instructi Imperiali classe nostra in adversum Istri ripam transvecti et ipsius auxilio usi — Bulgarorum exercitum tenuis praeliis fortissime vicere*“¹⁾. Constantinus Porphyrogenitus pedig ekkép érinti a' Dunán átkelésüket: „*Postea vero a Leone illo Christi amante ac praeclaro imperatore accersiti trajecerunt, bellumque Symeoni inferentes victo eo fugatoque Persthlabum usque pervenerunt, et cum in urbe Mundraga eum inclusissent, domum redierunt, quo tempore Liuntica Arpade filium principem habebant*“²⁾. A' görög szövegben Liuntina (Λιούντινα) olvasható a' Liuntica, bizonyára Leventét kifejező név helyett. Cedrenus továbbá, így írja le a' magyarok' ezen átkelését: „*Hac clade et contumelia Leo in summum animi coniectus dolorem, Nicetam patricium cognomento Scelerum (id est, durum) per Istrum ad Turcos sive Ungros mittit, ab illisque petit, ut flumine traiecto Bulgariam pro virili infestent. Niceta cum Turcis congressus iis ut arma in Bulgaros moderent persuadet, obsidibusque acceptis ad imperatorem redit. — Turci fluvio transmissa universam Bulgariam populantur. Quod ubi annunciatum est Simeoni omisso Phoca in Turcos contendit; qui et ipsi cum Bulgaris praedium committere cupidi Istrum transeunt, eosque pugna congressos devincunt. Simeon aegre Dorostolum, quod et Drista nominatur, fuga elapsus est. Turci victoria potiti ab imperatore petunt, ut Bulgaros a se captos emat. Annuit imperator, civesque suos emptum mittit*“³⁾. Volt tehát MAGYAR - KELO' a' Dunán Bulgaria' ellenében.

¹⁾ Leonis Sapientis Tacticorum Cap. XVII. In Kollarii Historiae Jurisque publici Regui Vngariae Amoenitatibus. Vindobonae, 1783. in 8. Vol. I. pag. 23.

²⁾ Constantinus Porphyrogenitus. De Thematibus et de Administrando Imperio. Bonnae, 1840. in 8. pag. 172. De Admin. Imp. cap. 38.

³⁾ Georgii Cedreni Historiarum Compendium. Bonnae, 1839. in 8. Tom. II. pag. 255.

Tudjuk a' történetkönyvekből, hogy a' magyarok' e' tartománybeli kinyomatása után besenyők (Bisseni, Patzinakitae) lakták Moldvát, és hogy „CUMANIA“ név alatt ismertetett a' XIII és XIV-dik századokban; de tudjuk újabb kritikai vizsgálatokból azt is, miszerint mind a' besenyő, mind a' kún nép a' magyarok' vérrokona, azonegy nyelvet beszélő, csak szójárásban különböző felekezet volt. Tág mező nyilván immár meg előttem a' nyelvben és helynevekben fönmaradt emlékek' kinyomozására, egy olly elkülönzési mérüre vala szükségem, melynek alkalmazásával kimondhassam, vagy legalább valószínűvé teyem: mellyek maradtak itt el a' magyaroktól, mellyek ismét a' besenyőktől, vagy a' kúnoktól? Maga a' jelennen Moldvában lakó magyarság, már az újabbkori tudositások-, jelesen Gegő Elek' „A' Moldvai magyar telepekről“ 1838-ban kiadott munkájából érthetőleg, nem mind egyidejű oda származás; vannak ugyanis csangó magyarok, vannak ismét székely és egyéb magyarhoni eredetűek. Mindezeket tehát úgy gondolom, csak akkép, és akkor határozhatom el, ha majd a' csangó, és egyéb magyar helységeket megjáróm, a' dolgok' állásáról legközelebbi ismeretet szerzendek. Készültem azért minél előbb a' csangók' meglátogatására a' Szeret' tul vagyis nyugoti partjához, hol ók legnagyobb számmal laknak. — Föltűnő vala előttem Fenesi trattoriaja előtt legényemmel beszélgetésem közben némi moldován öltönyű, derekán vörös szövetű övvel áttekergetett, körülbelül 25—30 éves pór egyén, — a' moldovánok nélkülözhetlen ruhadarabja a' derék- öv kelme — ki szemeit rámszögezve hallgatá magyar beszédemet. Egyszer csak hozzám közelit, 's gondolkozva türedezett hangon székelyes kiejtéssel így szóla: „A' nagy magyarországi a' nagy uram?“ Igen, felelék, nagy Magyarországból jöttem, hát kend honnan való? Itt lakom, mondá. Előbb nehezen ejtett, de majd-majd folyóbbá vált beszédéből megtudám, hogy ó most Fenesi' szolgálatában él, neve Ambrus Péter, reformatus, Háromszékből Varjasról 16 év előtt atyjával költözött Moldvába Százkuton telepedvén meg a' Szereten tul, hol több ref. magyarok laknak. Onnan régebben elszármazván, szolgálattal keresi kenyerét.

Moldvában posta kocsikon elég gyorsasággal lehet utazni, mert a' kocsi nem egyéb egy pár személyt alig elfogadható keskeny kis taligánál vas 's egyéb eszközök nélkül, mit száraz uton a' befogott 4, vagy 6 jó ló nyargalva sárkányként ragad maga után; de én ez irgalmatlan módot nem

testkimelésből, hanem azért sem használhattam, mivel a' szokott ország-
uton Moldvát átfutni épen nem vala czélom. Behatni a' félreeső magyar
helyekre, fölkeresni minden irányban a' tárgyamra vonatkozó nevezetessé-
geket lévén feladatom; ezt saját rendelkezésemtől függő készséggel esz-
közlhetem csak. Egy jó erős moldvai paripa és bukovinai könnyű ko-
csi nem sokba telik gondolám, legényem ugyis kész kocsis. Az illy orosz
fogat itt nem divaton kívüli. Ugy lón.

Át kell azonban tekintenünk Moldva' politicalai fűlosztását rövid váz-
latban, hogy az olvasó minden vidéken magát tájékozva kísérhessen.

A' 800 □ mf. terjedelmű Moldvának az erdélyi havasok és Prúth
folyó közt éjszakról délnek egész a' Dunáig majdnem egyenes vonalban
terjedő hosszukás földrészi alakja lévén, ezen természeti helyzeténél fog-
va fűlsőre (Czára de Szusz) és alsóra (Czára de Dzsosz) oszlik.
Foglal magában mindössze 13 kerületet (Czinút), mellyek ismét járások-
ra (o k o l) vannak fűlosztva.

A' czinutok imezek:

A' fűlső vidéken:				Népessége.
1) Szucsavai, fővárosa Folticsén;	123	faluval 4	okolra osztva.	67,250.
2) Dorohoi, „ Michailén;	172	„ 6	„ „	63,785.
3) Botoscháni, „ Botoschán;	188	„ 6	„ „	98,118.
4) Niamcsi, „ Piatra;	140	„ 5	„ „	85,706.
5) Bákói, „ Bákó;	144	„ 5	„ „	124,055.
6) Jasszii, „ Jászvásár,	277	„ 7	„ „	102,000.
7) Románi, „ Románvásár,	117	„ 4	„ „	72,370.
Az alsó vidéken:				
8) Vazlui, „ Vazlui;	160	„ 5	„ „	91,690.
9) Falcsii, „ Husz;	127	„ 4	„ „	72,605.
10) Tutovai, „ Barlad;	150	„ 5	„ „	78,950.
11) Tekucsi, „ Tekucs;	177	„ 4	„ „	89,685.
12) Putnai, „ Foksán;	151	„ 5	„ „	124,055.
13) Kovarlui, „ Galacz;	90	„ 3	„ „	55,030.
				<hr/>
				1,115,298.
Ehhez járul a' nagyobb és kissebb mindűszve 44 város' lakója:				168,625.
				<hr/>
űszvesen:				1,283,923.

Ezen kerületeket az ugynevezett *iszpravniki* (fő-ispán) kormányozzák, kik mellett egy *szamis* (számos, Perceptor) létezik, a' közadót kezelő. A' népességről részletekben úgy, mint egészben biztos adatokat szerezni lehetetlen. — Skriban academiái tanárnak Jassiban 1838-ban kiadott Moldva kis Geographiája e' tartomány' terjedelmét 800 □ m. fre, népességét 1,000,000-ra teszi ¹⁾. D. Guszti ugyanott mult évben kiadott új geographiájában mind ezekről hallgat ²⁾; mellyből azt következtethetni, hogy maguk sem tudják, vagy nem akarják nyilvánosságra bocsátani. Később Jassiban hiteles források után értesültem, miszerint a' legkésőbbi összeszámítás szerint, mellynél csak a' családtyák vétetnek jegyzékbe, minden családot 5 személyre téve 1 és ½ millióra fölmegy a' lélekszám. A' térképek között miket Moldvából magammal hoztam, leghaszonvehetőbbnek mondhatom későbbi tapasztalás nyomán Friedét ³⁾ ambár ebben is számosak a' hiányok.

¹⁾ Mik Dzszeografia. De P. Skriban. Jesch. 1838. in 8. pag. 25.

²⁾ Dzszeografia Noul. De Stolnik D. Gusti ed. a 3-a Jasi. 1843. in 8.

³⁾ Carte de la Moldavie Valachie, Bessarabie avec la Transilvanie, et la Bukovine par F. Fried, Vienne chez Artaria et Compag. 1828. — A' következőknek is meg van majd ez, majd ama tekintetben saját értékük 's becslük:

Tabula geographica continens Despotatus atque Moldaviae Provinciam Polonicam Podoliae tanquam Regionem, in quibus bellum praesens geritur ex Hassianis aliisque novissimis subsidiis secundum statum politicum recentissimum de ineata; in lucem edita ab Hommannianis haeredibus 1769. in fol.

Mappa nova geographica Moldaviae et Valachiae ad recentiores observationes astronomicas. T. R. Isleniev et chartas geographicas L. G. R. de Bauer concinnata. Apud Sebast. Hartl. Vien. in fol. obl.

Principatum Moldaviae et Walachiae tabula geographica generalis ex authographis castrametatorum Russicorum ad normam observationum astronomicarum hunc in finem in illis Regionibus habitantium. Conscripta a J. F. Schmidio Acad. Scientiarum Petr. Adjuncto in fol. atl.

Karte von der Moldau und Walachey nach den astronomischen Beobachtungen des russisch kaiserl. Majors Isleniev und den Karten und der Beschreibung des Herrn Hauptmann Sulzer Ing. den Karten des ehemaligen russisch kaiserl. General-Lieut. von Bauer über die Moldau u. a. m. entworfen von F. L. Gussfeld. Nürnberg bei den Hermanischen Erben 1785. in fol. atl.

Karte von der Walachey, Moldau und Bessarabien nach geometrischen Messungen und astronomischen Beobachtungen verfasst von Herrn J. F. Schmid, neu herausgegeben von Herrn F. A. Schrömbel. 1788. Gestochen von A. Amon in Wien in fol. atl.

Neueste Karte von der Moldau, Walachey, Bessarabien und der Krim sammt den angrenzenden Provinzen Siebenbürgen Bucovina einem grossen Theil von Ungern, Galizien, Pohlen, Tartarey, Neurusland und Bulgarien. Nach den besten Originalzeichnungen und Karten von General Bauer und H. J. F. Schmidt entworfen von H. C. Schütz. und gestochen von F. Müller in fol. atl.

Valachia, Servia, Bulgaria, Romania. Per Gerardum Mercatorem Guilpelmus Bl au exudebat. in fol. min.

Május 28-dikán Galaczból kiindulván a' sok halmok közt Kalika falun keresztül végre négy órányi hajtás után 11½ órakor értem Petyere faluba, melly elszórt házak- és hosszú utczáat alkotó bódékból áll, Moruszi herczeg tulajdona, kinek atyja egykor vajda volt. Az uri lak csinos; széles völgyben fekszik. Ki hinné, hogy moldvai faluban van, midón a' korcsma előtt megállva e' szavakat olvassa a' ház' czímtábláján „*L'ami des voyageurs.*“ Illy francziát majmoló czégér sokhelyütt nagyban mutatkozik a' moldvánoknál, bár a' belső csin- és műveltséghiány ne lenne satyrája a' bombasticus dühnek. Ebédem egyszerű nyárson sültből állott, mit nagyobbra becsültem minden keveréknél, sőt francziásan készült czifra eledeleknél, Innen a' magas térségén számtalan kúnhalmoktól jobbra balra körülveve 4½ órányi haladás után a' Barlad folyóhoz jutottam mellynek czölöpökön álló hidján menvén Tekucsba a' hasonló nevű czinut' fővárosába értem.

Carte Speciale de la Principauté de Valachie, publiée par C. M. Roth a St. Petersburg 1771. in fol. max.

Mappa Specialis Valachiae ex accuratissimis singulorum Districtuum Ichnographiis collecta, delineata et dedicata Excellentissimo Domino Comiti de Hodik S. C. R. A. M. Consiliario intimo campi Marschallo, supremi consilii aulae bellici Praesidi per F. Jos. Ruhendorf in officiis S. R. ad Supr. armorum Praefecturam 1788. Hier. Benedicti scrip. Kil. Ponheimer sculpsit in fol.

Karte der Walachey. in fol. min.

Der westliche Theil des Fürstenthums Walachey in 4. min.

Der östliche Theil des Fürstenthums Walachey. in 4. min.

Oláhországnak Szisztov és Ibraila között fekvő része, Bulgaria, Moldova és Besszarábia tartományainak részeivel együtt rajzolta 'a metczette Nemes Berkeny János Veszprémi fi. Bécsben 1791. in fol. obl. min.

Nova et accurata Turcarum et Tartaricarum Moldaviae et Walachiae descriptio. in 4. maj.

Moldau, Bessarabien, Bucovina, gezogen aus gründlichen Urkunden von F. Arnolt. in 4. fol.

Carte de la Moldavie pour servir à l'Histoire militaire de la guerre entre les Russes et les Tourcs. Levée par l'État Major sous la Direction de F. G. de Bacor. ornamenta sculpsit J. V. Schley cartas sculpsit Leonard. Schenk Jansz. Amstelodami adjecta explicatione motuum totius exercitus Russici in Moldavia contra Turcas. in fol. max.

Carte de la Principoté de Moldavie diviséc en ses District. publié par M. Roth á St. Petersburg in fol. max.

Karte von der Moldau und Bessarabien. J. Adam fecit in fol. min.

Der westliche Theil des Fürstenthums Moldau in 4. min.

Der östliche Theil des Fürstenthums Moldau in 4 min.

Die Landschaft Bessarabien. in 4. min.

Moldvahon, Gegő Elektől. A' magyar tudós társaság' költségén, Kóre metczette Trencsensky és társa. Pesten, 1838. fol. obl. min.

Tekucs.

Tekucs kicsiny város, az ispravnik székhelye, merő bódékból (butiga) álló hosszú utcája mutatja a moldvai városok stereotypját, 2000 lelket számlál, 1841-ben állított normalis iskolával is bir. Már itt valódi moldován izlésű fogadóban helyezém be magam éjjeli szállásra, mellynek orientalis jelleme abban áll, hogy gyékény szövettel borított divannál egyéb misem létez szobáiban. Nyoszolya, ágynemű, asztal, szék, itt ismeretlenek. Az utas szerezen ágyneműt ha tud, 's nyugodjék a' hogy tud magával hozott saját butorán. A' bojárrok ugy is hoznak magukkal, vagy jól megfizetve a' használat díjját, ad nekik a' vendéglős, ha van. Ez így megyen mindenütt keleten. Tekucsban hajdan 200 magyar létezett, templommal, pappal és tanítóval ellátva, de már 1646-dikban, mint Bandin följegyzé egy sem vala, és most sincs.

Innen más napon jókor kiindulván a' tömérdek kúnhalmok, vizsgálata foglalt el. Moldvának itteni szembetűnő térségén ujon csinált utat érve, jobbra Nikorest, balra Odobest városokat hagyám el, a' nagy uttól balra Jonacsest falunak a' Szeret felé fordultam, leereszkedvén annak völgyébe, hol a' falun kívül némi régi templom áll magányban. Majd a' Szeret' 11 dereglyéből összeaggatott hidjához értem. A' Szeret itt, és általában másutt is sok ágazatu, porondos, és rendetlen medréért hajózásra alkalmatlan. A' hidon áthatolva értem azon új nagy utra, melly Foksantól kezdve a' Szeret mentében egész Moldván át Bukovina' Szeret nevű városáig vezet. A' Tatros itt folyván a' Szeretbe, minthogy az azon átvívó hid a' legközelebb történt fülhőszakadásakor szétromboltatott, összekötött két csolnakra téve kocsimat, lovam pedig átusztatva, nagy veszéllyel juthattam partra, miért igen jól esett, hogy déli 12 óra után Adzsúd 1200 lelket

Adzsúd.

számláló kis városba értem. Itt is számos szegény butigák főutczájába szorítva jelenték előre, hogy nem falu, hanem város nevet visel e' putnai czinutban esőhely. Két órát, időzvéen folytatám a' Szeret' mentén, hol már magasb hegyfok, és erdőség mutatkozik éjszakra utamat, az levén czélom, hogy éjjelre Százkutra a' magyarok lakta helységbe jussak. Az országutból nyugotra eltérő utat kinyomozván magas parton át fölléptetve 5 órakor már ott valék. Ez Aszlan Koszta boer' birtoka magyar és oláh lakosokkal. Éjszaki szűk völgyü részében laknak a' magyarok, kik közül mintegy 150 kath. lélek templommal; reformatusok pedig 123 lélek nyugoti oldalán szinte oratoriummal és pappal. Jobbára mind erdélyi szár-

mazásuak, csangóknak épen nem hivatnak. Jó Lajos nevü előkelő gazdától kérvén szállást, ámbár önmaga akkoron még mezei munkán vala, derék neje nagy szivességgel befogadott, értvén Magyarországból jöttömet. Megjárván még azon nap a' magyarok' lakait, a' klézsei anyaegyháztól függő fatemplomát, Márk Mózsés reformatus lelkészt. A' nyert értesítésekből meggyőződtem az itteni ref. magyaroknak később kori telepedéséről, ők majdmind Háromszékből erednek. Ide nem számítván a' városokban levő reformatusokat, Pralán, Százkuttól 5 órányira fekvő faluban vannak még mintegy 30 számmal. Márk szinte háromszéki, előbb Bukaresztben Sütkey lelkésznek volt segéde. Szük jövedelmét a' viszonyok kutatása nélkül is eléggé értettem a' ház' külső körülményeinek megpillantásával. Nevét e' hely a' számtalan forrásoktól nyerte, mellyek határát környező magos hegyeiből erednek. Már a' mult században magyarohtóli lakatásának írásbeli nyomaira találhatni.

Más napon (majus 30-dikán) jó gazdámtól szives bucsút vevén, félóraig tartott mig az ország utra kihajtottam. R e k e c s e falu mellett a' l u n k a i erdőség' elhagyása után a' Szeret melléki nagy utról balra a' hegyek közé fordultam, és még délelőtt a' K l e z s e patak mellett magába a' hason nevü csangó faluba értem Petrás Incze honunkban is már ismeretes moldvai születésü derék magyar lelkészt üdvözlő. Döbrentei leveléből legott megérvén Petrás utazásom célját, nyilt barátsággal fogadott. Meszi ut, és sok tárgy kinyomozása levén előttem pillanatig sem késtem, minden alkalmat fölhasználni ismereteim gazdagítására. Petrás tudományos miveltségü, és családi viszonyok által a' csangókhöz köttetett egyén, gondolám mindenek iránt adhat kellő utasítást, a' miben tapasztalásra támaszkodhatni, egybevetvén pedig ezeket a' történeti nyomozásokkal, ki-puhatolható leend, kik csangók és kik a' később Magyar- és Erdélyországból odaköltözöttek moldvai rokonink között.

Kelézar.

A' magyarok „Ungur“ néven hivatnak a' moldvai oláhoktól, melly Moldvai kath. magyarok. nevezet egyszersmind a' „katholikus“ eszmét foglalja magában. A' főnebb érintett csekély számuakon kívül ők mind római katolikusok. Évenként ad ki Jassiban az ott székelő kath. püspök illy czimü statistikai latin táblát: „Series Vicariatuum, Parochiarum et Filialium, item nomina Missionariorum ex Ord. Min. Conventualium in hoc Principatu Moldaviae existentium.“ az ugynevezett „Ordo Divini Officii“ könyvecskéhez ragaszt-

va. Kezemhöz jött illy 1844-diki tábla szerint jelennen létez Moldvában négy egyházmegye (Districtus) u. m. Jászvásári, Szereti, Beszterczei, és Tátrosi, mellyek saját helytartói káttal kormányoztatnak, kik egyszersmind parochusok.

I. A' jászvásári kerületben van következő 6 parochia:

1) Jászvásári — fiokegyházzal,	2063	lélekkel.
2) Horlesti	4	„ 326 „
3) Huszi	8	„ 2621 „
4) Foksáni	5	„ 431 „
5) Galaczi	—	„ 295 „
6) Botosáni	3	„ 240 „

II. A' szereti kerületben 3.

1) Szabofalvi	7	„ 4230 „
2) Dzsida falvi	16	„ 5150 „
3) Halucseszti	26	„ 4023 „

III. A' beszterczei kerületben 6.

1) Kalugyeri	10	„ 3740 „
2) Forro falvi	1	„ 2722 „
3) Klézsei	7	„ 2199 „
4) Bogdánfalvi	1	„ 2400 „
5) Presesti	12	„ 2863 „
6) Valléni	11	„ 3394 „

IV. A' tátrosi kerületben 3.

1) Tátrosi	5	„ 1214 „
2) Grozesti	10	„ 2366 „
3) Pusztinai	23	„ 3364 „

Ezen parochiák nem mind állandon maradandók, minthogy némellyikben néhány nevezetesb fiokegyházakban is léteznek paplakok, majd ide majd amoda tétetik a' parochia. Igy 1842-iki tábla szerint az I. kerületben nem Botosányon, hanem Kotnáron volt; a' II. kerületben a' megnevezett 3-an kívül még volt más kettő t. i. Rekiténben és Talpán; a' IV-dik kerületben egyel t. i. a' kumánfalvival több vala. Ezen változtatás abból is ered néha, hogy kevesek levén a' lelkészek, két parochiából alakítatik egy; vagy háromból kettő; viszont megfordítva. Az összes kath. lélek szám 43244re megyen ezek szerint; mit azonban biztos adatul tekintni nem lehet,

több okoknál fogva, főleg azért, hogy az adózó családtyák vétetvén jegyzékbe, a' lélekszám' meghatározására gond nem fordítatik. A' táblákon előforduló helynevekre nem mellőzhető végre azon megrovás, hogy nem magyar, hanem elrontott oláh, és azokból olaszosítás által elferdített írással jegyeztetvén föl, ugyancsak jártas legyen valaki Moldva' geographiajában, hogy a' csudálatos nevekre ráismerjen. Igy Dzsida falva: *J u d e n u m*; Szabó falva: *S a b o a n u m*; Forró falva: *F a r o a n u m*; 'stb.

A' klézsei lakosok, valamint a' bogdánfalvi, forrófalvi és kalugyeriak is fiók tartozandóságaikkal együtt, kik a' Szeret' jobb felin majd egyfolytában elterülnek, eredeti csangók, ámbár szivárogtak be közibök némi székely családok is, nyelvüket ekkoriglan megőrzötték, 's ámbár a' férfiak jobbára az oláh nyelvet is beszélnek, a' nők közül azonban sokan soha sem lépven ki völgyeikből, oláhuul nem tudnak; ezek' nyakára ennél fogva magyarul nem tudó olasz papot tolni nehezen sikerül. Máskép áll a' dolog a' Szeret' felsőbb részén a' dzsida falvi, halucsesti nagy parochiákkal, és fiókaikkal. Ott jobbára csak az öregek tudnak már magyarul, olaszok levén hosszas idők óta lelkészeik, kik minthogy a' magyar nyelv' tanulására képtelenek, mondhatni tüzzel vassal irtják szép nyelvünket. A' legéjszakibbra eső kotnári, ugy a' Prúth' mellékén Husz körüli magyar nyelv már kiveszett, csak némi ujabban oda költözött családoknál él.

Ebből áll fővonása a' moldvai magyar nyelv' geographiai kiterjedésének. Csangóknak tartatnak mindazok, kik nem székely eredetűek, ha már el is oláhosodtak nyelv tekintetében. Miért hivatnak csangóknak? annak okát ók nem tudják, valamint jelentését sem e' szónak. Hiányzik közöttük olly történeti emlék, melly akár a' névre, akár hajdani állapot- és eredetükre fény sugarat bocsátna. A' történetbuvár' föladata marad tehát mind ezeket a' homályos régiségből kikutatni.

Az eddig mondottakból értheti az olvasó, miszerint az Árpádkori magyar maradványokat a' most itt élő magyarokkal bármi tekintetben is kapcsolatba hozni nem lehet; 's egyedül besenyő és kún ivadékoknak tartandók a' legrégebb magyar lakosok; miután a' történet könyvek föl nem világosítják az itt levő és nagyobb részben már vallásban is oláhokká változott ropant számú magyaroknak az anyahonból ideköltözését.

Ezen állítás constatirozására következő tények szolgálnak:

a) Tömérdekek a' moldován oláh nyelvben a' magyar szók, mellyek

elléggé bizonyítják, hogy illy nyelvü néptömeg egykor az oláhval egybeolvadván, elveszett nyelvének ezekben maradtak fűn csalhatatlan nyomai.

b) Léteznek Moldvában számtalan helységek, mellyek földesurak (boer) alatt nem levén, szabadon, önmaguk közt fölosztva birják határukat. Az illy lakosok „*Rezes*“ néven hivatnak, melly nem egyéb a' magyar „*részes*“ szónál. Mind a' nevezet tehát, mind maga az institutio azon előkorból veszi eredetét, midőn még magyar ajku kún nép lakta e' tartományt. És valójában, a' legjelesebb rezes helységek magyar jelentésü- és hangzatuak, az oláh nyelvből meg nem fejthatók, például: Ludása, Nádisa, 'stb. azaz Ludas, Nádas. Hozzá járul ezekhez még az is, hogy az illy rezes helyek ma már oláh lakosi nagyobb részben magukat ós hagyomány után „Ungur“ eredetűeknek vallják.

c) A' moldvai régi és némelly még most is divatban levő hivatal- és tiszt-ségnevek valódi magyar jelentésűek, és nyelvünkéből kölcsönözöttek, például: Apród (apród), Armás (armás), Birau (biró), Hoternicsény (hátárór), Kamorás (kamarás), Paharnik (pohárnok), Pargar (polgár), Parkelab (porkoláb), Szamis (számos, számoló, perceptor), Sultz (Soltész), Tenasz (tanács); továbbá a' Ravasdedrum (uti rovás vagy levél) 'stb. mik bizonyára csak rég ott élt magyar nyelvü népségtől sajátítottak el.

d) Általánfogva Moldvában a' helynevek nagy része nem oláh jelentésű, hanem tiszta magyar, és csak az an, en, eszt raggal oláhosított, melly tulajdonkép, falut, helyet értelmez. Ha ezen tények nyomozásim következtében megczáfolhatlan adatokkal bizonyíthatnak be: akkor már senki sem kételkedhetik annak valóságán, hogy a' hajdan „*Cumania*“ nevet viselt Moldva és Beszarábia a' magyarral azonegy nyelvet beszélő kúnok és besenyők' maradékitól nyerte főleg népesítését, 's azoknak maradékai a' csangó magyarok is. Összehangzásba jőnek mindezekkel a' historiai ujmutatások. Tudjuk a' történetekből, hogy itt, még IV. Béla korában püspökség alapítatott „*Episcopatus Cumanorum*“ név alatt, melly különállósággal birva a' milkói szinte Cumanianban létezett püspökségtől, a' szereti és később bákói püspökség' nevezetébe ment által. Egybevetvén ezeket Moldva' viszontagságaival, és az ó hitűeknek a' rómaiaktól XV-dik században elszakadásával, valamint azzal, hogy a' mult században is létezett még a' moldvai vajda' udvari tisztjei között kúnok' kapitánya (K a p i-

tán de Komany) czimet viselő hivatal¹⁾, minden régi magyar maradványokat a' kúnoktól eredőknek vallhatjuk. Efféle hiedelem és bizonyára alapos ismereten épült hiedelem uralkodott őseinknél már másfél század előtt a' moldvai és beszarábiai magyar nyelvű helységek' származása fölött. Bonbardi írja a' cumaniai vagyis moldvai és beszarábiai kúnokról: „*Dispersae etiamnum per Moldaviam, ac Bessarabiae fines gentis illius (Cumanorum) reliquiae, cui sermo Hungarico haud absimilis usurpatur*“²⁾. Timon Samuel beszéli 1730 körül, hogy 1706-ban Beszarábiába a' kúnok' maradékaihoz Nagy-Szombathból lelkész küldetett: „*Ad posteros Cumanorum anno 1706 in Bessarabiam missus fuit Tirnavia sacerdos*“³⁾. Még világossabban szól e' küldetésről Szegedi János a' Cumaniai kúnokról irván: „*Ad eos, Fidei, morumque principis erudiendos, profectus est Anno 1706. Tyrnavia quidam sacerdos Francisci Rakoczii literis munitus, piisque eiusdem, et sequentium Ducum Eleemosynis large adjutus*“⁴⁾. Ezen nyelv- és helynevekben mutatkozó óskori magyarság' egyenkinti összegyűjtése, mellyet itteni működésem befejeztével eredménykép adandok, leszen egyik föladatam. — A' klézsei csangók tehát jó magyarok és hozza még rezeseék is, a' mi már bizonyítja szabad ősi telepedésüket. Pater Jánossal — úgy nevezik keresztnévéről a' buzgón tisztelve szeretett's köztük született Petrás lelkészt, kire az Incze név csak a' szerzetben ruháztaték, több izben megjárám esinos lakjaikat, házi életük és szokásaikkal megismerkedendő, saját szerű beszédüket hallandó. Mielőtt ez történt volna, betoppan a' tisztelendő páterhez egy zömök testü, jelentékeny férfias arczvonásu, szakállas ősz-üreg, ing- és gatyája fölött fekete zekeültönyt néhány apró, szinte fekete gombbal és sujtással gomboknál ékesítettet viselve, kezében vékony összefont sárga viaszok gyertyát arra akasztott húszszal együtt tartva így kezdvén szavait: „*Diczer tessék a' Jézusz Krisztusz.*“ Beszél tovább, de ha nem látom ősz fejét, valóban olly csalódás lep meg, hogy a' beszélő: gyermek, vagy negédességből selypeskedik. Bevallom, meglepetésem miatt keveset foghattam föl beszédéből; mig fi-

1) Sulzer, Geschichte des Transalpinischen Daciens. Wien, 1781. in 8. II. Bd, S. 85, — III. Bd. S. 251.

2) Bonbardi Mich. Topographia Megui Regni Hungariae. Viennae, 1718. in 4. pag. 321.

3) Timon Samu. Imago Novae Hungariae. Viennae 1762 in 4. pag. 75.

4) Szegedi Joan. Decreta et Vitae Regum Hungariae, qui Transilvaniam possederunt. Claudiopoli. 1743. in 8. In Synop. vitae Belae IV. §. 7.

gyelmesebb halgatás után értém; hogy megholt testvéreért harangoztatást kíván, mellynek szokott dija a' viaszkgyertyán függje. Ez volt a' legelső csangó, kit szokott kiejtésükkel beszélni hallottam. Neve Kósa Péter, előkelő gazda a' szomszéd Nagy-Patakról, Forrofalva fiókegyházából. Klezsében Istók György tős gyökeres csangó gazda, kihez beszélánk, némi viaszkcpecsétet mutatott elő, mellynek közepébe beöntött vörös viaszokra nyomva még látható vala az ökörfő vajdai czimer és a' köriratból a' „*Gospod*“ és „*Molda*“ kyril betűs szavak' töredéke, de a' pergamen krizofot (így nevezik Moldvában a' régi okleveleket) semmivé tette a' féltés miatti föld alá dugtatás. — Föltűnő volt klézsei kalandozásomban, hogy az ottani izraelita boldos szinte Dicsértessékkal üdvözle. Miután a' templomot, melly fából ugyan, de igen csinosan épült 's orgonával bir, a' számos gyümölcsöst, a' magas hegyet, kalváriát, temetőt, szóval az egész klézsei hártát megszemléltem volna, másnapon Petrással a' nagypataki régi temetőbe rándultunk át; hol hat darab sirkövet fedezénk föl fölírásokkal, miket fölásatván, a' sirkert kápolnájához támasztattuk. Ezen kövek' fölírásait a' többi régiségekkel együtt II-dik számú bizonyítványban adjuk a' moldvai magyar helyek' betűrendi sorozatánál.

Bákó.

Junius 1-ső napján Petrással Nagy-Patakra Kosa temetésére menénk, hol is az egyházba vitetett halott fölött hármas pappal, és négy kántor bucsuztatójával végbevitt hosszadalmas czerimoniát bevárván, onnan rövid delezés után déli 12 órakor távoztam el Bákó felé hajtó, utközben Bogdanfalva mellett elvonulva, több ottani csangókkal beszéltem soruk és állapotuk iránt, kiktől nem sok örvendetést volt alkalmam érteni lengyel származásu papjuk' zsarnok bánásmódja fölött; 3 órakor már Bákónak a' Szeret' mentén elnyuló országut hasította föutczáján hajtattván be, egyenesen a' magyar templom' telkén épült piacra néző magyar fogadóba szálltam. Ez nem igen tetszetős külsejű legtisztább hely ugyan, de keveset lehet válogatni az itteni kis városok' fogadóiban. Elég, hogy külön szoba nyílt meg számomra, a' korcsmáros pedig szatmármegyei hazánkfia vala, a' minek nem kissé örvendettem, remélyvén, miszerint tőle a' helybeli viszonyokról- és magyar lakosokról elég fölvilágosítást nyerhetek, az oda gyűlni szokott székely földről vásárookra jövő emberekkel is értekezhetem; melly reményemben nem is csalatkoztam. Bákó a' hasonnevű czinut' fővárosa, az iszpravnik' székhelye. 3000-re menő lakosaiból mintegy

500—600 magyar, kik között csangó eredetű csak 3 birtokos család van; nem rég épült kath. kótemploma most a' kalugyeri parochiától függ, de terveztetik ide is lelkész alkalmazása, mihelyest a' rongált paplak elkészült. Bákó a' Besztercze folyónak Szeretbe szakadásán alól magában a' Szeret völgyében fekszik, nyugotra és tul a' Szereten keletre emelkedő hegyektől környezve. Három fő utczából állónak mondhatni, melly a' Szeret mentén éjszaki irányban vonul, és a' Szereti átjáráshoz vivó, keleti irányban meg a' Terebes patakra nyuló. Figyelmet érdemlő épülete egyetlen egy sincs. Templomuk a' moldovanoknak három, örményeknek egy. Létez normalis iskola is. Itt állott egykor a' kath. püspökség, mellynek maradványai kinyomozására teendő ásatások végett több idő kivántatván, az efféléket keletről szerencsés visszajövetelem korára halasztván. Meglátogattam Theodori pesti származásu gyógyszerészt, kinek ajánlott sziveségét visszajövetelem' alkalmára tartám föl.

Jun. 2-dikán reggel elhagytam Bákót a' Besztercze folyó' nyomorultnál nyomorultabb, de azért vámot jövedelmező hidján áthaladva a' kies völgyből már magas térre, a' csinált országuttal ellátottra léptetem föl, Románvásárnak tartván. A' Szeret' völgyére látás 's azontul egyenes vonalés magasságban emelkedő hegyek a' buján termő térföld, közbeeső szép erdőcske számtalan vízforrások elvezét-dussá varázsolak a' legkellemesb időben történt utamat, mig déltájban Halbina nevű postaház melletti korcsmánál kieresztvén ebédre egyebet parázson sült tojásnál nem kaphattam, a' mi jóformán kielégite, minthogy friss tejben is részesülhettem. Innen fölkerelkedvén, kies völgy és berkek mellett ismét vízforrásokkal találkozva, 3 óra tájban Román város alá a' Moldva folyó' hidjához értem, melly város ennek a' Szeretbe folyásánál szegletben emelkedett helyen fekszik, 6000 lelket számlál, és a' hasonnevű czinut' fővárosa, püspöki székkal és 8 görög-moldován templommal, kerületi kórházzal, mellynek igazgató orvosa Theodori az említett bákói gyógyszerésznek testvérbátyja, Pesten egykor iskolatársam; kit egy pillanatra meglátogatni el nem mulattam. Miután a' fővárost körül néztem, és az ugynevezett fejér templomot (Bezerika alba) melly egykor a' magyarokénak lenni mondatik, megvizsgáltam volna, 5 órakor folytatám utamat Jászvasár felé. Romántól éjszakra, az ország uttól félórányi távolságban nyugotfelé fekszik Szabófalva a' csangók' egyik legnépesebike, mellyben még magyarul be-

Román.

szélnek. Több időt kívánván itt tölteni, meglátogatásukat visszajövetelemre halasztám. Azon kedves jelenetet azonban, mellynek határukban a' ló és szarvas marha-legeltető gyermekekkel találkozásom alkalmával tanuja valék, el nem hallgathatom. A' többi közül némi 13 éves szöke fiucska, vörös szalagu kalappal tűnév szemembe, magamhoz hittam rövid beszélgetés végett, markába nyomván bizalom gerjesztésül egy pár garast. Kérdéseimre bátran válaszolván, elmondá csangósan, hogy szkolába (igy nevezik a' tanodát) is járt, írni, olvasni tanult, de tatája (atyja) már nem ereszti oda többé. Nyájas beszéde közt lovamhoz vonulván azt simogatni kezdé. Elmondá továbbá nyiltan, hogy lelki pásztoruk magyarul nem tud, oláhul gyóntat, pedig ők nem tudnak ugy. Neve Ilinkó György atyjáé Márton. Igérve, hogy majd meglátogatom atyja házát, tovább hajtattam. Gyakran találkozhat már e' vidéken csangókkal az utas. A' Szeret melléki uj országutnál bizonyos távolságra fölállított lakhelyekben az ut-őrök és kotrók többnyire ungurok azaz csangó vagy más eredetü magyarok. Ezen utról a' Szeret' tul partján egymás után látszanak Tamásfalva, Dzsida falva, Miklós falva, Dumafalva, mindanyi csangó faluk; de lakosi már alig, vagy éppen nem tudnak magyarul. Leérve a' magas hátról, berkek, lapályok és vizenyös semlyékek közt több hidacskákon vitt által az ut, mig végre 8 órakor a' Szeret mellett Szkei fogadóhoz értem, ott éjjeli szállást tartandó. Szokás szerint izraelita a' bérlő, kitől nem sok kényelmi szolgálatot várhatni.

Junius 3-dikán korán hajtók a' szereti révbe, de hasztalan, mert egész órai várás után kelhattünk csak által az akkor tatarázott kompon, melly két ladikon fekvő nyomorult gerenda szerkezetből állott. Várakozásomat türhetővé tette némi teskáni és szabófalvi csangókkal lett találkozásom, kik Jassziba pityókát (igy hívják ők a' krumplit) 's más egyebeket vittek eladásra. Ezen terménnyel leginkább csangók látják el a' főváros piaczat. Sok érdekes dolgokról nyerek tőlök értesítést. Állíták ezek is, miként a' tamás- és dzsida falviaknak egyedül vénei beszélnek már nyelvünket. A' Szeret' lapályából nagy bajjal kivergődve Szkei kised falunál a' magos földre menénk föl, hol az ut Jászvásárnak keletfelé fordul, partos, völgyes és bozotos majd erdős vidéken keresztül, mig a' magos téren Jakaseszt, vagy Strunk falu meletti korcsmánál és fürdő háznál haladánk el, mindenütt buján termő vetéseket látva 8 órakor Szépvárost

(Tergul fromosz) értük mintegy 3,000 lelket számított, mocsáros és sásos tó mellett, a' mit az itt elmenő Bachlui patak formál. Ezen kis városnak van gyógyszertára és normalis iskolája. Beszélék némellyek itt egykor számos magyarok' laktát, de hiteles nyomára nem jöhettem. Egy órai pihenés után folytatám utamat a' főváros felé. Az ut hegyvölgyön viszen, jobbra a' völgyesekben a' Bachlai szemléltetvén kákás tavaival, tul rajta jobb felül a' hegység' domhjai emelkednek. Két nagy kúnhalom emlékezteti az utast a' nép vándorlások korára, melly az utnak két felén emelkedve egymás mellett, a' patak közel voltát látszik mutatni. Fő sajátság az e' vldéki nagyszerű halmoknál, hogy mindig folyók és patakok' közelében találtnak. Fülmenék tetejére, hogy átnézzem a' partos környéket; kelet és északi irányban több mint 8 nagy halom vala szemléllhető. A' tájék magasabb helyekről vizsgálatában majd egy órát töltve miután T o r k e s z falunál elmenénk, és kies völgyben a' hegysor' oldalán némi patak melletti fördőházakat elhagyók, majorok 's halmok' sorozata mutatkoznak dús viránu környékén, mellyet magas tetők váltanak föl. Az ut irányában eső hegysornak fokához magason és völgyben fekvő P o d l u l u i postaállomás és kis népességű városhoz érénk 11½ órakor, mindeütt csinálatlan lévén az ut, mellyen haladánk e' pontig. E' helyi tágas fogadóban moldován módon készült rövid ugyan, de kielégítő ebédem, melly riskásában főtt csirkéből állott, bizonyítani látszék, hogy már közel vagyok a' moldován miveltség' főhelyéhez; ambár a' lóbúz, melly a' vendégek' szobája és fuvarosok lovainak minden oldalról elzáratása- 's egy fűdél alá szorításából származik, valódi török karaván-hánba tevé át képzelődésimet. Innen délután 2 órakor kiindulván, már csinált uton hajtok. Megnyilt ekkor egész pompájában a' Bachluj patak' völgye, mellynek oldalában, majd hegyes, majd lapályos földön néhány kis faluk irányában kövér kaszálók és gazdag aratást ígérő buza vetésektől környezve L i c z k á n inséget mutató, elszórt házból alakult falucskán keresztül vonula a' rendezetlen ut J á s z v á s á r sorompojáig, hol 4 órakor állitattam meg utlevelem átadása végett. Behajtva a' szemetes hosszú utczákon a' magyar templom (Bezerika ungueszka) közelében némi órmény fogadóba száltam meg a' nap hátra levő részét jegyezgetésekben töltendő.

Alig hiszi a' honában élő magyar, hogy külföldön, sőt még Moldva' fővárosában is, melly terjedelmére nézve nagy ugyan, de alig foglal ma-

Tergu
Fromosz.

Jászvásár.

gában többet 50,000 léleknél, egypár napi körültekintés után mennyi hazafiakra talál, kikkeli társalgás könnyen feledteti vele idegen országban létét, 's rokonérzelmű egyének közt lelhet olykor kellemes időtöltést. A természetben alapszik, hogy idegenek közt forróbban ragaszkodják kiki faja- vagy hazabeliehez. E' ragaszkodást tellyes mértékben tapasztalám ott talált honfitársaimnál, kik között kitüntetve mindenek előtt tartozom említeni Degré Ignácot, csanádmegyei eredetű tudományosan miveltsz gyógyszerészt, Lajosnak a' fiatal genialis írónak testvérét. Benne gyermekkori tanuló társamat ismerém föl, mire nézve annál bizodalmasabb vezető 's tanácsadóul használhattam a' moldvai dolgok' fölvilágosításában. (Fájdalommal értettem 1847-ben egy Moldvából érkezett hazánkfiától e' derék férfinak szerencsétlen halálát. Benne nem csak minden magyar, hanem irodalmunk is részvevő barátot veszített. Béke hamvainak, mardosó kín eloltóinak!)

Több napokat szándékozván Jassziban tölteni, oda irányoztam működésimet, hogy ne csak a' várost külsőbelsőkép, hanem az itt központsuló moldován nagyvilágot, végre főleg a' csangó magyar ügyet minden oldalról megismerjem, és megalapítandó vezéreszmék után terjeszem ki vizsgálatimat minden irányban a' tartományra. Fő teendőm vala Eisenbach osztrák agensnál ut- és ajánló levelemet bemutatni, kitől méltányos fogadást nyerve társalgásunk közben Stefanovics helybeli nagykereskedő, 's osztrák alattvaló jelent meg nála; ez legott Gergeli János magyar őskötől származott bojarhoz vive, majd Degrének ajánlott. Ennél ismét Kampián honunkból származott és nyelvünket tökéletesen biró moldován academiái tanárnak jöttem ismeretségébe; ki által Stamati, Vernav, Bandella és Szeuleszko, moldován tanárok 's tudósokkal keletkezett érintkezési viszonyom. Dr. Viola József hazánkfla 's m. academiái levelező tag, és az ottani sz. Spiridion kórház igazgatója Sturdza Mihály vajda udvari orvosa Aszáki bojárnál a' moldován írók' legjelesbikénél 's egy írónó atyjánál mutatott be.

Rosnovano Rosetti Alekoné fő boernóvel Parisból, hova két fiát vitte tanítatni, hazajövet a' Zrinyi güzösön utazván együtt; jasszii lakában szives elfogadást, és férjétől azon ígéretet nyertem, hogy az általa birt Forrófalván a' csangók' egyik ős fészkeben ásatásokat tehetek, midőn majd körülményim engedendik. Egész könyvet írhatnék a' naponta tágult viszonyok

által e' népről szerzett ismeretek jelesen belszerkezet és politikai állásról, ha föladatom és célomtól az effélék rajzolóso félre nem vezetne. Moldváról már könyvek léteznek, 's még kétannyt lehet írni, bizzuk azt másra gondolám, vagy ha a' sors ide még visszahozand, akkor mondjuk el olvasóinknak e' tartomány' uj élet és örök halál közti csodálatos vajudásáról észrevételeinket, most csak annyit egyelőre, hogy e' népben is fölébredt az öntudat és nemzetiség' eszméje. Ormuzd és Ariman egymással küzdenek. Nehány tudósaival együtttartott barátságos lakománál gyakran üritetett pohár a' moldován nemzetiségért; irántam, és nemzetem iránti hajlamból a' magyarért is. Az eszme, melly a' szabadelműség és önkény' polusa közt hányódik, már itt is megfogamzott 'és szülemlett, a' csecsemő keresztnevet nyere m — és r — szóban; mind a' két alaknak megvannak ápolói. A' diabolus rotae Skribán pap moszkvai növendék, de született moldován, ki daczára a' „római“ név utáni általános sovárgásnak, elakarja hitetni honfiaival, hogy a' moldvánok szláv eredetűek; 's hogy éjszak' hatalma áraszthat egyedül a' nemzetre üdvöt. Hasztalanul! A' tömeg magával ragadja a' könnyenhívó kisebb számot. Színházukban egy nemzeti daloeska tapsra buzdít mindenkit; nyilvános tánczvigalmaikban, midőn a' szokott „française“ helyett „National“ pengettetik; topogni kezd kicsiny, nagy, ifju és vén, „éljen a' nemzetiség“ harsog mindenfelé. Elmondám köztük én is sokszori alkalommal, mikép valamint a' magyar birodalomban vannak oláhok nekik vérrokonaik, úgy Moldvában létez ropant számu magyarság, és pedig a' két ország' népességhez képest nagy különbségű arányban. A' nemzetiség ügyénél azért ne feledkezzünk egymásról; fogjunk kezét, úgy is a' közös ügynek azonegy az ellensége, melly fölfalással fenyegeti mind a' két népelemet continensünk' kellő-közepén. Ha azt követeli továbbá és méltán követeli a' moldován, hogy Magyarországon illő helyén respektáltassék az oláhnyelv és nemzetiség; kölcsön fejében ne nyomja el, és ne engedje kegyetlenül tüzzel vassal kiirtani a' moldvai magyarok' nyelvét. Petimus, damusque vicissim.

A' moldvai katolikusok szertartásai egyenlőség végett pápai engedelmekkel keleti naptárral élnek. Junius 6-kán esék pünköszt napja, mellyet a' katolikusok a' fővárosban ünnepélyes egyházi tisztelettel 's búcsúval szoktak megtartani, őt, hat mélföldnyi távolságról is seregelvén egybe a' magyar nép. Már reggel 7 órakor tömve volt az egyház' birtokához tar-

tozó házakkal 's a' püspöki lakkal körülvett templomnak tág udvartelke vidéki és helybeli néppel. Legjobb módomban vala itt értekezni olly csan-
gokkal, kiknek falvaikban még nem jártam. Fájdalom, kevés örvendest hallék tőlök idegen származásu papjaik bánásmódja fölött. Az isteni tiszteletnél a' vajda katonái, úgynevezett kozákok, kik nagy részben un-
gurokból állanak, voltak kiállítva, a' menetet szinte a' vajda zenebandája diszesíté. Jelen volt az osztrák és sardiniai consul is. A' szertartás utáni nagy lakoma Sardi Pál püspöknél tartatott, hova a' begyült olasz papokon kívül a' helybeli előkelő katolikusok is hivatalosak valának. A' megelőző napon szinte ott megjelent Petrás Inczével a' püspököt meglátogatván, ha-
sonlóul vendége lettem. A' püspökben nem rossz hajlamot tapasztalván a' magyarok' irányában, némi kívánságok- 's föltételekről nyilatkoztam : miknek foganatosítása nem annyira benne, mint körülötte lévőiben szenvedett hajótörést. Tudják ók és értik jól missiojuknak a' római propagandától kitűzött azon egyik főkötelességét, hogy a' missionarius a' hivek' nyelvét tartozik megtanulni, 's az üdvözítő igéit annak alkalmazásával hirdetni; de ezen kötelességnek legkevesbé felelnek meg, mert a' magyar nyelv tanulása időt és szorgalmat kíván, helyzetük pedig gyakori változás és más tartományokba rendeltetés miatt annyira bizonytalan, hogy illy fáradtságos studiumra nem örömet adják magukat, különben sem levén bennük képesség keleti nyelvünk' megtanulására; más részről életkérdés náluk a' beneficiumok' megőrzése 's idegen azaz magyar papok' kezébe nem adása; mi következik ebből? természetesen azon gonosz ösztön, hogy a' népből a' magyar érzelmet és nyelvszeretetet minden áron irtogassák, és az általuk könnyebben tanult olához szoktassák. Már nagy részben célukat is érék, nem ugyan szép, hanem a' legbotrányosabb eszközök, mint korbács és pálca, főleg pénzbeli büntetés által, hol a' gúny vagy parancsszó sikeretlen maradt. Voltak olly missionariusok, kik a' magyar szóért huszas díjakat szedtek. Vádlóul és kémül találkozott elég alacsony lelkű egyén. Forduljunk el azonban e' szivlázító képektől, miknek vidorra alakítása végett már minden kigondolható módok hasztalan késértettek meg nagy befolyásu magyarok által. Csak a' moldován kormány segíthetne e' bajon olly bölcs működéssel, ha saját csangó fiai-
ból kiképzett lelkészekkel engedné ellátatni számos magyar alattvalóit. De illy tetemes pénz áldozatot kívánó vállalat mostani szorongó körülménye

közt tőle ki nem telhetik, 's így a' csangónak e' részben remény nélkül kell élni, halni.

A' jászvásári publicumnak főleg ünnep- és vasárnapokon legkedvesb 's jártabb mulatóhelye Szokola, az uralkodó Sturdza Mihály herczeg' lak-helye és kertje, melly a' várostól délkeleti irányban kies hegyoldalban ½ órányira fekszik; mind a' szőlőktől koszoruzott hegyvidék, mind maga a' kert és sétahely' czélirányos rendezete, méltán a' tartomány legszebb pontjai közé helyezik, átellenben az éjszakra fekvő hegység' dombján fekvén az ugynevezett szokola vagy is iskola (kispapok nevelő háza). Midőn csak időt nyerheték, ide rándultam ki majd egyik majd másik ismerősömmel, könnyítvén azt a' mindig készen álló olcsóbérű drokák (fiacre), melylyek nélkül a' városban gyalog járni nem divatos, sőt szinte lealacsonyító a' moldován előtt. Egy napon a' herczeg 60 személyből álló zenekara mulattatá a' vendégeket, természetesen hangjegyekből és pedig pontos ügyességgel betanult notákat játszva. Karmesterük, mint hitelesen értésemre jöve, magyar honi; a' zenészek is jobbára ungarok. Tehát nem csak a' földmivelésben tüntetik ki magukat itt a' magyarok, mit róluk némi olasz utazó megjegyzett „*ce sont les meilleurs cultivateurs et des gens d'une excellente morale*“¹⁾, hanem még a' szépművészetben is előljárnak. Valóban a' bojár örül, ha magyar jobbágyra tehet szert, 's közönségessé vált azon közmondás náluk, hogy többet ér egy ungar tizenkét moldovánnál. A' környék' megjárása alkalmával nem mulattam el meg szemlélni a' historiai nevezetességű Ferencz csárdát (csardakul) és Fromoz templomot. E' gazdag templomnál létez a' Sturdza család' fehér márvány szobru pompás sírboltja, a' várostól délirányban. E' család legfőbbikéről az uralkodó Mihályról sokat, igen sokat beszélnek a' moldován rossz nyelvek, sőt irnak is némi francia rüpiratokban, pedig olly kalandokat, mik egy harambasának sem válnának szégyenére. Én ezek' valóságát gyökerig nem fürkészttem, azonban annyit mégis tapasztalnom lehete, hogy több derék rokoni ellenkezésben élnek vele; Moldvába menetelem előtt pedig hallám már, hogy Rotschild és Szina házak adóssai lennének neki; tehát igazán rettentő nagy acquisitor. Bűnei közt az még csak hadgyán 's erénynek tekinthető, hogy örökös uralkodásra törekszik, mint egyik francia rü-

¹⁾ Voyage en Valachie et en Moldavie. Traduit de l'italien. A Paris 1822. en 8. pag. 138.

irat vádkép fölemlíti: „*Comme on sait, cet hospodare ne vise à rien moins qu' à perpetuer sa race sur le trone de Moldavie*“¹⁾).

Minél mélyebben nyomozódtam a' moldován nyelv- és helynevek iránt, annál erősbén győződtem meg e' tartomány népségének egykor általában magyarnyelvűségén. A' minden oldalról fölfűtűnő nyomok sokasága által immár oda vezettettem gondolatimban, hogy a' huzamosb időt föltételező kutatások' folytatását, és némi pontokon teendő ásatásokat elhallasszam, most még alkalmas időszakban keletfelé messzibb haladjak.

Kiindultam azért Jászvásárból június 13-dikán 5 órakor Vazlónak tartva, egyenesen délnek a' régi posta uton, hogy annál több és különböző vonalban ismerhessem a' földet. Két óráig haladtam partos, völgyes és lapályos, majd berkes és patakos helyeken, míg a' magas Borda hegyhez (Gyalu Bordi) juték. Ez az alföldi közép részek' legnagyobb tetőinek egyike, fél órába kerülván a' fölmászás, a' régi posta állomásnál szép kilátást nyertem visszafelé egész Jassziig. A' föld már itt agyagos sovány. Völgybe szállánk 8½ órakor az erdőséget mellettünk hagyván mindenféle mivelt, veteménydus halmokat szemlélve, szinte mellettünk maradt el Csokerleszt falu; 10 órakor Rateskuz nagy de zsidó korcsmáros birta nyomorult fogadóhoz értem Tatomirest falu irányában, egy tó mellett, mellynél alább a' Szkintei régi posta állomás vala. Sovány ebédem után, melly hajába fűtt tojásból állott, innen elmenvén a' Barlad vagy Berláth folyó' széles völgyéhez jövék Merakun falunál. A' völgy kies és termékeny. Ennek tekervényes oldalán a' hegy lábánál Marisán falut, végre partos terület földön 4 órakor Vaszlui város azon nevű czinut' 2,300 lelket bíró kormányzati főhelyét, hol Kornhofer György komáromi származásu hazánkfiát e' kerület főorvosát, kihez Degrétől ajánlattal birtam, szerencsés valék hon találni. Ezen férfiuvali összejövetelem annál örvendetesebb vala, minthogy huzamos évek óta tartózkodván e' vidéken, az 1830-diki török elleni orosz hadmenetűél is orvosi szolgálatban résztvevő, terjedelmes ismerettel bír e' tartomány' népeiről. Szives fogadása- és soknemű fölvilágosításával gyámolita legott. Tulajdonosául Szibin orosz, neje Gika egykori minister' leánya után örököltet ismeri e' város. Fekvése kies, hegyfok és alatta a' Vazlui folyó völ-

Vazluj.

¹⁾ Moldavie. Second Partie. Paris, 1844. A' Nemesis dolgozott, mert még 1848-ban, élte virágában megsüllyedt telhetetlen uralma; nem a' magyar Móses, mint engem legkegyelmesebben nevezni méltóztatott, — hanem a' moldovánok' rivalgó örömére.

gye terül el éjszak-déli irányban. 2 templom ékesíti. A' magyaroknak, kik a' XVII és régibb századokban itt laktak, már semmi nyoma. Innen másnapon keletfelé a' 4 órányi távolságra eső Huszba irányoztam utamat, mindig termékeny földű hegyek- és völgyeken keresztül Nemeseszt, és Krecseszt faluknál vonulva, melly utóbbiban egy pár kath. csangó, de magyarul nem tudó család is létez. 11 órakor már a' magasságról leereszkedvén a' Prút' völgyének oldalánál téren és parton fekvő Huszba Huszváros. jutottam el, behajtván a' város szélén történeti nevezetességéről ismeretes 12 halom mellett. Ezen város a' falcsii czinut' székeshelye iszpravnikkal, és moldován püspökkel; 10,000 's néhány lelket számlál; kereskedéséről és bortermesztéséről híres. Nevezetes e' hely a' Magyarhonból kiűzött huszitákról, kik első alapítói lévén a' név is róluk származott. Az oláh most Husnak mondja. Ezen régi husziak' állapotát a' helyek' betürendi előadásával II-dik bizonyítványunkban bővebben láthatja az olvasó. Most a' katolicusok nem a' városban, hanem annak Korní nevű száraz árok és térség által elszigetelt éjszakibb részén laknak. Figyelmeztetve előre Martinotti olasz missionarius 1779-diki Sulzer közlötté tudósításában aziránt, „hogy az itteni katolicusoknál némi magyar iratok őriztetnének“ ¹⁾, igyekeztem azt kipuhatolni, elmenék Braida Bonaventura olasz paphoz, kihez különben ajánlattal is birtam, minden találtató régiség után gondosan tudakozódám, de eredmény nélkül. Szíves volt ő közleni a' parochia' anyakönyvét is, miből azonban, úgy más fönlevő iratokból a' XVIII-dik század' végét megelőző adatokra — magyar iratokra pedig épen nem akadtam. Azon ténynek mindazonáltal, hogy a' beszarábiai csübörcsüki magyarok onnan kiköltözvén, itt telepedtek le, valósága iránt tökéletesen meggyőződtem; többek találkozáván, kiknek szülei hajdan ott laktak, de ők már itt születtek. Az itteni magyarok, fájdalom, már nem tudják nyelvünket, két család létez, egyik Farkas, Szabófalváról ide költözött, és az özvegy kántornó Biró nevű, székely származás, kinek gyermekei tudnak egyedül magyarul. A' templom és paplak újdun új csinos épület, emennél egy terem iskolául szolgál, de a' tanítási nyelv oláh, valamint a' templomban levő képek alatt és temetői kereszteken merő oláh iratok láthatók. Mint megváltoznak egy pár század alatt a' körülmények. 1646-ikban még a' misét is magyarul tarták az ottani lakosok, a' magyar huszsziták' mara-

¹⁾ Sulzer, Geschichte des transalpinischen Daciens. Wien, 1782. in 8. III. Band S. 560.

déki. Nem áll tehát, mióta olasz missionariusok működnek Moldvában Kantemirnak a magyarokrólí következó állítása: „*Weil die Hungarn an ihrer römisch-katholischen religion steifer halten, so behielten sie auch ihre Landessprache*“¹⁾).

Már itt közel vagyok a' Moldvából Beszarábiába vivó uthoz, gondolám, hajtsunk a' lévai átkelóhöz és menjünk minélelőbb túl a' Prúton, Csübörcsök- és Neszterfejevárra, ott talán érdekesb ó emlékekre akadhatni. Ugy lón. Julius 15-dikén 8 órakor Korniból a' városon keresztül hajtva keletfelé a' Prúthnak tarték, mig nem annak völgyébe jutván, lefelé mindenütt a' folyó mentében és Stanilest meg Lunga egykor magyaroktól lakott falun, majd a' hegyoldalnál majd a' mély völgyben haladva, 12 órakor Siminest faluba értem. E' vonalon a' Prúthtól félórai távolságra párhuzamban fekvó hegység' tetóin bizonyos távolságra, 's néhol a' völgyben is óriási nagyságu halmok látszanak. — Szokott módon a' zsidó korcsmárostól délebédül tojásnál egyebet itt sem kaphattam. — Délután a' sikmezón keresztül a' Pruth' völgyéhez jutva 's mélyébe leereszkedve, fél óra alatt a' folyó' partjához értem, a' lévai kompnál megállván, hol a' moldován vámostól előbb megkutattatva, két óráig tartó várakozás után bocsátattam a' kompra, az orosz veszteglóbe átmenendó, hol is útlevelem előmutatása után mindenütt kozákoktól kísértetvén, annélkül, hogy be nem bocsátatásom oka tudtomra jött volna, a' németül szólamló contumacia tiszt illy meglepó nyilatkozattal bocsáta el: „*Die Gelehrten sind Lisztig*.“ Mit volt tenni, visszajövék. Már alkonyra szürkülvén az idő, éjjeli szállásról gondoskodtam, a' Pruthparton levó zsidó korcsmaház előtt, — inkább szabad ég alatt, mint a' fojtott légü szobában, minél különb a' vámtisztnek sem vala e' nyomorult falucskában, egy füzes alatt a' mély medrü víztől épen hat lábnyi távolságra ütöttem sátort, szép mulatságot jósolva a' szúnyogok' ezredének zenészetétől. A' vámtiszt, egy fiatal moldován francziául is valamennyire beszéló, azon nyilatkozatomra, hogy miután olly váratlan sértó kifejezéssel bocsáta el az orosz tiszt, nem kívánkozom át menni: visszaadá az aranyat, mellyet a' honból kiviendó lónak dija fejében kelle fizetnem; egyszersmind azt javallá, miszerint másnap ujbau kísértsem meg az átmenetelt, adjak jó szót az oroszoknak. Értem! — Nem teszem. Visszamegyek, más uton Jassziba, és onnan Szkulényon át menen-

¹⁾ Beschreibung der Moldau von Demet. Kantemir. In Büschings' Magazin für die neue Historie und Geographie. Hamburg, 1770. III. Th. S. 87.

dek Beszarabiába. Ha akadályt gürditnek előmbe, ottvan Jassziban Kotzebue orosz consul, könnyen nyerhetek orvoslást. Ez lón megállapodásom. Midőn estelire tejet keresteték, legényem azon hirrel lepe meg, hogy e' faluban is talált unguránkára. Ekkép hijják itt a' magyar nőket. Hogy a' manoban? hiszen itt nem laknak ungurok; Husz és Lunga véghatárunk Pruthnál lefelé. És igaza volt, mert a' zsidó korcsmáros' szolgálója Konstantin Iloncza, huszi születésű barna leány, csakugyan unguránka vala. Alkalmam van itt megjegyezni, hogy az olasz papok a' magyar családneveket atyáról vont keresztnevekkel váltják föl, 's így az oláhosodott unguroknál már nagy ritkaság ősi család nevet hallani. A' moldvai Léva, vagy Leova új szállitvány átellenében az orosz Lévának, a' jászvásári Sz. Spiridion kórház' birtoka közé számítatik. Másnapon 4 óraker Lévából elindulván 10-kor Huszban valék ismét, honnan már nem Vázluinak, hanem egyenes éjszakai vonalban a nagy pósta ut felé tértem, de a' sok essőzés miatt utam megromolván, hegyek, erdők, meg zordon vidék közé, éjjelre Brunestre, egy mély völgyben fekvő faluba, a huszi püspök' birtokába értem, hasonlókép szabad ég alatt tanyáztván a' zsidókorcsma előtt. Lakosi e' falunak nagyrészen „ungurénok“ azaz Erdélyből ide szökött óhitű oláhok, vagy katholicusokból ó hitre tértek. Látszik e' nevezetből hogy az ungur, és ungu ré n közt a moldovánok lényeges különbséget tartanak, amazt egyedül a római hitükre alkalmazván. — Másnapon korán elhagyók e' borzasztó barlangot és Dolhest, meg Csornest falun keresztül hosszú szűk völgyeken haladva Rosa boer' korcsmájánál egy kőhídon a' Jaszsziba vivő pósta utra léptem, hol Pribesti mintegy félórányiru látszik alább; hosszas völgyben vonulván az ut, bátran haladtam Pojano-Kornului felé, hol megállapodni szándékozáam az ottani magyarokat meglátandó, mellyben már 8 óraker kieresztettem a' diáknál (kántor) szalván meg. Ezen faluban, melly Mira Miklós boerhoz tartozik 115-re ruga' kath. magyarok' száma, kiknek fele része a' Szeret mellől ide szivárgott nyelvünket nem tudó csangók, fele ismét székely származás. A' diák Bartis András pávai fi Háromszékből, 14 év óta moldvai lakos, magyar sziveséggel fogadott, megmutatván a huszi egyháztól függő udvarában épült fatemplomocskát, ének- és imakönyveit Erdély' nyomdáiból keletkezeteket. Ép és zömök két gyermekének boza szín hajáról leolvasható a magyar származás. Annyira sajátságosnak találtam a' magyar-székely és csangó gyer-

mekeknél a világos vagyis-inkább savó színét a hajnak, melly fölserdült korban barnábbá változik át, hogy igazolva hiszem a régi közmondást: „*sem szóke sem barna, az az igaz magyar fajta.*“ Az itteni csangó családok kitünőbb nevei: Ago, Biszok, Czeckán, Gál stb. a székelyeké: Csató, Horvát, Kató. — Radukán, melly a Pruth mellett fekvő Bohotinnak birtokossáról nevezett 1843-ban magyaroktól megszállott része, Pojano-Kornuluival együtt most ugyan huszi félegyház, de templom építetik jelenen benne, terv szerint Husztol, mellyhez jó 5 órányira fekszik elfog szakítatni, és ezen tőle két órányira fekvő faluval együtt külön új porochia alakuland belőle. Az ottan üszvegyült csangók sem tudnak magyarul, kivévén Kádár Antal székely eredetű kántort. Bartistól bucsút véve 12 órakor, Jasszi felé hajtattam, a' Vaszlui patak' völgyében Szitudul és Demetriest falvak mellett mind két felül erdős hegyek között, egy óra mulva Blaga his patakon épülő kőhidnál majd Pojen falut érve; hol 100 munkásnál több dolgozott az új posta uton, már föllebb Jászvásárig készen levőn. Ezen falu birtokosa Balus Tódor; kinek uri laka előtt elhajtván különös látvány lepott meg. Négy fáraó gyermeke mintegy 13, 14 éves, in puris naturalibus némi étek darabokat, hihetőleg a' kényur' asztaláról hullottakat mohón falva lépdegélt ki. Feketék mint ürdög, de sugár épterműek. Illy meztelen rabszolgafaj és fényes kastély; minő contrast az idegen utazónak! Moldvában mégis mindennapi, sőt elmulhatlan kellék; a' boer hatalom és gyönyörűség' tündöklő czimerét képezvén, melly lakát környezi minden időben, onnan várja keverék táplálékát 's azért izzadja munka-verejtékét. Utam azon vonalon vala, melly Galczból Berlat-Vaszlui-és Pribeszten által Jassziba vezet, 's Paun' falu' irányában nyugotnak fordul, hol kies dombok, szőlőhegyek, borházak és csinos nyári lakok ötlenek föl; már 3 órakor Szokolánál, a' Jassziban létemnél emlegetett Sturdza herczegféle kastély mellett valék, onnan a' sorompón be a' tágas Miszir-hán fogadóban száltam meg, nem mulatám még azon napon az agentianál ügyemet előterjeszteni; hol is a' lévai akadályozás legényem számára külön útlefél' nem létere magyaráztatott, min segitendő akaratom ellen ujban két napot kelle Jassziban időznöm. A' kinos két napot, miután ismerősimnél illy rövid távollét után ismét megjelenni nem akartam, a' ház' tulajdonosával Miszir örménnyel lett találkozásom varázslá türhetővé. Ezen előkelő család Bukovinában birtokos, Moldvában több helye

Jászvásár.

ket haszonbérel és marhát hizlalván, Pestre, meg főlehb Bécsbe falkánként hajtja. Az öreg Miszir Valerian Pestet igen jól ismeri, sőt néhány magyar éneket is tanult honunkban jártakor. Az örmények' moldován és oroszországi viszonyairól nyerék tőle sok hasznos és érdekes fölvilágosítást. Az örmény Moldvában, legyen bár római, vagy keleti szertartásu, örökbirtokhoz nem jushat a' honi törvények tzerint, csak possessorságra (igy nevezik a haszonbérlőt) levén az izraelitákkal együtt joga. És e' méltatlan szokás okát igen könnyü átlátni. Tartanak attól a' moldovánok, ne hogy e' szorgalmas pénzkereső népfaj időjártával egytől egyig kivetküztesse a' boer' henyé gyermekeit tág birtokaikból. Fölséges előgondoskodás a' pula maradék' föntarthatására! — Beszarábiában jártas keltes létére tanácslá Miszir, mikép saját alkalmammal azon tartományba be ne menjek, a' föld népe előtt igyen magamra figyelmet vonandó, 's könnyen veszélyt hozandó. Ergedtem tanácsának, kocsim lovam neki adám át haszonvételeire olly föltétel alatt, hogy valahai visszatértemmel Botosányban, hol szinte nagy házat bir' család, kézbesitse. Fuvarost fogadván Szkulényig junius 20-ikán 1 órakor indultam a Pruth mellé Tatáros nevü külvárosból a' magos sikra menvén. Az éjszak-keletnek vezető ut itt is hegyes völgyes a' Zsizsfia patak és Pruth' széles völgyeig. Az útkörül fekvő Kertyecz, Kutyebuti, és Liczeni Roznovano Miklós dúsgazdag boerhoz tartozik, ki Jassziban legdiszesb palotával bir. 3 órakor már a' moldvai Szkulényhan valék, melly 400 főnyl többnyire zsidó lakost számláló kis város szinte Roznivano birtoka. Itt a' vám tisztiház előtt megállván, miután mindenem átvizsgáltatott, csolnakon evezénk a' folyó tulpartjára, hol a' veszteglő előtt átadám utlevelem. E' késedelem közt 5 óra lón, 's leeresztetik az orosz zászló, melly a' napi működés' bezártának jele. Ördög és pokol, tehát ismét sikertelen az első kísérlet. Visszahurczoltatván butoromat, mint jöttem, úgy evezénk előbbi helyünkre, a' zsinó fogadósnál szállást nyerendő. Éjjelem, mellyen által szüntelen dörgött, villámlott és esett, a' legnyughatatlanabb vala, bosszankodva előre nem haladhatáson. Reggel álmomból ajtómon történt nagy zörgés ébreszte föl, jelentvén egy zsidó, hogy már indulhatok a' veszteglőbe, igénylő modorban tudatván e' szolgálataért tőlem borra valónak nyerését. Az éjjeli férgéknél is alkalmatlanabb vala nekem e' nyugodalmat zavaró vendég' szolgálatkészsége. Mit volt tenni! már hozzá kelle szoknom nemcsak a' moldvánok „paksis“

Szkulény.

„*pars*“ hanem a' zsidók' „*afavajn*“ jutalmatkövetelő minden lépten nyomon tolakodva hallható szemtelen kiabálásához. 8 órakor történt az orosz quarantainebe, és így Beszarábia földére, a' régi Etelköz' Pruthon tuli részére léptem, mellyet látni 's megismerni már rég vágyva vágyott lelkem. Még soha nem zárattam veszteglőbe, ismeretlen vala előttem azon eljárás, mellyel a' czár' birtokába lépő illetetik. Valójában mondhatom, ha valaki vagy csak tegnap értesít e' purgatoriumi proceduráról, vissza fölkerülök Csernovicz felé, mellynek pasusán késő értesülésem szerint contumacia nélkül lehet Oroszországba jutni. Nem mondom el a' lealacsonyító bánásmódot, nehogy vállalkozó ifjainkat, kiknél a' keleti ut a' legregényesb rózsza színben tűnik elő, az e' tájakra jöveteltől élrettentsen; csak annyit említek, hogy nem süttötek, nem főztek ugyan, hanem füstöltek, megeskettek azon kérdésre igazán feleletre, van e' nálam tilos portéka? holott mindenem kezükben vala. Ezután lelki kinok közt velem nem tudom micsoda homályos rajzu képet csókoltattak — 's végre mindenemet elvevén levetkeztettek' orosz ingbe, gatyába öltöztettek, mellyhez hálósapka, harisnya' bakants, hálóköntös, és sárga darócz kabát járult; kijelenté az orosz hivatalnok egyuttal, hogy ezen ünnepélyes teketóriákért a' czár koronájának 3 ezüst rubelt és 80 kopékat tartozóm fizetni, melly 15 for. 20 xr. teszen váltóban. Politiális irányú 's foganatu-e mindezen tortura? az olvasó ítélje neg. — Két szoba mutattatott ki számomra, mellynek egyikében legényemmel én, másokban a' mellénk szolgálatra rendelt órkatona foglaltunk helyet magos fakeritással ellátott külön udvarban. Este felé hozá meg az órszolga holmijaimat a' füstőlőből; irásaim mind széllyel ziláltan. Elég időm volt itt a' historiai elmélkedésekre. Legelőbbis „*Bessarabia*“ e' tartomány nevédek értelmérőli vizsgálat gördül előmbe. Megvallom, még sehol sem olvastam megfejtő előadást e' név' jelentéséről és miként eredéséről. Broniovius Márton Bathori István lengyel kir. 1579-iki követének Tatarországról (*Descriptio Tartarae*) Kölnben 1595-ben kiadott munkája csak ennyit mond egyik fejezete elein: „*Moldaviae seu Valachiae inferioris Pars, quae olim Bessarabia dicta fuit*“²⁾). Timon ezt jegyzi föl: „*Extrema pars Moldaviae, quam Bessarubiam quidam recentiores nuncupaverunt*“¹⁾). Az egyik ime új, a' másik régi nevezetűl állítja; mellyiknek lehet igaza?

¹⁾ Schwandtneri, *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Lipsiae, 1746. in fol. Torn. 1. pag. 814.

²⁾ Timon Sam. *Imago Novae Hungariae* Viennae. 1762. in 4. pag 75.

Oláhország' némi vajdái, jelesen Sándor 1330, Lajota 1454, Radul 1470, Theodor 1517, Máté 1633, Constantin 1689, és következő években uralkodott fejedelmek viseltek *Basarab*, *Bazarad*, *Besarába*, *Bozarad*, *Bassaraba* változatos irással előforduló melléknevet. Mit jelentsen ez, 's miért hivattak így, vagy van-e jelen tartomány nevével bárminő összekötetésben? a' moldován tudósoktól kielégítő értesítést nem nyerhettem. Kogolnitchan a' Basaraba régi oláh családot a' Duna és Morava viz közt létező mainap Basarovitzának nevezett birtoktól származtatja le. Igaza lehet. Én egyenesen a' *bas*, *bes*, azaz *vas* (scytha, bessus) besenyő néptől vélem származni a' tartományt. Az első szótag csalhatatlanul azt állit elő: az *arab*, vagy némelly írók szeriet *arav* melléklet honnan ered: kinem nyomozhatám; csak annyit tudok, hogy okleveleinkben a' besenyők „*voscianu*“ és „*wosserawü*“ néven is fordulnak elő. Istvánfy „*Besaravia*“ kitételrel él e tartománynál. Négy egész napot és éjjelt testi meg lelki künök közt töltve, eljött junius 25-ikén szabadulásom órája, az eleve fogadott oláh fuvaros vala viendő Kisinevbe Beszarabia' fővárosába. Innen kiléptemmel átkos bucsút vettem tömlőczüm' kapufelfájától, mellyen illy orosz fölírású tábla fityeget: „*Szkulenszkago czenralnago karantina n. 6.*“ De még távolsem szakadt vége e' hátráltató alkalmatlanságoknak. Innen a' vámházhoz vezettem, hol ujbán darabról darabra vizsgáltattak holmiaim; végre könyveim lepecsételtetvén olly utasítással adattak át, hogy majd Odessában a' Censura havatalnál minden kötetért járó 7 ezüst rubel és 50 kopek büntetés terhe alatt mutassam elő; mikről térítvényt kelle aláírnom. A' mo csáros lapályon fekvő jelentéktelen városka' körültekinté . után 9 órakor hajtottam el délkeletnek, mindenütt nagyszerű kúnhalmokat szemlélve a' magos hátaikon. Miután a' Pruth tekervényes partjainál ó S z k u l é n y falut, majd B l e n d e s t orosz falut félre, P e t r e s t e t pedig elhagyók több folyóágakat (Girila) érve. 11 órakor C s a l a k faluba jutottunk, Tanaszi György fuvaros oláhnak lakhelyébe. Ezen faluban csak néhány orosz család létez, melly olly hatalmasan terjeszti a' russificatiót, hogy kocsisunk nejével, ámbár született moldván, gyakran, gyermekei pedig mindig oroszul beszélnének. Ekként foly a' nyelv' ügye az 1812-iki bukareszti békekötés által orosz birtokká lett egy milliónyi oláh lakosu Beszarabiába a' többi moldován családoknál is — mint kocsisom mondá; későbbi tapasztalásommal pedig igazolva találám. Minden háznál tudnak már oroszul, orosz családok és pa-

pok közibük szállásával terjed a' nyelv, melyet a' moldvánok vallásuk' amazokévali egysége miatt összeházasulás utján önként vesznek leginkább föl. E' falukicsiny, O l a d n i k pataknál völgyben fekszik, ura jasszii lakos, négy falut bir itt egyvögben. 12 órakor indulván innen termékeny partos és völgyes vidékeni tekervényes uton értük el egy óra után azon helyet, hol azelőtt a' rezinai posta állomás vala, de már most hegyektől gátolatlan egyenesebb vonalon jár ejszak felé. Ennek irányában hegyen túl Rezina falu fekszik. Erdőtlen és vízforrás nélküli e' tájék mind a' Pruthtól kezdve. 4 óra tájban midőn már utvonalunk egyenesen keletfelé fordult, kies völgy nyila meg előttünk, mellyhezi ereszkedő part oldalán épen az ut mellett balra Potemkin Sándor, orosz herczegi vérből származott főtábornok' emlékköve diszelg. Ez mintegy 7 ölnyi magos, három talapzaton nyugvó erős mészkő faragványból rakott sugár gula (pyramis) mellette éjszakkfelől az ór' csinos lakhelye. Az emlék ujdón, de a' mellette keletnek mintegy 30 lépésnyire fekvő négyszegü granitkö faragvány régibb, Potemkin' nevét és utazás közben itt történt elhalását 1791. évszámmal jelöli orosz irattal. Miután a' zordonul kies vidéket méltóságos tekintetével érdekessé varázsló művét körülszemléltem, kocsim után balagva az orosz hatalom' terpeszkedéséről elmélkedés közt ereszkedtem le a' keskeny völgyben magánosan álló talpai fogadóba, 3 órakor érvén nyugpontomat. Ezen földrész a' mellette éjszokról délnek vonuló hasonlól. Talpa néven hivott erdős hegységgel a' jászvásári monostorhoz tartozik. Egy óráig tartott pihenés után a' P l e s hegyre lón fülhágásunk, mellynek tető-pontjára jutás majd egy órába telt. Ez a' beszarábiai legmagasb hegy-láncz' dereka, mellyen tul termékeny völgyeken D e m e l i n c z a és V e l c s e n y e c z faluk irányában menvén 6½ órakor P e l i c s e n orosz falut értük számos erdőségeket, zöldellő réteket, benne szétkigyózó Buk, vagy Byk folyót megettünk elhagyván. Tovább haladva midőn 7 órakor a' Byk sásos vize kis fahidján átmenők K a l a r a s z kis várost pillantók meg a' lapályból, mindig a' folyó jobb, vagy is déli oldalánál hajtván, hol jobbra a' hegyoldalban N o v a c s orosz falu látszék ujkőtemplomával; végre S z e l e s z t y e falun keresztül 8 órakor Kalarászba jutottunk, a' Byk' zargátu csátés tava mellett. Ennek lakosi moldovánok, oroszok, és lipovánok: szinte orosz faj, de külön vallás felekezetükről így nevezettek, kiknél a' férfiságnak még erőtellyes korban merő ajtatossági vakbuzgalomból kés

Kalarasz.

általi fecserlése, mit herélésnek mondunk, ellenállhatlanul divatozik; végre, legszámosabban zsidók. Földes ura Deisinsky egykori orosz haditiszt, ki neje született Roskano moldvai boer nő után öröklé, hozzá tartozik Szelesztye is. Temploma, synagógája és pálinkagyára szembetünő. A' szunyogok és bolhák' milliárdjátóli szenvedés, melly az utasnak bár minő tisztának látszó fogadóban ez' évszakán át ki kell állni, leirhatlan. Szkülényben az apró bogarak' bizonyos ismeretlen faja négy éjszakán át nem engedett nyugodni, 's itt ime ismét újabb kinoknak lón zsákmánya álmatlanságtól ellankadt testem; ilyen a' keleti utazás' prosaicus oldala, míg a' férgek' mindennemü fajához nem törődik és szokik a' gyenge bőrű utas. A' mi nálunk, főleg a' magyar fajnál türhetetlen rondaságnak, undorteli lealacsonyító állapotnak tartatik, az itt közönyösen túrt kicsiny baj, a' szó valódi értelmében bagatelle.

Junius 26-kán 4 órakor indultam el Kalaraszból. Az ut Kisinevbe mindenütt a' Byk bal vagyis éjszaki partjánál viszen, hegy völgy, néhol fűzes a' folyó parton, abba folyó patakok száraz árcai, majd zöld berkek, szántóföldek váltak föl egymást a' mellettünk hagyott Gura - Varzalu, Gura - Paulest, egy nagy modzsila, vagy kúnhalom, és Tatareszty meg Negreszti faluk' környékén. Két órai hajtás után reggelire kieresztett kocsisunk a' sűrű berkektől zöldelő Byk völgyénél, hol a' Gelészti faluhoz tartozó csárda áll. Ezen falu lakosi szinte rezese k, következőkép moldovánok. Az orosz kormány meghagyá Beszarábiának régi moldován istitutioját, 's így lón, hogy a' közbirtokosok itt is rezeseknek, azaz: részeseknek hivatnak maiglan. Két órai pihenés után folytatánk utunkat mindig a' folyó és völgye' mentében, 11 órakor a' völgy' szorulatához értünk egy csinos fogadónál, hol a' partosra fülhajtván, éjszaki irányban helyzett kúnhalmok tüntek| föl. A' partosról leereszkedvén, ismét a' folyó' völgyébe, 's ott egy kőhídon átmenvén a' Byk' jobb vagy is déli oldalánál fekvő magas földre jutottunk el, hol Petrozán falu látható. Ekkor az evangelicus templom' tornyáról legtávolabból már észrevehető Kisinevnek tartván, miután a' kétszeri vámvizsgálaton keresztül esénk, pontban 12 órakor értünk be a' városba, tudakozódásom után német vendéglősnél szálván meg, kinek derék neje izletes ételekkel frisitett föl.

Kisinev fölötte nagy kiterjedésű város; népessége ámbár a' statiszticusok 43, és 44,000-re teszik, az itteniek állítása szerint túlhaladja az

Kisinev.

50,000-et. Fekszik a' Byk déli 's egy részben éjszaki partjánál olly módon, hogy a' folyó kanyarulata nyugottól keletfelé övedzné. Tájékát az éjszaki partok, és déli rónak, meg zöldellő kertek sokasága regényessé alakítják. A' várost két, u. m. régi és új részre lehet osztani. Ez utóbbi magos téren dél felé, amaz völgyes, és Bykentuli hegyoldalon terjed el. Utczái amannak szép egyenesek és szélesek, házai rendszeren 's új izlés szerint építvék, de mind földszintiek, kivéven középületeit 's egy sor utcáját, mik közt a' kormányház, érseki lak, órház, katonalak, kórház, pensio intézet (nevelő), seminarium, gymnasium, museum, könyvtár 'stb. 14 templommal, mellyek közül az oroszoké új, fás nagy sétatérrel körülvett, 's kuptetejü, belül pazarlásig gazdag; említést érdemel a' katholikuskoké két toronyal, lengyel papokkal ellátva, továbbá az evangélikusoké nagyszerü, de izetlen goth majmolás rettentő magos csonka toronnyal. Utai kövezetlenek, azért szélben por és homok fuvataga kiállhatatlan. A' régi város, éjszaki részét a' folyam' két partján foglalja el. A' Bykból vezetett vitzartóval is bir, melly fölötti pusztult citadella török maradvány. Nagy és szép nyilvános kerte új városában a' koronához tartozik; létét azon időnek köszöni, midőn Sándor császár e' városon keresztül utazván rögtönözve illy hiányzó zöld berket elővarázslandók, fái uri hölgyek' gyenge kezei által vetélkedve ültettek. Lakosi oroszok, moldovánok, örmények és tömérdek zsidóság. Kisinev, oroszított kiejtése a' régibb iratokban mindig „*Kisino*“ formában használt város nevezetének. Valamint Moldvának ó-ban végződő számos helyei, minők Bákó, Harló, Vazló, Tarkó 'stb. némileg magyar eredetre mutatnak, úgy ebben is hihetőkép ollyas mi lappang. A' Byk vagy Bük viz' neve is, (Constantinus Porphyrogenitusnál Kubu) a' magyar Bege vagy Böge vizét a' temesi hánságban, állítja előnkbe. Házi gazdám Akkermanba vivő kocsisról gondoskodván, csakhamar előtermett egy zsidó bérkocsis jó három lóval és butkával (füdeles lengyel kocsi), kivel más napon 8 órakor keletfelé a' bulgár külvároson keresztül elindulván, a' Bik melletti szőlöket elhagyva csak hamar Buncsest falut értünk, majd Szindzsere, és számos halmok irányá után 10 órakor Szkinosza falunál itatánk, onnan némi száraz patak kőhidján áthajtván már már elhagyók a' Byk' völgyét egyenesen délnek fordulva a' magosabb téren. 11 órakor már delelőre kieresztett kocsisunk a' kapriani zárdához tartozó csárdánál, mellynek irányában Poge falu létez jobbra némi mély völgybe zárt tónál. Egy órakor innen eltávozván

balra föltonként messzeterjedő erdőséget látók, utunk mellett pedig jobbára tölgyesirtvány' bozóta mutatkozik. Dzsomoka széles völgyben fekvő falunál már az erdős vidék megszakadván, mellyen túl az uttól balra némi domboru emelkedésen jeles nagyságu kettős halom látszik, körötte messzi terjedő szép len vetés a' munkás kezek' nyomait hirdető. A' föld már itt nem homokos, mint Kisinev körül, hanem a' legkövérebb fekete. Utunk a' kettős halmon alul egészen keletfelé fordulván kitettszett most az alatta menő esővizi mély árok. 3 órakor ismét föltonként fiatal erdőt értünk partos földön haladva, mellyen a' kövér mezőséget szénák sűrű kalangyai boríták, mignem ismét délnek fordulva 4 órakor Szkróf faluhoz jutánk völgyben fekvőhöz, melly orosz Péterváratt lakó Moruz knézé, azaz: hercegé, 8 más falvakkal együtt. E' Mórúz hihetőleg egy a' moldvai Moruzi családdal, kinek egyik tagjáról Galacz fölötti utunkban emlékezünk. Beszarábia' kellő közepén Bendernek irányában valánk ekkor. Gyönyörű, eddig e' tartományban nem látott térség nyílt meg előttem, messzi, messzi nyuló és sehol meg nem szagatott, délkeletről tűnő csak elő némi magos part-lánczolat, sötét fülhöként, ott, hol Kavvány város fekszik a' hegy' tátott ülében. Ezen part a' Beszarábiát végig hasító majd keletnek forduló hegynek Dniszterig lükött vége. E' nagy térségen haladván, a' kerek lát-határ, buja kaszálók, hullámozó gazdag kalászok, czikázó lenbugák és többször elő elő forduló mezei munkások édes hazám' termékeny rónaira emlékeztetének vissza. Nincs itt csörgedező patak az utasnak frissítő italt nyújtó, de fájdalom ásott kut sincs sehol, mintha az emberek nem tudnák, hogy szorgalmas vajúással a' föld' gyomrában vizereket lehet kutatni's fültalálni; nem létez enyh- és árnyhely sehol; a' tanya, szállás, vagy majorság itt ismeretlen, gazdasági épületeknek semmi nyoma. Igazán Steppe alakot visel e' szép rónaság, mellynek nagyobb része Baskelai vagy mint a' köznép ejti Paskali e' környéken fekvő koronai faluhoz tartozik. Mindig e' térségen változat- és újabb tárgyak' szemlélete nélkül végre 6 órakor Kavvány városka' hosszú kőhidához értünk, melly a' Botná-sza vagy Botna patak most száraz ér' lapályából a' város' rongyos házai közé vezet, előbb a' völgy' baloldalán hármas halmot találván. Mire számolhattam itt is egyébre zsidó korcsmánál, vagy még annál randább moldován fogadónál, mik mind a' két felekezetből számosan vannak. Izrael fiához nekem sok tekintetben tanácsosb vala mennem, a' kellemes éjjelt ugy is szabadban kívánván tölteni.

Kavvány.

Kavvány a hegyláncz' félkörű hajlásában fekszik, nevét is bizonyára „kazán“ alaku helyzetétől nyeré. A' török időkben híres kereskedő tatár város vala 25—30,000 lakossal; most alig 2000-et számlál, moldovánok, oroszok és főleg zsidókból állót. Utczájának csak egy része áll rendbe sorozott házakból, többi szelylel szórott fábolí és náddal fűdött, rövid cserény kéménnyel, mi többszöri leégését okozá. Tulajdona a' koronának. A' török épületek mind szétrombolvák, kövei új építéshez használtatván. Keletre tőle $\frac{1}{4}$ órányira fekszik szinte a' hegyláncz' éjszaki oldalán Ó-Kavvány falu, nyugotra szinte a' patak mellett távulabb Zaim. Hegyei mindenütt kopárak, szűken termők. Temploma a' hegyoldalba vajva, egykor a' törököknek szolgált mecsetül. Az oroszok ide a' Dniszteren tuli részekről szállongván, nyelvük ruzsnyák dialectus, mégis az ós oláhságot nyelvéből kivétkezni elég képességgel bírnak.

Különös gondot fordítottam itt a' jártas keltes zsidóktól a' népség' különféleségérőlí ismeret szerzésére; tudakozódtam mindenektől, ha valljon találatnának-e valahol Akkerman felé ungrók, vagy az orosz nevezet szerint vengerek? Járt-e valaki Csübörcsükben? Találtam többekre, kik „Csuburcsiban (így híjják most ók) több ízben megfordultak, de magyaroknak ott, vagy másutt Beszarábiában laktát nem hallották. Végre leltem egy 70 éves ruzsnyákot, ki még az orosz uralom előtt (1812) e' vidéken lakván többször járt vala Csübörcsükben, ekkép válaszolt kérdésimre: Csuburcsiban most moldovánok, néhány oroszok, és bulgárok laknak; voltak egykor, de régen, mint hallá, vengerek is.“ Hová lettek? Erre így felelt: „Elmentek messzi Odessa felé, oda, honnan jöttek.“ Beszélé az öreg sajnos érzettel, hogy a' török uralom alatt könnyebben élhetett a' szegény, nem levén a' csekély kézi muuka szolgálaton kívül pénzbeli adó. Máskép van most, sok a' fizetés! így sóhajtozott sokszor ismételve.

Junius 28-dikán reggel 4 órakor hagyám el a' disztelen fészket, délnek a' mögötte fekvő hegynek fölfelé tartva, mellyrei tápáskodás fél-órába került, míg a' magos földre jutván ismét messzi terjedő térség nyíla meg előttem, számtalan magány halmok több, de kivált délkeleti irányban a' Dniszter' folyásával párhuzamban állók tűnvén szemembe. Utunk Akkermanig sehol nem vitt lejtőre. Már itt a' póstaut orosz modor szerint versztekre osztatik, minden versztnél egy ágason a' jövő így mint a' menő számokkal látja megírva a' távulságot. Kavványból az első állomás

(Stantzia) Oloneszig 31; a' második Gori Rozsaig 28: a' harmadik Akkermanig 29; összesen 88 versztből áll, minden 7 versztre 1 kis német mföldet számítván, 12. kerekedik ki.

Sulzer Dácia' leírásában beszéli, miszerint Kisinevtől nem messzire kezdődik a' Dniszteren túl mind a' krimi félszigetig terjedő azon nevezetes vonal, melly három és négy rőfnyi nagyságu kövekkel van ellátva, 's a' minemü kövek Riejle Bikului azaz Bik kulcsának hivatnak. A' földnépe ez egymás után következő kövek' hosszú sorát az ördög művének tartja. Eredetüket és mi czélra állításukat Sulzer meghatározni nem tudja¹⁾. Gondos figyelemmel kísérem Kisineven alól a' Bik' mellékét, sőt tudakozódtam is illyesek' Sulzerből érthetőleg nagy régisége iránt, de bizonyos nyomra semmikép sem jöhöttem, minélfogva őt, ki e' földet és a' mondott köveket saját szemével nem látta, csalfa hir után indult véleményzőnek hittem. Kavványbóli távozásom után az ugynevezett Bucsákban fölvilágosodtam legott a' kövekről enen tapasztalásom után. A' mondott várostól egy óranyi távolságra az egyenesen Akkermanba vezető út mellett kezdődnek bizonyos kőoszlopok olyan távolságra egymástól fölállítva, hogy gyors koczogással hajtva minden perczben majd jobb, majd ismét bal felül az uttól szemlélhet egyet az utas. Néhol sértetlenek 's hiánytalanok, néhol már közben eltűntek vagy csak romaikban láthatók. Magosságuk a' talapzattal együtt hat hét lábnyi 's csonkított gúla vagy tetény (piramis truncatus) alakuk, talapjuk két két lábnyi mind a' négy szögben, durván faragott kisebb és nagyobb tömegü mészkőből cementtel összeállítvák; az idő viszontagsággal dacolni képes erős művek. Alakukat ime' rajz adja. Keletkezésük' koráról mit sem tud a' köznép. Ut- és távolság mutató gyanánt alkatásukat épen az ut mellett létük eléggé tanusítja. Ezen értelemben nyilatkoztak fölöttük Akkermanban is. Későbbi tapasztalásim meggyőzőnek arról, hogy túl a' Dniszteren, különösen Ovidiopol meg Tyraspol körül is találtatnak efféle oszlopok az ut mellett, sőt Odessán meg Kherzonon túl az Ingulecz folyót is meghaladva a' Dniper melletti Beriszláv város felé, de illy nagy számmal sehol másutt nem. Ki által építettek ezen utmutatók? Meghatározni nem könnyű irott emlékek' hiányában.

¹⁾ Sulzer Fr. Jos. Geschichte des Transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau, und Bessarabiens. Wien, 1781. in 8. l. Bd. S. 405.

Mint hogy orosz uralom előttiségük kétséget sem szenved, török-tatár műveknek tarthatnók, ha e népben az építési hajlammak bár minő parányi nyomát is fölfödözni lehetne. Van azonban egy álláspont, mellyből legbiztosbban tehetjük hozzávetésünket. Tudjuk a' történetekből, miszerint a' genuiaiak a' XIV-dik században a' Fekete tengernek ura levén, nemcsak Krimeában és a' Feketetenger' partjain több városokat birtak, hanem azokból be éjszakfelé szárazon jelentékeny kereskedést űztek a' tatár népekkel. A' tengermelletti Akkermanból küldék Moldvába Szucsaváig árúczikkeiket, Kaffából pedig a' mongol hordák és tatár ülések közé. Legtermészetesebb megfejtését adjuk azért abbeli véleményünk' kijelentésével, hogy a' genuiaiak' eszközlésére építették a' régi moldvai fejedelmek Besarabiában, jelesen Bucsákban, a' tatár khámok pedig a' Dniszteren túl Krimea felé, hogy a' terjedelmes sikságon kivált téli időben a' nagy hó miatt el ne veszítsék karavánaik az út' irányát.

Már Bucsákba vezetett az olvasó, Beszarábiának azon szöglet tartományába, mellyben még a' mult századi irományok' tanútétele szerint magyarok laktak, 's mellyben Dniszternek a' Feketetengerbe ömlésénél a' magyar kronikákból is jól ismerhető Akkerman vagy Nester-Fejérvár áll. Ezen beszarábiai magyarokról tartozunk némi előleges világosítással.

Mihály, Cumaniban létezett milkoi püspöknek synodust rendelő, Csübörcsök. Tatrosban 1518-diki februar 18-kán költ levelében a' többi dekánuságok vagy esperestségek közt kilii és neszterfejérvári (Kylyerensis et Neszteralbensis) is neveztetik meg, mellyek épen Beszarábia' alsó részét vagy is Bucsákot foglalák magukban e' városok' helyzetéből kétség alá nem vehetőleg¹⁾; ezen Neszterfejérvár körül pedig jelesen Csübörcsökben, ugy sz. Antal, sz. János és sz. Péter nevü falvakban a' mult századokon által fön volt számos magyarokról fontos tanúságokkal birunk. Bandin Mark scopiai püspök irá 1646-7-iki egyházi látogatásáról költ tudósításában: „Csübörcsök“ mezővárosról : „A' Neszter folyó' partján fekvő mezőváros, mellytől Neszterfejérvár három magyar mföldre fekszik. Lakosi magyarok és oláhok. Egyedül a' magyaroknak szabad harangokkal élni, az oláhokuk tilos. A' katolikusok birnak fából durván épült egyházzal, szerek régi és kopott. Ezen mezőváros a' krimi (Cemensis hibás irás Crimensis helyett) khámhoz tartozik. Kisdedekkel együtt kétszázan számítat-

¹⁾ Benkó Jos. Milkovia. Viennae, 1781. in 8. Tom. I. pag. 228, 229.

nak a' magyarok, kik az oláh, török és tatár nyelvet tudják : azért mindenfelé a' tatár és török tartományokban egyedül azon czim alatt, hogy csüböröcsükiek szabadon járhatnak. Hajdan a' moldvai fejedelemhez tartoztak, kitől a' tatárok erőszakkal foglalák el¹⁾. Ezen csüböröcsükiekről értesít Ráday Pál benderi 1709-i követsége' naplójában december 6-dikáról imígyen : „*Jött hozzám azon pap ember, kit ennelőtte 4 esztendővel a' felsőes fejedelem Ta' arországba küldött, ott egy Csoborcsa nevű faluban lakos magyaroknak kivánságára, beszélvén sok kérdezőkészek között eredetét azon magyarok ott létének, hogy tudniillik minekutánna László király Várnánál megrerettetett a' törökök által, és azután csakhamar magyar Neszterfejérvár is (mit törökül Akkermannak hínak és a' Neszterpartján van építve) kezökre esett, akkor maradtak el az ott való lakosokból, most jobbágysága alatt lévén magának a' tatár Chámnak, a' ki öket aga által több Bucsakban levő jószágival együtt kormányoztatja*“²⁾. Nemcsak az tűnik ki e' sorokból, hogy a' csüböröcsüki pap ember ugyan azon ferenczi szerzetes legyen, ki Timon és Szegedi' főnebb május 30-dikáról elmélkedésében a' moldvai és beszarábiai kún maradványokról mondottaknál fölhozott tanutételeik szerint 1706-dikban Nagyszombatból küldetett Beszarábiába a' kúnok' ivadékihoz, hanem a' csüböröcsükieknek a' várnai veszteség után (1444. nov. 10.) török kézre jutott Beszarábiában elmaradott magyarokból alakulásuk és azoktól származásuk jó világosságra, azon magyarokból, kik a' XIII és XIV-dik századon által évkönyveinkben „Cumanus“ név alatt jönek elő, 's így valódi kún származatuk napfénybe tisztára hozatik. Ez mind igaz; csak a' jó pap ember' idővetésére van egy kis észrevételünk. Akkermant nem a' várnai ütközet után, hanem 1511-ben foglalták el az ozmanok, mint Ulászló kir. Budán 1511. május 25-dikén költ leveléből kitetszik, hol így ír : „*Intelleximus et revera pro explorato habemus — — ex literis fidelis nostri spectabilis et Magnifici Bogdani terrae nostrae Moldaviae Vajrodæ, quod quidam filius Imperatoris Turcorum, numeroso Turcorum exercitu ex Caffa movens castrum nostrum Neszter Fejérvár obsedit, filius autem Imperatoris Tartarorum ingenti et copiosa manu penes Dasso prope Moldaviam consedit, et*

¹⁾ Gegő Elek, A' moldvai magyar telepekről. Budán, 1838. 8r. 113, 114. lap.

²⁾ Tudománytár. 1841. III. Köt. 190. lap.

illuc castra sua locavit“¹⁾. Már előbb 1481-ben török kézre játszatott ugyan Kilia és Neszter Fejérvár, 's egy ideig birtokában is vala, de Mátyás kir. erélyes fölléptével abból kivonultnak tapasztaljuk. — Távulsem a' krimi félszigetben, hanem az ottani khámhoz tartozott bucsáki tartományban lakott magyar népre vonatkozik Turkuli Sámuelnek 1725-diki levelében olvasható ime jelentése: „*Most is Krimben a' tatár chám protectiója alatt hét magyar faluk vannak, a' mellyekben magyarul beszélnek. Én azon hét falukban voltam is*“²⁾. Timon Sámuel b. Apor Péterhez 1735-ben írott levelében különösen Csöbörccsükről ekkép emlékszik: „*Notificat Amplitudo tua et insuper in Tartaria Buschakensi esse pagum Sebertsche-cum (Szöbörccsek) totum catholicum a Tartaris collectum*“³⁾. Ide és ezen magyarokra vonatkozik kétség kívül a' mit Tomka Szászky János kis Tatarországról írtában 1748-ban mond: „*Istis (a' tatárokat érti) quosdam veterum Hungarorum, Patzinacitarum potius et Gothorum colonias quoque insertas esse, peregrinatores adfirmant*“⁴⁾. Zöld Péter székely eredetű kath. pap 1767-ben a' moldvai és beszarabiai magyarokat meglátogatván, bőven tudósita állapotukról, megnevezvén különösen a' beszarabiaiaknak négy u. m. Csöbörccsük, Sz. Antal, Sz. János, és Sz. Péter nevű helyeiket. Szerinte az első helynek kőtemploma volt. Adóztak évenként 2000 töröktallért a' tatár khán első feleségének levén birtokában. Viseletük felében moldvai, felében tatár. 13 napig ottléte alatt az 1. mezőváros és 3. falubeliek közül, társával Carisi Ferencz huszi pappal együtt meggyóntattak 7,139 személyt; ujon kereszteltek 2512 fiatalságot — mint-hogy 17 év óta nem vala náluk kath. lelkész⁵⁾; melly adat szerint 10,000-re bizonyosan fölrugott számuk a' mult század' második felében.

Kavsányból megindulásom után tehát nem sokára a' kóoszlopok tűnévén szemembe, azok vizsgálgatása és mérése foglalt el, nem kis élvezetet adván régiség-sovár lelkennek e' puszta térségen, valamint szemeimet ma-

¹⁾ Pray. G. Dissert. Hist. Crit. in Annales. Vindobonae, 1774. in fol. pag. 150. Conf. Eiusd. Epistolae Procerum Regni Hungariae. Viennae, 1805. in 4. Part. I. p. 37.

²⁾ Sándor Istv. Sokféle. Győrben, 1801. 8r. VII. Dar. 150. lap.

³⁾ Timon, Additamentum ad imagines Ant. et Novae Hungariae. Epist. II. pag. 15.

⁴⁾ Tomka Szászky Joan. Introductio in Orbis antiqui et hodierni Geographiam. Posonii, 1777. in 8. Ed. alt. pag. 664.

⁵⁾ Ungarisches Magazin. III. Bd. I. St. S. 105. ff. — Molnár J. Magyarkönyvház. III. szak. 421. 's köv. II.

gukra vonák a' távulban elszórt halmok. 7 óraker jutottunk azon helyhez, mellyen az úttól jobbra némi vendégfogadó áll e' vidéken ritka jelenetként föltünőleg kőből építve. Ezen alól a' magos térségből számos falvakkal borított Dniszter' zöldellő kövér völgyébe letekintve $\frac{1}{4}$ órányi távulságra magánál a' folyónál létez Csuburcsi falu, melly épen a' mi Csüböröcsükünk. Itt megállván, a' faluból jövő számos embereket oláhul jól tudó legényem által megszólítottam és kérdeztettem az iránt: valljon minő népség laknék a' faluban? kik egyről egyig moldován és orosz lakosokat mondanak benne lenni; magyarokról vagy szerintök ungurok-vengerek' ott létéről pedig többszöri tudakozásomra semmit sem tudának. Így tehát csakugyan igaza van a' kavsányi öreg ruzsnyáknak, gondolám magamban. 8 óra tájban értük el az oloneszi postát, 12 óraker pedig a' rozsait, melly alatt az országútból balra térve leereszkedénk a' Gori Rozsa nevű faluba, mellyet szinte moldovánok és ruzsnyákok laknak feles számmal, különvált részen de közös templomot birva. A' zsidó korcsmárostól kapott tej- és tojásból álló vékony ebéd után fülhágván a' magos rónára, ismét a' póstavonalon folytattuk utunkat. Már erre nem láthaték utmutató kőszlopokat, csak 4 óra tájban Akkermantól mintegy $1\frac{1}{2}$ mföldnyire tűnt egy szemembe jobb felül, melly a' reggel látottaknál körülbelül 3 lábnyival volt magosabb, fölül is párkányzatot viselvén; majd ismét balra egy másik szinte magosb alkatu. 5 óraker a' vámház előtt álltunk meg. E' tartományban a' városokba bár mi csekély mennyiségben szeszestalt vinni tilos, azért minden városnál kutatás alkalmatlanságát kell az utasnak éreznie. Miután Kamen i M i s z t falun és kőhidján átmenénk a' Dniszter-torkolati limánál vitt el utunk Akkerman' külvárosain keresztül, mellyek az előtt külön faluk voltak. P a p s o j és K r i v d a vagy T u r k u l a' nevük. Végre 6 óraker belvárosába jutottunk.

Neszterfejevár- vagy Akkermanban első beléptemmel találkozám be-
 szarábiai német gyarmatosokkal. Szállásom tőszomszédságában tartózkodék némi Weihinger Konrád nevű vittembergai származás, különben sarátai colonista, ki majd tizféle, nevezetesen asztalos, esztergályos, üveges, órás, bádogos, festő, kutas 'stb. mesterséget űzvén e' városban, gyűjti rákásra a' pénzt. A' magyar a' német sógorral könnyen összefér. E' mondás rajtam is telyesült. Ó legott jó emberemmé levén, a' német lakosokhoz sorra vezetett, kik minden kitelhető utasítással 's világosítással szivesen szol-

Neszterfejevár.

gáltak — egyébire nem is volt szükségem; — mindenik szokott bőbeszéd-
del elmondván származását, sorsát és oroszországi viszonyait: csak az iránt
nem tudtak tudósítani, mire nekem most legnagyobb gondom vala; az itteni
magyarok' kimultáról t. i. — és sz. László magyarkirály' templomáról. E'
részben tehát a' zsidókhoz, kik itt a' legrégibb mivelte lakosok, kelle fo-
lyamodnom. És sikerült fürkészésem. Utasítottam egy vagyonos izraelita-
egykoron csübörccsöki lakoshoz. Ennek neve Beer Kaplaner. Megkeresvén,
ámbr ő maga Izmailban huzomasb időre távol vala, neje, egy fürge éle-
medett személy azon kérdésemre, mit tudna Csübörccsökről és az ottani
vengerekről azaz magyarokról környülállásosan? ekkép válaszolt, minél
állítására szerint férje sem mondhat többet: „Csebercse, ugymond, Kavszány-
tól 20, Olonesztól 10, Akkermantól 60, a' póstauttól pedig 2 versztnyire
esik a' Neszter mellett, lent annak völgyén, mellyben a' faluk 5 versztnyire
egymást érik. Lakosai moldovánok és oroszok, de vengerek nincse-
nek. Az ő férje Beer Leontinban Csebercse mellett, ő pedig Kavszányban
születvén még a' török időben, ezelőtt 17 évvel három évig folytonosan
Csebercsében korcsmároskodtak, azért mindezeket igen jól tudják. Sok-
szor hallotta azonban az ottani lakosoktól, miként hajdan vengerek bir-
ták a' helységet, melly most a' korona' sajátja; sótt ott léteben élt még
egy venger, már mintegy 100 éves öreg, magános ember, ki egykor fa-
zekas mesterséget űzött, és náluk többször dolgozott is borért; de ez tu-
lajdonkép nem volt csebercsei, hanem egy másik faluból jött oda dolgozni.
Meghalt pedig az öreg mint hitelesen tudja ez előtt 15 évvel (1829) Kork-
maszon szinte nesztermelléki faluban. Nevét az embernek nem tudja,
mert mindég csak vengernek szólíták“. Azon kérdésemre, hogy Sz. Antal,
János és Péter nevű faluknak halotta-e hírét? nemmel válaszolt, sótt bizonyos-
nak állítá illy nevű helyeknek Bucszakban többé nem léteztét. Igaz tehát,
miket a' csübörccsöki magyarokról Huszban sótt már Jassziban az ottani
sírásó Bikir Antaltól, ki szinte innen kiköltözöttatyától vevé származását,
hallottam; hogy ők világnak elszéledvén, egy részük a' Prúton átmene,
akkörül és Huszban telepedtek le. Megjegyzésre méltó, hogy Fried' 1818-
ki földabroszán „Czoburczi“ névvel jelöltetik egy helység; és tul a' Dnisz-
teren, Kavszánnak majdnem átellenében a' folyam' kanyarulatánál Tiras-
polon alól mintegy 3 mföldnyire szinte van hasonló nevű falu. Csübörccsök
nevét, mellyet változatosan Csebercse, Csoborcse, Csuburcsuk

stb. formában mondatni és iratni látánk a' mi illeti, némi észrevételemet el nem titkolhatom az olvasó előtt. Létez Fejér vármegyében T ö b ö r z s ö k nevű helység, mely XIII és XIV-dik századi oklevelek szerint többi szomszéd helyekkel n. m. Alsó és Felső Besenyő, Egres, Hatvan, Ladány, Fancs, Fecse, Ság, Tulge, és Örs nevéekkel egyetemben besenyő- kún népség által birattak; így IV. Béla kir. 1269-diki levelében áll „*Bissen de villa Tuburcsuk*“¹⁾. A' névnek e' meglepő hasonlatossága ugy különösége azon következtetést hozá, hogy miután a' besenyők a' kúnokkal Anna Comnena szerint azonegy nyelvűek levén, egymással összeolvadtak Cumaniában — onnan és nem másunnan hozák el magukkal a' régi nemzeti helynevet. Szokása volt ez a' költöző népeknek. A' *t* betűnek 's hangnak *ts*-re vagy *cs*-re változása igen gyakori a' régiségben.

Tekintsünk már szét a' városban 's keressük föl sz. László' templomát.

Akkerman kerületi város a' Dniszter limanjának (igy nevezik a' Feketetengerbe folyó vizeknek azon széles torkolatát, mely beömlesüknél mintegy tavat formál); lakosainak száma 25,000-re tétetik; van 7 temploma, kerületi és lankaster iskolája 's többféle gyára. A' környező szőlődombok kelemes lakhelyé varázsolják. Régi vára, mely egyik oldalával a' limánra néz, már most erősségül nem használtatik. Áll ez három részből; a' külső mély védárokkaal környezett, török mű, bástyájába rakott török föliratú tábláiról ítélve; a' második moldvai fejedelmek' építménye; a' harmadik vagy legbelsőbb, mely magos mészko fokozaton fekszik, 's meszsziról sárgállik, honnan fejér-, alba-, a k-, bielo melléknevét nyeré — genuaiak' műve. Nem egészen áll tehát e' várról, mit Taitbout mond: „*Les murs du chateau de cette ville sont de construction Génoise*“¹⁾. Naponta épülő házai közt kevés a' szembetünő, a' kül, ugynevezett Tatár város, rendetlen, tágudvarú, náddal fűdött házakat bir. Leginkább érdekelvén engem a' város' falui közt a' régi magyar templom, gondomat és időmet annak kinyomozására fordítám. Martinotti József moldvai missio' elnöke 1779-diki május 29-dikén (ó szerint) kelt tudósításában következőket írja ezen templomról: „*Fejérváratt (Csetatie alba) vagy Akkermanban alsó Tatárországban még most is látható egy katholicus templom, mely László*

¹⁾ L. alább III-dik Bizonyítvány. 10 §.

¹⁾ Taitbout de Marigny, Portulan de la Mer noire et de la Mer de Azov. Odessa, 1830. in 8. pag. 112.

magyar király által építetett 's mellyet hallomás szerint a' törökök mint magyar templomot az utolsó káborukor, hogy az oroszok szét ne rombolják, lepecsételték"²⁾ Már Bákóban hallottam valamit Haragos nevű öreg harangszótól, ki mesterségére nézve könyvkötő, erdélyi származék és egykor Beszarábiában is járt, sz. László akkermani templomáról; mellyet Martinotti tudósításával egybevetve, régi bagyományon alapult hirnek és Mihály milkói püspök' 1518-diki synodalis levelében említett neszterfejérvári dekánssággal igen megegyezőnek tartottam: nem kételkedhetvén magyar templomnak egykor itt léteztén. De hát hol 's mellyik volt az? Sulzer egy helyett, mennyire emlékezém, a' várban lenni mondá; ott kezdém azért nyomozásimat. Pfeffer orvos, egy becsületes német, főnebbi években a' kercsi veszteglőintézet' egyik orvosa, most itt gyakorlatilag működő, megértvén a' vár' vizsgálata iránti szándékomat, Schrägel vittembergai fi és a' várban levő iskola' egyik tanítójához vezetett el, ki mindeneket megmutatván, az első vár' udvarában török minaretet, az érdi-ugy hanzsabégihez épen hasonlót találtam ugyan, de keresztyén templom' nyomát nem; szinté a' második vagy moldován várnak nevezhetőben sem: a' harmadik vagy az ormon fekvő citadella következett, mellybe némi közbejött fatalitás miatt be nem mehettünk. Az elválasztó ajtón nyanyis sróf- kulcsú nagy lakat függvén, a' nyomorultan készült művel sehogysem holdogulánk, végre s' sok forgatás után a' kulcs rovátka elkopván, erőködésünk következtében a' lakat' tolla eltört. Közben legyen itt mondva, hogy jól készített kulcsos závárt ritkaság találni Délioroszországban; széltiben használt lakatjaik ép olly gyáva műnek mondhatók, mint nálunk a' cigányok' készítményei. Ezen akadály távulsem a' templom kikutatása tekintetében, minek ott nemtaláltatásáról és soha nem is létezéséről vezetóm bizonyossá tón, hanem azért kedvetlenített, mivel némi latin fölirást monda Schrägel ott léteznii falba rakott kőtáblán, mellynek megvizsgálása- és lemásolásáért éggett bennem a' vágy, elhatározhatónak vélvén abból a' fellelgvár' genuaiak, vagy talán másoktól származását. Miután a' nagyszerű kazamáták' és a' vár déli oldalánál találtató fördő rommainak vizsgálata sok időbe telt, a' hátralévők megnézése pedig még többet igényle, alkalmat nem vehettem a' lakat tőlem nem függő helyrehozásával újbán a' citadellához járulni.

²⁾ Sulzer, Geschichte des Transalpinischen Daciens. Wien. 1782. in 8. III. Bd. S. 559. Cf. I Bd. S. 461.

A' templomok itt mind újabbkori építmények. A' vár' délnyugoti oldala és város közti térségen létez fülállitva némi hármás fakereszt annak jeléül, hogy ott keresztyén egyház létezett a' vár' oroszok általi bevételekor: de kié és milyen vala már a' romaiban sem látható mű, senki megmondani nem tudá. Találtatik azonban mégis az ugynevezett Tatárváros felé a' vártól délnek épen a' limán' magos partján egy közhir szerint igen régi templom, melly most a' görögök által használtatik, Ennek vizsgálata vala még hátra. Pfeiffer és Schrägel társaságában elmenék Anasztasius Kyriak nevü görög pópához, ki szives készséggel megnyitá előttünk templomát. Elő tekintetre meglepett a' kis templom' egy messzi hajdanban épitetését tanúsító egyszerű régi stylje. Mindenütt kívül belől keresve kerestek szemeim valamelly kőbe vésett fülirást, miből korát's ki által épitetését meghatározhassam, de hasztalan, ilyen ott, vagy bár minő faragvány nem találtatik. Belső sugallatom mondá: Ez, valóban ez lehetett csak a' sz. László által épített templom. Szemmel magosságát, lépéssel hosszát és szélességét kívül belől fülmérém, alakját vázolatban papirra jegyzém. E' műtételek után társaim tolmácsolatával kérdezém az oroszul beszélő pópát, mit tud az egyház' keletkezése idejéről? Haj uraim! szóla nagyot mondandó hangon és fej- kéz mozzgatással ilyen régi templom nincs egész Beszarábiában. 700 év óta áll már ez, így hallám atyámtól, ki szinte parochus vala e' helyben. Társaim azzal igazolák állítását, hogy a' városban a' lakosság sok száz esztendőnek hiszi ezen építvényt. A' 700 év, mellyet egész határozottsággal monda ki a' görög pap, legott sz. László' korát tünteté elómbe, 's nem kételkedtem épen ennek a' magyar hivek' egykori birtokában létéről, valamint az iránt sem vala kétségem hiteles adatok' nyomán, miszerint a' görög csak új vendég az egyházban, 's hihetőleg elhagyatott vagyon' foglálója, miután a' török uralom alatt e' fajnak tilos vala az itteni letelepülés Peyssonel imilly állítása szerint: „*On n' a jamais permis aux Grecs de s'y établir*“¹⁾). Fájdalommal kell itt megemlitenem, hogy azon papirt, mellyre a' templom' alakját nagyságát 's egyéb nyert adatokat főleg az ott egykor létezett szucsavai sz: János vértanu ereklyéiről jegyezgettem, a' Steppékben jártamkor elvesztvén, naplómban csak ime szavakat találhattám a' templomra vonatkozólag: „Sok itt e' tárgyra észrevételem mit kü-

¹⁾ Reyssonel, Traite sur le Commerce de la Mer- Noir. A Paris, 1787, in 8. Tom. 1, pag. 306.

lön adandok elő a' magyarok' neszterfejevári birtokáról szólandó". — Homályos visszaemlékezésből alakjáról csak annyit mondhatok: Homloka és falai simák párkány és oszlopszat nélküliek. Hossza körülbelől 12. szélessége 6 öl. Ablakai nem csúcsos goth izlésűek, hanem rendesívben menők, egészben olyan külsővel bir, miú Pozsonyban a' ferencziek' templomához épült régi kápolna. — Emelteték bár sz. avagy később kún László korában, minden esetre kúnok' idejére vonatkozó nagy óság. A' 700 évüségí hagyomány szinte azon kort árulja el. — Irott emlékek nem létében saját hozzávetésemet a' mi illeti: leghajlangóbb vagyok a' szóbeli hagyomány' érvényességén csorbát nem ejtendő e' régi templomnak sz. László tiszteletere kún László kir. általi építetését hinni, mert ez, miután a' Hódtavánál legyőzé a' fülzendült kúnokat, messzi a' Havasokon túl a' tatár részekig hatott be némi 1288-diki saját oklevéle szerint, mellyben ezeket mondja: „*Cum pro reducendis Cumanis, qui clandestine de regno nostro aufugerunt, de finibus et terminis Tartarorum, quos nemo praedecessorum nostrorum peragraverat, ultra alpes collecta multitudine Baronum et Nobilium regni nostri accessissemus*“¹⁾. Olly messzire vitt diadal- zászló ajtatos müvelet nélkül aligha lobogott. Távulsem azt akarom ezekkel mondani, mintha kún László kir. előtt nem terjedt volna ki a' magyar királyok' birtoka a' tatár részekig vagy Feketetengerig, és ezen vidéken a' kúnok között nem divatozék vala a' keresztyén vallás; vagy nem lehetett Neszterfejeváratt a' kúnoknak magyar királyok alatt régebben épült temploma, mert illyest állítandó történeti ismeretlenséget árulnék el, miután léteznek hiteles adatok aziránt, mikép Cumania már II. András király' hűbéres tartományai közé számíthatott, 's tőle nyerék az ottani kúnok szabadságaiknak aranypecsétü levélbeni megerősítését, mintis IX. Gergel pápának a' kún néphez és vezérhez 1230-ban küldött leveléből világosan kitetszik, mellyben imezek olvashatók: „*Ad hujus autem libertatis et immunitatis, ac possessionis pacificae terrae vestrae concessionem a charissimo in Christo filio nostro Andrea Hung. rege illustri Belae regis primogeniti sui accedente consensu, jam pridem factam Cumanis, sicut provide facta est, ut ejus regis literis aurea bulla munitis plenius continentur, autoritate vobis apostolica confirmamus, et praesentis scripti patrocinió*

¹⁾ Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Budaë, 1830. in. 8. Tom. V. vol. III. pag. 410.

communimus“¹⁾). Régen ismertetnek ugyan ezen pápának a' kúnok' keresztységére vonatkozó egyéb levelei, valamint az egykoru krónikások' bizonyágtételei, mellyekszerint a' kúnok' vezére Boriz 15,000 főnyi kún-nal megkeresztelkedvén, II András király viselé a' keresztatyaságot, Theodoricus nevü domonkosi pedig püspökükké kenetett; sőt Béla, András fia, 1217-ben Robert esztergomi érsekkel a' kúnok közé mene megtérítésükön annál nagyobb sikerrel munkálódó. Albricus az akkoron élt francia apát írja 1228-dik érve: „*Archiepiscopus Robertus Strigoniensis de Hungaria novum fecit Episcopum in Comania Theodoricum nomine*“²⁾). A' cumaniai vagyis moldva- és beszarábiai kúnok között a' kereszttyén vallás általános elterjesztését 's meggyökeztetését I Lajos királynak (ur. 1342—1482) tulajdonítják krónikáink. János küküllői esperest írja róla: „*Hic etiam gentem Chomanorum (Cumanorum), ritui Tartarico in volutam — ad fidem Catholicam converti procuravit. Cui quidem genti, jam in fide Christiana eruditae: Fratres de ordine minorum, auctoritate ei a sede Apostolica commissa, curam animarum, jura Parochialia, et Sacramenta Ecclesiastica administrantur*“³⁾). Lajos királynak e' nagy műve habár némi rázkódást szenvedett is Maria királyné' zavaros korában, Zsigmond hatalmas uralkodása nem engedé összerogyni. XXI. János pápa írja 1410-ben Zsigmond királynál levő követéhez: „*Ut in executione reformationis, quam in Regno Hungariae et nonnullis aliis partibus charissimo in Christo filio nostro Sigismundo Regi Hungariae illustri subjectis tuae commisimus fraternitati, expressioribus auctoritatis tuae et patrociniis fulciatis, et sicut accepimus, in certis partibus infra et circa limites dicti Regni sint Cumani, Philistei, et Tartarino cetero ad fidem Christianam conversi, puorum curam animarum, Fratres Ordinis Minorum ex ordinationibus, ut dicitur apostolicis, hactenus gesserunt, prout gerunt, et qui modernis temporibus non modicum multiplicati sunt, et in simul commorantur, sintque in eisdem partibus certae ecclesiae, ab olim per Tartaros et alios infideles destructae, et diruptae, ac charissimus in Christo filius noster Sigismun-*

¹⁾ Pray G. Commentarius de Jure Regum Hungariae in Valachiam, Moldaviam et Bessarabiam. §. 3. Ex Tabulario Vaticano. — Fejér G. Commentarii Historici. Budaë, 1837. in. 8. pag. 110.

²⁾ Alberici Monachi Trium Fontium Chronicon. Hanoverae, 1638. in. 4. pag. 527.

³⁾ Joannis de Thurocz, Chronica Hungarorum. Part III. cap. XLVI. Ap. Schwandt. T. I. pag. 195.

*dux Rex Hungariae illustris desideret huiusmodi Ecclesias in ecclesiis parochiales erigi, et ipsos conversos et in antea, assuente Domino convertendos ad fidem praedictam, in parochianos assignari*¹⁾. Azon tartományok, melyekben a' mondott jászok (jászvásáriak) kúnok és tatárok a' minorita szerzetes atyáktól oktattattak a' keresztyén vallásra, 's mellyekben már rég óta szentegyházak léteztek a' moldvai vajda' kormányja alatt valának ugyan, de az Zsigmondnak és Jagelló Ulászló lengyel királynak, mint fő uraknak levén hűbéresse, a' magyar koronához tartozott a' főhatalom és egyenes birtoki jog. Zsigmond és Ulászló közt Lublón 1412-diki martius 15-dikén kötött szerződésben Bukovina, Szeret és Pruth mellék, Forum Jasskytarg (Jászvásár), Forum Berlam (Berladvásár), a' nagypusztaság (Campi deserti usque ad mare Budzsiák), Bialogrod (Akerman) és Kilia fölösztvák hűbérség tekintetéből a' két királyság között²⁾. Kéttelen ezen nyomós tanutételek szerint Akermanban a' kúnok számára épült templomnak már a' XIV-dik században fönvolta.

Besarábiában a' moldován és orosz népségen kívül vannak bolgár és német szállítványok is, amazokból 82 mások szerint 83 hely 60,000 lelket magában számítva, leginkább a' Duna' mentén. A' németek 22, és 1 schweiczi gyarmata mind az akkermani kerületben telepített le, 's lakhelyeik' nevei többnyire az oroszok' 1812-, 13- és 14-ik évi győzelmeiknek emlékét viselik. A' fő gyarmat Tarutino egyszersmind a' szállítványok tisztségének főhelye, a' többiek: Kulm, Malói-Jaroslavec, Krasnoi, Fere-Champenoise, Teplicz, Brienne, Leipzig, Beresina, Borodino, Kliastzi, Paris, Areis'stb. Eredetükre nézve többnyire vürtembergiek, azonban vannak köztük lengyelek, cseh, svéd, sőt francia családok is. Egész Besarábia 8 kerületre oszlik, mellyekből a' benderi, akkermani és kiliai képezi a' Budzsákokat vagy szeglet tartományt; a' többi kerületek is hasonlólag a' fővárosokról hivatnak, minők Chotin, Szoroka, Beltzi, Orgei, Kisinev.

Julius 1-ső napján történt innen a' Dniszteren átkelésem, melly már

1) Raynaldi. Annales Ecclesiastici. Coloniae Agripp. 1691. in fol. Tom. XVII. pag. 408. N. 29. ad an. 1410.

2) Katona Steph. Historia Critica Regum Hungariae. Tom. XII., pag. 92. — Engel Joh. Chr. Geschichte der Moldau und Walachey. Halle, 1801. in 4. II. Th. S. 107. Ez utobbinál a' „Jassutam“ hibás írás „Jasskytarg“ helyett.

Etelköz' határán tul esik. Ottani működésem a' lebediai utnál leend tárgyalandó; most a' Dniszteren innen Bendornéli haladásom következik, hová ötvennégy napi távollét után értem.

Augustus 23-dikán 9 órakor hozzattam át a' Dniszter' kompján Bender.
a' magos martra ökrök által vonatván föl kocsim épen az erős vár falai alatt Benderbe. Ezen város 10,000 lakost számlál, van kerületi és Lankaster tanodája. Régente mielőtt török birtokká lón e' tartomány Tigina nevet viselt, 's az ozmanok nevezék el Bender, vagy der bend, azaz vaskapunak (szó szerint a' perzsa nyelvből gát, kapu); erős védelmi helyzetéről 's ott épített várától. Világhirvé lett XII. Károly' svéd kir. történetéből, ki a' pultavai vesztegség után 1709-ben ide vonta magát. Meg kell itt egy kissé állapotnunk, Bender régi nevének vizsgálatára egy pár pillanatott fordítandók. Midőn az utas a' Dniszter' tulsó részéről Tyraspolból jó Bender alá, a' magos föld párkányánál, melly a' folyó porondos és füzes mély völgyire néz, falut ér Párkány nevűt, helyzetének megfelelőt; és annak magyar néptől származásáért a' név és dolog nyujt kezességet. Átalevezve a' folyón lát ismét maga előtt éjszakról délnek mindig táguló térséget, mellynek alakja egy nagy teknyőt állit elő, ebben létezett hajdanidők óta a' Tekna, Tegna, Tegna, 'stb. nevet viselt 's most már a' törököktől épített vártól Bendernek hivatott város. Broniovius Márton írja 1579-ben: „*Technam oppidum, et arcem Turcicam, non ita pridem ad confluentem Nestri munitam, et ibi Techniensis vel Moldavici in Nestro trajectus aliquot, recta in campos reperiantur*“¹⁾. Tomka Szászkyánál: „*Bender seu Techn, Tigiae, Tegna, propugnaculum ad fluvium Danastrim insigne.*“ Ráday Pál 1709-iki benderi követség' naplójában: „*Bender, vagy Tigine.*“ Bár mi elrontva tűnjék elő a' régi név, Techna és Tegna mindig kisír belőle, melly a' mi tekno, tekeno és tekenyó szavainkal azonos. A' nógai tatároknál mais tekna a' teknyő. E' helynév tehát kéttelenül a' magyarnyelvű kúnoktól származott. — E' várost csak hamar elhagyván éjszaknak tartottunk a' magos földre, mellynek partjainál gyönyörű szőlős és gyümölcsös kertek terülnek el, honnan Benderbe és az egész Dniszter' völgyére pompás a' kilátás, e' ponton lévén Bariszevka vagy Várnicza XII-dik Károly' 1709-diki ott tartózkodásáról történeti nevezetességű falucska, melly nyelvünkben, régen-

¹⁾ Broniovii Mart. Descriptio Tartariae. Apud Schwandtnerum, Tom. I. pag. 319.

te ott létezett varacs-káról kölcsönözte nevét. A' Neszter mellett ime harmadik közelpont ez, magyar népség' egykor ott laktát fölfödöző. A' föld fekete és kövér, mellyen szép erdők is mutatkoznak helyenkint. Egy órai haladás után már egészen nyugotra fordul az ut, ettől jobbra 3 nagy halom a' Byknek Dniszterbe ömlését mutatván. Most kezdett előttünk föl-tünni a' Byknek völgye, mellybe a' magos partról, egy óranegyedig tartó ereszkedőn lejtünk le, ott a' töltésen hol a' folyam' závára és két malom létez, átmenvén, 's miután Roskán domb' oldalán épült templomával messzi látszó és Boboga vagy Balboka falut elhagyók a' Byk éjszaki vagy bal oldalán a' hosszú hid irányában létező vendégfogadóban szálltunk meg dél-re. Jeles pont ez a' Byk' völgyében, minthogy itt kezdődik a' halomzat' egy új rendszere. Innen két óraker távoztunk el mindenütt Kiszinoig a' völgyben vezetvén utunk, a' póstavonaltól, melly éjszakra főnebb a' magos földön viszen, párhuzamos irányban. Elindulásunkkor mindjárt szembetűntek a' völgyben vezető nagy halmok, 's köztük az aprocskák sűrűn, ezer meg ezernyi számmal 's egyenesen kimért irányban, miket tulajdonképp csak hantoknak nevezhetek. E' sűrű hantok' hosszú sora, néhol egy, néhol két vonalban látszik, mint a' völgy' tágasb vagy szűkebb tere engedi. Illyetén halmozatnáli vonulásunk majd egy egész óráig tartott, míg az megszűnván, egyedül nagyszerű halmok mutatkoznak helyvel közel egész Kiszinevig. Majd lebediai utamban terjedelmesen szólendő az efféle halomrendszerről, most csak azt jegyzem meg előlegesen, hogy e' hely a' költöző magyar és később besenyő-kún rokon népek települő sátorhelye volt, mellyet ők szállásnak, ülésnek hívtak. A' tatárnépek-nél maiglan is ulus (ülés) nevet visel az illyen tanyahely. Broniovius írja előbb idézett munkájában: „Tuguriis Tartaricis, quae vulgo ulusi a Barbaris nominantur.“ A' Byk' völgye e' tájon általában buja kaszáló rétekekkel, helyenkint sással és nádassal teli; a' két partoldalon gazdag vetemények, dinnye, kabak és kukoricza termények diszlenek. 5 óraker már Kiszinev látszék előttünk a' völgy' végénél. 6 kor nagy halmokhoz, kivált három egymáshoz közel fekvőhöz érünk, honnan a' zöldellő kertek sokasága közt a' város' széllyel szort házaihoz, majd a' hidon át az ujjvárosban azon becsüles német Knuding Máténál szálltam le 7 óraker, kinél már nyolcz hét előtt tartózkodtam.

Kiszinev.

Két napot töltvén ezuttal Kiszinevben, august 26-dikán reggel indulék ki ép azon utvonalon, mellyen juniús 26-dikán először ide jöttem; némi

közbejött akadály miatt nem előbb érve Kalaraszba 5 óránál, hol is egy órai pihentetés után 7 órakor Peticsén nevű faluhoz tartozó Byk melletti korcsmánál eresztettünk éjszakára. A' mult napi sok esőzések miatt annyira megromlott utunk, hogy a' kerék és lólába lesippedvén, a' talpai csárdáig folyvást lépve haladhatánk a' következő napon, alig mászhatván föl a' Ples tetőre, honnan délre ereszkedtünk le Talpához, a' Potemkin emlékénel levő fogadóhoz, délután pedig 6 órakor végre Szkulényba értünk.

Orosz Szkulényban némi kávé és vendéglő házat legtisztábbnak látván többi között, mert e' tartományokban az orosz és zsidó fogadósok utczára kiálva hívják magukhoz a' vendégeket, választásom szerint abba száltam. Találkoztam itt bizonyos Cserkesz Sándor mohilevi oroszthoni kereskedővel, kivel Jassziban létemkor megismerkedvén, még ott érdekes tudósítást ada Ungri nevű falu' lakosairól: mit is elmondani itt helyén látom. Állítása szerint a' Dniszternél Mohilev város mellett létez némi Unguri nevű falu, mellynek lakosi ámbár most már orosz vallásuak és nyelvűek, eredetükre nézve valóságos magyarok; bizonyítja ezt nem csak a' saját vallomásuk szerinti hagyomány, hanem a' többi orosz népségtől kitűnő derék termetük, arczvonásuk, serény, józan és munkás életmódjuk. Emlékezetemben levén régibb tudósítások' nyomán Stojcsin Khotyin' környékéni falu' neve, hol Illosvay vezérlete alatt Rákoczy felekezetű számos magyarok telepedtek le török pártfogás alatt a' mult század' elein; tudakozódám ez alkalommal, valljon ismerné-e Stojcsin falut, 's volnának-e még ott magyarok? Mire azon válaszát nyertem, hogy Stojcsinban, melly Khotyintól délre Dolinoni és Kruglik falu közt fekszik, hol ő több izben járt, már most nincsenek magyarok. Hová lettek? valljon nem a' mondott Ungri faluba költöztek-e később? olly kérdések, miknek kipuhatólását eddigelő semmi módon nem eszközölhettem, egyedül azon szomorú példát mutathatván föl: miként feledé 's hanyagoló a' magyar saját nyelvét külföldön! De még ez nem volna annyira keserítő, mint midőn saját hazánkban látunk számos példáit az elnemzetlenedésnek. Más napot be kelle várnom míg a' Tomazsna azaz vámtisztás megkezdí működését; melly 8 órakor állván be, miután tőlük megszabadultam, szokott czerimoniával egy kozáktól a' Pruth' partjára kísértettem, onnan moldvai Szkulényba általevező. Itt csak hamar kocsit fogadván, Jászvásárba hajtottam,

Szkulény.

az uton értvén legelőbb kocsisomtól a' közelebbi napokban e' város' mintegy 600 házának szomorú elhamvadását. Délután értem a' gyászos szinbe öltözött Jásziba, a' már ismert Miszirhánban foglalván szállást.

Jászvásár.

A' rendetlen életmód nem kissé hatván életműszereimre, abból eredt álmatlanság és elgyengülés egy pár hétig a' városban maradásra kisztettek. Nem szüntem ez alatt figyelmem ujabban Moldva' történeteire függeszteni. Neigebaur porosz consullal kötött ismeretségem, ki több tudós társaságok tagja levén, a' régiségeknek nagy kedvellője 's buvára, Moldva és Oláhország' leírásával pedig jelennem foglalkozik, többszöri kölcsönös látogatásokra nyújtott alkalmat; valamint az oldala mellett levő cancellár Jerzikovics és dragoman Renau urak barátságos szövetkezése kellemessé tevék tartozkodásom idejét, már csak azáltal is, hogy Moldva' ügyeiben bő ismerettel és tapasztalással birván, érdekes világosításokkal gazdagítanak, kitűzött czéломra fülhasználhatókkal. Miskolczy Lajos erdélyi hazánkfia és gyakorló orvos, ki a' nagy égéskor elpusztulván a' tisztelt porosz — tehát nem osztrák — ügyviselőségnél nyert menedéket és pártfogást, szives vonzalmu társalgásával gyakran megörvendeztetett. Neigebaur ur, régiségekrőli beszélgetésünk alkalmával, midőn a' moldvai történeteket világosító oklevelek' elenyésztét panaszlám, többi között azon érdekes világossággal lepett meg, hogy Dogiel' „*Codex Diplomaticus Poloniae*“ czimű nagy munkájából három kötet kéziratban maradván, ezen épen Moldvát és Oláhországot illető munkák Vlnából orosz Pétervárra vitettek. A' régi oklevelek közismeretre nem jutása ime tehát e' tényből fejtendő meg. Könyvkereskedésében e' városnak keveset találhatni, mi a' történetekre világosítást nyujtana. Azon tudományos időszakiírás, melly fanczia és oláh nyelven „*Le Glaneur Moldo Valache*“ (Spikuitorul Moldo-Romen) czim alatt 8-ad rétbén és 4 füzetben Jassziban 1841-ben jelent meg, sehol nem vala kapható, magány kézből szerezhettem meg 12 huszason sok utánjárás következtében. A' régi és ujjabb munkák, mik e' tartományról külföldön kiadattak, itt hasztalanul kerestetnek. Egyedül Kogalnicsán' franczia munkája, mellynek csak Oláhországról szóló része jelent meg, árultatik a' könyvárus boltban. Tehát ugyan mivel van a' kereskedő boltja megakva? kérdi valaki. Jobbára ujjabb fanczia regényekkel, szindarabokkal és megint regényekkel. — Vannak egyébiránt e' városnak több nyilvános intézetei, minők a' Mihály Academia, (ez a' fő tanóda), alapított 1835-dikben, természetiek' gyűjteményével ellátva; kézimestersé-

gek iskolája, állítaték 1841-ben; három nyomdája, kömetsző intézete, színháza, kórintézete, stearingyertya-öntő gyára. Több boer házak diszesen építvék, mikközt legpompásabbnak mondhatni Roznovano Miklós' boerét. Egyetlen régi temploma különös faragványi munkával készült a' három szentről (Trisvetitile vagy Trierachi), melly Vazul vajda' bőkezűségének tulajdonítatik.

A' magyar dolgokra igen sok világossággal kecsegtető ásatásokhoz kelle immár fognom, mellyeknek akadály nélküli vihetése végett némelyek azt javaslák, hogy a' moldvai kormányhoz folyamodjam, mások, mint Bazenka tanár azt a' sok kérdések' támadhatása és huzamos időbe telése miatt mellőzni tanácsolván oda utasita, miszerint az illető iszpravnikok- és földesuraknál tegyek csak sikeres lépéseket. Már némely pontokra nézve bírák az engedelmet. Herczeg Kantakuzeno mult alkalommal szivesen ajánlá ásatási engedelmet bajai jószágában; most még azonban Bajorhonban léte miatt hazajövetelég elhalasztám oda utazásomat. Tervem szerint azért a' még nem látott fülös részekre u. m. Botosány és egyéb városokba irányzám menetelemet, ismereteket és adatokat gyűjtendő.

September 19-dikén délután 5 órakor indultam ki Jassziból a' város éjszaki részén át, hol számos csinosan épült boer házak találatnak, és a' híres nagy népkert is létez. A' sorompót elhagyva, mindenfelé szőlőkertek, és hegy völgy váltják föl a' magos rónát. Késő indulásunkat késő megállítással akarván helyrehozni, 9 óráig szüntelen hajtottunk, Marzest, Zohorna és Larga falukat mellettünk hagyva, Bascsauz csárdát és a' Zsizsiu patak' völgyét érvén mig a' malájesti vagy miloszeszti csárdához jutottunk, onnan a' sötétség miatt már tovább nem mehetők. Más napon a' Zsizsiovölgy mellett erdőtlen térfüdön Kaczetya és Demire korcsma mögött Sipót falu jobbra maradván, két óra mulva Miletin patak túnt elő, Szturdza Mihály uralkodó hg. kiterjedt jószágának mellette levő majorjával, majd az onesti csárdán tul szép tölgyes erdő következvén, onnan Strojzest falu szinte Szturdza birtokán keresztül Tejsor patak' hídján Drekszán falu' irányában hajtván, végre Szulicza, már a' botosányi czinutban fekvő mintegy 1500 lelket számító városba értünk delelésre. Ezen városka a' szuliczai vagy Szaszik hosszú tó' keleti oldalán magos téren fekszik, a' dúzs Szturdza Mihály vajda' tulajdona. Mult évben rongyos házainak nagyobb része leégvén, most csi-

nosbak építetnek, ámbár leginkább csak fából. Az uradalom' haszonbér-
lője (possessor) Gojláv örmény család nagy vendégfogadó építetésével fog-
lalkozik, mi a' Jassziból Botosány felé utazó sokaságnak ohajtott kényel-
met nyujtand. Délután eltávozván innen, utunkban a' nagy esőzés miatt
egy óráig fültartóztatva, miután magos és erdős vidéken a' szuliczai tó
fölső részénél nyugot felé fordultunk, és a' város széléni vámháznál rop-
pant nagyságú halmot szemléltünk volna, csak 4 óraker értünk Botosáuyba.

Botosány.

Botosány fölső moldvának legjelentékenyebb városa kereskedési
tekintetből. Népeisége 20,000. — Számos, 14-re menő templomaiért (ide
nem értve a' 2 örmény 's 1 kath. egyházat és 10 synagogát) Moldva' szent
városának lehet nevezni. Nemcsak a' kereskedés, hanem mesterség is leg-
virágzóbb állapotban van itt a' többi városokhoz képest. Fő utcájában
levő kávéházait, tekeasztalokkal ellátottakat már europai izlésűeknek mind-
inkább mondhatni. Van nyilvános tanodája, kórháza és gyógyszerháza.
Sem az oláh, sem a' zsidó fogadóban üres szobát nem kaphatván, kente-
len valék távul a' belvárostól egy örmény fogadóban foglalni szállást. Lo-
vam kocsim igen jó szolgálatot tettek volna már most az apró kirándulá-
soknál, miknek átvétele végett Misszir Valeriánt meg is kerestem : de
célomat el nem érhetém, mert a' ló valahol mezei jószágon használtatott
igavonásra. Jószágomról irást nem vettem, ha többé nem látom, enmagam
leszek oka. Igérni és nem tenni, emberek közt mindenütt, de főleg Mold-
vában szokott dolog. — E' városban elég élvezetet nyertem Tanay ma-
gánytanító hazánkfianak úgy Neuhaus urnak ismeretsége által, kiknek
különösen az elsőbbinek szives magyar barátsága 's vendégszerete elfeled-
hetlen marad előttem, annál is inkább, mivel férj és két szép gyermek-
nek atyja levén, napontai oktatásból tartja föl családat. Neuhaus nr, egy-
kor huszártiszt, halhatatlan Szechényinkkel együtt katonáskodván, sok
magyar érzést izlést és szellemet szívott magába, most az előkelő boer házak-
nál mint zongoramester, nagy sikerrel terjeszgeti nemzeti szép melodiáinkat.
Örömittasan hallám általa játszatni a' főtí 's egyéb újabbkori dalainkat, mi-
nők hallásában édes hazámon kívül, már fél év óta nem részesültem,

Azon négy napon, mellyet e' városban töltöttem, nem jöheték isme-
retére semmi magyar hajdanságnak. Hir- és Wolf' tudósítása szerint ré-
genten itt lakott sok magyaroknak már most semmi nyoma. A' hajdan hoz-
zájuk tartozott templomot sem puhatolhattam ki; a' mostani egyház ké-

sőbbkori szegény faépületecske, a' 200 léleknyi katolikusok pedig néhányat kivéve német és lengyel nyelvűek. Tudomásomra jött azonban itt lakos Jardaki Jamondi boer' jószágában Koncsezten, Dorohói körül a' Szeretnél több évek előtt egy halom' ásatása alkalmával tömérdek arany és ezüst edényeknek napfényre jövele — mellyeket az akkoron ott levő orosz tiszt elfoglalván orosz Pétervárra küldött, 's így mondott Jamondinál, ki különben már most világtalan, további tudakozásommal a' dolog világosítására semmi lényegest nem eszközölhettem ki, annyit tudhatván meg később Jassziban, hogy a' koncsezti drága eszközök Sz. Pétervárrott a' remetelak (Eremitage) nevű császári gyűjteménybe tétettek be. Nekünk lehetlen nem figyelmezní a' moldvai halmokban találtató régiségekre, miután a' besenyő és kún rokon népeken kívül Árpádkori magyarok' sírhalmái is léteznek azok között. A' bécsi képeskrónika írja Turóczinál Almus fővezérről, Árpád atyjáról: „*Hudus autem pater Almus, in patria Erdelou occisus est; non enim potuit in Pannoniam intrare*“¹⁾. Ha a' krónika ezen helyét Constantinus' előadásával figyelmesen egybevetjük, meg kell arról győződnünk, miszerint Almus megöletése nem Erdélyben, hanem azontúl Etelközben a' Szeret és Prúth' vize körül történhetett a' besenyők általi megtámadás alkalmával; sírja is tehát e' földön keresendő. Minden esetre érdekes földadatul marad régiségbuvárainknak a' pétervári Eremitage e' drága eszközeinek kinyomozása.

September 25-kén, miután e' város' zsibongó népes piaczat megsemléltem, Folticsény felé vettem utamat, oda alkonyat tájban el is jutván. Gazdag gyümölcsöskertek között délnek tartva, miután a' patak' hídján átmenék, szép dombon készült póstastra jutottam, melly egy hosszú völgyön menvén keresztül legott eltértem ezen útról. Mindig hegyek, völgyek, erdők és patakok majd néhány falu valának utam mellett, tehát elég változatosság. Urasen, Szerafinest, Vorona, oldalvást tűntek föl. Négy órai haladás után a' Szeret mellé értem Liten falu' irányában, ott a' füzések közt a' révési korcamaház mellett, delelőre többi utasokkal kieresztendő. Itteni időzésem közben megtudá valami módon Feldman Dávid folticsényi zsidó, hogy magyarhoni utazó vagyok, hozzám jövé, magyarul üdvözlött. Meglepvé e' ritka jelenet által, bővebb tudakozásomra elbe-

¹⁾ Joannis de Thurocz, Chronica Hungarorum Part. II. cap. 3. Schvandtneri, Scriptorum Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1716. in fol. Tom. I pag. 82.

szélte, miszerint tizenöt év előtt Bukovinában Szeret városban lakván mint vendégfogadós, a' Csernovicz és Szeret közt levő öt magyar falunak lakosi mindig hozzá száltak, 's tőlük tanulá nyelvünket, gyermekei kik most is ott a' magyar falukban laknak, hasonlóul, de még jobban tudják nyelvünket. A' falukat ekkép nevezé meg: Andrásfalva, Cziben, Hadikfalva, Jakobest, Tolova. A' bukovinai magyarokról már vala ekkor tudomásom Kis Károly barátomnak a' Tudományos gyűjteményben megjelent értesítése, és Gegó Elek moldvai telepekről munkája után, semmit sem kételkedhettem Feldman' beszéde valóságán, egyedül azt jegyezhetém meg, mikép nem öt, hanem hét faluban laknak az ottani magyarok, összes számszerint mintegy 6000-en. Az általa meg nem nevezett két falu' neve pedig Boldog és Magyarfalva. Van az előbb számítottak némellyikének két neve, így: Jakobest, Istenfogadjnak, Cziben Istensegitsnek, Tolova Józseffalvának is hivatik. Lakosai részint régi moldvai magyarok, részint székely jövevényektől származnak. Innen fölkerekedtünk 3 óra tájban, hogy a' Szeret' kivájt facsolnakokon nyugvó hídán áthatoljunk. Sűrű fűzesek közt a' tulpartot meghágva Liteny falunál voltunk, mellynek magos térségéről újbán völgyet a' Zsomusz patakot érvén, miután annak hídján átkelők Pleset falun keresztül több majorokat és korcsmákat hagyánk el, hegy- és erdő szélén, míg a' Zsomuszba folyó patak zárgátánál álló három roskadó malmon túl Folticsénybe jutottunk.

Folticsény.

Folticsény, a' szucsavai kerület' fővárosa mintegy 4000 lakossal és az iszpravnik' székével. Fekszik partos helyen a' Zsomusz (Szamos) folyó mellett, főleg baromvásáráról híres, van nyilvános iskolája és gyógyszerháza, melly utóbbinak birtokosa Worell nevű gallicziai fi, kihez Degré barátomtól ajánlattal birtam. Kerületi kórháza 60 ágyra most van épülőben. Alkalmassal szobához jutván a' fogadóban, miután más nap Worell ur' segédháza Vágó József szabolcsmegyei hazánkfia hozzám jövé, társalgásra magukhoz meghívott, velük töltém a' nagy esőzés miatt másra úgy sem fordíthatott időmet; itt készüle a' terv is, a' niamczi híres monostor' meglátogatására, mellynél Vágó ur magát társamul ajánlá; azonban előbb a' bajai régiségeket és síremlékeket kívánván megvizsgálni, ha szükségesnek látszanék újabb ásatásokat teendő; azért másnapon azaz sept. 27-dikén Bajára indultam, melly Folticsénytől nyugotnak egy órányira fekszik a' Moldova vizénél, és csak egy terület hegyköz által választatik el amattól.

Kantakuzeno Demeter herczeg, Bajának örökös ura, Jasziban még legelső alkalommal létemkor hiva magához az ottani régiségek' vizsgálása végett. Szives ajánlatát most akarván használni, szerencsére hontaláltam, épen egy pár nappal ezelőtt Bajorországból megérkezőt, hová nejét született Auersperg grófnót és három gyermekét kíséré. Hozzá járultommal legott fölismert, 's meghívására emlékezve udvarában, vagyis inkább kertében csinos lakást rendele, egyszersmind ottlétemig asztalához hívott meg.

Baja most falu a' Moldova folyó' balpartján, — melly folyótól az ország is Moldva nevet nyert, — magában a' folyó völgyében alacsony térségen elterülve. Régente Moldva' egyik nevezetesebb városa volt, 's Moldva Bányának hivaték, kéttelenül a' római-dák korban ott létezett arany-ezüst bányától; jobbára magyar és száz lakosokkal. I. Mátyás kir. korában (1467) csata történt itt a' moldovánokkal, mellyben Bonfinius szerint nyil-lövéstől sebet kapott hátában Mátyás, csak négy év mulva meggyógyulhatót: „*Quin et Rex ea nocte haud procul a spina dorsi sagitta getica confossus est: ubi cum excussa ferrum hasta altius inhaesisset, quatuor annos non sine gravi molestia pertulit*“¹⁾. A' magyarokból 1200, a' moldovánokból 7000 esett el. Emliti Bonifinius továbbá, mikint püspöknél vala a' magyar király szálva, azonban hihetőleg csak esperest és püspöki helyettes volt az, minthogy a' tatrosi synodalis 1518-diki levélben dekánság tétetik e' városba (Decanus Moldvabanensis), vagy talán a' milkói püspök János nevü, ki akkor már székhelyén nem lakhatott, vonta meg ott magát. Főleg a' XVI- és XVII-dik században pusztult el; több templomai jelesen a' magyaroké romjaiban hevernek, magas falai és fölemelkedő tarnya egykori nagyságos voltát hirdetik. A' pusztta templom azelőtt szabadon a' közút mellett rombolásra kitéve, most a' herczeg lakát kerítéssel környező falon belül magában az angolizlésü kertben foglaltatik. A' kerti lakban vevén szállást, legelső gondom vala a' Bandin püspök által 1647-ban fölírásilag megismerttetett Sándor vajda nejének Margitnak 1410-róli sirkövére. Teteje és boldozata az egyháznak már nincs. Tömérdek faragott kő fekszik halmazban. Az épület keletnyugoti irányban terül olly módon, hogy a' szentély keletre, a' torony nyugotra nézne. Hosszasága belül 16, szélessége 5 ölnyi; Bandin' mértéke tehát bizonyyára a' végén és oldalán lévő épületekre is kiterjedt, mellyek

Baja.

¹⁾ Bonfinii Ant. Historia Pannonica: sive Hungarcarum Rerum Decades IV. Dec. IV. Lib. I. edit. Col. Agrip. 1690. pag. 397.

már összeroskadván nem láthatók. Bandin' tudósítása valamint a' sirkövek' fölratai a' moldvai magyar helyek' szorozatánál a' II. Bizonyítványban „Baja“ szó alatt olvasandók.

Meggyőződvn csak hamar az iránt, hogy e' templom' déli oldalán levő már fával benőtt nagy halom alatt is, melly tulajdonkép a' sekrestyéből keletkezett, kell valami emlékeknek létezni: ásatás iránt tettem lépéseket, megkértem a' herceget, miszerint szokott napszámi fizetés mellett munkásokat adatna jobbágyai vagy cigányai közül. Megtörtént. 10 cigány és 3 moldován munkással három napig folytonosan tartott munkám után öt szép sírkövet fűdöztem föl. 1500-, 1561-, 1602-, 1652- és 1665-ről; ezután a' négy öl hosszú és három öl szélességű sekrestyét alapjáig megásván kitisztítottam, a' sirköveket pedig megmosatván rendre helyezém a' mélyes üregben; a' minemű szerencsés mütételem a' hercegnek és szemléletre egybe gyűlt rokonainak nem kis megelekedésére vált.

Maga a' templom' hajójának udvartére elég tisztára rendeztetvén, körskörül a' legszebb georginák diszlenek, közepén, hol Bandin szerint egykor a' magyar Margit vajdanó nyugvék, kinek tetemei 's ékszerei a' hercegtől vett értesítés szerint már eleve fűlszedettek az ott találtatott bolhajtás alól, annélkül azonban, hogy tudatott legyen kié voltak a' csontok, a' közepén mondom, most egy öl magosságu fejmárvány kőemlék áll két talapzaton, fölül hamvveder alaku ékességgel ellátva, a' herceg néhai atyja Sándor tiszteletére görög irattal 1842-ben emeltt; olvasmánya ez:

TH
 ΣΕΒΑΣΤΗΣΚΙΑ
 ΤΟΥ ΠΡΙΓΚΙΠΟΣ
 ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ
 ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΥ
 ΤΟΥ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
 ΘΑΝΕΝΤΟΣ
 ΜΝΗΜΗΣ ΕΝΕΚΕΝ.
 ΤΩ ΑΩΜΜΒ' ΙΟΥΝΙΟΥ ΙΒ'

Az emlék' hátlapján a' kétfejű sast mutató nemzetségi czimer. Tudnunk kell, hogy e' görög család a' német császároktól uyerte hercegi czimét.

Szűnőráimban — ha a kéjduzs angolpark' virányos halmánál kigyózva vont árkos tó' vizének ragyogó tükre néha messzebb ragadák merengő gondolatimat, ha titkos vágyaktól meglepve kezdett dagadozni keblem — ha alföldi házi kertescském, nóm és apró gyermekeim jutottak eszembe: — mi csudálatos, hogy távulabb a' steppékben, hol zordon pusztaság, nélkülözés és kényelmetlenség környezett szüntelenül, soha elérzékenyülten nem sőt inkább bátor resignatioval gondoltam vissza édes hazám- és családomra; testi mozgással törekvém képzeletimnek újabb tárgyat keresni, ilyenkor gyakorta föllépdeltem a' pusztatemplom' mintegy 12 öl magosságu tornyának végső párkányzatára vezető deszkalépcsőkön, honnan délnek a' Moldvaág' völgye- meg nyugotfelé emelkedő havasok' szétterült ágai fűlséges látványt tárnak a' szem elé. Itt tartozkodásom' végső napján egy szép reggelen midőn a' keletkező napsugár a' nyugoti ormokat lángözönbe bórítá, fülhágtam a' magosba, körül, de leginkább dél- és nyugotfelé nézendő: a' havasokra vetém szemeimet, mellyen át a' tölgyesi és gimesi szorosakon Magyarhonba vezetetik az utas; mély illetődés' könnyüi csordultak ki szemeimből, 's érzélgés martaléka lón néhány pillanatra lelkem. „Amott a' havasok' csucslánczán tul, ott azon nemzet, mellynek homályba burkolt hajdanát, széllyel szórt, viharos idő eltemette emlékeit jövél felkutatni, hogy így az ósók' történetéről a' borongó vastag sötétséget elüzendő, fajodnak hú szolgálatott tégy.“ Ez vala enmagamhoz lelki szózatom. De ha majd számot adansz honod előtt, ekkép folytak gondolatim, fölmutatod egykor keresésid' eredményit, méltók lesznek-e azok a' nagy célhoz? kielégítendik-e, nem a' várankozást, mert soha nagyot nem ígértél, hanem a' történet hézaga' betöltését óhajtó szakemberek' vágyait? Itt komolyabb elmélkedésbe merülve, hideg komorság fogott el. — Sok a' hézag óstörténetünkben igaz: de azt mind betölteni, földerítésekkel kiegészíteni vajmi nehéz föladat, sőt sok részben lehetlen. Ingadozni kezdett hitem, tétovázni gondolatom: a' millyen örömtől eltölt valék a' mult napokban, midőn a' sírkövek' iratait nemzetem' számára az örök feledékenységtől megmenthetém, szíutolly kedvetlenség sulya nyomott le annak áttekintésén, hogy e' három négy száz éves sírkőiratok a' nemzet' óstörténetére legkevesb fényt sem derítendnek. Árpád' és a' vezérek' kora ezek által bizonynyára bővebb ismeret polczára nem jutand. Így sülyyedeztem az érzélgés' tetőpontjáról megalégedetlenség' ürvényébe. Nem kishitőség-e ez? így bátorítám, így

vigasztalám végre magam. Mindenki tegyen tehetsége 's ereje szerint, megleszen mentve mindenben a' nemzet' becsülete. Fogadom is' Árpád korából emberfia itt alig ha hozhat valamit napfényre. Ezen utolsó gondolat volt a' leghelyesb: nem azért mintha föltétlenül igazam volna, hanem mivel Árpád' korát hozta emlékezetembe és az akkori Magyarhon „Atelkuzu“ miről a' sírköveknél majd elfeledkeztem, ötlött épen itt a' Havasok alatt elmémbe. Galacznál e' földre léptemmel üdvözlém Árpád' régi honát, 's itt ujban üdvözlöm a' Havasok alatt! Csalhatatlanul magyarok' régi hazája ez, de nem több mint tiz évig lakott, aztán az ellenséges indulatu, de szinte rokonfaju besenyőktől elfoglalt, midőn Árpád' népe nyugotfelé üzetett. Az akkori magyar lakosoktól illy rövid idő alatt hogy emlékek nagyobb számmal maradtak volna, azt józanúl senki sem kívánja: de hát a' huzamos ideig itt uralgott, a' csangókban kéttelenül mostis élő besenyőktől nem maradtak-e valami régibbkori emlékek? Vizsgáljuk csak és pedig innen a' toronyból. Igenis a' magosból szives olvasó, honnan délfelé nézve a' hegyek' lábánál föl föl tünedeznek a' falvak, és ime közöttük észreveszünk látcsóvel egy bizonyos pontot, ott létez egy igénytelen falucska, mellyet a' földnépe **Dzsules** néven nevez, a' magyar Gyulának vagy Gyulafalvának mondaná. Ez egykor hatalmas nagy város, a' besenyők' Gyuláról nevezett egyik csapatának városa, a' vezér' széke. A' havasok' ezen fejedelmi helyéről hivatott a' besenyők' Erdélyig terjedő felekezete Constantinus Porphyrogenitus görög császár által **HAVASI-GYULA** (*Χαβουξυγγλά*) néven.

Gyula.

Ezen állításom ámbár szokatlan és talán sok öreg uraknak, kik a' Chaboxingilát tisztán magyarul kimondani nem tudták, Praytól meg Katonától ekkép kiejtetni nem hallották, alig ha fog tetszeni: azonban a' történeti kutfókból erősen bebizonyítható. Vizsgáljuk tehát a' történeteket, ne higyjünk vaktában senkinek. Vessünk egy kissé előbb rövid pillanatot a' besenyőkre, vagyis mint Constantinus nevezi: a' Patzinakitákra.

Csak annyit akarok előre tudatni,

a) hogy a' besenyők Anna Comnena' tanútétele szerint a' kúnokkal azongy nyelvük voltak (*eadem utuntur lingua, ὁμογλώττοι* ¹⁾), min még maga a' német criticusok' legcriticusabbika Schlözer sem kételkedett.

b) Midőn 1838-ban a' magyar academiában rendes tagul elválasztatván, a' magyarországi besenyőkről székfoglaló beszédet tartottam, kimu-

¹⁾ Annae Comnenae Alexiadis Libri. XV. Lib. VIII. C. 5. Bonnae, 1839. in 8. Vol. I. pag. 404.

tatám hiteles adatok' nyomán, miszerint ezen scytha népfelkezet Zoltán vezér' korától kezdve az árpádi uralkodók alatt több ízben nagy számmal költözött be hazánkba, kiknek maradékaik mintegy 20 vármegyében egyes helyeken, némelyekben pedig nagyobb csoportként elterülve számos falvakban együtt laktak, olyas vidékeken, hol most legvalódibb magyar nép található, mint a' III-dik Bizonyítvány előterjeszti. E' két ponthoz még csak Cedrenus XI-dik századi írónak e' nemzetrőli velős ismertetését todom, Besenyők.

Cedrenus XI-dik századi írónak e' nemzetrőli velős ismertetését todom, mellyből a' Dni-per vizétől a' Magyarbirodalomig, tehát a' székely határokig kiterjedése világos. Igy ír ő: „Patzinacarum gens Scythica est, eorum Scythorum qui regii dicuntur, magna et populosa, et cui nulla alia gens Scythica resistere sola possit. Dividitur autem in tredecim tribus, quae ut universae communi Patzinacarum nomen usurpant, ita quaeris a suo generis principe atque auctore peculiarem sortita est appellationem. Incolunt trans Istrum planities a Borysthene fluvio ad Pannoniam usque porrectas, incertis errantes sedibus semperque in tabernaculis degentes“¹⁾. Érthetjük ezekből, hogy az ezen tartományokban lakó jász és kún rokon népfelkezet is a' besenyő közös név alá foglaltatik Cedrenus által, valamint másoktól néha scytha, hún, cumanus névvel illetetik fűlváltva.

Ezeket tudva, miután a' hazában tömérdek mennyiségben élt és maiglan élő kúnokat nem más mint magyar nyelvű népnek ismerjük, az ezekkel egynyelvű besenyőket szinte magyar nyelvű népnek kell tartanunk. És valójában olyanok is voltak; akarmit mondjon róluk a' külföldi író sereg.

Vannak, igaz, íróink, kik a' magyar történetek' vizsgálatánál nem azt keresik, miben áll tulajdonkép a' dolog, hanem csak azt hangozzák vissza, mit a' külföld' tudósai szájukba adnak. Én az ilyenekre mit sem hajtok; de a' külföldieket sem utánzom, mert azok a' magyar népiség' belső történetét nem ismervén, effélékről biztos ítéletet hozni nem képesek.

Ha a' külföldi írók szerint a' magyartól különböző és pedig tatárnyelvű volt volna a' kún és besenyő, szükségkép léteznék maiglan olly nagy számu, a' magyar felekezettel majdnem mérkőző népség' tatár nyelvének élő emléke, számosnál számosb nyoma: de hol van ilyennek vagy csak parányi nesze is a' széles hazában? sehol, mondjuk. Sőt a' melly részeket kúnok és besenyők lakták régente az oklevelek szerint, ott mindenütt ma-

¹⁾ Georgius Cedrenus Joannis Scylitzae ope ab Imman. Bekkero suppletus et emendatus. Bonnae, 1839. in 8. Tom. II. pag. 561, 562.

gyar nyelvü maradékra találunk. A' helyek' nevei is, mikben e' két ágazat régi századok óta tenyészett, tisztádon tiszta magyarok. — De minek az illy okadások : hiszen legjobban tudták az akkori tanuiratok' készítői: hogy nem tatár nép a' kún; nem tatár a' besenyő; azért a' tatároktól mindig külön megnevezve, sokszor ellentétbe hozva említetnek.

Nincs a' kún nyelv' tatársága mellett harczoló olly ellenvetés, melyet amúgy szépen megfejtteni, fölvilágosítani, megczáfolni, és tetőtől talpig semmivé tenni ne lehetne, vagy már azok magyar írók által el nem enyészettek volna. A' ki pedig még most sem tudja hogy a' sok bajt és lármát okozta és kúnokénak vélt ugynevezett kúnszentmiklósi urmádsága (mia-tyánk) nem kún hanem tatár maradvány: annak különösen ajánlom a' IV-dik Bizonyítvány' figyelmes olvasását. A' Velenczében levő Petrarca féle „*Dictionarium Cumanicum*“ is, melyet Klaproth Párisban kiadott, való-
ságosan török-tatár szótár; és csak írója' fogalmából, ki a' régi Cumanian lakó tatárokat nevezé cumánoknak épen olly ügyetlenül, mint midón a' magyarokat pannonoknak írják — kifolyó hibás czimzet hizelg némikép a' kún tatarismusnak.

A' besenyők tehát a' kúnokkal egynyelvűek, és ámbár némi dialectusi különbséggel magyarul beszélők — 's így a' magyar nép ágazatnak egy törzsből szakadt, másik ágazatát alkották.

Constantinus Porphyrogenitus szerint ezen besenyők az alatt mig Árpád Arnulf császár' segítségére Pannoniában járt hadával, a' bulgarokkal egyesül-
ten kiszorították Etelközből a' magyarokat — elfoglalván a' földet maguk számára. Constantinus megnevezi a' besenyők' csapatát vagyis nép- és had-
csapatok. osztályait is, miket elszámláltában „*Thema*“ nevezettel illet, melly nevezet nála, ugy a' többi bizanczi írónál, többféle de mindig egyre kimenő értelemben használtatik; jelent ugyanis: a) nemzetséget, b) hadi csapatot, c) földterületet, mellyen a' hadi nép tanyázott. A' besenyő themák, ha egyszer a' nevek' értelmét tudjuk, hadi osztályzat és azzal összekötött nemzetségi csoportozat' jelentését viselik magukon.

A' besenyő themák számszerint 8, többizben neveztetnek meg Constantinusnál némi változattal, miből azt tanuljuk hogy némelyik összetett két névvel illeteték. Betürendszerint imezek: Borotalmat, Talmat (*Βοροτάματα, Ταλμάτ*). Bulatzospon, Tzopon (*Βουλατζοσπον, Τζοπόν*). Chabuxingyla, Gyla (*Χαβουξιγγυλα Γύλα*). Kharoboë (*Χαρυβόη*). Giazychopon, Chopon

(Γιαζιχοπόν Χοπόν). Iabdiertim, Ertem (Ἰαβδιερτιμ Ἡρτήμ). Kuartzitzur, Tzur (Κουαρτζίτζουρ, Τζούρ). Syrukalpee, Kulpee (Συρουκαλπή, Κουλπή).

Ezen 8 themák közül Chaboxingyla, Iabdiertim, és Kuartzitzur Kankar (Κάγκαρ) néven is neveztetnek, minthogy a' többinél erősbet és nemesbet jelentvén a' kankar szó, valóban azok is voltak. „*Porro Cancar quoque appellantur Patzinatzitae, non omnes quidem, sed trium tantum thematum incolae, thematis Iabdierti, Cuartzitzur et Chabuxingyla, tanquam qui ceteris fortiores nobilioresque sunt: nam hoc vox ipsa cancar significat*“¹⁾.

Előbb hogysesem e' neveket megmagyaráznánk a' Chaboxingyláról adunk bővebb világosítást, annak valóban havasi Gyula jelentéséről. Constantinus az elsorolt themáknak földrajzi helyzetiről is értesít; erről nevezetesen azt jegyzi meg, miszerint Turkia mellett foglal helyet „*thema Gylae Turciae proximum est.*“ Hogy itt nem más mint a' magyarok' országa értetik, kételkedni senki sem fog, miután a' görög császár épen a' magyarokat nevezi turkoknak. Tehát a' besenyők Gyula nevű csapata Erdéllyel, mellyet még a' vezérek elfoglaltak vala, tószomszédos. Már sz. István életrőjánál említetnek „*Bessi*“ név alatt, (a' mólki kéziratban „*Bisseni*“ áll), mint a' határszélekre becsapó ellenséges nép²⁾. Emlékeznek továbbá krónikáink ezen keleti szomszédoknak Salamon király idétt 1070 körül történt becsapásukról, kiket sz. László vert vissza, 's ámbár Gyula nevű fővezérük is megemlítetik, azért nem besenyőknek, hanem kúnoknak neveztetvén. Ím ezek a' bécsi képes krónika' szavai Turóczinál: „*Quod cum eidisset princeps militiae paganorum, nomine Osul, qui fuit serviens Gyulae, Ducis Cunorum*“³⁾. Fontos tanutétel ez mind a' Gyula fejedelem nevének megemlézésiért, mind főleg azon oknál fogva, hogy a' kún név a' besenyőkre, mint amazokkal egy nyelvű népre ruháztatik. A' Gyula vezér név II. Béla kir. névtelen jegyzőjénél is előfordul; de az nem a' havasi- hanem erdélyire vonatkozólag. Mellyikhez tartozik a' Cedrenus szerint Constantinápolyban 950 körül keresztyén hitet fűlvette Gyula vezér? valljon a' besenyők Gyulájára-e mint Stilding állítja, vitatni nem akarom; egyedül azért

¹⁾ Constantinus Porph. de Thematibus et de Administrando Imperio. Bonnae, 1840. in 8. pag. 167. De Administ. Imp. Cap. 37.

²⁾ Vita S. Stephani Hungariae Protoregis auctore Hartvico. Ed. J. Podhradczky. Budae, 1836. in 8. pag. 75.

³⁾ Joannis de Thurocz, Chronica Hungarorum. Par. II. Cap. XLIX. Ap. Schw. T. I. pag. 116.

említém föl ezeket, hogy kitünjék a' Gyula névnek Erdélyben és a' Havasokon túl besenyő népeknél a' legrégibb korban folytonos használata, és hogy abból Moldvában a' Havasoknál létezett Gyula városra, meg a' besenyők themájánál hasonló névre némi fényűgárt nyerjünk. A' mai havasi Dzsulestnél volt tehát a' besenyők' Gyulája? Igen is ott volt. Beszél érte a' régiség, a' fényes templom' nagyszerű romjai, mellyeket 1646-ban Bandin püspök még látott, ekkép irván róla: „*Gyula, hasonnevű vezértől alapított város volt akkor, midőn 744-ben (?) a' magyarok Scythiából Pannoniába másodszor kijöttek a' Szarmátiának ezen részében ideiglen letelepedtek. Németvárosból éjszakra irányozza Baja és Nemex között kies és termékeny helyen feküdt, templomának, melly 3 oltárral ékeskedett, alaphelyét meg szemléltük köveit 1645-ikben egy hatalmas görögbaró palotája építésére használta. Ma sárga kalászkok lengenek ott, hol egykor pompás épületek emelkedtek. Ez a' vezér hallhatatlan név után vágyott, mert Pannoniában is a' Tisza mellé maga nevéből Gyula várt építete, mellyet már Törökök bírnak a' Magyarok ellen*“¹⁾. Ha ezen sorokból elhagyjuk a' nem egészen helyes historiai 's idővetési combinatiót, azon valóságról győzetünk meg, hogy Gyulavárosának régi épület és templom köveit már akkor újabb épületekre használták föl; a' hagyomány szerint pedig e' hely (most Dzsulest) hajdanidőkben nevezetes város vala, épen ott a' Havasoknál Turkia' szomszéd-ságában, hová Const. Porph. a' Chabuxingyla besenyő themát helyezi. Írd le szíves olvasóm a' havasigyula nevet görög betűkkel: aligha fogod jobban kitenni mint a' görög császár Constantin adja.

A' többi themáknak megfejtése következik immár. Hogy azt tehetem, Constantin' munkáinak gyakori olvasása, azon kor' szellemébe 's körülményekbe behatás, de főleg az idegen neveknél minden lépten nyomon mutató hiányának megfontolása, úgy a' görög írásmód nyelvünkre alkalmatlan voltának — sőt még a' leirók tétovázásának is szem előtt tartása segített reá.

A' themák' nevei magyar kiejtéssel szinte betűrendben így hangzanak:

1). Borotalmat, Talmat: VÁR-ÓTALMA; ÓTALM; azaz: vár-ótalmazó, védősereg, Castrenses Castrorum defensores, Milites Castrorum. Kétséget nem szenved, hogy a' besenyők' messzi kiterjedt tartományábau várak és városok is léteztek. Constantin a' Dni-per mellé némelly pusztult városaikat is helyezi ekkép nevezve: a) Aspron, vagy

¹⁾ Gegő Elek. A' moldvai magyar telepekről. Budán, 1838. 8. ré. 139 l.

Fejérvár („Prima urbs quae Patzinacitis Aspron sive Alba dicitur, quod e saxo albicante constructa sit“). Ez bizonyosan Neszter Fejérvár, és hibásan tétetik Neszter folyó helyett a' Dnieperhez. b) Tungáta: Tó-gáta. c) Kraknakáta; Krakna-káta. d) Salmakáta: Szalma-káta. e) Sakakáta: Csák-káta? f) Giainukáta: Giainu-káta. Akar „gát“ akar „káta“ szót szándékolt ezekben kifejezni Constantin, mind a' kettő ismeretes nyelvünkben és honi helyneveinkben. Pestmegyének számos Káta nevű helységei máiglan fön vannak. A' Tó-gát taszta magyar értelmű. De ezeken kívül léteznek még kővárak is a' római időkből; ilyen a' Szeret mellett Gertina nevű falunál, miről galaczi tartózkodásunkkor tevének említést, erről neveztetvén a' kerület is Kovarluinak azaz kővárinak. Fön van mostis Beszarábiában a' Neszter' innenső partján Szoroka régi vár Tzekinovkának átellenében, melly hozzá értők' itélete szerint a' török és genuaiak' korát megelőzi ¹⁾. 's hihetőleg római építmény. Voltak tehát várak — ha a' számos földvárakat ide érteni nem akarjuk is, a' besenyők' ropant kiterjedésű országában, 's lehetett hadcsapatai között várvédői kötelességgel szolgált felekezete. Hát a' Sara t és Bura t nem Szeret és Barlád-e?

2). Bulatzospon, Tzopon: ELŐCSAPAT; CSAPAT; azaz: Előljáró, Elősereg; Antesignani, Praeulcatores, Primipyli, kik Haram, Latrones, Latrunculi, néven is fordulnak elő régiségeinkben. Ilyen előljáró sereg volt a' magyarok táborában a' kabarok csapata „*in praefatis antecellebant*“ mint Constantinus kifejezi.!

3). Chabuxingyla, Gyla: HAVASI GYULA; GYULA. E' lakhely-és vezérről összetett nemzetségi névről ímént közlém bővebb fejtegetésemet

4). Charoboe: KÁRÓVO, azaz: Határór, végór, őri, kártól őrző; szikel; Custodes limitum, Confiniarii, Euri, Speculatores, Marchiones- Bővebb fejtegetést alig kíván.

5). Giazichopon, Chopon: JÁSZ-CSAPAT, CSAPAT; azaz: ijjasok, jászok, nyilazók; Pharetrarii, Sagittarii, Jasones, Philistaei. Ezen név is eléggé megfejt a' dolgot, a' csapatnak változatosan főnebb tzopon, itt chopon iratása, a' nyelv' nem értéséből származott.

6). Iabdiertim, Ertem: HADIÉRDEM, ÉRDEM; azaz hadban kiszolgáltak, kiérdemlettek; Emeriti, Veterani.

¹⁾ Le Glaneur Moldovalaque. Yassi, 1841. in 8. no. IV. pag. 11.

7). **Kuartzitzur, Tzur: HARCZI-SOR, SOR; vagy CSÜRHE; azaz: harczoló csoport; Turba militantium, Bellatores.**

8). **Syrukalpee, Kulpee: SZURÓ-KÓPIÁS, KÓPIÁS; azaz: kopjával, dárdával, gerellyel, lándzsával, dzsidával harczolók. Lanceati, Alani, Ulani, Spiculatores.** Mondatik ma is bizonyos egyénektől „nagy kópé“ átalvitt értelemben. A' lándzsával harczolás különös sajátsága volt a' magyarhoni besenyőknek még Mátyás korában is, mint Bonfin megjegyzi rólunk.

A' melly **Kegenes (Kökényes?)** vezérhez csatlakozott két hadáról a' besenyőknek **Cedrenus Bélemarni** és **Pagumani** nevezettel élve említést teszen, az sem egyéb **ELÓMENŐ** és **HÁTUMENŐ** csapatot kifejező borzasztóan elrontott magyar szónál.

Ime, mindenik thema, ha a' Gyulát kiveszzük, különös hadi foglaltosságról, működése- vagy fegyverneműtől vevé e' magyarázat szerint nevét; a' mi magában jól rendezett hadi szerkezetüket árulja el. Legnyomossabb ellenvetés lehetne itt e' nevek értelmezésében a' hadjellemi vonás: de épen az nyugtat meg, ha e' rettegő harczias népség' történetébe mélyebben behatunk; és ha tudjuk azt is, miként a' magyar hét nemzetségek nevei hasonlóul merőben hadi és tábori osztályzatot jelentenek. A' magyar nép' szájában kivált a' Tisza' felsőbb vidékein Borsodban meg Hevesben, a' nemzetség — család — familia — maiglan ha dnak mondatik. Ez tagadhatlanul régente kelendő hadi osztályzatra mutat.

Legnagyobb nyereség, mellyet történetünkre a' besenyő hadcsapatok' értelméből levonunk, annak erősb megalapítása, miszerint a' besenyők' nyelve nemzetünkével azonos vala. És ezen történeti igazságnak bővebb kifejtésére használható **Constantinus Porphirogenitus'** előadása is. Azt írja egyhelyütt, midőn a' besenyőkkel kötendő barátságról és annak minden ároni föntartásáról szól, hogy frigykötéskor azok saját törvényük és szokásuk szerint hittel kötelezik le magukat, „*Cum autem Patzinacitae Cesareano pro lege et consuetudine ipsorum sese iuramento obstrinxerint*“¹⁾; melly szavainál az eredeti szövegben a' „*Consuetudo*“ kifejezésre „*Szakon*“ (ჯაკონა) áll. Szinte ezen szóval él a' császár, midőn Árpádnak kazar ünnepélyü szokás szerint vértlen fölemeltetését írja „*quem etiam solenni Chazarorum more et con-*

¹⁾ De Administr. Imperia. Cap. 8 ed. Bonn. pag. 73.

suetudine iu scuto erectum principem fecerunt“¹⁾. Ezen z a k o n szóról már eleget okoskodtak az írók annélkül, hogy tisztába hozták volna. Banduri Constantinusra tett jegyzetiben im ekkép nyilatkozik: „*α ζάνα, vox Illirica corrupte scripta, uti passim apud Graecos recentiores voces occurrunt alienigenae corruptae: z a k o n quippe in singulari numero, seu ut nostrates scribunt s a k o n vel s a c o n, legem significat tam scriptam quam non scriptam, hoc est legem et consuetudinem; et in plurali z a k o n a seu s a k o n a leges et consuetudines*“ Ezen hangon beszéltek 's beszélnek ma is a' szláv írók, sajátuknak vallván a' s z a k o n szót, de ha eredetéről, alakításáról, vagy valódi tiszta értelméről van kérdés, bölcsen elmellőzik, vagy olly e-lemezéssel adnak róla értelmezést, mit a' józan philologia türni nem ké-pes. Elegett fáradott e' szó' kifejtésén Bulgarin; lássuk azért ugyan minő eredményt mutata föl. Igy okoskodik a' mindent szlavizálni szerető orosz író: „*Dus Wort Kohn bedeutete in alter Zeit Einrichtung, Ordnung und zugleich Mittelpunkt, Grenze, Grenzscheide, Konowod heisst ein Anführer, ein Urheber. Die Anträge in den Versammlungen der Slawen wurden n u k o u, d. h. auf dem Richtplatze, bestätigt, und erhielten hiervon w a h r-scheinlich den Namen S a k o n (Gesetz)*“¹⁾. Gyönyörű bonczolgatás, és mégis elvégre mi szülemlik egyéb merő valószínűség' nyílt bevallásánál. A' magyar „szokás“ban éleennek valóságos gyöke minden alakításaival; s z o k-ni, s z o k-o m, s z o k-i k, s z o k-o t t, s z o k-a t l a n, s z o k-á s, Consuetudo, s z o k á s o s t ö r v é n y, Lex consuetudinaria. E' szót tehát, melly őseinknek a' besenyőkkel közös és nemzeti kifejezése vala, egyenesen nyelvünk-ből köl-csönzék a' szlávok, midőn még kazar, kún, besenyő és más rokon magyar eredetű népek' hatalma alatt éltek. Méltán sorolandó ez is Constansinus ál-tal a' besenyőkével közös nyelvünk-ből föntartottak' számába.

A' „k a n k a r“ nevezetre meg kell még jegyez-nem, hogy ennek fejtege-tésével több homályt mint világosságot terjesztettek az írók. Legközlebb Schott khinai forásokból, jelesen némi 1777-ben megjelent munkácskából igyekezett megmutatni a' besenyők' kangar nevének egyvoltát azon nem-zetével, melly k o n g g o r, khinai írás szerint k ó n g - k ü - ö l l, vagy k i - a n g - k ü - ö l l alakban fordul elő, és miután a' besenyők' történetébe futó-

¹⁾ De Administrando Imperio. Cap. 38. ed. Bonn. pag. 170.

¹⁾ Bulgarin Thad. Ruszland in historischer, statistischer, geographischer und literarischer Beziehung. Übers. von Brackel. Geschichte. I. Bnd. Riga. 1839. in. 8. S. 283.

lagosan baletekintett, egész bizottsággal így fejezi be értekezését: „*Die Bezeichnung ihrer damaligen Wohnsitze und mehrere Umstände lassen nämlich keinen Zweifel darüber, dass unter den Kangkiü des chinesischen Herodot See-ma-tsten die Kancli des Abulghasi und die Kanggar der Byzantiner zu verstehen sind*“¹⁾). Rövid értekezésin azonban olly hibás suppositum szövődik keresztül, mintha a' mongol történet' k a n g l i népe azonegy lett volna a' patzinakitákkal, holott megvan már eléggé mutatva illető tudósok által, miszerint e' két nemzetet összezavarni nem lehet; a' kangli név pedig a' kal-muk vagy mongol nemzet' egyik felekezetére a' kongor- vagyis dzongárok-ra vonatkozik. A' k a n g a r- névnek Constantinus világosan erős és nemes értelmezést ad, a' mi magyarul kan-karnak mondva, szinte ilyen értelmet fejez ki.

Itt van legjobb alkalmunk mind fünebbi állításunk' támogatásául, mind pedig azért, hogy Consantinus Porphyrognitasnál a' magyar hét nemzetségeknél elszámított nevei öseink' Etelközben laktukra vonatkoznak, megfejteni, értelmüket meghatározni. Lássuk tehát.

Magyar had-
csapatok.

A' magyarok (turkák) szinte hét, a' kazaroktól elszakadt és hozzájuk csatlakozott felekezettel egyetemben pedig nyolcz nemzetségből állottak; illy renddel, mikhez egy alkalommal magyar kiejtésünket kapcsolom.

1. Kabarok, *κάβαροι*: KÓVÁRIAK.
2. Neke, *Νέκη*: NYAKA.
3. Megere, *Μεγερη*: MEJJ-ERE, (Mell-ere).
4. Kurtugermati, *Κουρτυγεματου*: KÜRT-GYOMRA.
5. Tariani, *Ταριάνου*: TARJA.
6. Genack, *Γενάχ*: KÖNYÖK.
7. Kare, *Καρή*: KARJA.
8. Kaze, *Καση*: KEZE.

És így az embertest' részeiről vont táborszemek vagy osztályok' névsora áll előttünk, illy renddel: Fej, vagy előcsapat: a' kóváriak (qui in praeliis antecellebant), Nyak, Mell, Gyomra, vagy kürtgyomra, Tarja, Könyök, Kar, Kéz. Lehet-e ennél tisztább fogalom és elnevezés a' táborrészek' felosztásánál, ha tudjuk hogy hajdankorban a' mivelt római és

¹⁾ Chinesische Nachrichten über die Kanggar und das Osmanische Reich. Von Schott. Abhandlungen der kön. Akademie der Wissenschaften zu Berlin. 1844 Philolog. u. histor. Abhandl. S. 151-

görög nemzetek is szaru vagy KÜRT (Cornu) névvel illeték rendezett hadaikat? „*Cornua vocantur extremas exercitus, quod intorta sit*“ így fejtegetődzik Isidorus Hispalensis ¹⁾. Cedrenusnál bőven leiratik azon hadvitel, mellyet Szvatoszláv kievi fejdelem Zimisces János görög császár ellen 971 és 972-ben a magyarok, besenyők és bulgarok' segedelmével Bulgariában vezetett, említi ugyanis egy helyütt: „*Rossi eorumque ductor Sphendosthlabus, audito Romanas copias traiecisse, coniunctis quos iam in sua habebant potestate Bulgaris, adscitis etiam ad belli consortium Patzinacis, et qui in Pannonia versus occasum habitabant Turcis, exercitu bellicoso congregato ad 308 virorum milia, Aemum egressi univ ersam Thraciam incendiis ac praedationibus vastarunt; castrisque prope muros Arcadiopolis factis praelii occasionem praestolati sunt.*“ Alább: „*Erant barbari in tres divisi partes. In prima erant cum Rossis Bulgari, seorsim Turci, seorsim etiam Patzinacae.*“ Ismét alább, hol a' besenyők- és magyarokat általánosán scytháknak nevezvén, ekkép fejezi ki magát: „*Scythae autem Sphendosthlabo coniuncti auctores ei fuerunt ut cum omnibus copiis (numerabantur autem trecenta triginta virorum milia) duodecim ante Dorostolum miliaribus castra poneret, ibique imperatoris adventum intrepide expectarunt. — Pugnatur aliquantisper aequo Marte. Jam autem ad vesperam inclinante die Romani sese cohortantes et veluti acuentes mutuis exhortationibus sinistrum Scytharum CORNU premunt, et intolerabili vi ingruentes multos prosternunt*“ ²⁾. A' besenyő-magyar tábornak kürt alakúsága és nevezete e' leirt Szilisztria (Dorostol, Dristra) körüli csatában olly világosan tétetik ki Cedrenus által, hogy annak valóságáról kételkedni többé okunk nincs. A' „*Cornu*“ nevezetnek őseinknél nem „*szaru*“ hanem „*kürt*“ szóvali jelentése csak tisztább értelmezésnek billegét viseli homlokán.

Még számosabb példákat is hozhatnék föl a' régiségből állításom támogatására: de az efféléket mellőzendő, Reiske Jakab nagyhirű kritikus és keleti nyelv tudós' ide illő szavainak némi részét közlöm. Így ír ő: „*Medio aevo tam apud Graecos quam apud Latinos, imo et Arabes atque Orientales mos erat exercitum in quinque μωις dividere. Unde exercitus quoque al Chamis appellabatur.*“ „*Al Chamis dicitur exercitus quia quinque partibus constat, (verba sunt al Wahidæi ad al Monta-*

¹⁾ Corpus Grammaticorum Latinorum Veterum. Lipsiae, 1833. in 4. Tom. III. pag. 301.

²⁾ Georgii Cedreni Historiarum Compendium. Bonnae, 1839. in 8. Tom. II. pag. 384, 386, 398, 399.

nabbiüm) corde (media acie, quae quinta dicitur et maxima atque regia Wittekindo de Gestis Saxonum Lib. III.), duabus alis praecursoribus (les avant-coureurs, l'avant garde) et subsecutoribus (l'arrière garde)“. — „*In quinque partes quoque dividit Nicetas p. 72. et eum animali comparat, caput* (antecursores) *armos, truncum* (seu corpus militiae) *et crura habens*“¹⁾. A' fölöstás és részletek' száma, nem üti ugyan meg a' magyarokét, de az eszme és osztályrészek majd csak egyre mennek ki. Az arab irónál találunk sziv, kétszárny, elő és utó részt, és Nicetásnál: fej, kar, derék, lábszár nevezet. A' nyak, mell, gyomor, tarj, könyök, kar, kéz, szinte állat és pedig ember részeinek neve; maguk a' tagok. De hogy a' kürt' gyomrát tisztábban fölfoghassuk, kürt alakot (cornu), mellyen a' scytha népek' táborai széltiben neveztetnek a' byzanczi irok által — kell magunknak képzelni. A' kürt, tegyük, mint valóban áll, szügtelen L vagyis fél-kör alaku. E' szerint a' kabarok mint előcsapat, fölül esnek; utánna áll a' nyak, ezt követi a' mell, ezt ismét a' kürt' gyomra vagy közepe, az araboknál szive, (most centrum), Niketásnál derék (truncus). Ezután jó a' tarj, melly már az embertagjaira nem ugyan, de a' marháéra széltiben alkalmaztatik; a' marha tarja az, mi a' szügynek ellenében fölül esik; és így a' kürt' alakú tábor' hátrészét tevő. Utánna neveztetik a' könyök, épen a' kürt' meghajlásától tovább haladva. E' szó változatos iratásának és kifejezésének van nyoma; példa reá a' Gönyő falu Dunánknál, hol a' folyam kanyarul azaz könyököt formál. A' könyv szinte innen ered; begöngyöltet; köngyöltet (involutum, volumen) jelent. A' kar és kéz a' kürtalagnak másik végére jut, emez épen végül, mellyet régen és ma is szárnynak nevez a' hadtudomány. Csak említnem kell azt e' helyütt, hogy Constantin' némi kéziratában Kurtugemrati olvastatik Germati helyett. Tehát valamint a' besenyő kúnok, hadi működésükről nevezék csapataikat, úgy a' magyarok' nemzetségi hadai (The ma, Tribus, Gens) táborosztályzatukról hivattak; Constantiusnál rontottan adott neveik pedig, ezeknek és amazoknak is, tisztádon tiszta magyar. Megerősíti e' magyarázatot Leo Sapiens görög császár az árpádi magyarok' haditudományáról írott munkájában. Így beszél ő saját tapasztalása után őseinkről: „*Cum castra metantur, ea nequaquam, ut Romani, fossa vallo-*

¹⁾ Reiskii Jo. Jac. Commentarii ad Constantinum Porphyrogenitum de cerimoniis Aulae Byzantinae. In Corpore Script. Historiae Byzantinae. Bonnae, 1830. in 8. pag. 491. 492.

que muniunt; sed ad pugnae diem usque per cognationes et tribus disperguntur. — In ipsa vero pugna aciem omnem, non ut Romani, trifariam partiuntur; sed in diversas turmas milliarias, quarum aliae aliis turmatim connexae, adeo modicis interse intervallis distant, ut una continua videatur esse acies. Praeter instructam aciem copias etiam superfluas habent, quas aut ad struendas insidias adversae aciei negligenter instructae, emittunt; aut ad succurrendum laboranti cuipiam parti suae conservant. Turmarum miliarium series sive ordines, indefinita profunditate instruunt, quod profunditatis, quo acies sit validior, majorem curam gerant: denique ut aciei frons condensa sit et aequalis, efficere student¹⁾. Ezekben ki nem mondatik ugyan a' kürt alakuság és csapatok' száma, de az eszme, mellyet magyarázatom kifejt, hiven ben foglaltatik.

Elemezzük egy kissé a' főnebbi sorokat. Az mondatik:

1-ször: hogy midőn táborba szállnak, nem árkojják el magukat mint a' rómaiak, hanem ütközet napjáig csapatokban szétoszolvák. — Miután csapatokból szerkezett kürtalakat képeze táboruk; igen természetes annak sánczok közé nem szoríthatása.

2-szor: Harczolás közben nem római módon, három táborsemre oszták hadi népüket, hanem számosabb ezredes csapatokra. — Világos ezekből, hogy Leo Sapiens korában három részből állott a' római tábor; ellenben a' magyaroké számosakból, 's mint Constantinustól értjük, hét, az előcsapattal együtt nyolczból.

3-szor: Ezen csapatok igen kevés hézagok' közbesítésével úgy valának összeállítva, hogy az egész tábor folytonosnak lenni látszáték. — Az egymásból folyó tagrészek' eszméje, vagyis a' létegi fő, nyak, mell, tarj, gómor, könyök, kar, kéz, szükségkép fültételezék ez egymásután szakadatlanul következést; minélfogva a' tábor, bármennyire kiterjedt is, egy tömegü lánczolatnak nézethetett.

4-szer: A' sorozati táborsemeken kívül fülösleges, azaz tartalék csapatok is voltak, miket vagy csel készítésre, vagy a' harczoló valamelyik tagrésznek segedelmére küldöttek. — Illyen tartalék volt a' kéz és kar, mellyet segedelműl majd ide majd amoda fülhasználtak, vagy az ellenséget ejtették vele kelepczébe.

¹⁾ Leonis Sapientis Tacticorum, cap: XVIII. In Kollarii Historiae Juris que publici Regni Vngariae Amoenitatibus. Vindobon. 1783. in 8. Vol. I, pag. 29, 31.

5-ször: Az ezredes csapatok' sorozatát vagy rendét hosszan elnyújták (Turmatum milliariarum series sive ordines, indefinita profunditate insruunt). — A' tábornak ezen elnyújtása vagy is mélysége adá ki a' kürt alakot, mellynek, legtávolabbi pontja létegesíté a' kürt' gyomrát.

6-szor: Ezen mélység- vagy behajlásra, hogy a' tábor minél erősebb legyen, nagy gondot fordítottak. — A' kürtgyomra körül a' tarj és könyök tartalmazá az erősséget, mint közvetlen mellette álló.

7-szer végre: Hogy a' hadsor élének homloka zsfolt, sűrű és egyenlő legyen, azon mindenkép igyekeztek. — Ime, nem hijában áll a' mell nevezet után az e r e, melly több, de mindig egyremenő, t. i. v e n a, v i s, v a l o r, v a l i d i t a s, f o r t i t u d o, értelemmel bir. Ez alkotta tulajdonkép a' tábor élének sűrű és egyenlő homlokát (frons aciei condensa et aequalis), melly a' működő had' centrumának felel meg. Constantinus tehát jelentő nevekben állítja elő ugyanazt, mi Leo által működésében körülíratik.

Hátra van még, hogy a' kazaroktól elvált és Etelközben a' magyarokhoz csatlakozott k a b a r nevet fölvette előcsapat' nevérol adjak világo-sítást. Előre bocsátva, miszerint e' névnek a' Kaukasus éjszaki részen fekvő K a b a r d a h vidékkel egybefüggése be nem bizonyítható; nincs is egymással semmi közük, miután Constantinus szerint a' kazaroktól lett elszakadás után hivattak k a v a r i knak; 's bizonyára nem is a' kóborlástól ragadott rájuk, mint némelly szónyomozók álmodoznak. Árpád népének e' szomorú kimenetellel odahagyott hazájáról krónikáinkban, ugy mindezen hadosztályzati nevekről is mély hallgatás uralg. A' hagyományok mit sem tudnak az effélékről. Mi lehet annak oka? Igen természetes, azért könnyű megfejteti. A' hadak vagy nemzetségek' számszerint hétből állónak e' nevei (innen a' hét vezér, és a' „*hetumoger*“ II. Béla névtelen jegyzőnél) akkori hadi szerkezet szerint levén divatban, mihelyest Pannoniába léptek eleink, uj körülmények és lassankint uj hadi szerkezet fejlődvén ki, a' régi hadnevek háttérbe szoritattak, csak hamar feledékenységbe is menvén a' nemzetnél. És ez már magában eléggé bizonyítja a' Constantinus föntartotta neveknek nem vérségi vagy szorosan családi szövetségből származását. Ép ilyen ideiglenes helyzeti vagyis inkább geographiai nevezet levén a' kabaroké, kik a' nyolczadik ujjabb, azaz előcsapatot alkották; a' helyzet' megszűntével a' név is elenyészett. Midőn még Etelközben laktak, akkor

illetl rájuk e' földrajzi név; akkor midőn Árpád alatt a' mostis fönlevő k o v a r l u i , vagy k o h u r l u i részeken laktak; mert az ő igaz nemzetségi nevök k ú n (Cumani) vala. Moldvának alsó részén létez a' kovarlui kerület G a l a c z fővárossal. Ennek nevét egy moldován tudós sem érti, megfejtteni nem képes, pedig ott van a' régi római KÓVÁR' omladéka a' Szeret' bal partján annak a' Dunába ömléséhez közel, Ghertina nevü falunál, miről már többször emlékeztem ¹⁾; nem képes, mert nem tudja, hogy a' k o v u r a' magyar k ó v á r névnek merő rontása; épen olyan a' k a b a r is több nevekkal együtt, mint a' C h a b o x i Constantinusnál HAVASI helyett, és a' classicus íróseregnél a' C a u c a s hegyláncz szinte HAVAS („*hoc est, nive candidus*“ Plinius Lib. IV, 19. értelmezése szerint), a' hegyek' nevében. Nem új fölfüdüzés ez utóbbi, valamint Plinius hótól fejérlőnek, azaz havasnak értelmezi, ugy a' nagy tudományu Sambucus János Bonfin' kiadásánál a' szeleti jegyzetek közt oda iktatá a' Caucasusról szóló szöveg mellé (Dec. I. Lib. I.) „*Havas*“.

Kóvár.

A' kovarlui kerület' nevét Sulzer a' Kohurlui nevü ároktól, melyet Kantemir római, ő pedig avar maradványnak mond, hozza le: „*Seinen Namen hat dieses Gebiet* (kohurluische, igazabban kovarluische, a' l u i , oláh rag vagy után álló articulus) *von dem Graben Kohurlui, welcher, ober gleich 8 Stunden lang ist, dennoch gar selten Wasser hat* ²⁾). Ez hibás vélemény, mert azon árkot a' moldovánok nem nevezik Kohurluinak, hanem Trajanénak, a' mivel annak római korbeliségét akarják kifejezni, és ugyan ezen a' Szerettől Pruthig sőt tovább, nyugotra pedig az Oltig nyomozható földerősségnek egyenes összeköttetése van a' mondott római kóvárral, mellynek fönlétéről a' helyekről kevés ismerettel biró, leginkább csak könyvekből készült Sulzer' munkaiban legkisebb tudomás sem tetszik ki. Ugy lehet nézni a' ghertinai kóvárat, mint a' fölötte vonuló árok' fő pontját a' Szeret' torkolatánál, és habár kohurluinak neveztetnék is ezen sáncz, a' mi nem áll, védpontjától és magyar nyelvü néptóli elnevezése jöhetne csak figyelem alá; miután oláhban a' k o v u r szó értelemmel nem bir.

Nem válhatok meg a' magyar hadcsapatok' nevének a' régi had- és táborszerkezeten alapuló értelmezésétől annélkül, hogy még bővebb világo-

¹⁾ Le Glaneur Moldo-Valaque. Yassi, 1841. in 8. N. I. pag. 44, seqq.

²⁾ Sulzer Fr. Jos. Geschichte des transalpinischen Daciens. Wien, 1781. in 8. I. Bd S. 399. Utánna beszél Wolf (I. Th. S. 76).

sitást adva egyszersmind az eddigelő könnyedén odavetett magyarázatokból meritni szokot ellenvetéseket is el ne igazítsam.

A' kabarokra nézv tudatik Constantinus Porphyrogenitus' munkáiból, miszerint azok a' kazaroknak elvált része levén, azután vevék föl e' nevet, midőn a' magyarokhoz, a' paczinakitáktól később elfoglalt Etelközbe vonultak, velük barátságosan egyesülendők. „*Cabari* (ezek Constantinus szavai) *a Chazsarorum gente descendunt. Facta autem inter eos secessione belloque orto civili, prior pars cecit; quique victi, pars occisi sunt; pars fugientes ad Turcas in Patzinacitarum terram se contulerunt, ibique sedes posuerunt, contractaque mutua amicitia Cabari appellati sunt*“¹⁾. Általában összehangzik történetbuvárainknak abbeli véleménye, hogy a' kabarok ugyanegyek legyenek a' II. Béla kir. névtelen jegyzője- 's egyéb krónikaink szerint Kiovnál a' magyarokhoz csatlakozott kúnokkal (Cuman); azon kúnokkal, kik a' nagy hitelű névtelen jegyző' előadásából érthetőleg leginkább Heves, Borsod, Gömör és Nógrád meg más vármegyék' vidékein, épen ott, hol most a' magyar palóczság fészkel, telepedének meg; és így, ezen palóczok az Árpádkori kazar-kúnoknak, vagy is Constantinus kabarjainak valóságos ivadékai. Mi csudálatosan egybevágnak ezen különböző nevezetek: vagy csak abból kitetszik, hogy a' kún nemzet' történteinek elbeszélése alkalmával a' byzanci írónál „*Comani*“, „*Hunni*“ az orosz és lengyel krónikákban „*Polortzi*“, hazai krónikainban pedig „*Cumani*“ és „*Cuni*“ névre találunk; minélfogva semmit sem kételkedhetni a' névtelen jegyző etnographiai tanutételének valósága fölött, midőn oda helyezi a' cumanusokat, hol mainapiglan palóczok laknak. — E' többféle nevek közt ime csak Constantinusnál tűnik föl mint ujdón uj de hamar elis enyészett „kabar“ név: a' mi már magában eléggé bizonyítja a' kazaroktól elszakadt kúnok vagyis szláv irók' palóczainak ideiglenes t. i. tiz évig, a' magyarokkal együtt Etelközben Kóvár körül tartzkodásuk miatt rájuk hárult geographiai névül használtát. Irja bár le akar melly görög philolog a' magyar Kóvárt görög hangok, és betűkkel- bizonyára alig adand helyesb kitévelt Constantinusénál.

A' magyar hét csapatok' egyikéről a' „*Megere*“ -ről megrögzött véleménye általában a' magyar történetiróknak: mikép abban a' magyar nem-

¹⁾ Constantinus Porphyrogenitus. De Thematibus et de Administrando Imperio. Bonnae, 1840. in 8. pag. 171, De Administr. Imp. cap. 39.

zet' neve lappang. E' vélemény indokoltatik is az által, hogy a' Duna mellett, hol a' „Portus Moger“ azaz: magyar kelő vala, maiglan Megyer nevű faluk léteznek, innen is, túl is, Békás Megyer, Káposztás Megyer; sőt több Megyer nevű helyek szerte a' hazában. — Az utóbbit, hogy t. i. Megyer, Magyarból keletkezett: megengedem nyelvünkben a' magánhangzók' egyenlítésének erős divata tekintetéből; de hogy az egész nemzet' neve egy hadcsapatától vonatott volna le; az a' történetek' fejleményével és az ós regiségnek „Magyar“ nemzetet emlegető tanutételével ellenkezik; ellenkezik a' névtelen jegyző' hajdanibb időkre vonatkozó Dentu mogerjeivel, és a' legrégebb' krónikák Mogeria-jával, ugy Magyar-város' állásával, 's több efféle alaptételekkel. — Ha az egyik csapat neve csakugyan nemzetségi név vala: annak kellett lenni a' többinek is. — Kérdem már, hol a' neke, tarján, genach, kare, kaze nemzetségeknek nyoma 's emlékezete történetünkben vagy hagyományunkban? Sehol, még a' 108 ázsiai nemzetségek (Generatio) között sem találatik föl. — Való, léteznek Nyék, Tarján, Kürt, Gyarmat, Gencs, Kara, Kaza nevű helységek, és pedig a' Tisza' környékén Borsodban néhány falu illy néven. De mit bizonyítanak ezek? azt-e hogy a' Constantinus elsorolta hét nemzetségektől nyerek nevüket? Legyen ugy, tagadni nem akarom, 's nem is szükség; mert ez esetben a' hadcsapatok' értelmezését nem hogy lerontanák, sőt annál inkább erősítik, e' neveknek változó kiejtésben egykor őseinknél szájon forgását fültételezvéen egyszersmind. Tanusitaná ugyan is, hogy a' nyak mondatott egykor nyeknek, (innen: nyeggetni, nyaggatni helyett); kéz, kaznak, (innen kacsó, kacsócska, kezecske helyett) 'stb. Minélfogva Constantinus írásmódját is nem annyira hibásnak, mint az óskori változó magyar szólásmód szerint szerkezettnak kellene tartani; önkint folyván, hogy a' tagrészek' ekkinti kifejezésén kevesbé ütközhetünk meg, mivel daczára nyelvünk' belső történeti ismerete' hiányainak, ha majd számos hasonló példák egybehasonlításával tétetnek vizsgálatok, minden kétségek elenyészendnek főnebbi értelmezésük iránt. Jól ismerjük azon eltérő magyarázatokat is, mik szerint némelyek az óskori mythologiából, sőt a' szent könyvekből szeretnék megfejtteni ezen hadak' neveit. Az efféle fejtegetéseket inkább elcsavarásoknak mondhatni, — hálátlan czáfolgatásukba nemis bocsátkozva, ellenzőinket im' ezen arab mondattal utasítjuk el: „Egy az igazság, mellyet emberi találmány el nem töröl, rozsdá meg nem emész.“

Magyarázatom a' történeti való' örök maradandóságát igényli, midőn majd a' pusztá vélemények soronkint sirba szállandnak.

Legfontosb az etelközi korszakban fölmerült viszonyok közt a' kazar-magyar nyelv' kérdése; mellyet tisztába hozni mellőzhetlen kötelességül ismerem őseink' etelközi életműködésének rajzát minél csorbátlanabb tükörben szem elé állítandó.

Kazar-magyar nyelv.

Constantinus Porphyrogenitus a' kazaroktól elszakadt és kabar nevet fölvetve néptömegnek a' magyarokhoz csatlakozásáról irtában némi homályos kifejezésekkel azt adja tudtunkra, hogy ezen kazar szakadék a' magyarokat megtanította a' kazar nyelvre, és az ő korában ugyanegy nyelven beszéltek; de azonkívül a' magyarok' nyelvével is éltek a' kabarok. Következők a' nyelv' kérdésébe vágó fontos sorok: „*Cabari a Chazarorum gente descendunt. Facta autem inter eos secessionem belloque orto civili, prior pars vixit; quique vixit, pars occisi sunt, pars fugientes ad Turcas in Patzinacitarum terram se contulerunt, ibique sedes posuerunt, contractaque mutuo amicitia Cabari appellati sunt; unde et Chazarorum linguam ipsos Turcas docuerunt, habentque etiam hodie eandem dialectum; aliaque item Turcarum lingua utuntur*“¹⁾. Világosan két, azaz kazar és magyar nyelvről beszélvén itt Constantinus: épen nem csuda, ha a' kazar és magyar rokonságot nem hívó, fölületes vizsgálódásba bocsátkozott írók úgy állodalmi mint nyelvi tekintetből, két különböző nemzetnek hirdették ennél fogva is őket; kényelmesen elmondogatván: miszerint Etelközben török-tatár vérrrel keveredett össze az eredeti, szerintök finn ágazatu magyar nemzet.

Hosszu sorát adhatnók azon, főleg külföldi íróknak, kik a' kazarokat török-tatár nemzetiségűnek állíták; de nem csekély számát azoknak is, kik finn származásra és így szerintök a' magyar' finn eredetéhez képest ezekkel rokonokra találnak bennük. Központosítván a' különbözőségeket, a' két felé ágazó vélemények közt, újabb időben azok nyertek tulnyomóságot, kik a' finn nagy törzsokhöz osztályozzák a' kazarokat. Én mindig a' népcsaládok' osztályzási nevében látom összezavartatni a' nemzeti-ség' kérdését. Ha úgy rendeztetik a' finn vagy csúd népcsaládi osztályozat, hogy a' magyar és kazar egyenesen nem fiunektól eredő, hanem már a' leg-

¹⁾ Constantinus Porph. De Administ. Imp. Cap 39. ed. eit. Bonn. pag. 171.

hajdanibb korban egy törzsökről elágazott népnek tekintessék: helyeslem a finn-csüd (szerintem hún- scytha) közös származást, 's illy alkalmazás mellett nem mondhatni ellene azon iskolának, melly a magyarokat és kazárokat a roppant terjedelmű finn népcsaládok sorába osztályozzák.

Efféle szemlélődésektől azonban eltérve, a történetekből kívánom a kazar- és magyarnép' azonegy nyelvűségét kimutatni, Constantinus' főnebbi soraival is megegyeztetőleg a kérdést eldöntendő.

Mindazon tudósok, kik a hazai krónikák, jelesen II Béla kir. névtelen jegyzőjének tanutételét Constantinus' a kazar szakadék csapat' magyarokhoz csatlakozása fölötti előadásával gondosan egybevetették: öszhangzó értelemmel vallják, hogy a kabaroknak nevezett kazarak épen azok valának, kik a magyar történetkönyvek szerint kúnok' neve alatt Árpád' seregével Kiev körül egyesülének, 's később a Duna és Tisza' vidékin szerzett ujhont együtt megszállák. Már pedig tudván tudatik ezen kúnoknak Mátra környékein épen ott letelepülése, hol maiglan a palóczság nagy terjedelmű földön lakik. Ezen palóczság, mind mostani szójárásuk mind régebb korból fönmaradt némi nyelvemlékek' újmutatásánál fogva különböznek kiejtésben (mit dialectusnak nevezünk) a többi magyarságétól: mindazáltal soha senkinek nem jutott eszébe, hogy őket külön nyelvű 's nemzetiségűnek állítsa; oly valamit tenni pedig föl róluk, hogy e' palóczos (ha akarjuk így nevezni) kiejtést később, midőn saját eredeti, a' magyartól különböző nyelvüket levetkeztek, tanulák el: a' magyar nemzet' belső történetének ismeretlenségig eláruló, sőt mondhatni, nevetséges vélemény lenne. Oly nagy sokaságu néptömeg, a' történeti világítások szerint az árpádi magyaroknak körülbelől egy nyolczadrésze, saját ősi nyelvét bizonyára el nem feledhette. Ha a' magyaroktól kölcsönzék vala a' palóczok mostani nyelvüket régi sajátuktól megválva: kéttelenül tiszta magyarosan beszélnek, mikép azt átvenniök kellett; holott épen nem úgy áll a' dolog. Ők különböző dialectuson beszélnek: a' mi már magában a' föltett de meg nem engedhető kölcsönzést talpig lerontja. Azon kívül a' föltétel szerint magyaroktól elsajátított palócz nyelv vagy merőben olyan volna mint a' többi magyaroké; vagy az övékével összekeveredés és korcsosítás által hibásan megtanult; de sem egyik- sem másiknak állítani nem lehet. Nem az elsőnek: mert maiglan különböző kiejtésben; nem a' másiknak: mivel eddigi nyelvvizsgálatok' következtében rendithetlenül áll, hogy a' palóczok' nyelve az

értelmesség- a' magyaroké pedig a' szcbb hangzás' nyelve. Csalhatatlanul dialectusi különbségre ismerünk tehát a' kazar maradékok' nyelvében, melly különbségnek már a' scytha népekrőli tudósítások közt némi nyomaira találhatni. — Azt kérdezem immár: hány külföldi ismerte azon irói seregből a' palócz és magyar nyelv közti különbséget, kik annyit összeirtak a' kazarok' nemzetisége 's nyelve dolgában? Bizony egy sem; de még arról is aligha tudtak valamit, hogy a' kazarok' kéttelen ivadéki kún vagy palócz név alatt mais élnek a' Magyarházában. E' tárgy körül tehát a' külföldiektől nem sokat tanulhatunk; minmagunknak a' nemzet' belső története- és a' nyelv' fejleményének mélyebb vizsgálata által lehet és kell a' kérdést világosságra hozni.

A' magyar nyelvben létező kún vagy palócz dialectusnak kimutatása után veszem már vizsgálat alá Constantinus' főnebb idézett sorait.

Tegyük föl, mit azonbau szinte meg nem engedhetni, hogy Constantinus a' kazar és magyar nyelvet két lényegesen különbözőnek értette: minő magyarázat folyna előadásából? Bizonyára olyan, mi a' népek' szellemével sőt a' józan okossággal sem férne össze. Ezen értelemben imigy merülne föl a' tény: „a' kabarok magtaniták a' magyarokat a' kazar nyelvre, 's által egy dialectusuakká váltak; azonban a' kabarok a' magyarok' nyelvével is éltek“. No már most, mi csudálatos viszony keletkezendett volna köztük? A' magyarok ime elvetik maguktól saját ősi nyelvüket 's a' kazart veszik föl; a' kazar- kabarok pedig a' magyarok' régibb nyelvét is használják! Ez bizony erősebb értelmezés bár minő „ibis redibis“-nél. Dialectust, még egyszer mondjuk, dialectust kell Constantinus' soraiban érteni, akkor igen tisztává lesz az értelmezés, és minden nehézség eloszlik, a' mi mindig csak a' körül forgott, hogy a' görög császár a' „lingua“ és „dialectus“ szót nem egészen alkalmas helyen használta, sőt egyiket a' másikkal synonymum gyanánt cserélte föl. Ha e' helyett: „*Chazarorum lingua ipsos Turcas docuerunt*“ ekkép olvassuk: „*Chazarorum dialectum ipsos Turcas docuerunt*“; a' nyomban következő sorokat pedig: „*habentque etiam hodie eandem dialectum*“ igyen: „*habentque etiam hodie eandem lingua m*“, minden látszólagos homály és természetelleni magyarázat elenyészik; annálisinkább, mivel az utánna álló szavak: „*aliaque item Turcarum lingua utuntur*“ csak így érthetők meg; azaz, ha olly értelmet adunk ennek, hogy a' kabarok a' magyarok' dialectusával is éltek. Akarmint hányjuk vetjük, nem lehet másképp értelmezni a' két kifejezést. Fejtsék meg a' külföldi cri-

ticusok: mikép történhetett volna az, hogy a' hétszerte nagyobb sokaságu magyar nép saját ősi nyelvét a' kazar töredék csapat kedviért elenyészni engedte — és uj, idegent vett legyen föl, ha a „Chazarorum lingua“ az övékétől lényegesen különböző volt? pedig így kellett történnie ha különbözőssel birt a' két nyelv. Megtanulták igen is a' magyarok a' kazarak' csak dialectusban különböző nyelvét, és így e' részben is egyesülvén, a' kabarok is alkalmazzák magukat szójárásban a' magyar hatalmasb felekezethez: következésképp azonagy nyelvüeknek jellemeztetnek Constantinus által: „habentque etiam hodie eandem dialectum“ azaz „linguam“. — Menjenek szives olvasóim hazánk' azon vidékeire, hol a' palóczság' ősi szójárását a' tisztább magyar írói nyelvtől megvédette: tapasztalni fogják, hogy az ottani köznép saját feleihez sokkal különbözőbb kiejtéssel beszél, mint midőn fészkeből eltávozva, alföldi magyarokkal jó érintkezésbe. A' ki erről meggyőződést akar szerezni Pesten is, ajánlom, keresse föl a' napszámi munkákra évenként nagyobb számmal ott megjelenni szokot kis k a z a r i, nógrádmegyei palóczokat, tapasztalni fogja, miszerint ők maguk között bizodalmas körökben minő különböző kiejtéssel élnek attól, mellyet idegen emberrel szólásuk közben hallatnak. Tudják ők azt jól, hogy otthoni beszédmódjuk a' szerte divatozótól különbözik, azért óvakodnak, hogy azáltal a' többi magyarok' fülét ne sértsék. Ebbeli balhiedelmük bizonyára onnan ered, mivel a' tudatlanok szójárásukat guny' tárgyává teszik; lelkészeik és iskolai tanítóik pedig hasonló elfogultságból az írói nyelvhez törekşenek őket szoktatni; minek csak azonsajnos eredménye lehet, miszerint ma-holnap végkép kihál a' palóczos szójárás annélkül, hogy kellő tudós nyomozások tétettek volna annak különös sajátsága fölött.

A' történeti és nyelvvizsgálati végeredmény e' tekintetben tehát oda utal bennünket: mikép az etelközi hazában nem vesztették el a' magyarok ősi nyelvüket, nemis keveredtek össze török- tatár fajjal, hanem a' dialectusban különböző kazar szójáráshoz alkalmazták magukat. Tíz évi ott lakást mutathatni föl Constantinus' tanutételéből; ez olly rövid időszak, melly alatt nyelvét egy nemzet nem változtathatta meg.

Archaeologiai vizsgálódásimat befejezve, az uradalom' iparüzési intézeteit tekintém meg, magától a' jelesműveltségü sok szép tapasztalás- és nyelvismertben gazdag herczegtől vezetettvén. A' Moldova folyó' ágából 3 láb mélységü csatorna vezet a' falu' délkeleti határa felé, melly nyolcz kőre

készült nagy malmot hajt. Most emelkedik ott egy 25 öl hosszáságu, 12 magosságu emeletes szeszgyár. Van ezenkívül két fűrészmalma, olajsutúja, bórgyára. A' lakosok, kik között 1200 főből álló cigány (rabszolga) létez, főleg hordócsinálással foglalkoznak. Ezen uradalomhoz 5 falu tartozik. Ha minden boernak illy ügyes számítással fektetnék terjedelmes birtokába a' pénz (mit effélékre fölhasználni de még a' legszükségesebb javításokra fordítani sem tudván, pazarfény- 's kártyajátéknál vesztegetnek el), Moldva fél század alatt versenyezhetne Europa' sok nyugoti mivelt tartományaival. Mennyi patak, mennyi viz-erő kínálkozik itt a' technikai szorgalom' előmozdítására, 's mégis alig van czélszerűen készült malom, melly ez vagy ama vidék' szükségére elegendő lisztet szolgáltatna. Gazdag Moldva természetadományi terményeiben, de annál szegényebb iparos műveiben. Mennyire gátlója ennek a' politikai szerkezet, most azt nem fürkesszük: csak azt akarjuk egyes példából kimutatni: milly hatalmasan mozditja elő a' józan számítás a' vagyonosságot. Kantakuzeno malma tartja liszttel a' kis ország' katonaságát — és azért Kantakuzenonak az egész ország fizet. Igen, de a' herceget külföldi értelmes mesteremberek környezik, kikkel óránként tart értekeződést. Mellyik, vagy hány boer teszi ezt? Hiszen több részének szemében a' mesterember — cigány — rabszolga.

Hét napig tartott bajai működésem után a' herczegnek szives pártfogásáért midőn köszönetet mondek, Folticsényba tértem vissza, már előbb meghatározott terv szerint a' nyamczi kolostorba menendő.

October 6-dikán Vágó urral Niamczba rándulánk ki, épazon uton indulva melly Baja felé vezet, a' városnál levő két kőhidon át ugyanis nyugotnak, majd a' Moldva folyó' széles völgyénél délnek fordulván, Spatereszt és Kotobaja Kantakuzenók' falusi jószágga mellett, majd Dombovicza falut hagyván balra, a' csinált országuatról lemenvén, egy órai haladás után a' Moldva folyó' fűvényes és kavicsos rendetlen medrén hajtattunk át 9 óraker, honnan egy hosszú fahidon némi elhagyatott csatornán levőn a' niamczi kolostorhoz tartozó Boroja nevű hosszú faluba értünk, ismét hidon a' Riska patakán menvén. Ezentúl homokos, nyires föld, 's a' Hatrora kis patak, balra Terzi, jobbra Orcsest falu következett; melly utóbbi rezesek' birtoka, bokros berkeshegyoldalban terül el széllyel-szórt házaival. Megjegyzendő e' faluról, hogy tegnapi napon Udriczky osztrák sztarosztával (igy nevezik a' jászvásári agentia Moldva' 8 városában tar-

tózkodó segédtszét) töltött társalgásom alkalmával Haubicz nevű moldvai mérnök, de eredetére nézve magyarhoni, Bogdán vajda'némi 7026, azaz 1518-dik évi' kezeinél létezni mondott oklevél szerint, megerősítetik atyjának István vajdának azon adományzása, minélfogva a' megületett katolikus püspök' haláláért elkoboztatott orcsesti földek a' niamczi kolostornak tétettek tulajdonaivá. Kogalnicsán Mihály írja Oláhország' történetében, miszerint Rózsa János domonkosi szerzetbeli pap, ki valósággal bákói és milkói püspök akart lenni, megületett Oláhország' lakosai által 1451-ben ¹⁾); és ennek mint bákói püspöknek azon évben föltűnése kéttelen az egyházi iratokból, az érintett oklevéli körülmény pedig világosan azt tanúsítja, hogy nem oláh, hanem moldvaországi lakosoktól szenvedett halált. Egybevág ezzel Kedzierski Barnabás lemergi minorita guardian' a' bákói püspököket elsoroló 1780-diki levele, mellyben áll: „*Anno 1451: Joannes Rosa de ordine Praedicatorum, prout expressit P. Frydrychovics in Vita S. Hyacinthi, pro fide occisus*“ ²⁾). Efféle oklevelek a' moldvai katolikusok' egyháztörténetére valamint a' magyarnép' viszontagságaira, főleg XV 's XVI-dik századi megfogyására is bocsátnak világító fényt. Tömérdek számuk Moldvában a' helységek, mellyekről bizonyosan tudhatni hogy lakosi hajdan magyarok (kúnok) levén a' szakadás- és vallásos visszavonás' szomorú korában, de leginkább a' mohácsi vész után, midőn a' magyar lelkészek ott majd végkép kifogytak, a' nagyobb hatalomra vergődött ó hitre léptek át, 's időjártával eredeti nyelvüket is elveszték.

Niamczi utunkat folytatva, miután Brusztur és Oglinda faluk- Niamcz.
nál partos völgyes és nyíres, patakok' száraz árkaitól megszagattott magosföldön hajtók, végre 12 órakor a' völgyben fekvő N i a m c z városba értünk be. Worell piatrai sztarosztá' itteni filialis irodájába száltunk meg, hol Oswald kerületi mérnököt, kolosvári születésű és Nagy Károlyban növekedett hazánkfiát találtuk rajzolóssal foglalatoskodva. Ezen barátságos ember nyomban magához vive ebédre, kinek nőe után már valódi moldovánná lett családja körében miután vig ebédünket elkölténk, míg a' niamczi főnök Kozma archondár- és archimandrita Noel sztareczhoz intézett ajánló levelét elkészíté Oswald ur, a' várost tekintetem körül.

¹⁾ Kogalnichán Mich. Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens. Berlin, 1837. in 8. pag. 110.

²⁾ Sulzer Fr. J. Geschichte des Transalpinischen Daciens. Wien, 1782. in 8. III. Bd. S. 546.

Niamcz vár.

Niamcz a' hasonló nevű czinutban mintegy 5000 lakossal, hasonnevű folyó mellett a' nyugottól keletnek vonuló hegység' tövénel; egy része partoson, másik völgyben fekszik, a' környező hegyek amphitheatrumot alkotta térség' szélében. Régente e' város a' tőle egy óranegyedre magas hegyen fekvő hires Ném et vár alatt, melly most egy hegyormon magánosan áll elpusztulva, terült el, hol a' Niamcz folyó körül némi omladékok mutatkoznak, 's még élő emberek által latin föliratu sirkövek láttattak. A' vár és város nevét németektől vagyis tulajdonkép az árpádházi magyar királyok alatt a' kúnok' beütései ellen Barczaságon és e' vidéken telepített német rendtől, mint első építőtől származtatják le a' moldován tudósok : egyedül Asaky nyilatkozik olly módon, mintha sz. Germanus martyrologiai névből keletkezett volna. Véleménye azonban alap- és indoknélküli. Hogy a' német rend birtokolt és várat is épített a' régi Cumaniában, kitetszik IV. Béla kir. 1247-ben ugyanazon rend' részére költ adományleveléből, hol ez mondatik : „*Ad haec contulimus Praeceptoris antedicto et per ipsum domini hospitalis a fluvio Oltae et alpihus Vltrasiluanis totam Cumaniam sub eisdem conditionibus, quae de terra de Zeurino superius sunt expressae, excepta terra Szeneslai Woiavodae Olahorum, quam eiusdem reliquimus, prout iidem hactenus tenuerunt.*“ Alább: „*Ad castra etiam aedificanda in dicta terra Cumaniae, nec non contra quoslibet impugnatores terrae Cumaniae consilium et vires ipsis fratribus impendemus, quum necesse fuerit, et ab ipsis fratribus fuerimus requisiti*“ ¹⁾). Még világosabban szól e' tárgyról Gergel pápának IV. Bélához 1232-ben írott levele, mellyben mondatik : „*Quod cum carissimus in Christo filius noster Andreas illustris Rex Ungariae pater tuus eorum domui terram Borcze pia liberalitate donasset sicut in ipsis privilegiis perspeximus plenius contineri, ipsi pro colenda et munienda terra eadem per quam Comanis Regnum Ungariae multipliciter perturbantibus, frequens introitus et exitus habebatur, numerosam pecuniam expenderunt ibi cum multo labore et proprii effusione cruoris quinque castra fortia construendo. Sed licet idem Rex eis terram abstulisset eandem ipsam tandem restituit ut debebat, quin etiam pro recompensatione damnorum ipsis ultra montes nivium partem contulit Comaniae, in qua cum dicti magister et fratres castrum munitissimum*

¹⁾ Fejér Geor. Codex Diplomaticus Hungariae eccles. et civilis. Budae, 1829. in 8. Tom. IV. Vol. I. pag. 450.

construxissent Comani perterriti et dolentes ademptam sibi ingressus et exitus facultatem, congregata ingenti multitudine bellatorum fratres inibi commorantes hostiliter aggressi fuerunt, sed Domino propiciante devicti confusi et revertiti exstiterunt, quin etiam quidam ex illis, dictis fratribus se reddentes, cum uxoribus et parculis ad baptismi gratiam convolarunt“¹⁾. Azonban, mindezen nagy valószínűség mellett nem állithatni egész bizonyossággal a' kereszties német rend általi épitetését; annális inkább nem, minthogy Constantinus Porphyrogenitus a' keleti birodalom themáiról írtában a' dyrrachiumi (Durazzo) thema' közép daciai praefecturájában 'Επαρχια Δαχίας μεσογαίας), melly épen e' vidékekben feküdt, az általa megnevezett öt város között Germanus nevü is fordul elő: „Praefectura (ugymond) Daciae mediterraneae, sub consiliario, urbes quinque, Pantasio, Germanus, Naisus, Patria Magni Constantini, Remesiana“²⁾. A' magyar- és szlávnyelvü népek már a' legrégebbs korbán német, ni am cz szóval fordíták le a' Germanus nép- és személynevet; megtörténhetett azért, miszerint a' Constantinus említette régi város nevének épen e' helyre vonatkozó fordítása forog fön, annélkül, hogy a' német renddel legkisebb összekötése volna. Moldvának a' törökök elleni, különösen 1476-évi harczárol nevezetes. Piacza e' városnak hétivásárok' alkalmával fülötte népes. A' havasok lakói lóháton férfiak ugy mint nők, és a' környékben fekvő monostorok' szerzetesei meg apáczái nagy számmal jelennek meg.

Innen nyugotnak tartottunk a' Niamcz folyónál a' magosról búsan lenézó négyszegvár falai alatt, mellyet elhagyván Venatori falut a' monostorhoz tartozót, majd egy szép makkos erdőt érve a' völgyben, két kis órai haladás után egy kápolna alkatu szent képekkel ellátott boltozatos kútforrásnál álltunk meg, kristály vizéből a' délebédi hires odobesti moldován bor okozta szomjunkat — mert már ekkor a' messzibb keletről visszatérő, magamat a' boritalra fűlszabadítám — oltandók. Ekkor szemünkbe tűnt egész pompájában a' folyó' völgyében N i a m c z m o n o s t o r számtalan tornyaival és messzi terjedő utca nélküli magán házaival, mellyek mindannyi zárdák. Csakhamar ott terménk.

A' fő zárdá sokféle nagy épületekkel környezve várat képez magos ^{Niamczi zárda.} előtoronyával, erős kapuval zárottat, melly a' toronyórának és több nagy-

¹⁾ Dreger, Codex Diplomat. Pomeraniae. Nro XC. Conf. Bethlen Alex. Gr. Geschichtliche Darstellung des Deutschen Ordens in Siebenbürgen. Wien, 1831. in 8. S. 97. 98.

²⁾ Constantinus Porph. De Thematibus, Cap. II. Ed. Bonn. pag. 56. Procopiusnál ez „Germanae“.

harangoknak szolgál helyül. A' kapunál legott tudakozódtunk pater Kozma archondár után, mire a' kulcsárhoz vezettetők be, ki is amannáli bejelentésig alkalmas szállást mutata számunkra; nyomban a' szolgálatunkra rendelt kalugyer egy litra bort hozván kezében. Az archondár foglalatosságai miatt csak este, midőn vacsoránkat behozák, toppana be hozzánk. Ez egy barna színű, közép termetű, vidám arczu mintegy 35 — 40 éves egyén. Megértvén utam' célját, minden kérdésimre nyomósan, nyíltan minden tartózkodás nélkül felelt. A' monostor jelennen mintegy 1000 kalugyert számol, kik közt az öreg tehetetlenek egyedül imádsággal töltik idejüket, a' többi dolgozik és szolgál az összes személyzetnek, mindennemű szükségüket ónmaguk fűdözvén. Fő és első alapítója e' helynek Sándor vajda a' jó, meg István a' nagy, amaz a' XV-dik század elein, ez végén uralkodója Moldvának. Első templomát szinte amaz emelteté, melly földindulás által megromlott, 's helyette a' belső monostor' négyszegű nagy udvarán mintegy 70 év előtt építeték; a' nagy négytornyu István vajda' alapítványa, ettől származik két harangja is. Körülbelül negyven mosiával (megye?) azaz jószággal bir ez ajtatos gyülekezet. Fiók zárda vagy kisebb ház hegyeiben levő tíz tartozik hozzá u. m. Szeku, Sesztria, Szihla, Ovidiena, Prokou, Lipova, Orgujeste, Buluku, Buzeo, Rareu, mikben mintegy 500 kalugyer él.

Másnap reggel midőn török szokás szerint hét helyett kettőt vert az óra (5 óakor kezdetik a' nap ideje számíthatni), Kozma archondár személyesen híva meg reggelire. Állott ez legelőbb dulcsesz (czukorral befűtt gyümölcs, mézga alaku édesség' neve) és pohár vízből, azután következett a' tejes kávé. A' dulcsesz, mellynek készítése a' moldován nők' olly nélkülözhetlen tulajdona, mint a' magyaroknak kenyér- vagy kalácsűtés, minden tisztességesebb háznál pohár vízzel együtt nyújtatik a' vendégnek, mint nálunk a' pohár bor. Végezve reggelinket, a' sztarecz (főnök, senior) tisztelőtére menők, onnan a' könyv- és levéltár megszemlélésére. A' könyvtárban számos görög, latin és oláh, de leginkább vallásos tartalmu munkák léteznek. A' Rákoczy György erdélyi fejedelem' rendelőtére 1643-8-ban kiadott bibliai oláh fordítás a' legrégebb. Moldvai nyomat, első példányának a' Jaszsziban 1663-ban kiadott szent beszédek' gyűjteménye tartatik. A' 12 nyelvű polyglott biblia (velencei kiadás) szinte megvan. Létez ezenkívül külön teremben Oroszországból a' szerzet' számára ajándékban küldött, természete-

tesen orosz könyvgyűjtemény¹⁾. Levéltárát Sándor vajda' 6935 = 1427-diki, bórharthyára irott, selyem kötelékről függött de már annélküli chrisofja, továbbá István vajdáé 6978 = 1470; ismét 6095 = 1477; Simon vajdáé 7115 = 1607-dik évekről 'stb. ékesítik. Ezek' irás-jelleme kyril, nyelve bolgár-szláv, mellyet oklevelek' irására szinte az ozmanok is használtak a' fünebbi századokban, mint Galeotus Márton XV-dik századi író megjegyzi: „*Bulgaricam linguam, in qua Turci sua scribunt diplomata*“²⁾. A' két templom' sekrestyéje következett immár tömérdek drágaságaival, jelesen a' Paleolog János görög császártól 1425-ben ajándékozott arany és drága kövekkel borított Máriakép, számos ezüst kereszttek, képre alkalmazandó két korona, gyöngyök balmaza, arany nyakbavalók, István vajda' bibliai hártya codexe, drága ruházatok, atlas formájú pergamenra nyomott orosz biblia pazarfényü bekötéssel, melly Sándor czár' ajándékának mondatik. A' kisebb templomban Jézus' aranszövetből alkotott fekvő képe Katalin csárnótól stb. 'stb. mindannyi figyelmet gerjesztő

¹⁾ Elsorolom itt azon legrégebb oláh munkákat, miket e' könyvtárban, némelly részben pedig máshelyeken találtam; áttekintéséül nem csak a' literatura' első fejlődésének, hanem annak is bizonyosságára, miszerint az oláhnyelv magyar fejlődelmek és pártfogok alatt Erdélyben nyere' műveltetése' első csiráját.

Evangéliumok könyve (Evangélie). Nyomatott Bátori Kristof fejdelem, Genadius érsek és Hirschel Lukács bíró alatt. Brassóban, 1560.

Prédikáziós könyv (Kazanie). Brassóban, 1580.

Móses könyvei és egyéb ó testamentomi iratok. Szászvároson (Saxopolis), 1583.

Kazanie, Genadius metropolita és utódja alatt iratott prédikáziók. Gyulafejérvárat (Belgrad), 1641.

Katekizmus (Katechisz dup csel kalvineszk). Károlyfejérvár, 1642.

Uj testamentom. Rákóczy György fejdelem alatt. Gyulafejérvár, 1648.

Dávid' Zsoltárai. Ugyanott 1651.

Katekizmus. U. o. 1657.

Kalauz a' jó cselekedetekre. U. o. 1685.

Diakonusk' rendszabályai. U. o. 1687.

A' negyven martyrokróli beszéd. U. o. 1689.

Óramutató (Csaszlov). Szeben, 1696.

Vasárnapi utasítás (Kiriakodromion). Gyulafejérvárat, 1699.

Alább, a' magyar-oláh viszonyoknál látni fogjuk Gelei István' 1640-diki leveléből Rákóczy György fejdelemnek az oláh nyomda iránti gondoskodását.

Oláhországban a' vulsai monostorban álltatott legelsőbb nyomda, mellyben 1642. oláhnyelven egyházi történet jelent meg. Moldvában Vazul vajda 1646-ban Jászvásárt adá ki törvénykönyvét. Az ottani metropolitai nyomda 1663-ban álltatván föl, legelőbb is prédikáziók gyűjteménye jelent meg benne.

²⁾ Galeoti Martii, De dictis et factis Mathiae Regis Hungariae. Cap. XXVIII. Schwandtneri, Scriptores Res. Hung. ed. Lips. Tom. I. pag. 557.

tárgyak és nagyértékű kincsek. A' monostor' szüksége- és iparához tartozó intézeteket sem mellőztük el, a' kenyérsütő házon kezdve mind végig : jóltevő- és ápoló házaikig, u. m. könyvnyomda 4 sajtóra, 6 szedővel, 2 be-tüöntő, 2 könyvkötő, pamuk, vatta, és czérnakészítés, tébolyda 40 egyén-re, kórház, gyógyszer-tár, és officina. A' széllyel fekvő házakban minden-féle mesterségűzők, ugymint posztó- vászonszővők, kalaposok, csizma-diák. Végre a' kriptát néztük meg. Ez egy alatt fekvő hosszú terem, melly-ben külön polczokon a' koponyák rendbe tétetvők, mindenik alatt egyegy téglá a' halott nevét viseli. Midőn a' kalugyerek közül valaki meghal, illy téglával temettetik el; 7 év múlva a' sirok fölúlatván, koponyáik ide ho-zatnak, a' többi csontok is összeszedetnek. Ezt látnom nem volt épen un-dorító ebéd előtt, sőt vezetőknek figyelmeztetése édes mosolyokra birt. Egy koponyánál megállván jelenté, hogy az némi szentéletű pap' koponyá-ja, 's csudákkal is díszlik. Egykoron midőn valamely nő akará kezeibe venni, elkezdett a' fő mozogni, jelölül annak, hogy nem méltó nőkezek által illetetni. Előbb ki kellett volna a' benne tanyázó egeret venni, mon-dám Vágó urhoz a' moldovántól nem értett nyelven, úgy majd nem billeg-teti futkosásával a' koponyát midőn érintik.

Befejezém niamczi vizsgálódásomat; de azon remény, melly leginkább ide vezetett, hogy nemzetemre vonatkozó némi régiségek' megismerésével gazdagíthatom tapasztalásimat, hiúsulva lőn. Nem létez semmi magyar rég-iség művei' halmazában. Ebédünket sietve végezvén, miután barátságos fogadtatásunkat megköszöntem 's azon szende nyilvánításukat tevék hozzám, hogy monostorukról jót irjak „Sok jót mondandok“ ígérő végszavaim adá-sával távoztunk Folticsényba. Ki is írhatna rólatok rosszat, gondolám ma-gamban, hiszen ti becsületesen megfeleltek rendeltetésteknek, ámbár ke-vésbé a' század szellemének. Ti azon boldog hiedelemben éltek, hogy mű-ködéstek nem csak üdvös, hasznos 's az emberiségre áldásthozó, hanem szent, és a' mennyei örök boldogság' kapuinak kulcsa egyedül a' ti keze-tekben van letéve. Más oldalról ebbeli fölkerésük azon gyanút hagyá ma-ga után hogy talán némely utazók alaptalan híreket és becsmérő rajzokat terjesztének társulatukról. Igaz, vannak utazók, kik fontos tárgyak hiá-nyában csak pletykázni, critizálni tudnak üres munkáikban. Becsületes communisticus életmódjukhoz, mellyet Bandin püspök 1646-ban ekkép jellemzett: „*Et ne ulla temporis pars otiose transeat, honestis occupantur negotiis.* — *Unusquisque sua manualia habet exercitia, tam hyemali quam*

aestivo tempore“ maiglan hivek maradtak a' szerzet' tagjai, s nem ragadta őket ki tág birtokuk érzete régi kerekvágásukból; mert — az értelmességnek még mostis ősi boldog világában élnek.

Folticsényből más nap Kotnár felé vettem utamat, a' régi sirköveket, miknek nagy számban fönlétükről már többször értesültem, megvizsgálendő. 10 órakor történt elutazásom hegy völgy és erdő változatos tájékon, félóra mulva Gyakusest falu a' völgyben, 11 órakor Demurzsány falu jobbra; 12 órakor Lukani postaállomás tűnven elő, hol fölváltott lova-
imtól sebesen vitetve kies völgybe jutánk, minek éjszaki oldalán Tatar est majd Dolcsest falu alatti kispatak' hidján túl magas földre vitt az ut. Paskán falu a' Szeretvölgy' széliben fekvő következett utánna, itt délnek tartva Roznováne Miklós főboer' kastélya mellett a' Szeretvölgyben füzes és korlátokkal ellátott töltésen vezetettünk a' folyóhoz, mellynek 6 csol-
nakon nyugvó hidján 2 órakor vergódtünk keresztül Budzsest faluba, onnan némi templom' románál, minek István vajda által építetett falai még látszanak. Az itteni postaállomásnál lovak váltása után délnek majd ismét keletnek tartók az erdőten partoson. Folticséntől fogva idáig a' föld jobbára agyagos szóke. E' ponton fekszik Sturdza Konstantin' Rusi-
nova nagy jószága, a' falu szélén emelkedett kastéllyal és templommal. Az uradalmat Lázár nevü erdélyi család haszonbérli. A' Bachluecz völgyén túl Deresti falu szőlős kertjeivel állott már előttünk, honnan 4 órakor Tergu fromosz városba jutottunk el. Itt utitársamtól ki Jassziba folyta-
tá utját, elválván, fogadóba száltam, Kotnárba vivő jó alkalmatosságról gondoskodó, s a' nap' hátralevő részét nyugalomban s jegyezgetésekben töltő.

October 9-dikén, az éjjeli essőzéstől megázott földnek szikkadá-
sát kellett várni, hogy utamon nem akadályozva biztosan haladhassak, a-
zért csak 9 óra tájban indultam el egy fogadott kocsin, a' 2 órányira fe-
kvő Kotnárba. Az egyeneseniéjszagnak vivő ut közben falu elő nem fordul,
hanem a' felső moldvai halomvilág, mellyről már junius 3-iki itt utazásom
alkalmával tettem megjegyzést, éjszaki vonala mutatkozik a' nézőnek. Fe-
le utján a' Kirsje patakon épült kőhid' irányában az uttól balra, hegytetőn
két nagy halom, jobbra a' hegy' tulsó oldalánál a' Bachlui patak' folyása ész-
revehető. Néhány majorok és korcsma is találtatik az ut' környékén, erdőt
azonban csak 11 óra tájban pillanték meg balra a' nagy hegytetőn, midőn

Kotnár.

előttem kies fekvésével feltűnt utam célja. Beérvén a' faluba tüstént a' daszkát (igy hívják itt a' kántort oláhosan) tudakoztam. Távul a' falu szélén szőlleje tövében van ennek lakása, neve Nikolai, jászvásári születés, nyelve csangós, minthogy Forrófalván tanuló a' kántorságot. Neje és fiai már nem tudnak magyarul, valamint az itt lakó magyarok sem. A' templom kulcsát a' harangozó átvevén, egy a' templom melletti házhoz mentem kocsimmal.

Kotnárnak Bandin püspök korában 1646-ban három temploma volt; a' mostani magyar templom első tekintetre elárulja XIV-dik században épültét, ámbár némi pótlékok későbbinek mutatkoznak. Fekvése és építési modora a' bajaival megegyez, valamint nagysága is belülről azonos, t. i. hossza 16. szélessége 5 öl. Á' torony későbbi kapcsolatnak látszik, szinte a' bajaié is. Fala két helyütt megrepedve, kijavitást kíván. Kivülről támaszoszlopok környezik régi építési modorul, jelesen a' szentélyt 4, két oldalát 8, a' főajtónál kétfelül 2. Most csak a' torony alatti fő ajtaja használtatik, mellynél a' czinterem. Hajdan vastag fallal volt kerítve, mellynek most csak alapzati romja látható. Sirköveinek némelly részét már nem eredeti helyeiken találtam. A' szentély' padolatával vizarányos fekvésben vala 5 darab, többi széllyel hordva, ugyanis 4 az ajtón belül egymásra rakva lépcsőül szolgál, 1 a' czinteremben a' torony alatt, 2 kívül a' déli oldal körül feltámasztva, 1 az ajtónál kívül padgyanánt fekszik, 1 ismét kívül az udvaron levő temetőben a' sok darab kövek között. Hú leírásukat és olvasmányukat a' II-dik bizonyítványi függelékben Kotnárnál megtalálандja az olvasó. Tornyában a' 2 harangocskát igen réginek mondá a' harangozó, vágyva vágytam ezeket is megvizsgálni, de rendes járóka nem létében, a' fűlmászás' kétszeri sikertelen megkísértése után, fel kelle hagynom a' veszedelmes műtéttel, nem kis sajnálkozásomra. A' daszkát, ki épen borainak a' gallicziai zsidó vásárlóknak átadásával foglalkozott, nem akarám háborgatni házi foglalatosságában, hogy célirányos lajtorjákat alkalmazandó, valami módon toronyha juthatásomat eszközölje. A' másik magyar templom ettől félóránnyira feküdt éjszak felé a' szűkebb völgyben, de ez már omladékaiban sem látható, minthogy kövei építéshez fordítattak. Kotnár mellett a' kath. püspöknek van némi kis hirtoka és malma (Mora prefektului), mellyett Grigorovics Autenás órmény haszonbérben tart, ki néhány év előtt raktárt építvén, a' kőanyagok' inneni hordásakor

némi sirkó darabot vett észre, mit is lakánál félre tétetett. E' kőnek már előbb Petrás Incze — ki ez évi junius 9-dikén lelkeszi ügyekben ott megfordult, forrófalvi ásatásunk' következtében az illyesekre figyelmét kiterjesztendő, hű rajzát vette, 's velem később közlőtte is, szinte a' többivel függelékünkben előadandót. A' harmadik templomnak nyomára nem jöhettem. Az oláhok temploma déli részen a' hegytetőn, hasonlókép a' főnebbi századok művének látszik. A' catholicusok vagyis itteni szólás szerint ungurok' összes száma 150, 30 házban laknak. Hogy nem igen rég holt ki náluk a' magyar nyelv az is bizonyítja, miszerint a' templom mellet levő temetőjünkben vagy három fakeresztet találtam magyar irattal bevésztet; egyiken im ezt olvasám: „*Roka Panna Marya* 1816“. Hozzávetőleg a' többiek 10, 15 évesek lehettek. Az itteni szorgalmas nép bortermesztéssel foglalkozik és még most is jó hirben állnak természetményei, ámbár az odobesti és huszi becsesbnek tartatik. Rég, mikép a' történeti jegyzetek bizonyítják, magyarok és Magyarhonból ülteték ide át a' szőlővesszőt; neve is Kád nár vala kezdetben. Egyébiránt régibb állapotáról a' Bizonyítványok' sorában leszen még bővebb szólás.

Bevégezvén itteni munkálódásomat, még az nap késő este Tergufromozba, onnan másnap Jassziba utaztam.

Negyedizben vagyok már Moldva' fővárosában, 's ez alkalommal 12 Jász vásár. napig, melly időt a' közelebbi vidékekre kirándulás- de leginkább a' város régiségeinek kikutatására, 's magyar történetekre vonatkozó állapotának bővebb ismeretére használtam föl. Mindenekelőtt szükség a' város' neve iránt tisztába lennünk, mert a' JÁSZ a' magyarnép' egyik felekezetének neve 's történetünkben kitűnő szerepet játszik, bizonyára itt is fontos historiai eredményekre vezetend. Tudjuk, hogy e' város nyelvünkön a' legrégibb idők óta Jászvásár vagy Jászváros néven hivatik, ez nincs ok nélkül. Már a' rómaiak korában jelesen Titus Aelius Hadrianus Antoninus császár alatt a' II. század' első felében (117—138) voltak Daciában jászok Erdélyben találtatott némi köemlék szerint, mellyen: Caius Clodius Praefectus militum Jassiorum Dacorum („C. CLOD. VI. PRAEF. M. JASSIORUM DACORUM“) olvastatik ¹⁾. E' mellé sorolnám Galacz mellett a' Szeretnél levő római vár' omladékaiban talált 's jelennen

Jászok.

¹⁾ Köleséri, *Auraria Romano Dacia. Possonii* 1780. in 8. pag 17. — Conf. Timon, *Additamentum ad Imagines Antiquae et Novae Hungariae. Epist. III. pag. 19.*

a' jászvásári museumban őrzött kőemléket is, ha azon világosan jász, nem pedig kitöretése miatt csak „C. LEG. — — SSIENSIS“ olvastatnék. Hogy ezen jászok parthusok voltak, azon parthusok, kik némi kőemléken parthus dákok (DACOR. PARTHIC.) neve alatt fordulnak elő ¹⁾, most vitatni nem akarom, valamint azt sem, hogy ezen jászoktól eredett a' moldvai Jászváros. Főnebb, hol a' beszarábiai kúnokról különösen Akkermanról és Csübörccsükről szóltam, XXI. János pápa' 1410-i levelére hivatkozva bebizonyul azon részeken kúnokkal együtt jászoknak (philistei) lakta; mert hogy azon név régiségeinkben, jelesen törvényeinkben és okleveleinkben egyenesen az ijász jászokat illeti, azon senki sem kételkedik, azért fülváltva a' lengyel íróknál Jászvásár (Forum Jasigum) „*Philistinorum Forum*“ neve alatt is fordul elő, így nevezi többek közt Dlugoss XV-dik századi író ²⁾. Az 1412-diki szerződési oklevélben, mellyet szinte főnebb idézünk, oláhosan „*Forum Jaszkytarg*“ -nak mondatik, minthogy moldvai nyelven a' targ, terg, turg, vásárt, várost jelent, például Tergu fromoz Szépváros, Jászvásártól négy órányira. Mátyás kir. udvaránál volt római követ „*Jasonia*“ névvel illeti ³⁾, a' mivel úgy látszik, inkább az egész tartományra mint a' városra czéloz. Reychersdorffer György I. Ferdinand' Moldvában járt követének azon tartomány leírásában „*Bahloi Iaszwar*“ olvastatik, kétségekivül az alatta folyó Bachlui víztől vont melléknévvél ⁴⁾. Decius Barovius szinte XVI-dik századi író „*Forum Jazygum*“ kitétel használja e' város nevéül ⁵⁾. Ennyi nyomós adatok után, hogy a' város neve jászokról kölcsönöztetett, tagadni senki sem fogja, ha pedig azoktól eredett, első lakóinak 's alapítóinak szinte jászoknak és így magyarnyelvű népnek kellett lennie. A' moldvai krónikákból ezen város' eredetéről alaptalan mesénél egyebet nem lehet kipuhatolni. Bandin Márk püspökhelyettes a' moldvai egyházak' 1646 és 47-dikben tett látogatásáról készült tudosításában mondja: „*Magyarul Jászvásár, oláhul Jas, latinul Jassium; az ország-nak fővárosa*“, és alább: „*A' kath. magyar nép száma, melly ez előtt*

¹⁾ Bongarsii Jan. Transylvaniae inscriptiones veteres nonnullae. Apud Schwandtnerum, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. in fol. Tom. I. pag. 789. Conf. Katancsich Mat. Pet. Istri Adcolarum Geographia vetus. Budaë, 1827. in 4. P. II. pag. 2 '9.

²⁾ Dlugosi, seu Longini J. Historia Polonica. Lipsiae, 1711. in fol. Tom. I. pag. 19.

³⁾ Kovachich M. G. Scriptores Rerum Hungaricarum Minores. Budaë, 1798. in 8. Tom. II. pag. 14.

⁴⁾ Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Tom. I. pag. 187.

⁵⁾ Kovachich, Scriptores Rerum Hung. Min. I. c. pag. 377.

exerekre ment, mostanában körülbelül 3—400 lehet.“ Továbbá, hol az olasz missionariusok és magyar jesuiták közti viszálykodást előadja, következőket írja a' magyar nép' szájából hallottak gyanánt: „*Mi itt születünk és némellyek közülünk már nyolczvan évesek, mi ezt így találtuk, így láttuk, atyáink szájáról szájra így adták által, hogy ezen telek a' város kezdete óta mindég a' magyaroké volt*“¹⁾. Világos ezekből a' magyar népnek a' város alapításakor, mellynek fönléte már az 1412-diki szerződésekből hitelesen bebizonyul, itten lakta, nevének pedig a' jászmagyaroktól, kik a' kúnokkal együtt laktak a' régi Cumanianban, leszármazása. XXI. János pápa' Zeigmond kir. udvaránál tartozkodó követéhez 1410-ben írott levele, miről főnebb értesültünk a' keresztyén vallásra tért Magyarország' határán kívüli jászokat (Philistei) és kúnokat emleget. Lehettek-e azok mások mint a' Cumaniaiak? A' jászvásári magyarok' ősi hagyományukhoz képest csakugyan e' város első alapítói voltakért azon körülmény is harczol, hogy a' magyar templom' telke a' város legdiszesb helyén a' moldován legrégebbs egyházzal együtt fő utczára néz; azonkül még most is, ámbár több házhelyek belöle elszakítatván, némelly olasz főnökök által elvesztegettettek, olly terjedelmes, minél nagyobb aligha van Jassziban. Illy tág és szép telket csak első megszálláskor lehetett sajátukká tenni. Határozottabban szólhatnók e' város jász alapítóiról, ha Sándor vajdának (1401—1432) a' jászvásári egyház részére költ levele, mellynek fűnvoltáról ime jegyzék teszen bizonytságot: „*Ecclesiam Jassius, quod anno 1370, vel circiter fundaverit, et privilegiis muniverit Alexander Princeps Moldaviae Romano Catholicus (?) , patet ex Actis provincialibus anni 1645, ubi adnotantur haec privilegia fuisse in Archico S. Crucis (Leopoli), reposita; dein recepta*“²⁾, világ eleibe kerülhetne.

A' mondott pápai levélben jászok- és kúnokkal együtt megemlített tatároknak is fűn van Jászvárosban emlékezete, mert e' város' egyik legnépeseb külrésze „*Tataros*“ nevet visel. Hát a' tartományban létező sok tatár néven hitt faluk, minők 1) *Tataresen* falu a' dorohoi czinutban, prúti alsó okolban. 2) *Tatarási Bezericzi*, falu a' niamczi cin. pietri okolban. 3) *Tatarest*, falu a' tekucsi cin. berhesi okolban. 4) *Tatar-ka*, falu a' kovarlui cin. prúti okolban. 5) *Tatarén*, falu vázlói cin.

¹⁾ Gegő El. A' moldvai magyar telepekről. Buda, 1838. 142. 143. lap.

²⁾ Sulzer, Geschichte des transalpinischen Daciens. Wien, 1782. in 8. III. Bd. S. 550.

közép okol. 6) T a t a r é n, falu a' falcsii czin. kraszni okol. 7) T a t á r e r d ő (Rediului-Tatár), erdőség a' jászvásári czin. kopói okolban; sőt maga „*Tatros*“ neve, melly „*Tatáros*“ formában is jó elő a' régi iratokban: mire mutatnak? Mindezek, hogy nem török időbeli valamely tatár szállítványoktól, hanem épen úgy mint Magyarországon Kis- és Nagy-kún-ságban a' Tatár szállás, Tatár sz. György, Tatár sz. Miklós 'stb. a' kúnokkal együtt lakó tartároktól nyerék nevezetüket¹⁾; a' történetek' szövétékenél fogva kétleni nem lehet. Tömerdek homályosság- 's balmagyarázatokra nyújtott alkalmat Schlözer által az orosz krónikákból köz-zétett kún László magyar kir. korát 1284-dik évre vonatkozólag rajzoló ime hibás töredéki szöveg: „*Rex Vladislous Romanis terram assignavit in Maromarusza, flucios inter Moresz et Ticia Krisi loco nomen est. Confluebant eo Romani ibique vicebant, uxoresque sibi ducebant Ungaricas, quas a Latina religione in suam christianam fidem perduxere usque ad hodiernam diem*“²⁾. Tudjuk, hogy kún Lászlónak az oláhokkal, kikre az itt álló Román nevet akarják a' magyarázók erőnek erejével ruházni, semmi köze sem volt, de igenis a' Moldvából jött kúnokkal, kikről írja 1279-diki levelében: „*Et quia copiosa multitudo Comanorum copiosum terrae spacium capiebat, statuimus. ut hi qui cum generatione sua inter Danubium et Titiam (Tisza), aut juxta flumina Kris (Körös), vel inter flumina Moruz (Maros) et Kris aut ex utraque parte fluminis eiusdem, vel inter flumina Themus (Temes) et Moruz aut circa eandem descenderunt, ibi et nunc descendant*“³⁾. Ezen kúnok voltak azok kiknek társalgás- és házassági szövetségétől annyira törekedtek számtalan levelek szerint a' magyarnépet sőt magát a' királyt is megóvni, de hasztalanul a' római pápák; ezekről bizonyos a' Temes, Maros és Körös úgy Tisza és Duna közti vidékekeni letelepülés, nem pedig oláhokról. Észreveheti kiki immár, hogy itt merőben egy szónak hibás írása és olvasása állított kúnok helyett oláhokat az-az rómaiakat. Latin iratokban sokszor „*Komanus*“ áll „*Comanus*“ helyett, és így a' K betűnek R gyanánt olvasásából „*Romani*“ lett. Ezen csekély betűváltozat egész néphistoriát idézett elő Schlözer és Engel' meg más utánnok sleppet emelő írók' agyában. Az orosz krónikáirónak az imént

¹⁾ Lásd: IV-dik Bizonyítvány. 2. §.

²⁾ Engel Joh. Chr. Geschichte der Moldau und Walachey. Halle, 1804. in 4. II. Th. S. 103.

³⁾ Horváth Petr. Commentatio de initiis ac majoribus Jazygum et Cumanorum. Pestini 1801. in 8. pag. 75.

idézett homályos sorokból érthetőleg meg volt saját hibás fölfogása a' be-
tűcserén kívül is, mit nekünk tisztünkben nem áll itt helyre hozni; elég
ha azt kimondtuk és mutattuk, miszerint nem moldo-románok, hanem ku-
mán vagy kún népről foly a' beszéd, mellynek a' XIII- és XIV-dik szá-
zadban jász rokonaikkal ugy némi tatár felekezettel együtt a' Szeret, Pruth
és Dnizster' melléke volt hazája. A' moldvai kúnokról a' cumaniai püspök-
ség, a' számosb „Kuman“ nevü helyek és kumán kapitányság a' főnebb
mondottak szerint elég világosan beszélnek. Midón Cantacusenus János a'
XIV-dik század első felében élt byzanci író saját korabeli történeteket
beszélve az aldunai és bulgáriai eseményekről ezeket adja elő: „*Sub idem
tempus Moesorum princeps, rege Tertere sine herede mortuo, Michaelem
Streantzimeri apud eos dynastae cuiusdam filium, Bidynae praefectum, et
Moesis et Comanis trahentem genus, advocant regemque suam declarant,
Tirnobo sede regia cum reliquo principatu ei tradito. Hic copiis suis in unum
conductis, cum non spernendis Ungroblachorum Scytharumque
auxiliis romanorum imperatorem Philippopolin obsidentem lacessendum,
quod se illi imparem sciebat non putavit. Urbes autem, quae post obitum
Terteris se Romanis dediderant, in montanis sitas, quae loca Scythas alios-
que socios Sagittarios tuebantur obsidebat et eorum agros devastabat*“¹⁾;
a' megemlített Comani, Ungroblachi, Scythae, Sagittarii (az
eredetiben Toşóra, Jász) nép alatt nem lehet és nem szabad mást, mint
a' moldvai és beszarábiai besenyőket, jászokat, kúnokat és magyarokat
érteni. Valamivel főlebb ugyan azon időre és Türtel (Terter) bulgár feje-
delemre vonatkozva Philippopolis' ostromáról írja ugyancsak Contacusenus:
„*Selectos ex Alanis et Moesis equites mille et duo peditum certatorum mil-
lia qui apud ipsos habentur bellicosissimi praesidii causa eo miserat. Eorum
duces, Itiles et Temeres ex Alanis oriundi, et Inas ex Hungaris*“²⁾. Szinte
a' megnevezett alán (palócz) vezér Itil és Temer, valamint a' magyar Inas
nem pannoniai magyarok- hanem a' cumaniaiaknak voltak sarjadéki. Un-
gro-Valachia és Ungri-Valachi név használtatik Moldva és Oláhország' ugy-
lakosainak jelentésénél az egyházi kánonok meg politialis törvények' tárá-
ban, mellyet Comnenus János rendeletéből Aristin Elek azon tartományok

Ungro-
valachia.

¹⁾ Joannis Cantacuzeni Eximperatoris Historiarum Libri IV. Bonnae, 1828, in 8. Vol. I. Lib. I. cap.
36. pag. 775.

²⁾ *Id. c.* pag. 173.

számára szerkezett, később pedig István tergoviszi metropolita oláh, 's egy más valaki latin nyelvre is lefordított. Moldvát a' byzanczi írók nemcsak Ungrovalachianak, hanem „Mauro Valachia“nak és „Paeono Dakia“nak is nevezték, melly nevek mindég „jász“ fejeznek ki. És habár „f e k e t e“ szót értelmeznének is ezen melléknevek, akkor is csakjász, gyász, azaz: a' jász nép' f e k e t e nevére vitetnék vissza. Ezekbe bővebben bocsátkozni untató volna; úgy vélem, a' fülhordottakból elég világos a' királyaink czimeiben Cumanianak nevezett Moldova és Beszarábia (Vas-arab?) tartományokban jásznépnek a' többi, ugymint besenyő, kún és magyar népfelkezeittel együtt lakta: kiktől és nem mástól lehet Jászvásár' nevét is lehozni. Egyébiránt alább, hol a' csangók' nevérol szollandok a' jászokra is leend visszaemlékezés. Szeuleszku G. Moldvának a' régiségjelesen a' byzanczi történetirók' ismeretével bíró tudósa, kivel ezen, úgy más rokon tárgyak fölött több ízben személyesen értekeztem, hasonlóan a' jászoktól származtatja le a' várost; 's alapjául állításának Zimisces János görög császár (ur. 969) Moldvában talált némi rézpénzét teszi, mellynek hátlapján a' keresztjegy' felső részén olvasható' IS. XS. (Jesus Christus) monogramma alatt szerinte ezen szó áll: IASHIC IASHIC. azaz: Jasiis, Jasiis; mi ugymond, a' Jasius népre vonatkozik, az pedig Jassi városra, mint valóságos telepükre; és ezen véleményét az „Albina Romaneska“ című jászvásári hirlap' mellékletében is kinyilatkoztatta. Szives volt ó velem az egyetlen példányt vizsgálás végett közleni. Igaz, a' példány' durva vere-tése alig enged mást kihozni a' mondott szónál, de annak olyan értelme ellen leginkább az gerjeszt gyanút, hogy kétszer fordul elő a' Jasiis. Én „BASILC RASILC“ azaz királyok királya szónak vélem, mi a' főnebb álló IS. XS. vagy IC. XC. névhez nem csak illik, de a' byzanczi pénzekén elő is fordul. Odessában láttam Zimisces rézpénzét, illy iratu ott nem találatik. De ha mégis több jó példányokból bebizonyulna a' jászok nevének valósga, a' legtisztább fényben derülne föl azon nyomós hozzávetéseken alapuló vélemény, miszerint a' besenyők (patzinakiták) Constantinus Porphyrogenitus által előszámított hadi vagy néposztályának egyike t. i. a' G i a z i - C h o p o n, nem egyéb Jászcsapatnál. Akarmint legyen Zimisces' pénzével a' dolog, én távolsem ezen szempontból, hanem a' már elszámított történeti adatoknál fogva kéttelenül a' jász nevű magyarnépelekezettől alapítottnak hiszem e' várost. A' besenyő, jász, kún, magyar,

palócz, székely stb. rokon népfelkezetek mindenütt együtt tűnnek föl a régiségben. Ovidnak az eddig nem értett, s meg nem fejtett versében (Trist. Lib. II, v. 96)

Jaziges et Colchi, METEReaque turba, Getaeque.

Danubii mediis vix prohibentur aquis.

Jász, Bess- (vas, scytha), Magyar, Palócz népség' neve rejlik. Régi név a' magyar, azért nem csuda, ha nyelv- és dialectusi különbözőségekhez képest elváltoztatva sőt néha torzítva is fordul elő mint itt a' „meter“ szóban látjuk meg yer vagy magyar helyett. — Mellyik nemzet tudja igazán kimondani és írni a' „magyar“ nevet? —

Létez Jassziban az academiái tanoda mellet museum is, természeti meg régiséggyűjteménnyel. Láthatók ott azon római kőemlékek, faragványi művek mik Galacson fölül a' szeretmelletti Gertina falunál lévő várromból ásattak ki, miket szinte Szeuleszku több értekezéseiben és a' mondott hirlap' „Archiva“ toldalékában megismertetett. Ó Procopiusnál „Caput Boris“ néven említet római várnak állítja lenni azon erősített helyet. Moldován nemzeti óságnak a' museumban árnyéka is alig van. Hogy volt egykor a' magyarok templomában, temetőjében, levél- és könyvtárában magyar hajdanság is: arról kételkedni nem lehet; sőt hihetőkép létezett olyan is, mi a' jászvásári jászmagyarok ottani telepedéséről hiteles adatokat foglalt magában. A' régi magyar könyvek, mellyek a' magyar egyház' (bezerica unguereszka) papi lakában, most püspöki épületben — még a' magyar papok idejéből fülmaradtak, mint állítólag eretnek munkák a' ház' olasz gondnokának adattak át befűtésnéli használatra. Keserű érzés lepett meg ezen hiteles kézből vett értesítésre. Két század óta rágódik itt a' fondorság fenéje nyelvünkön: mikor fejezi be már egyszer lelketlen működését? Ez történt hihetőleg a' magyar academia és egy magyar főpap, számos könyvküldeményével is, miután az, ámbár oda jutván a' kántorok és csangók között kiosztatni nem engedték. Találtam azonban a' szentegyházban némi magyar régiségre, melly már csak azért is igényli figyelmet, mivel egy a' maga nemében, és a' XVII-dik század' elejére mutat, midőn még magyar hangokon dicsérek e' hajlékban az egek' urát. Mintegy három lábnyi nagyságú olaj festvény ez, templom falán az evangéliumi részen magosra fülakasztva, üdvözítőnk' kint szenvedett képét adja imilyen aláírással: „Mit használ az én vérem“. Sokat jelentő szent ige, melly-

lyel magukat a' magyar hivek maiglan vigasztalhatják bánatos sorsuk' közepette.

A' mostani magyar templom 60 év előtt építetett. Középszerűnél is kisebbnek mondhatni. Homlokzatán a' portale fölé helyezett emlékirat bemázolva és meszelve, hogy a' jelenkor ne olvashassa mit véstek, mit adtak tudtára alapítói a' maradéknak. Vagy talán az áll rajta „ex munificentia Hungarorum“ vagyis hogy azon pénzen épült, mellyet fáradhatatlan földink Bialis székely eredetű pap Magyarhonban e' végre gyűjtött, és ezt akarják a' jó páterek elpalástolni. Hiszen tudatik annélkül is, úgy ennek mint a' huszi és bákói egyháznak magyar adakozásokból keletkezte; tudja az egész világ, hogy az olasz missionariusok egy zarándokbottal érkeznek Moldvába 's gazdagon térnek hazájukba vissza ha néhány éveket itt kényelem közt eltöltöttek, három vagy négy parochiára szorítván a' magyar papokat. A' sirkövek, mik a' régi templom körül és czinteremében találtattak, részint fölhasználvák anyagul, részint a' templom' falának allján berakvák olly módon, mint épületeknél a' kőtáblák szoktak alul bevakoltatni. Ezeket szemlélendő a' vakolást kelle előbb levakartatnom, 's ekkép olvashatám el irataikat. Nem kis fáradságomban telt e' mütétel minthogy némelly kövek nem egyenest lefelé, hanem oldalvást vannak berakva, 's nagyrészt földbe eresztve. Természetesen a' püspöktől kellett erre előbb engedelmet nyernem. Hú másolatú irataikat a' II. Bizonyítványban találhatni föl.

Azon gyakori pusztítások, 'mellyek Jászvásárt a' főnebbi században bokrosan érték, főleg az 1827-diki nagy tűzvész, elhamvasztá a' városnak régibb századokból még talán fölmaradhatott műveit 's épületeit: egyetlen, és a' maga nemében különös figyelmet érdemel a' fönmaradottak' számában a' három szentről (Treszvetitili) nevezett egyház. Ez Vazul vajda' építménye a' XVII-dik század első feléből. Valamint ékes kőfaragványu, majd merő arabeszkekkel ellátott külseje, alkota, ugy ezen vajda nevének bőkezűségéből a' templom' birtokában most is meglevő némi drága művek, a' legjelesb régiségei közé számitandók a' fővárosnak.

Elvégre nem volt hátra semmi e' városban buvárkodásim tárgyául tűzhető, ennélfogva miután Lebediában szerzett két szoborfőt Pestre küldés végett Degre segédkezővel Galaczba szállitattam, Bákó felé irányzám utamat, a' szeretmellékirégiségeket ásatás következtében kinyomozandó.

October 23-dikán Miskolczy Lajossal, ki Foksányban kórházi orvosul neveztetvén ki a' vajda által, ezen rendeltetése helyét vala elfoglalandó — némi fogadott alkalmon együtt utaztam Bákóig; Podliloin keresztül éjszakára Tergufromozba értünk, onnan másnapon miután Szkeinél a' Szeret'9 csolnakra vert lélekvesztő rosz hidján átmentünk és a' nagy országúton Szabófalva irányába értünk volna: abból kitérve nyugot felé, a' mondott faluba hajtottunk délre, hogy a' nevezetes és népes csangó helyet megláthassuk.

Szabófalva egyedül csangó magyaroktól lakott hely, némi újabbkori szomorú eseményei a' moldvai krónikákban véres betűkkel irvák. Elmondanunk a' történetet nem leend fölösleges. Szabófalva.

Moldvából a' töröknek orosz általi kiűzetése után következett azon organicus regulatio, mellyszerint Moldva egy gyalogezredet és egy csapat lovagot, összesen 1400 főből állót vala a' belbátorság' fűntartása végett előállítandó. Ezen tekintetből a' földnépe közől az alkalmas korú és ép alkatasú egyének szemlélet alá vétettek. Már a' tartományban többnyire végrehajtatott az ujonczozás, egyedül a' szeretmelléki magyarok, főleg szabó- és tamásfalviak vonakodtak gyermekeiket kiadni, kikre némelly alsóbb vidékiek is hallgattak. Azt kívánták ugyanis a' szabófalviak, hogy mutattassék nekik elő a' németcsászár és magyarkirály' parancsa, akkor örömet fegyver alá adják magzataikat, de különben nem engedelmeskednek; 's gyermekeiket bármi áron sem hagyják Oroszországba hurczoltatni, készebbeknek nyilatkozván a' meghalásra. Szerencsétlenségükre nem vala papjuk; vagy velük bizodalomban élő olly elöljárójuk, ki a' czélzat' valódi mibenlétét előttük fölvilágosította volna; azon hibás hiedelemben éltek ugyanis a' jámborok, hogy orosz katonákká avattatnak gyermekeik. Többszöri sikertelen felszólítás után az 1830-diki april hónapban, a' Moldvában kiütött epemirigy előtt néhány nappal, orosz gyalog- és lovas csapatok küldettek ellenük Bigidoff tábornok vezérlése alatt. Komoly harcra került a' dolog. Ásó, kapa, nyárs, villa és egyéb hasonló eszközökből állott a' szabófalviak fegyvere, golyóik a' záporkint hulló kövecsek. 96 holt és 72 sebesült maradt a' csataterén a' csangók közől, az utóbbiakból 6 amputatio alá vétetvén, 4 szinte kimúlt. Az oroszok 1 tiszt- 's 3 közlegényt vesztek. Mások szerint csak 12 esett el, 40 sebesült a' csangók közől, az orosz katonákból pedig 1 tisz és 6 közlegény veszett oda, megsebesi-

tetett 20. De az előbbi számot szemtanúk vallák ellőttem. Ezen léaláztatás után a' tamásfalviak, és hasonlóul meghajolni nem akaró több oláh rezes közönségek önként adták meg magukat. E' híres mészárlást a' moldovánok maiglan par excellence magyar revolutionak nevezik. Sokan rabságra is hurczoltattak. Elbúsulva ez eseten a' lakosok, azon időtől fogva számosan költöznek el ófészükéből; azért a' Pruth' vidékén is találatnak már innen származott családok. Más eseményről is nevezetesek a' szabófalviak mint revoltansok. Főnebbi években Mártonfy erdélyi püspök korában, folyamodványt küldöttek ahhoz, hogy az őket oláhosodni kényszerítő olasz pap helyett, magyarul tudó lelkészt küldene. A' kérelemlevél némi magyar imádságos és énekes könyvek' küldetése mellett — mik soha kezükbe nem jutottak — közöltetett a' missio' előljárójával. Mi lett a' dolognak vége? könnyű kitalálni. Főlsőbbség elleni bűnben marasztattak el a' nyelvük mellett buzgólkodó szegény esedezők, de nem az illetékes moldvai törvényszék- hanem maguk az olaszok által. Volt dolga a' deres- kalodabot- és korbácsnak. Néhányan rabságot is szenvedtek. E' borzasztó diadal után gúny és egyéb lealacsonyító eszközökkel tiltatott a' magyar ének és beszéd. —

Ne mondja már ezekután senki, hogy a' világszerte megvetett izrael fiának, miután saját nyelvén dicsérheti istenét, rosszabban áll dolga vállalási ügyében a' moldvai magyarénál. Olly ismert, olly régi nóta ez a' magyarhaza előtt, hogy többszöri emlegetése csak bosszankodást szül, azért tanácsosb füleinket bedugva tőle elfordulni. A' történettudomány igényli azonban némi eseményeknek hű följegyzését, hogy a' késő maradék ismerhesse, minő kinos phasisokon ment keresztül a' haldokló magyarság Moldvában:

Húsz év előtt Paroni nevü püspök kerébe jutott a' missio' kormányása. A' vallásérdekének ez épenugy tisztakeblü hőse mint jeles férfit csudálkozva látá Moldvába jöttkor, hogy távolsem moldován nyájjal, mint a' missio Rómát egyre mistificálva informálgatta, hanem valódi magyarokkal legyen dolga, éles elmével föl fogta azt is, hogy ezek nyelvének épségben tartása szoros kapcsolatban álljon a' catholicismussal, sőt fölvirágzásának egyedül az legyen föltétele: mellyet természetesen magyar papok' segedelmével nélkül eszközölni teljes lehetetlenség. Mit mivel a' lelkes főpásztor? Erdélybe utazik, hol a' conventualis szerzetbeli minorita atyák magyar

provinciájával olly szerződést köt, minélfogva évenként fizetendő bizonyos összegért, hat szerzetest tartozzék a' Provincia Moldvába' állandóul szolgáltatni, a' rögtön behozott négy patert czélszerű parochiákba iktatván. Mellesleg legyen érintve, hogy a' missionak a' baráti, kotnári, horlesti jószágok, a' tatrosi Sándorféle malom, és jászvásári, meg bákói házak, úgy a' küldeményi pénzek, minők fűlséges urunk- 's egyebek' segedelmezési, évenként mintegy 1000 aranyat jövedelmezvén, a' szerződési összeget könnyü-szerrel fizetheté. És ki hinné mégis, mi vége lett ezen apostoli működésnek? Valóságos darázsfészket zúdíta föl Paroni' ártatlan keze. Az olasz missionariusok kaján szemmel nézve a' szabad kényükre akként korlátot vető intézkedést, mindennemű cselszövényekhez nyúlnak. Ettőlfogva rö-pültek Róma felé a' panaszok, vádak, ne mondjam rágalmak. Hogyan is sziveltetnék a' magyarelem érdekének kedvező főnök? Paroni Rómába kénytelenítetett visszatérni: ez által megfordultak a' körülmények is. Már utódja nem fizeté a' pénzösszeget. Magyar minoriták a' behelyezettéken kívül nem kérettek. Magni praefectus' idejében a' fondorkodások' tetőpont-ra hágása olly kitörést szült, melly kicsiben múlt hogy a' missiora érzékeny kárt és maradandó homályfoltot nem hozott. Elfojtaték a' láng közbejött Ardoini püspök által. Ezután következett Sardi szinte czimzetes püspök, ki gyors léptekkel halad a' kitűzött borzalmas pályán. Ennek két-évi ittléte óta nagy sikerű működések tétetnek és pedig lárma nélkül, mert hiszen ki is szólna vagy szegülne ellene az önkényhatalomnak, miután a' modort nem helyeslő némi két magyar pap majd a' martirság koronája alatt rogyott össze. Nehányakat elsorolok a' gyászos procedurából. a) A' mult év tavasszától fogva több helyen, különösen Szabófalván, hol azelőtt mindig magyarul énekeltek 's imádkoztak, egyedül oláh ájtatosságiszertartás parancsolta-tott. b) Gorzafalván, a' magyar parochiabéli lelkész mult év' végével meghalá-lozván helyére olasz missionarius rendelteték, a' magyar ájtatosságok pedig hasonlóul eltiltattak. c) Bákóban, úgy szeretvidéki több magyar helységek-ben, hol a' kántorok eddigelő csupán magyarul dicsőíték a' mindenhatót, oláhval fűlváltatni rendeltetett az isteni tisztelet. És e' gyászos napot itten februarius 9-kén ültem. d) Némelly helyeken mint Huszban, Kalugyerban, és Szabófalván a' kántorok által a' gyermekek írás- és olvasásra oktattattak. Legutóbbi erős rendelet következteben egyedül oláh nyelvre szoritaték a' tanítás. e) Ez év kezdetével Bohotinban, birtokossáról Radukaninak is ne-

vezett pruthmelléki faluban melly azelőtt huszi függelék vala, új parochia állítván, lelkészül Stephano nevű jasszii olasz missionarius rendeltetett, ki magyarul a' többiekkel együtt semmit sem tud. f) Ugyancsak ez év beálltával Bákó ezelőtt Kalugyer' félegyháza parochiává emeltetvén, ide is magyarul, de még oláhul sem tudó fiatal missionarius Amantini nevű püspöki titoknok jelöltetett ki, majd a' husvéti napokban (ó szerint) megjelent. Az elsorolt rendszer közöl a' két utóbbi tény az, mellynek tökéletes befejezése a' moldvai magyarság' végveszélyének rémdalát elhuhogja. Mert ha egyszer mindenütt olasz papok foglalnak helyet, mint tervezve 's erősen határozva van, meglesz nyerve a' kárhozatos diadal; pedig mennyire közel álljon már ahhoz a' missio, következő statistikai számvételből vont combinatio könnyen meggyőz bennünket. Jelennen magyar provinciabeli minorita létez itt összesen 5; ezek közül csak 4-et lehet magyarnak mondani: de ezeknek is ketteje már előregedett beteges egyén, ma holnap sirba szálló. Már ha a' két, föltéve leglelkeseb magyar pap, Mathusalem' korát élné is, kettő, tizennyolcz idegen ellenében addig meddig ugyan több semminél, de végre mégis csak elenyészik, és akkor ütött a' magyarság' vég órája. Azonban előérzetként vigasztal nemzetem nemtője, hogy van és lesz a' nemes tettekkel dús magyar hazában olly magos állásu lelkes bajnok, ki, ott hol illik és kell, kivíandja talán még egykor ez' életerők' épségét porlasztó kórállapotnak megorvosoltatását, dicsően és hatalmasan, a' catholicismusnak is ez által a' legszentebb szolgálatot teendő.

Szabófalva kőtemplommal bir újabb korban épített, hajdani temploma és maga a' helység közelebb a' Szeret folyónál állott azon partoson melly Román-berengyes név alatt ismertetik. Hihetőleg a' zavargós időkben tettek távulabb az országuttól lakhelyüket. Hagyomány szerint régi templomának harangjai a' Szeret' völgyében azon ingoványban, hol most számos kútforrások buzognak ki, süllyesztettek le török-tatár becsapáskor, maiglan ott heverők. Lakosinak, kikkel csak szóllottam, képükről leolvasható a' titkos fájdalom és csüggedés. Melis nevű olasz papjuk, kit legelső alkalommal Jassziba menetelemkor szép négylovu hintóban láttam kocsizni, minthogy most sem vala hon, temploma hozzáférhetlen lón. Alkalmam volt itt a' szomszéd Pelgyes t, vagy igazabban Felgyes falu' néhány lakosival szót váltanom. Tőlük is kevés örvendetést értettem. Ók monostor jobbágysai; Szabófalva Kosztaki boeré.

Innen távoztunkkal Rumunest falun, majd egy erdőcskén keresztül hajtva, Románvárosba, onnan éjszakára Halbina fogadóba jutottunk; másnapon 9 órára Bákóba értünk be.

Bákó hajdan a' püspökség székhelye és régi magyar város, itt bizonynyára megleszen jutalmazva fáradságom, ha ásatásokkal párosítandom kutatásimat, így gondolám magamban. October 25-dike volt: az idő enyhe és kellemes, még sokat eszközölhet az ásó kapa, mielőtt vaskeménnyé dermednené a' hideg tél golyónk' fölszínét, csak olly helyre szúrassék a' vajú szerszám, mellyben régi kövek, síremlékek rejlenek. A' püspöklak és régi templom mellynek XV és XVI-dik századi fönlétéről világos adatokkal birunk, már elenyészett a' földszínéről, 's mint Petrás Incze Dübrentei' fölhívására a' moldvai magyarokról irt értesítésében olvasható, helye sem tudatik: „*Bákóban volt pedig (így szól Petrás) a' hajdani püspökség' székes-egyháza, mellynek ma helyét sem ismerjük, mert a' Bákó mellett folyó Beszterczének a' 18-dik század elején történt rendkívüli áradása ugy elmosta, hogy helyszíne is megváltozván, ma annak hajdani helyét csak még irányozni sem tudja senki a' mostoniak közöl*“¹⁾. Emlékezővén annak valaholi olvasására, mikép itt hajdan a' vajdalak a' város' déli, a' kath. püspöki épület pedig éjszaki részén állott, tájékozás végett a' várost jártam be, romok után tudakozandó. Déli részén az órmény templomnál legott találtam nagy halom követ, melly némi régi épület' maradványiból szedetett ki, újban fölhasználandóul. Ettől irányozva az éjszaki részt vettem szemügyre. Szorgalmas tudakozás után nyomába jöttem annak is, hogy ezen részen Józsa János előkelő csangó' tág háztelkén volt egykor némi kórakás a' moldován templom építésénél fölhasznált. Tüstént elmenék Józsához egy itteni magyar lakossal, tőle a' dolog mibenlétéről értesülendő. Az öreg Józsa valódi csangó magyar származ' s, azon hét családbelieknek egyike, kik hajdanidóktól fogva megőrzék birtokaikat, nyelvünket azonban már nem beszéli. Egyetlen leánygyermeke némi Gregoricza nevű órménynél, magyarul jól tudónál van nőül, kinek a' terjedelmes telken az öreg szomszédságában épült csinos háza. Józsa szívesen fogadott, megértvén szándékom legott vejéhez vezetett által, honnan egy harmadik udvarba menők, mellynek területe közepén megállva mondá: itt volt gyermekidőmben magos és vas-

Bákó.

¹⁾ Tudománýtár. 1842. VIII. köt. 74. lap.

tag fal, az lehetett régi templomunk, minek nyomát keresi ön. A' köveket elhordák ide is oda is, épületekbe. Tájékozván a' Terebes meg Besztercze folyók után magam, meggyőződtem a' székesegyház' nem más mint e' helyen létén. Örömmel helyet adott Józsa ásatási szándékomnak, sőt ohajtá, hogy templomot minden tartozandóságával fűdözzünk föl udvarán. Ez magánbirtok, így gondolkoztam, senki nem háborgathat működésemben. Megtettem a' szerszámok iránti rendelést, vajú csákányokat készítettem a' czigányokkal, mert ezek űzik itt majdnem kizárólag a' kovácmesterséget. Hírt küldék a' közel falui csangókhoz, hogy illendő napi bérért nálam munkát találhatnak. Szállásomat az udvar' házánál Gregoricza' birtokában levő fogadóba tettem át, fűltételezván a' munkáltatás szünteleni személyes jelenléteimet. Mig munkásokra tehettem szert a' szép őszi időt haszonnal élvezendő, küldözgetés végett magam mellé fogadtam Biró Antal székely származásu öreggel Bákótól nyugotra, egy kis órányira fekvő, kath. püspök' Barát nevű falujába gyalogoltam ki, hol a' N ó v é r és T e r e b e s patakok estek útamban. Ez, fölötte mély árku medrével voná magára figyelmemet. Baráthban, hol a' püspöknek egyszerű nyárilaka is létezik, a' templomot, temetőt és több csangó lakokat jártam meg. Faépitvényü kápolnácska ez, melly körül a' temető terjed el; 's ámbár mostani lakosi közöl kevesen tudnak magyarul, benne a' fakeresztteken mégis magyar fűlírások olvashatók. A' családnevek között : Balán, Benedek, Bogdán, Busai, Demeter, Feteke (Fekete), Fodor, Jona, Solát, Tankó 'stb. tűntek föl. Átmentem innen Magyar martra (Madzsineni Unguri), melly Barátról csak egy völgyes táj által választatik, hegyoldalon terűlenek el házai, innen van neve is, vagy talán azt jelenti, hogy a' magyarok régi birtokainak széle (margo). Ezek is rezesek de ősi nyelvűket nélkülözők. Szomszédságában van Kis Bikk falu. Barát' népessége 320, Mardzsinené 400, Kis Bikké 70-re tétetik. Mind a' három Kelugyertől függ lelki dolgokban. Barátnak mostani neve újabb időbeli, a' bákói barátoktól, mint birtokosítól hárulván reá, régen Terebesnek hivatott 's városi joggal volt fűlruházva irott bizonyítványok' soraiból érthetőleg. Ezen elszórt falvaknak története a' mennyire kipuhathatott ebből áll. Hajdan a' magyarok Bákóban és Terebesen laktak, 's birtokuk kiterjedt messzire a' Szeret' mentin, de a' háborús idők alatt, hogy a' pusztításoknak ne legyenek annyira kitéve — országuthan eső városukat néhány családot kivéve elhagyák, 's

a' hegyek- és völgyekbe települtek le, szinte szabad joggal birván földeiket. Így keletkezett Kalugyer, így Mardzsineni 'stb. Később moldovánok költözvén Bákóba, ők nemcsak birtokaikat vesztek annak határán, hanem hegyoldali földeikre szorítottak össze, rezes joguk azonban megmaradt az újabb időkig, midön abból lassankint a' szomszéd boerek őket kiforgatták. Ekkép veszté el Kalugyer is rezességét, mint alább látni fogjuk.

October 29-dikén 3 munkással kezdém meg az ásatást, másnap már 7-el dolgoztattam, egy hosszú árkot vonandó, mellynek vonalában a' földszinén alul létezni véltem a' templom falainak alapját. Mintegy hat láb mélységben már csontok és koponyák nyomára jöttem; hozzávetém ebből, hogy a' templom udvarában vagyok, mert hajdan ott temetkeztek a' hivek. Harmadnapra munkásim megszaporodtak, de örömem is újra megjött, mint hogy az árok' vonalában csakugyan a' vastag falazat alapjára bukantam. Ekkor gyorsabban hozzá láttunk, 's mindig a' fal' tövénel haladván, mig nem kanyarulatra találók; melly a' templom egyik oldalát hiven kimutatá. Nem kételkedtem immár valóban a' templom alapjának föllelésén, most már egész terjedelmét kelle kikerekítenem, hogy a' szentély 's czinterem' térén sirköveket kereshessek. November 1-ső napján, mert itt ószerint tartatnak a' katolikusok ünnepei, folytatván munkámat, délután a' városi politiatiztség' egyik egyéne jelent meg nálam, aziránt tévén kérdést, ha vallyon pénzt ásatok-e? E' véleményben valának a' sok bámuló moldovánok. Könnyü vala erre a' felelet. Fölvilágosítám röviden czélzatomról. Számos látogatót nyervén a' működés alatt, megkeresett Kónya Kornel hazánkfia, jelennen valényi lelkész túl a' Szereten, meg több izben Petrás Incze, sőt maga a' kalugyeri olasz pap Accardo Antal, színlelt hajlandóságot mutatva, de ellenem titkos tervet forraló. A' város' előbbkelői közöl sokan megtekinték vállalatomat. Egész vidámsággal folytattam a' működést, nem gyanítva, hogy a' moldovánok meg az olasz papok gátoltatásomra törekeshenek. A' politiai főtiszt szinte megjelent lóháton; a' vastag alap' vonalát gondosan nézegetvén, abban nyilvánítá véleményét, miszerint csakugyan templomnak kellett azon épületnek lennie, miután semmi közfal észre nem vehető. Következő napon fölbredtemmel a' mult heti szép idő helyett havas essővel beköszöntő téli zivatart értem. Munkásim közöl csak kettő jelent meg, az is a' mult napról henmaradt járandóságát kéré, haza távozását jelentvén. Megszüntem ekként dolgoz-

tatni olly reménységgel, hogy kemény fagy' beérkeztéig derültebb időben folytatandom. Így múlt néhány nap, melly közben az iszpravnik, egy élemedett, a' moldovánon kívül semmi nyelvet nem értő, de annál konokabb tudatlan frater, Roszet György nevű, tudtomra adá az ásatás' tilalmát. Hasztalan terjesztém elő ásatásom célját, abból a' moldvai történetekre hárulandó világosítás becses voltát. Mind hiába. Honnan 's kitől eredt az eltiltás, nem sokat fürkésztem, miután leginkább a' buta féltékenységet láttam több oldalról ármánykodni. A' magyar academia utján annak elnöke' erdélyi gubernator Teleky József ó excellentiája' közbevetését tűztem célul már most, a' kimenetelt jó remény közt elvárando. Kegyes vala ó akadályim' elhárítására lépést tenni: eredményben mindazáltal nem részesültem.

Múlt az idő, a' tél beállott. Bákóban kelle vesztegelnem. Valamint ismeretségem napról napra terjedt, ugy adataim is hovátovább szaporodtak a' vidék' népeiről. Elég időm volt a' hallott és látott dolgokat följegyezgetnem: alkalmas időben tett kirándulás következtében az adatokat egyes helyekről egybegyűjtenem.

Kara György románi órmény, fiatalabb korában marhával kereskedő a' pesti vásárokon gyakran megfordult és nyelvünkön is beszélő, most azonban már elaggott egyén arról értesite, miszerint Románban az órmény templom régen katolikusok egyháza vala. Ezen figyelmeztetést annál inkább nem mellőzhetem vizsgálat nélkül, mivel Bandin püspöki helyettes 1646-ban ottani két templomról emlékezik, többszöri keresztül utazásom alkalmával pedig csak egynek, az ugynevezett bezerika albanak, most moldovánoktól használnak jöttem nyomára. Rögtön elhatározám ujlag

Románvásár. Románba meneteletem. November 9-dikén szokott uton oda el is juték. Más napon doctor Theodory pesti hazánkfiát látogatám meg, ki már junius 2-diki keresztül utazásom alkalmával hosszabb időre meghítt magához. A' kórházban betegek körül találván a' szorgalmas férfiút, azonnal az intézet' állapotával ismertetett meg. Moldvában a' kerületek szerint fölállított illyes intézetek még igen ujak, hiányait azért fülhordani méltatlanság volna; annál inkább, minthogy a' tartomány külföldi orvosokra szorul, nem levén magának orvostanító intézete. Itt is honunkból származó három fiatal orvost találtam Theodory mellett segédködőkül. A' tisztaság, melly főkelléke a' kórházaknak és rendtartás itt meghonosultnak látszik. Most leginkább az órmény templom lebegett előttem. Elmenék még a' reggeli isteni

szolgálta'kor, mert épen vasárnapra viradtunk. Belépve a' hátulsó nagy ajtón, merő nőket láttam körülöttem, koromfekete hajú és szivárvány vastag szömöldöküket, jobbára rózsaszín gömbölyű arczal, és sasorral. Valódi örmény világban képzelém magamat. Nem annyira ez alakok eredetisége mint az lepett meg, hogy a' férfiak köztük épen nem, és csak az elkülönözött részen, hol a' pap tartott evangelium olvasást tüntek föl. Legott azon gondolat villana eszembe, hogy itt is — mert nem egyesült, vagyis keleti örmény szertartásuak — mint az izraelitáknál külön helyet foglal a' nőnem, sorukba férfinak menni illetlen és tilos. Ezen eszméletemre nyomban oldalammal termett egy tisztességes öltönyű férfiú, illendőséggel tudtomra adta e' helynek egyedül nők' számára szolgáltát, szivesen híván az első részbe vezető ajtóhoz. A' nem sok ideig tartott olvasás után a' templom üres lón, az udvarban lakó két örmény tanár Panik Chrisztofor és Theodorovics Döme német nyelvoktató' vezetésük mellett egész kényelemmel vizsgáltam mind kül- mind belrészeit. Alakjáról és anyagáról kitetszik a' templom' két különböző időben emeltetése. A' régibb vagyis a' toronyfelőli rész lehetett eredetkép a' magyaroké vagy szászoké. Hagyomány után a' tanítók István vajda korabelinek mondák. De ezen állítás azért veszti erejét, minthogy Moldvában minden a' mi régi mű István vajda' korára vitetik, mert olly jelentékeny a' törököket féken tartotta István (Nagy) vajda neve a' moldovánok előtt, mint honunkban Mátyásé. A' templom déli oldalán látszó kőtáblán régi örmény írás létezik, mellynek értelmét Panik ekkép magyarázta meg: „*Sz. Maria tiszteletére emelé 1058—1609-dik ében báró Apopsa Mihály azaz Vardán fia; és neje, anyja Dolcat volt, Fiai: báró Vartan, Szakului, Manuk. Leányai: Melus és Dolcat. A' templom építéskori pap Hatsudur.*“ Az örmények száma 110 családból áll, és így az 1200 adózó családok összes számának tized részét teszik. Eredtek Órményország' éjszaki de már elpusztult Ani városából. Magyarokra vonatkozó emlék találása nélkül hagytam el a' helyet. Illyenek már a' bezerika albánál sem léteznek. A' templom ritkaságai között némi XIII-dik századi örmény evangeliumot találtam legnevezetesebnek.

Doctor Theodory' neje született Szokocsinszka lengyel, művelt lelkes családanya, nemzetünk iránt a' legélelnebb rokonszenvet hordozza keblében, fájdalomsványának érzetét saját nemzete' sorsa fölött; honáért lángoló minden egyénnek kedves élvezetet képes nyújtani komolyan szelíd tár-

salgási modorával, nekem is kedves óráim valának pár napi itt tartózkodásom alatt. Feley Ferencz hazánkfia ügyel Theodory gyermekeinek oktatására mint házi barát; tehát ittis több hazafitársaim körében tölthetem időmet. Moldvának egyik legjelesb fia Balsch a' vajda elleni oppotitio' fővezére veszedelmes betegségbe esvén, két Szturdzák jelenének meg Theodorinál nálalétemben, őt hozzá meghivandók, az egyik Aleko, románi kerület' követe az évenkint tartatni szokott tartománygyűlésen — és a' liberalis párt' vezetője, egy miveltszép capacitásu férfi. Rövid együttlétünk alatt kifejtém egypár szóval a' moldován nemzetiség' eszméjének közös helyzetünkre nézve fontos voltát. Fölkért aziránt, hogy nézetimet papirra föltéve közleném vele. Gyermekeinek nevelője Kormány Ignác szinte hazánkfia, majd áttolmácsolandja gondolatimat. Miklósfalván mint a' hely' ura tartja rendes lakát Aleko. Bákóba visszatértemmel csakugyan közlöttem vele egy emlékiratot, mi által ugy hiszem tisztább fogalomra vergődött a' politicalai öntudatra vezető nemzetiség' eszméje a' moldovánoknál. Nemsokára értesültem aziránt is, hogy Balsch a' liberalisok' nagy veszteségével, de Sturdza Mihály vajda' örömére a' jobb világba hol örök egyenlőség létez költözött át.

Csangó név.

November 13-dikán már ismét Bákóban voltam. Iziben feltettem az érdeklött javallat programját, Sturdzának el is küldém. Mi hasznát vette? Nem tudom. — Üres óráimat a' csangók' nevének kinyomozására fordítám ezután; mellynek eredménye ez: Ha valaki kérdezi a' csangóktól, (saját kimondásuk szerint czangók) mit jelent 's miért nevezik őket így? egyéb feleletet adni nem tudnak, mint azt hogy igen régi e' nevezet. Akarmint hányjuk szótárainkat, ennek valódi megfejtése bennök föl nem található. Hasztalanul törték ezen több írók fejüket. Constantinus Porphyrogenitus a' besenyők (patzinakiták) egy részét k a n g a r (καγγαρ) néven említi, azon magyarázattal, hogy e' szó erősbet és nemesbet jelent. Föltéve e' név' hibátlan leírását a' magyar k a n - k a r szónak felelne meg, de a' csangót nagy erőszak nélkül ezzel azonosítani alig sikerül. Jóllehet több szavakban kimutatható Constantinus' hibás írása, itt mégis miután kétszer fordul elő nála, a' k betűben hibáztatni okunk nincs. Ugy látszik mindazáltal a' byzanci írók adnak kulcsot kezünkbe a' csangó név' megmagyarázhatására, mellynek segedelmével habár nem egész bizonyosság, de mégis valószínűség, és az eddigi bypothesiseknél biztosb ered-

mény fejlik ki. — Cantacuzenus János főnebb érintett XIV-dik századi görög író Philippopolis' moesiaí vagyis bulgariai város' ostromáról írván beszéli, hogy némi helyből- mozdítható toronygép alkalmaztatott a' vár ellen, melly gép' öt polczozatának mindenikéről nyolcz egyén lődözé ki tzungra nevü kézijből a' nyilakat: „*Supra domum turrin ligneum addidit habentem tabulata quinque: in quorum singulis octo starent, qui e Latinis arcibus (tzangra vocant) sagittis iaciendis propugnatores a muro fugarent*“¹⁾, A' tzungra szónak világosításául megjegyzik a' glossairók, hogy a' latin melléknév alatt azt kell érteni, mi nem görög hanem római szer-tartást követő népekhez tartozik; melléknevéből tehát az jó ki, hogy az idegen készületü kézijjakknak volt Byzanczban tzungra neve. Honnán és kitől eredése ez idegen szónak föl nem világosítható; valamint sok más a' keleti birodalomban használt szavaké sem; annyi azonban bizonyos miszerint a' constantinápoli udvari hivatalok között létezett „*Praefectus tzungratorum*“ és „*Praefectus tzaconum*“ mellyeket némelleyek azonegynek tartanak; az elsőbbi mindazáltal a' nyilazóknak volt fővezére, emez pedig a' vár' órseregeé, mint Codinus' ime szavaiból következik: „*Tzungratorum curam similiter gerit eorum stratopedarcha*“ — „*Stratopedarcha Tzaconum curator est custadiarum in urbibus, qui Tzacones namitantur*“²⁾. Annyiban lehetett a' két névnek egy kútfőből származása, hogy az órseregek is hihetőleg kézijjal voltak ellátva. Tudván tudatik az a' byzanczi írókból, minő közel érintkezésben állt az aldunai vidékeken lakott bese-nyő és kún népség a' keleti birodalommal, kivált a' XI, XII, és XIII-dik századokban, nem vihették-e be már akkor a' jászok' nevéül a' görögök-nél szinte azon eszmét kifejező idegen eredetü „*Tzungro*“ nevet? melly a' moldvai jászoknál később meghonosulván, a' saját nemzeti helyett magyar név melléklettel 's némi csekély változatu „*Csangó*“ formában maradt fön. Ephraemius írja Isacius Angelus és Alexius korában a' XII-dik század' két usolsó tizede alatt történt dolgokról: „*Cum praedarentur Blachi cum Comanis Romanas terras ad occidentem positas*“. — Ismét: „*Pessimagers Moesorum cum socia manu accolarum Danubii Comanorum terras Romanas incursabat vastans, praedamque ageba plrimam ac capti-*

¹⁾ Joannis Constacuzeni Historiarum. Lib. I, cap. 36. ed. cit. pag. 174.

²⁾ Codini Curopalatae, De officialibus Palatii Constantinopolitani. Bonnae, 1839. in 8. cap. IV, V. pag. 27, 42. cf. pag. 216. seq.

cos“¹⁾ Az aldunai, azaz moldvai és beszarabiai kúnok imezen tanútét leszertaz oláhok és bulgárokkal együtt harczolván a' keleti császárság' birtokai-
ban, nemcsak mint ügyes nyilazókra, hanem saját nemzeti felekezetük-
nek egyikétől jászóknak nevezettekre könnyen ragadhatott jász helyett a'
„*csangró*“ név. Épen ezen aldunai magyarokat, besenyőket és kúnokat
nyilazásukról dicsérve említ acheni Albert szent földi utazó Alexius Com-
nenus koráról írván: „*Is Tureopolos Picenarios, et Cumanitas arcu do-*
ctos et sagitta contraxit“²⁾ Kevésbé rontja meg állitmányunkat e' kö-
vetkező körülmény, mit a' csangó név' puhatolásánál mellőzni nem sza-
bad: Brassó mellett Erdélyben, annak délkeleti oldalánál a' tömösi pas-
sushoz vezető uton léteznek több faluk, mik általános néven Hétfalunak
is hivatnak, ezen falvak néhányában, minők Bácsfalú, Csernátfal-
lu, Hosszufalú, Türkös stb. magyarok, részint kath. részint evang.
vallást követők laknak. Szokásuk és viseletük- de még nyelvükre nézve
is különböznek a' közellevő székelyektől. Nyelvükbe már sok oláh szó fér-
között be, de a' mellett szójárásuk sem egyez amazokéval. Ezen magya-
rokat a' brassói és közellevő oláhok csangóknak (csangei) nevezik; ők
maguk is szivesen elfogadják e' nevet 's értenek rá, de jelentését nem
tudják; valamint azt sem, hogy Moldvában hasonlóul laknak olly nevű
magyarok. Eredetüket és a' moldvaiakkal miként összefüggésüket vizsgál-
va, ha azon föltételt megengedjük miszerint a' moldvai csangók a' bese-
nyő- kún népfelekbzettek ivadéka, valamint nem is lehet más: úgy
ezekről is állni kell, hogy épen azon besenyők' maradéki, kik II-dik And-
rás kir. az erdélyi szászok részére 1224-beu költ levelében ekkép említet-
nek: „*Proeter supradicta silvam Blacorum et Bisseorum cum aquis*
usos communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis, et Bissenis, eis-
dem contulimus; ut praefata gaudeant libertate, nulli inde servire tenean-
tur“³⁾ E' sorok kéttelenné teszik besenyőknek és oláhoknak a' királyi
földeken szászokkal együtt már akkoriban laktát: kikre nem mások-
mint a' mondott hétfalusi csangó magyarokban ismerünk. Ennél többet a'
homályos régiségből ki nem puhatolhattam a' csangó névre. Föltűnő e' név-

¹⁾ Ephraemius. Ex recensione Im. Bekkeri. Lipsiae, 1840. in 8. pag. 248, 267.

²⁾ Albertus Aquensis, Historia Expeditionis Hierosolimitanae Lib. VII. In Bongarsii: Gesta Dei per Francos. pag. 253.

³⁾ A' magyarországi besenyőkről. L. alább, III. Bizonyítvány, 33. §.

nél még az is, miszerint a' többi magyar népfelkezet' nevével, minő a' barkó, berenczó (Eszék körül), besenyó, gányó, matyó, tathó, azonegy véghangzatu.

A' csangó név' nyomozása Bákóét húzta maga után. A' bakó szó, élten él nyelvünkben az újabb „hóhér“ szó értelmére szolgálva; ettől származtatni alig van ok; inkább a' rokonvégzetű Moldvában igen gyakori hely- és folyónevekkel tevém egy karba, minők Herló, Mil kó, Vazló, Tarkó, Tazló, Turló, Bachlo 'stb azonban kutatásom eredménye mégis amarra vezetett végtére vissza. A' moldovánoknál e' helynévnek értelme nincs, a' mi már eléggé kezeskedik első alapítójának nem oláh nyelvűségéért; van azonban e' tájékon egy oláh közmondás ekkép hangzó: „czaj geszit bakuu“, mellynek értelme ez: megtalálta a' bakut; jelent pedig annyit, hogy szerencsétlenségét, veszedelmét lelte; pórul járt. — A' szerencsétlenség képe könnyen bakót azaz hóhért állit eszmetársulatul előnkbe; és valóban midőn a' moldován e' szólással él, homályosan vagy tisztában, mindig Bákó város tűnik fül előtte, mintha a' közmondás arról véte-tett volna. Ez kéttelenül a' magyar bakó szóra utal. És miért ne származhatott volna város név ettől, midőn eredeti értelemben a' bakó nem egyéb szúrónál; mondjuk ugyanis, bakni, megbakni, szúrni helyett, a' hóhér-jelentés tehát, csakugyan másod érelmű. Ha van Szabófalva — Forró — talán inkább Fúrófalva — oda illik a' Bakó vagy szúró is, a' Dzsida-falva szinte szúró eszközt fejez ki. Eszembe jut itt Gyarmathinak némi régi szavakból szerkezett ime mondata: „A' bakónak nem tettzvén az ag nő rege, mellyet ez az ör hegyen pitymallatkor regelt; megharagudván, orozva oda sunnyogott, és mintegy gyolkos or, és egy oroza eb, az ag nüt megbakta. Ezt mai újabb nyelven így mondják: A' hóhérnak nem tettzvén a' vén asszony éneke, mellyet az a' strázsa halmon énekelt; megharagudván lopva oda sunnyogott, és mint egy öldöklő tolvaj, és egy titkon mardosó kutya a' vén asszonyt által szurta“¹⁾. De eszembe jut a' kaspiumi tenger mellett fekvő B a k u város is.

A' decemberi tél beállott, ásatási engedelem ha érkezik is, már ez időszakban munkámat nem folytathatom, mig a' tavasz' kellemei be nem állandnak. Lakásomon, mellyet ifj. Mezei fogadójába tettem át, főleg he-

Bákó neve.

¹⁾ Gyarmati Sám. Szótár. Bécsben, 1816. 8. r. V. lap.

Kalugyeriak.

tivásárok alkalmával, számtalan csangók és kántorok kerestek meg, tőlük nyelvünk állapotáról részletes tudósításokat beszédni legjobb alkalmam lévén. De járultak hozzám olyak is, kik nyommasztó sorsuk fölött tevék panaszkodtak, tanácsomat kérendők. Ezeket állapotomnál fogva kevés vigasszal bocsáthattam el. Ekkor világosítanak föl a' kalugyeriak szomorú állapotokról. Szerintök hajdan Bákóval és leebb a' Szeretmentin messziterjedő földek tették határukat, a' dúlásokkal teli nyugtalan időkben üték sátorukat Kalugyerpataka mellé. Birtokuk szabad rezes föld vala mind a' későbbi időkig, midőn a' szomszéd birtokos boer Prunkul nevű rövid uton 's kellő kihalgatás nélkül elpörlé; — 's ámbár jogaikat biztosító régi vajdai oklevelekkel is birnának, örökségiktől megfosztva jobbágyi sorsra jutottak, a' boer' önkényű zsarolásának kitéve. Midőn én illy eljárásnak lehetlenségét vetém ellen, 's azzal viszonzám, hogy birtokukat a' vajdai oklevél' fejedelemség előmutatása mellett ismét visszanyerhetnék: azon ellenvetést tevék, hogy régi oklevelük a' jasszii missio' levéltárában tétetvén le, azt onnan többé vissza nem nyerhetik; midőn pedig e' részben a' vajdához Jassziba mentek, mint lázítók elfogatóván a' sorompónál, kérelmüket annak eleibe nem vihették. Bámulásomra elő is mutaták azon térítvényt, mellynek értelmében oklevelüknek a' püspöki residentiában kell léteznie. Így szól az ígről ígre: „*Documentum praedictum vulgo Chrysobolum recipitur in Archicum Jassensis nostrae Ecclesiae assercandum in usus intentos — In quorum fidem ect. Jassius 26. Junii 1837. Fr. Jo. Carolus Magni. MC. Praef Miss*“.

E' bizonyítványt négy sor oláh irás előzi meg, mellynek tartalma Sándor Konstant vajda Chrysoffját említi meg. Ha I. Sándor vajda értetik alatta, az oklevél 1401—1433 között kelt. Aggasztó helyzetükben családokként hagyják el bús lakaikat, 's más boerok birtokába menekülve keresnek jobb sorsot. Azon kérdésemre valljon hajlondók volnának-e Nagy Magyarországra költözni? örömmel nyilatkoztak. Biztosítám tehát őket, miszerint ügyükben fűlszólandok honunk' földesurainál; nemis késtem a' pesti hírlapokban küldeni egy fűlszólitást melly ekkép hangzik: „*Fűlszólitás Moldvából a' magyarhoni földesuraságokhoz*“

A' moldvai fejedelemségben, Besztercze folyamának Szeretbe ömlésénél helyezett Bákó kerületi várostól egy órányira nyugotfelé létez Kalugyer vagy Kalugyerpataka (oláhlul Kalugyerén) nagy falu, — mellynek egyik terjedelmes részét a' főnebbi nyugtalan időkben Bákóból oda, mint saját

régi birtokuknak határszélire vonult magyarok lakják, számszerint mintegy 300 család, 1300 lélekből álló. Ezen magyarok húzamos idők óta egyszerűségben megelégedetten élve viselik e' kis haza' borongó közös sorsát, minthogy „rezes“ azaz részes (compossessor) örökjoggal szabadon birt földük elég táplálékot nyujta egyszerű élelmükre, addiglan, mignem hét év előtt a' szomszéd falui határos boertól pörrel magtámadlatván, birtokaiktól rövid úton álnokul, és Sándor meg nagy István XV-dik századbéli vajdák' krizoffjai (birtoki oklevelei) ellenére — miknek maiglan fönlétüket kezeimben forgott irományok' nyomán hitelreméltókép állithatom — megfosztattak, jelennen moldvai divatként a' birtokos családra áradó szerencse és áldás nélkül, haszonbérlo' kezelése alatt tengők; magábanértetvén hogy úrbéri szabályzat' nem léteben tulságos zsarolásoktól nyomottan: mirenézve napontai csoportos elköltözés, és más szalidebb bánás-módú boerok' földlein megtelepülés által enyhítgetnek szomorú sorsukon. Minthogy gyökös jogú ós birtokaiknak visszaszerezhetése szegénységük miatt — mert Moldvában pört indítani, folytatni és nyerni csak sok pénzü embernek lehet — reménységük elenyészett, de sanyarú belyzetükben idegen nyelvü olasz papjaiktól is kevés vizasztalást nyerhetnek — elszéledésre szánták el magukat: előttem érzékenyül kijelentvén, miként akárhova, annálinkább pedig Nagy Magyarországba ósrokonaik közé, örömet átköltöznének, csak mindennapi táplálásukra becsületes mód és alkalom nyujtasék: 's Ielki vizasztalókul magyar papot nyerhessenek. Számptalan pusztaságok és üres telkek léteznek Magyarhonban, miket a' helyesen számító birtokos urak tudom — inkább magyar nyelvü lakosokkal akarnak megnepesíteni, mint idegen csócselékkal. Ime itt a' jó alkalom magyart nyerni 's megmenteni az elenyészéstől. — A' nemzet' órangyala örvendene, 's bő áldás harmatoznék azok' késő ivadékaira, kik illy hasznos és szép működéssel a' magyarföldnek munkás kezeket szerznének. — Én becsületszavammal eleve biztossá teszem az illy jótékony tette hajlandó érdemes hazámfiat, hogy e' kis csoport népben istenfélő, jámbor, munkás, kitúró és alázatos józan embereket nyernének — olly embereket, kikről azon közmondás uralkodik a' moldvai boerok közt: „egy magyar jobbágy többet ér tiz moldovánál“. Hát a' faj — hiúság 's nemzeti előszeretet nélkül mondta — azon deli magyar faj, mellynek kitünő billege a' moldvai magyarokon előmlik, ép, hajlékony, sugár természetben, kifejlett szelid de méltósá-

gos arcvonalban egyre mutatkozik, nem lenne e' nyereség a' pusztaságokkal bővelkedő anyahonnak? — Ezek a' szerencsétlen kalugyeriak a' moldován oláhnyelvet széltiben beszélnek ugyan, de ős csangó magyarnyelvüket is ekkoráig hiven megőrizték, mindazon törekedések ellenére, mellyek őket olasz papjaik által az oláhosodás örvénye felé vonva vonják. Hazafiúi bizalommal fölshólitom ezen pusztulás martalékává hagyott népfelekezet' megmentésében részt venni kívánó magyar birtokos uraságokat, méltóztatassanak szándékuk- és a' föltételek minőségéről engem legfőbb martius hó közepéig levél által értesíteni 'stb.' — Más részről javallám nekik, hogy valamelly megbizottjuk szép csendesen utazzék Jassziba, ott az oklevél' kiadatása iránt Sardi püspöknél folyamodást teendő, egy cseppet sem kételkedve, miszerint ezen főpap ki fogja adadni, hacsak a' magyarfaló Magni, a' levél' átvevője, már eleve el nem sikkasztotta. Magni többé nincs Moldvában, de áldástalan emlékét maga után hagyá a' magyar hiveknél. Nevét ismertem mielőtt e' földre léptem volna, azon siralmas panaszokból, mellyek ellene honunkba érkeztek mintegy négy év előtt. Mi történt a' vajdai levéllel? Moldvában tartozkodásom idétt tudtomra nem jött, miután fölshólitásom következtében itteni ügyeim gonosz fordulatot vevén, hováhamarébb oda fejlődtek ki, hogy nekem kikeletkor tanácsolák Moldvát végképen elhagynom.

A' moldvai magyarok' ujabbkori történetének ismeréséül, ámbár utazásom céljához kevesbé tartozik, nem leend fölösleges elmondanom a' közbejött eseményeket, a' keletkezett feszültség okaival együtt.

1) A' kalugyeriak iránti fölshólitásomat ámbár nem hív kivonatban közölte a' brassói „Gazeta de Transilvania“ czimű oláh hírlap; az ebben olvasott dolog némi hozzátoldott szerkesztői jegyzésekkel igen tetszett a' liberalis felekezetnek, de bosszantá a' vajdát, fölbószíté Prunkul család' szövetségeseit.

2) A' bákóiak folyamodának a' püspökhöz az ujonnan épített templom- és parochia mellé magyarul meg németül tudó lelkész' rendeltetéseért. Ez irigy féltékenységet szült az olasz papokban, mérges indulattá fejlődött.

3) A' magyar academia fölshózlamlásom' következtében nevezetes magyar könyvgyűjteményt, imádságos, énekes, naptár' s más egyéb erkölcsnemesítő és hasznos ismereteket terjesztő darabokból állót küldött, a' magyar papok, kántorok és irástudók között kiosztandót; a' mi ismét féltékeny haragra indítá az olaszokat. Mi történt mind a' hárommal? rendre elmondom:

A' jászvásári „Albina Romaneaska“ czimü hirlapban némi névtelen-től gúnyirat jelent meg ellenem Új-Mózsés (Nou Moysi) fölírással, mellyben Új Mózsés. ületlen handabandával engem nevetség tárgyává törekszik tenni, hogy Moldvából a' sanyargatott magyarokat, mint Mózsés az izrael népét Aegyptomból, ki akarom lopni (?). Igen; épen azért jelent meg a' fölészólítás hirlapilag, hogy tudhassa az egész világ alattomos tolvajló szándékomat. Illy okoskadás csak a' havasokon túl teremhet. A' dolog érdemére azonban, hogy való-e: miszerint megfosztattak a' kalugyeriak sok száz éves ósbirtokuktól, miért, mi módon? egy kukkot sem szól.

Moldvából kijöttömkor Brassóban april 8-dikán a' „Gazeta“ szerkesztőének Baricz György urnak nyilatkozatot adtam a' gúnyiratra, olly kére-
 réssel, hogy sziveskednék oláhnyelvre áttéve, lapjaiba fölvenni. — Meg-
 ígérte becsületszavára tellyesítését, azonban később, junius 21-dikén kelt
 50-dik számu lapjában jelenté, mikép feleletem' közlése nincs hatalmá-
 ban; értesítvén egyébiránt magán levélben effélének a' moldvai vajda' esz-
 közlésére eltűtatásáról. Más oldalról értesültem arról is, hogy az idétlenül
 született gúnyirat magának Mihály vajdának átvizsgálatán mene kereszt-
 tül. Nyilatkozatom a' magyar hirlapokban jelent meg, 's ekkép szól: „Az
 új Mózsés nyilatkozata Moldva' földesuraihoz“: „Tetszett egy névtelen-
 nek a' jászvásári „Albina Romaneaska“ nevü újság' f. évi 18-dik számá-
 ban alulirottat „Új Mózsés“ czim alatti gúnyczikkével megtisztelni. Szilárd
 jellemü ember a' gúnyiratokat inkább megveti, mintsem feleletre vagy
 viszonzásra méltónak tartaná, különben is a' komolyabb dolgoknál az il-
 lyesek ideje lejárván, egyedül beteg izlésü egyénekben idéz elő gyönyört
 és hahotás mulatságot. Szellemi világban a' művelt ember okok ellené-
 ben okokat vár, nyilvánosság körében pedig csak czélszerű fölvilágosi-
 tások győznek 's nyugtatnak meg. Alulirott a' gúnyok terén magának he-
 lyet kevesbé találva, felelet adásra csepp tintát is vesztegetni fölösleges-
 nek tartja; de miután a' névtelen gúnyíró némi fonák eszmékkal, indula-
 tokat fölzúditni szándéklókkal ékesité soraikat, egy két pont fölvilágosítására
 szabadságot veszen magának alulirott olly reménytől élesztetve, hogy szán-
 déka tisztaságáról meg fognak győződni Moldva' földesurai. Legelőbb is nem
 helyeselhető a' névtelennek azon tettetése, mintha a' fölészólítás értelmét ma-
 guktól a' magyar hirlapokból merítette volna; mert ő azt nem az eredeti szö-
 veg' motivált soraiból, hanem csak a' brassói „Gazeta“ kivonatából tanulá,

és így, a' kérdést egész terjedelmében fölfogni képes nem lehet; mire nézve ezennel magához a' kútfőhöz utasittatik. Azon rögzött eszmén nyargal leginkább a' gúnyiró, mintha az új Mózsés a' kalugyeri magyarokat Moldvából kivezetni vagyis inkább kilopni épen úgy akarná, mint a' törvényadó Mózsés izrael népét Aegyptusból kivitte; mi által political status-tudománybani csekély jártasságát árulja el. Europai organisált statusokban alattomos vagy erőszakos kiköltözést gondolni is képtelenség, 's az illető hatalmak' beegyezése 's kölcsönös szerződés nélkül az meg nem történhetik, a' millyen azonban az érdeklett kormány' sérelmére nem lehet, valamint ezt időnkbeli számos kiköltözési példa mutatja. És ezen statusjogot az új Mózsés nemcsak tisztelve érdeklí kigúnyolt fölszólításában, hanem világos kijelentéssel mentve is tartotta. Ámde az eredeti magyar szöveget kellett volna megtekintenie a' gúnyirónak! Hasonlitgatásában továbbá, a' magyarhoni oláhság' polgári állapotárolí ismeretlenségét bizonyítja, nem tudván, hogy Magyarorszáiban a' keleti ritusu minden nemzetbeli népfelekezetek a' többi vallásbeliekkel egyenlő polgári jogokkal birnak; nem tudván vagy talán tudni nem akarván, hogy az oláh nemzet' kebeléből magnások, számtalan nemesek, főhivatalbeliek, országgyűlési követek, megyei kormányzók 's majd minden kormány-ágnál számos tisztviselők léteznek. Nem tudja, vagy talán tudni nem akarja, hogy az oláh püspökök a' magyarországi gyűlésen a' többi magyar főpapokkal együtt ülnek, a' közhaza' ügyeit tanácsi befolyásaikkal 's szavazataikkal vezetők. Tiszteli alulírott bármelley tartománynak akármi formájú constitutionalis és organicus rendezetét; méltányolja minden népnél a' nemzetiség sz. eszméjét, sőt ohajtja annak tökéletes kifejlődését, azért nem is követel Moldvában a' 60 ezer kath. magyaroknak sem nyelvi sem vallási előbbkelőségét, mert tudja jól, hogy valamint Magyarorszáiban minden más nemzetbeliekének az uralkodó magyar nemzetiség' alá kell rendelve lennie, úgy Moldvában is a' magyarnak, nyelv és vallási tekintetben a' moldovánétól függése mulhatlanul szükséges; de, hogy egy népfelekezet, millyen Moldvában a' magyar, templomi és családi körében olly inséges szorongatások között tengjen, millyentől még a' zsidóság is ment és szabad, t. i. hogy saját nyelvén beszélni, istenét azon imádni, testi és pénzbeli büntetés alatt tilos legyen! azt épen nem látja rendin valónak, mintán az idegen elemek' erőszakos kiirtatása olly political bűn gyanánt rovatot meg a' civilisált Európában, melly a'

statusoknak előbb utóbb keserű gyümölcsöket szokott érlelni. Távol sem a' moldvai kormánytól erednek ezen bajok, mert az a' kath. ügyekbe nem avatkozása által loyaltásnál egyebet nem bizonyít, hanem egyedül az idegen ajkú olasz missionariusokra hárul a' vád. Ezen sérelem éjig emelkedését az illető földesuraságok igenis jól tudják, de habár nemes szívéleg orvoslást nyújtani ohajtanának is, az, hatáskörükön kívül esik, nem birván jelen időben Jus patronatussal a' kath. egyházak fölött. Végül csak azt kívánja még említeni az új Mózsés, hogy a' moldvai kath. magyarok, ide nem értvén az ujabbkori beköltözötteket, a' hajdani századokban is hív alattvalói, a' zivataros időkben küzsorsosi valának a' fejdelemségnek, mint a' régi vajdák számos tisztelendő oklevelei bizonyítják, terjedelmes földet örökös joggal birván. A' közterheket bő mértékben viselő, de képviselőikben szűkölködő ezen magyarok' mostani állapotának javítása tekintetében, ha a' nyilvánosság' utján szózat emelkedik egy vagy más oldalról, nemcsak méltó figyelmet érdemel, hanem az igazságos kérés betöltését is igényel, a' nem igazságos szinte nyilvánosság' utján férfias méltósággal megczáfolandó; hogy így a' tetemes néptömeg capacitatio által megnyugtassék, nem pedig kigúnyolással mellőztessék. „Hanc veniam petimus damusque vicissim.“ Kelt Brassóban april. 8-dikán 1845.

A' második- vagyis bákói folyamodásnak boszankodásnál egyéb sikere nem lón; magyartalan pap rendeltetett oda lelkészül.

A' harmadikra nézve azt jegyezhetem föl, hogy még Moldvában létemkor értesültem az ojtosi passushoz több láda könyveknek érkezéről, mik csakugyan megjöttek a' moldvai vámhiva' alhoz, — de ott már az olaszok' eszközzésére kibocsátott letiltás várta. Bevitettek végre Jassziba — belülök mindazáltal a' magyarok nem részesítettek ⁴⁾.

⁴⁾ Hogy tudhassa a' késő maradék, mik voltak az Academia' küldeményei, 's minő ártatlan elme-művek itéltettek Jassziban az eretnokség halálára (comburantur), elsorolom az eleve nyert ⁴⁾tesítés nyomán:

Mezei naptár 1845.	200. péld.
„ „ 1844.	100. „
„ „ 1843.	100. „
Szerencseutja	100. „
Erény képső	100. „
Dalfüzér	50. „
Kalauz, Imáds. könyv	24. „
Imádságos könyvek disz kötésűek	10. „
Különféle	66. „

750. „

Midőn mult évben Galacznál örömteli kebellet Moldva földére léptem, véletlenül olly egyénnel jövék érintkezésbe, ki e' tartomány' több városaiban kereskedési ügyek végett számos évekig tartózkodván, nemcsak a' magyarok' állapotáról, de az olasz papok' szelleméről sok tapasztalással volt ellátva. Miután megérté Moldvában a' magyar népre különös gondom' kiterjesztését, azok' helységeibe leendő menetelem: figyelmeztetett az iránt, hogy az olasz papokkal összeütközésbe ne jőjsek, 's ha csak lehet kerüljem őket, mert kedvetlenül nézik, ha valamelly idegen, főleg magyarországi az ő nyájukkal bárminő viszonyba teszi magát; és óvakodnak minden módon, hogy az utazók észre ne vegyék, mikép a' tizparancsolat 5-dik pontja' (ne öl) mellőztével az egyházi adó' (Szimbria bezericseska) megfizetését tanítják; szóval, kedvetlenül veszik ha valaki papi eljárásukban körül néz. Fölötte restellik ők, hogy a' magyar papok prédikátziókat tartanak hiveikhez, ők pedig sem oláhul sem magyarul papolni nem képesek. Én ezen előadást félig tréfának, félig valami érdeksértésből eredő kissebbitésnek véve, azon nyilatkozattal álltam elő, miként a' papi dolgokhoz semmi közöm, egyedül historiát, merőben régiséget kutatok. — És ime, valamint igaznak találtam a' tizparaucsolat' tanító új szerkezetét, úgy tellyes mértékben valósula irántami gyanakodásuk, féltékeny ólalkodásuk. Sok apróságokkal kellene bibelődnöm ha a' körülöttem sompolygó kémekkel furcsa találkozásimat előadni akarnám. Megsokallva a' természetelleniségeket, mint emberbarát és magyar, rosszálló nyilatkozat nélkül nem nézhettem a' rokonfaj' irtására irányzott lélekgyilkoló eszközöket. Egyszerre csak azt vevém észre, miszerint a' kántorok és csangók közül senki nem keresett meg. Mi történt? csaknem sokára jöve tudomásomra. Accardo Antal kalugyeri lelkész kihirdette kerületében, hogy a' ki hozzám közelíteni merészlend ennekutánna, egyházi átok alá esendik. Titkon jött bozzám egy két jóemberem a' dolgok' gonosz állásáról értesítendő; a' moldovánok pedig figyelmeztettek, hogy vigyázó legyek minden léptemnél, sehová kirándulásokat ne tegyek, mert könnyen szerencsétlenség érhetne. Átláttam minő veszedelmes térre szorított archaeologiai munkálkodásom. Olly tartományhan, hol magyarul beszélni annyit teszen, mint felsőbbi parancs ellen szegülni, lázítani, revolutiot előidézni: magyar történetnyomozónak nincs egy talpalatnyi föld, min bizton magállhasson; nincs hatalom, mellynek szárnya alatt a' mardosó fondorság' sérel-

mein fölül emelkedhessék. Csak egy nevet költsön a' gonoszság, melly ebből áll „lázító“ — ezer tudatlan, szinte annyi rossz hajlamu képes utánna rivalgani; a' „feszítsd föl“! ki lesz ekkor mondva; hol leend majd határa az értetlenek bószülségének? Szemem előtt lebegett az 1743-ban ámbár fejedelmi pártfogás mellett Moldvában működő három derék magyar jezsuitának u. m. Patay András, Péterfy Károly és Szegedy Györgynek olasz papi ármány eszközlötte sorsa. — Ezt nekem ki kellett kerülnöm, Moldvát elhagynom. Igazolásomra most 5 év után midón uti jegyzésim a' világ eleibe bocsátom, csak pár szót iktatok ide. Ámbár a' gondviselés annyi vagyonnal megáldott, hogy némi polgári befolyásban is részesülhettem volna a' nagy tömeg közt, kivált az újjabb kísértetes években, soha, de soha ollyasba nem avatkoztam, mi a' politicának legkisebb szagát viseli. Régi törekvésimhez hív, a' történet- és régiség buvárkodásától egy lépést sem tértem el. Életem egy nyílt könyv, mellyben mindenki ezt olvashatja: „Tanul és buvárkodik, egyébbel nem foglalkozik“. És mégis az olasz páterek, revolans főnöknek, isten tudja minek, minek nem neveztek! Elhagyám tehát a' boldogtalan Moldvát, hol számomra annyi veszedelem kovácsoltatott.

Martius 28-ikán 5 órakor indultam ki Bákóból nyugot felé Kalu-gyernak tartva, azontúl Turlui patakon és Eszkorczen majd Enyedet rezes falun mentem át, Bosotényban Antal Albert nevű kántornál megszállván. Ezen faluban mintegy 200 magyar tartózkodik, 's Pusztinának félegyháza; létez a' kántor udvarán fából épült kis kápolna is. Innen délután Serbest falunál a' Tazló folyó mellé értem, majd a' Nádas a folyóhoz, onnan a' Tazló völgyében haladva 4 órakor Pusztinában voltam, utközben hegy-völgy patak és erdő terülvén el köröttem. A' pusztinai lelkész Funták Kozma hazánkfia, kivel már eleve Bákóban szorosb ismeretséget kötöttem, kitárt karokkal várt, utamat terv szerint hozzá intézendő 's az ő beküldött lovain menendő. Nála töltöttem egy egész napot. E' falunak csupa magyar lakosi, számszerint 500-an mind erdélyi származásuak, a' helységet, melly az agapiai monostor' birtoka ők alapíták a' főnebbi években, sűrű erdőségtől környezett pusztá vad helyen, honnan neve is származik. Fatemploma sz. István magyar kir. tiszteletére épült, 's az oltárképen első királyunk látható magyar öltözetben az olaszok' nem kis kedvctlenségére. Létez e' templomban szószék is a' magyar lelkész használatára, de nem az olaszokéra, kiktől a' hivek szent íge magyarázatot soha

Pusztina.

nem hallanak szerte egész Moldvában. Funták tudatá velem rövid időn Foksányba, újabb rendeltetése helyére átköltözését. Föltűnő vala e' magyar szívü lelkésznel egy 6, 7 évesnyi magyar gyermekecske, Kalauz nevü, ügyessége, virganczsága és betüismeretekben jártassága miatt, kinek re-gényes esete következő. Szülői a' pusztinai parochiához tartozó valamely-lyik faluban élvén, midőn azokat csecsemő korában elveszté, a' falu' ura némi moldvai boer, az árvát udvarába véteté, tartván mint a' többi czi-gány rabszolgát. A' bátor szívü lelkész Funták, miután kérésére a' kath. gyermek ki nem adatott, igazán lovagi módon többedmagával fölfegyver-kezte lóra ül, és a' gyermeket a' boerlaktól szerencsésen megszabadítja, 's most már neveli is. Az illy eljárás itt csak dicséretet érdemel, mert pa-nasz, törvénykezés 's isten tudja minő uton módon, bizonyára soha ma-gyar kézre vissza nem keriti. A' kedves kis gyermek' tanítás végett a' többi csangó gyermekekkel honunkba leendő küldetését kértem ki.

M a r t i u s 30-d i k á n innen elindulván a' Tazló folyón által Szalancz falu és patakhoz, majd a' Sóstazlóhoz, onnan M o j n e s t városába, ismét K ó - m á n falvánál, hol a' magos kúnhalmok szemlélete foglalt el a' Tatros folyó mellett, délre D o r m a n e s t r e érvén, az Uz vagy itteni kimondás szerint Zúz patak' déli részén a' kántornál szállottam meg, kinek szinte udvarában létez a' félegyház. 150 magyar hivek tartoznak hozzá. Egypár órai mula-tásomat főleg a' fölötté délnek fekvő hegy vizsgálatára, és ott található tö-mérdek régi cserépedény töredékek megszemlélésére fordítám, magam-mal hozván azokból többeket. Ezen óságok kéttelenül a' pogánykor' ma-radványai, midőn a' kún, besenyő meg magyar elődök halottaik fölött to-rozván, a' használt edényeket halottaik sirjába hányták. Ép a' kath. tem-ploznak átellenében éjszakfelé a' magos hegyháton kevélyen néz le egy óriási nagyságú kúnhalom, U l i s k a néven nevezett, melly bizonyára vagy Ü l é s k ő, vagy É l e s k ő elrontott kiejtése. Az itteni eloláhosodott régi magyar családokról bővebb jegyzések találatnak alább a' bizonyít-ványban Dormánfalvánál. Innen O k n a alatt elhajtva T a t r o s b a több régi nevezetességeiről ismeretes magyar helységbe értem Filustek Mihály lelkész és vicariushoz becsületes hazánkfiához, kinek jó véralkat és azon szerencsés helyzet jutott, hogy az olaszok jó távul esvén, híveire nem hat-nak ármányaikkal, saját ügyén kívül máséval nem bibelődik. Hirből egy-mást már jól ismertük, de személyes öszvejövetelre még alkalom nem nyilt ezentül; örvendénk egymás látásán.

Tatros.

Mielőtt tovább jutnék, azon vidéket kell röviden rajzolnom, melyet mai nap meghaladtam. Moldvának Szereten inneni része jóval magosb- és sűrűn keletkező hegyektől borított, mint a' Pruth és Szeret-közi. E' tájnak felső részén már Bajánál emelkednek a' havasok' benyúló ágai, melyek Erdély határinál magos tetők- és bérczekben vonulnak el. Az alsó szinte bővelkedő ormok- és bérczekben, de itt sem hiányzanak valamint amott a' számos patakok és folyók, miknek termékeny és tág völgyei teszik Moldvát gazdaggá. A' hegyeket itt fásb erdők fűdik mint a' Szereten túl. Megbecsülhetlen kincset rejt gyomrában azon magos csúcs, mely Okna vagy Akna kis várost környezi. Ebben a' fejdelemség' baromtenyésztésére áldásthozó kifogyhatlan híres só aknája létezik. A' város' népessége nem több 3000-nél, ennek mintegy 50 főből álló kath. része, a' tatrosi egyházhoz tartozik. A' só' munkálatát az aknában nagy részint az elítélt rabok végzik, a' lakosság bizonyos díjért hajtja végre. Olly nagy könnyüséggel és bőségben állítatik elő itt a' só mennyiség, hogy némely városokban jelesen Bákóban utczán lát az ember lerakva kósó halmokat. Fontja nem jó többé a' népnek 2 krnál váltóban. A' természet' mindazon adományival, melyek a' hegyes országnak sajátjai, meg van áldva e' kis tartomány; csak értelmes és munkás kezek hiányoznak. Főleg az érczneműk, kő- és márványfajok kínálkoznak miveltetésre egy jövő boldogabb és polgárisodottabb nemzedéknek. A' természet' ezen kincseinek előállítására sűrű erdők és vízbő patakok nem hiányzanak sehol. Az egyes helyekről gyűjtött ósá- és magyar történeti adatokat alábbi sorozatban lelendi föl az olvasó: most csak Tatrosról teendek néhány szót.

Tatros terület helyen fekszik, magyar lakosi most körülbelül 400-ra mennek. Egyháza újabbkori építmény szinte azon helyen, hol a' réginek alapromjai némi részben ma is láthatók.

Martius' 31-dikén, miután a' régi romokat fölkerestem és legkisebb emlékkő találhatása nélkül megvizsgáltam, Filusteknek szives barátságát megköszönve, Gorczafalvának hajtattam, a' tatrosi szőlőhegyeken föl, Újfalva 250 magyar lakost számító, de már a' gorczafalvai egyházhoz tartozó telepítményen keresztül, kocsisom gorczafalvi lévén, az Ojtos vízen által hajtott, 's ugyancsak Gorczafalván állt meg délre saját házá- Gorczafalva. nál, hogy ott ez nap' időzvéen, következő napon jókor az ojtosi passushoz juthassak. A' nap' hátralevő részét, ámbár havazó kemény idő állta be, a'

tájék' körülszemlélésében és némelly magyar családok' meglátogatásában töltöttem. Az itteni magyarok körülbelül 1000-en vannak, eredetükre nézve erdélyiek, jelesen székelyek, nyelvünket nem csak beszélik, hanem nagyobb részük, a' nőnem pedig általában nem tud oláhul; 's mégis Maszlárszky nevü magyar lelkész halálával néhány hónap óta ide rendeltetett Vissani olasz pap olly vakmerő embertelenségre fakadt már, hogy a' magyar jegyeseket ha az oláh katekismust nem tudják, össze nem esketteti. Nem tartám méltónak megkeresni a' szívtelen pátert, ki a' magyar ifjuságnak annyi lelki kint szerez.

April' 1-ső napján zivataros időre virradtam. A' hegyek mindenfelé fejez köntösben tüntek elő; a' völgyekben mély hófuvatagok gátolták a' szabad járás-kelest. Pár óra mulva hirtelen olvadásra inditá az enyhülni kezdő lég a' tél' utolsó zamankóját. Nyálkás és vizes uton lassan lépdelve haladhattam Sósmezőre a' moldvai végvámhoz, az Ojtos vizen többszöri átkelésimmal. Az ut itt alkalmas időben is csak ezen vidéken készített kocsikon áthatható, mivel az Ojtos' szoros völgyében néhol roppant nagyságú kódarabok állanak ellent, min a' kocsikeréknek a' kikerülhetlenség miatt át kell buknia. Jobbára lóháton hozatnak be a' moldvai vonal szélin magos hegyoldalban fekvő H e r s a falu' lakosai által, kik között mintegy 40 magyar is taláztatik, a' molvai harminczadhoz a' ládába és zsákokba rakott árúczikkek. Az ut' járhatóvá tételére, mint értesültem, már mind a' két ország részéről megtétettek az intézkedések. Ha az utas Moldvából az ojtosi passushoz Erdélybe jó, az Ojtospatak' szűk völgyében mind két oldalról a' magos havasok' meredek falai közt, észre kell vennie: miszerint ez a' természettől alkotott olly erős ajtó, minél erősebbet emberek' milliárdjai nem vonhatnak két ország között, minélfogva neve is a' legrégebb korban őseink által adathatott neki a j t ó s vagy régi szállással o j t ó s jelentést viselendőül. Nem tévedett azért Istvánfy, midön 1505. évről a' székelyeket illetve „Ajtós hegynek“ (Mons Aitos) nevezi (Lib. IV). — 2 óra tájban juthattam a' vonalon Sósmező térére, onnan magába a' faluba, mellynek lakosi merő oláhok, fuvarozásból élő vagyonos gazdák, csinos lakokkal. Népe kitünő, és a' moldvai lakosoktól már egészen különbözőleg hosszú fürtű fejez gubában, terjedt szélü kalapban jár. Komor tekintetet viselt minden tető, minden lomb és bokor, a' tél' rideg maradványit viselve bozótin; ujbán havazni és fagyni

Ojtos.

kezdet: de keblemben a' gyönyörű tavasz' melegítő napsugára ömlött el, érzelmimet a' legédeseb öröme olvasztó, midőn a' vonalhatáron átléptem. Az ugynevezett Rákóczivárnál, az erős kapun átkelve nem előbb mint 4 óra tájban jutottam a' veszteglő- és harminczad intézethez, a' hivatalnál honfi társaimat üdvözlendő. Egy alkalmas vendéglőben foglalván szállást más napon délután 2 órakor indultam el innen Bereczkbe, aprilis 3-dikán Kezdivásárhelyre a' székelység' egyik nevezetesb fészkebe, hol a' kantai részen a' minorita atyák házában Kőrösy Ferencz jeles főnök-nél szives fogadást, és azon rég ohajtott tudomást nyertem, miszerint a' székely áldozó kehely maiglan itt Sándor családtagi biztos kezekben fűnva gyon. Brassón, Szebenén, Gyula-Fejérváron, Kolosváron át, innen Debreczenen, Tokajon, Miskolczon és Gyöngyösön keresztül, aprilis 23-dikán Pestre, honnan épen az nap egy éve történt kiindulásom, szerencsésen megérkeztem.

Végül, miután a' magyar és vele rokon besenyő, kún és jász nép' Etelközben rejlő emlékeit lehetőségig kinyomozám; miután határait kijelölve, abban maiglan a' **MAGYAR-KELŐ, KÓVÁR, GYULA** 'stb. történeti emlék' fűnvoltát helyenkint előadám: az etelközi történetekre méltányos némi rövid pillanatot vetnünk, hogy az által az események' összefüggő láncolatát is birhassa az olvasó.

Ezen hazájában szomszéda lón Byzancznak a' magyar, nem csuda azért, hogy Bölcs Leo görög császár, uralkodásának mindjárt 3-dik évében, vagy is 888-ban, miután a' bulgároktól méltatlanságot szenvedtek a' görögök, Simon bulgár fejedelmet megboszulandó őket hívá segítségül; velük ugyan is frigyet köt, és a' Dunára hajósereget küld, mellyen a' magyarok átkelvéen, a' bulgárokat Liuntina vezérlete alatt három izben megverik; melly alkalommal Simon Mundragavárba vonulással menthette meg magát. A' bulgárok békére léptek nem sokára a' byzanciakkal; mindazáltal, hogy a' magyarokat lealáztatásukért megtorolhassák, a' besenyőkkel kötöttek szövetséget. A' magyarok időközben (892) Arnulf németországi fejdelem által hivattak meg Etelközből Szvatopluk morvai fejdelem megtörésére. A' nemzet' harczoló része épen ezen hadi működéssel volt elfoglalva, midőn a' bulgárok besenyőkkel egyesülten a' honmaradt békés népre ütnek, őket tűzzel vassal pusztítják 's irtják, elannyira, hogy a' morvai hadvitelből hazatérő magyarok Etelközt földúlva, kirabolva, véreiket legyilkolva találják. Mi volt természetesb, mint hogy a' pusztulásra jutott országot

Visszapil-
lantás.

azonnal oda hagyván, 894-ben Moráviába, vagyis Pannoniába térjenek vissza, és a' Szvatopluktól elfoglalt tartományban alapítsanak új hazát.

Némellyek ezen Etelközben véghezmentnek vélik azon eseményeket is, mellyek Constantinus szerint a' khazar khagan (csákán) és Lebediás vezér között a' fejedelmválasztás nevezetesen Árpád' fővezérré emeltetése körül fölmerülének; de én a' tudós császár iratának minden oldalról megfontolása után ezen esetet lebediai laktokra vonatkozóan találom, 's a' szerint intézendem ottani nyomozásomat is. Birunk azonban egy becses adattal, melly épen etelközi lakásukra mutat, és ezt befejezésül ide kapcsolni igenis helyén látom.

Abulfeda XIII-dik századi híres arabiró történet- és földrajzi munkáiban igen régi, jelesen IX-dik századi kútfók után, ekkép festi a' magyarokat 's akkori hazájukat a' magyar tartomány fővárosának (Kaidet bilad il Madzgarie) megjelölése alatt: „A' magyarok török nemzet; földüket a' besenyők és székelyek tartománya közöttinek mondják a' bulgárok' vidékén. Tüzet imádnak, sátorok alatt és kunyhókban laknak, a' patakoktól nedves és füves helyekre vonulnak. Országuk' szélessége száz parazangnyira terjed, és a' római (görög) tartománnyal határos a' kietlen felé végső levén“ ¹⁾. Az eredetiben előforduló tulajdon nevek, u. m. Madzgar, Bedzsna k, Szekkek, Rum: magyar, besenyő, székely és római azaz keleti római vagy görög nevezetekkel azonosságát, már máshelyütt, a' Tudománytárban megvitattam: itt a' tartomány' terjedelméről van rövid mondani valóm. A' parazanga (farzang) perzsa eredetű szónak különféle értelmezést és távulsági értéket tulajdonitnak a' tudósok; én azokkal tartok, kik több meggyőző okoknál fogva $\frac{1}{4}$ német mélföldnyinek tanítják; és ezen láb szerint a' 100 parazanga 75 mföld szélességet, azaz éjszak-dél közti terjedelmet adna ki. Ha már e' szerint a' Dunától fölfelé a' kievi kormánymegyével határos Podolia' felső részéig, mellybe a' Rushava vagy véleményem szerint Constantinus' Baruch-ja is bele esik, körülbelül ezen terjedelmet nyerjük; így a' felső Neszter' vidéke, vagyis Podolia meg Bukovina, alkotó része vala Etelköznek.

Magyarok'
jellemé.

Senki nem ismerhette jobban Árpád magyarait etelközi laktukban Leo Sapiens görög császárnál; ugyanazért, mindazon becsmérő tudósitá-

¹⁾ Abulfeda' tanutétele a' magyarokról. Tudománytár. Budán, 1842. 8r. II. köt. 81 's köv. lapok. Jahrbücher der Literatur. Wien, 1842. XXVIII. Bd. S. 80.

sok, mellyek mostani hazánkban fültünésükkel a' monostori krónikákban róluk elmondanak, merő rágalmaknak tarthatók. Nagyszerű vonásokban állítja Leo császár előnkbe a' magyarok' jellemét 's hadi tudományát; olly nagyszerűben, minőt nomád népről akkori századokban fültenni alig lehet. Így jellemzi őket többiközött szabadságszeretetük, hadi erényük és bő népeességük tárgyában: „*Haec igitur gens, virorum copia florens ingenua est et LIBERA. Nulla ei magnificentiae, rerumque affluentiae est cura, sed id unice studet, ut animi fortitudine hostibus suis praestet*“¹⁾).

Már főnebb az etelközi viszonyokról elmondottakból eléggé kiviláglik, miszerint Árpád' korából tünedeznek föl tiszta magyar értelmű hely- és személynevek, nemugyan annyira a' most fönlevők között, mint a' Constantinus császár által megnevezettek sorában. Az illy neveket mélyebben vizsgálándók, könnyen ráismerünk Árpád' gyermekei és unokainak neveinél, hogy azok, bár minő hibás és elgörögösített irással adatnának is elő, értelmes magyar nevek legyenek. Tudni kell azonban a' keleti népeknek a' hajdan korban ugy, mint most is széltiben divatozó szokását, minélfogva a' személyek leginkább lelki és testi tulajdonaik sajátságai- és jellemük szerint nyerék és viselék neveiket. Ha ezen általános elv' nyomán indulva vizsgáljuk azon neveket, miket Constantinus Árpád magzataira ruház, tiszta fényben áll előttiünk a' különben megfejthetlen nevek' nagyobb része.

Igy következnek Árpád négy fiainak nevei: Tarkatzus, Jelech, Jutotzas, Zaltas. Ha a' görög as, es, us végtagokat, mellyeket az idegen személynevekhez tűztek elmellőzzük, Tarkatz, Jelech, Jutotz, Zalt lesz belőlök. **TORKOS, JELES, IUTOS** azaz **ÜTÓS** és **SOLT** mindannyi jelentő tiszta magyar nevek. Ez utóbbi ugyan értelmében már nem él, de fön vagyon több helyeinkben 's aligha nem szólót, szóst, beszédest jelent. Torkos fia volt: Tebeles; Jelesé: Ezelech; Ütósé: Phalis; Solté: Taks; miket **TÉVELY, ASZÁLYOS** vagy **ESZELÓS, VÁLLAS** és **TOKOS**-nak mondhatni; a' Termatz: **TERNYES** azaz Tenyeres, valamint a' Bultz: **BÖLCS** szót ad ki. Szinte illyen testi 's lelki sajátságokról neveztetett **Almutzes: ÁLMOS, Arpades: ÁRPÁD** azaz árpa zömökségűnek. Árpád' egyik unokája Tase, hihetőleg **TÓS** vala. A' Jeles, Árpád fia nem lehetett egyéb annál, kit más helyütt Constantinus **Liuntina** név-

¹⁾ Leonis Sapientis Tacticorum. Cap. XVIII. In Kollarii Historiae Jurisque publici Regni Hungariae Amoenitatibus. Vindob. 1783. in 8. Vol. I. pag. 25.

vel illet, szépen megfelelően az egyedül Leventére magyarázható név a' Jelles' fogalmi tartalmának; vagy ha nem ez volt 's ÖLES szó lappangna benne: akkor az Iu tot z nevet szükségkép VITÉZ-re azaz Leventére kell értelmeznünk. — A' Gylas és Karchan nem más mint GYŰLÉS meg KÁR-KÁN (kárbíró), akar mikép okoskodjanak bár a' mongolismussal bibelődök.

Eredmények. Etelközi kutatásimból vont eredményeket kell immár röviden elmondanom. Kétfélék azok:

I. A' moldován nyelvben fűnlevő magyar szavak sokasága; mikből meggyőződhetik mindenki, hogy e' maradványok nem honunkból oda szivárgott kisebb csoportok-szállongó gyarmatoktól vitettek be, és terjesztettek el a' terjedelmes földön, hanem hajdan időktől ott lakott magyar ajku tömördek népfelkezet t. i. a' most is még egy részben fűnlevő de már jobbadán a' románok közé olvadt besenyő, jász, kún, magyar és székely ágazatoktól veszik származásukat. Ebből világosan foly, miként a' magyarok Árpád alatti kiköltözte után Patzinakiának, majd Cumanianak nevezett Etelközben, a' néptömeg magyar nyelvű vala; 's bizonyára olyanoknak kell ismernünk a' besenyőkkel egynyelvű kúnokat.

II. Moldva helységeinek nevei nagy részben magyar értelműk és jelentésűk: a' mi ismét azt bizonyítja, hogy nem hazánkából költözött telepektől hárul ezen helyek' nevezete, hanem őslakosai nevezék el azon korban, midőn besenyők és kúnok mint uralkodó nép hatalma alá tartozott e' tartomány. Nem lehet tagadni miszerint magyar és székely gyarmatok is települtek ott meg, de ezeket majdnem egyenkint ki lehet mutatni. Számítalanok azonban a' magukat magyar eredetűeknek valló, de nyelvben és vallásban oláhosodott helységek, még számosabbak az olyanok miknek nevét a' moldo-román nyelvből nem, és csak a' magyarból fejthetni meg. A' moldvai helynevekről (ide nem értve a' magyarokra semmi részben nem vonatkozókat) egy lajstromot készítettem, belesorolva mind azon helységeket, mikben, bár minő hangzatuak, most is léteznek magyarok, vagy olyanok által biratásuk hiteles adatokból kimutatható. Fűltaláltatnak továbbá betűrendben azok is, mellyek' magyarokhoz tartozásáról nincs tanutétel, jelentésük azonban nyelvünkben találtatik fűl. Minden helynél híven fűlhordatnak a' régiségre vonatkozó bár hol gyűjtöttem adatok. Talál az olvasó némi ismétlésekre, olyakra, mik talán utinaplómban eleve

megemlítették, vagy bővebben kifejtettek: eljárásom mind a' mellett, úgy vélem, fülöslegest alig állítandó elő. A' további nyomozások tekintetéből nem lehet nem javaslanom az olvasónak azon modort: miszerint némely helyek iránt utam' napi jegyzékével vesse egybe e' lajstromot; naplóm olvasásánál pedig nyomban tekintse át a' hely' ismertetését is. Úgy tekintendő ennél fogva a' két rendbeli függelék, mint nyomozódásimból vont és történeti állításunknak támogatására szolgáló bizonyítvány. A' nyelvi nyomozást I, a' helyekéit II-dik számú bizonyítvány' iménti soraiban talállandja az olvasó.

Függesztettem ezeken kül még más két bizonyítványt uti naplómhoz; mellynek egyike a' magyarhoni besenyőkről szól terjedelmesb értekezésben. Kitűnik ebből, miszerint az árpádi magyarok Etelközét elfoglalta besenyő-kún népségből hazánkba időnkint és több ízben nagy sokaságu csapatok költöztek be, 's azok többi magyar véreinkkel együtt századoktól fogva maiglanig, már most névi megkülönböztetés nélkül élten élnek, kik' mienkétől különböző valamely idegen nyelvének legkissebb nyomát 's maradványát sem mutathatja föl bár melly szorgalmas kutató: a' mi már magában ellenmondhatlan bizonyosságra emeli a' kúnokkal azon egy nyelvű hatalmas besenyő népségnek magyarokkai vérrokonságát, 's egy törzsükről szakadását. Ezen fülvilágosítás a' III-dik számú bizonyítványban foglaltatik. Végre:

A' IV-dik bizonyítvány a' kún nyelvre vonatkozik, kimerítőleg előterjesztvén az úgy nevezett kún-szentmiklósi kúnmiatyánknak török-tatár nyelven készültét, és a' kúnokkal hazánkban együtt lakott tatároktól elmaradását.

Mind ezen okmányok összeállításából azon biztos eredmény foly, hogy a' besenyő-kún népség, habár dialectusi különbséggel, de mégis azon egy nyelvet beszélt a' magyarral, 's ennél fogva a' régi, Cumaniaiban, vagyis Moldva- és Beszarábiában fönmaradt, némileg most is fönlevő számos magyarok, oda nem értve a' kimutatható székely és magyar beköltözőket, a' besenyők és kúnok' tagadhatatlan maradékai.

Midőn kutatásim' végeredménye gyanánt a' besenyő, jász, kazár, kún és palócz nevű népségeket nyelvben azonos, a' magyarral egy töről szakadt ágazatoknak vallom és bizonyítom: természetesen a' külföldi írósegreg' megrögzött hiedelme ellen gördíték olly követ, mellyet nekik, ha utu-

A' magyar történetbúvárok föladata.

kat simára, minden akadály nélkülire szándékoznak egyenliteni: vagy el kell helyéből mozdítaniok, vagy anyagul fölhasználva arra kintelenek alapítani egy újabb ösvényt, hogy így a' világtörténet' hézagos szakainak elrejtett aknáihoz jutandók, benne föllelhessék azon igazságokat, mik eddigelő a' történetnyomozóktól nem ismertetvén, iránytű nélkülözttével ók kibontakozhatlan tönkelegben botorkálásra kárhoytatvák. Jól érti azt a' tudós külföld: mennyi fontossággal bir a' főnebb elsorolt népek' miféle fajú- és nyelvüségének valahai megoldása 's elhatározása; azért nem szűnik meg azokra jelenleg is tetemes nyomozó erőt fordítani; és ha a' keleti írókból vagy más régi emlékekből bárminő parányi világosító adatot sikerül valakinek fölfödözhetnie, legott diadal és öröm' harsány kürtével lépnek elő. Illy élénk figyelmet szentöle e' tárgyra korunkban is a' franczia institutum academiaja (Academie des Inscriptions et Belles lettres), midőn 2000 frankot érő arany emlékpénz jutalmat tűzött ki 1841-diki april 1-ső napjáig beküldendő olly munkára, mellyben megvizsgálva legyen a' III-dik századtól a' XI-dik végeig a' Fekete- és kaspiumi tenger' éjszaki részén lakott népek eredete, költözködése és egymásután megtelepedése; mellyben lehető legnagyobb bizonyossággal meghatároztatik mindenik nép által külön időszakban birt vidék kiterjedése; megfejtetik: valljon azok egészben vagy csak részletben az élő nemzetek' valamelyikével egybekapcsolhatják-e magukat? Végre megalapítatik Európába lett különböző rohanásaik korszakának rende ¹⁾). Következő évben ismételtetett a' jutalomkérés, minthogy nem adaték egyetlen felelet sem kitűzött időre. Elvégre Neuman Károly Frigyes vala szerencsés elnyerni 1845-ben a' jutalmat illy czimú 11 ívnyi munkájával: „*Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Leipzig, 1847. in 8.*“ ámbár a' történettudomány' épen nem nagy nyeresé- 's bővülésére. Ó is, mint sok tudós társa mongolismus és turk-tatarismus eszméjével van elárasztva az érintett népségek irányában, 's az elharapódzott hangulat új modorával mindent a' chinai írók rovása után törekszik méregetni, nem sejtven, hogy az értekezésileg tárgyalt számos népágazatok időszakonkint a' Magyarbirodalom határi közé vérrokonaikhoz költöztek; nem tudván, hogy közöttünk keresendő 's egyedül kinyomozható azok' nemzeti minősége. A' magyar tör-

¹⁾ Journal des Savants. 1841. Septemb. pag. 870.

ténetbuvárok föladata 's mulaszthatlan kötelessége marad tehát ennek-utánna kimutatni a' külföld előtt: hogy a' besenyők, jászok, kúnok (húnok) kazarok, palóczok a' Magyarhazába költözve éltek sok százezer főre menő csapatokban, — sőt élnek ma is, — és éljenek örökkön örökké! Tisztükben áll iróinknak kimutatni a' nemzet' belső története' hű nyomain, hogy azon rokon népszakadékok nem fajultak el, 's távul sem veszték ősi nyelvüket, hanem a' magyarrali egynyelvűség olvasztá őket elkülönözhető billeg nélküli azonegyé. Kötelességük továbbá kitűntetni példákból, miszerint institutióink, jellemünk- és életmódunknál fogva az idegen fajok, habár minő csekély számmal költöztek legyen is be régente országunkba, saját nemzetiségüket nem veszthették nem is vetkőztek le századok sorain át. Illy fölvilágosítások, részletes bizonyítások után fordítandja majd a' külföldi vizsgáló e' rokon ágazatokra élesebb figyelmét; 's eljövend így végre az idő, midőn a' világtörténet' homályainak ropant eredményű földerítésére 's a' tudományosság emelkedésével megismerve leendnek a' feketetenger-melléki hún, kazar, kún, besenyő, palócz, úz, csak nevezetben és politicalai életphasisokban korszakonként fültünedező hatalmas népek' történetei összefüggőleg. El lesznek úzve illy közremunkálattal a' bolygótüzek gömolyéi, mik eddigelő sok külföldit a' hypothesisek' kigázolhatlan fertőibe vezettek. Efféle működés vihatja ki hitem szerint a' magyar őstörténetek' földerültének diadalát is. Nem az fog akkor kérdeztetni: honnan származtak, hol laktak hajdankorban a' magyarok? hanem ekkép szólándunk: honnan vevé eredetét azon nagy nemzet, mellynek a' magyar csak egy ágazatát, felekezetét tevé? mikor működének együtt, minő körülmények közt hasonlának meg? mennyire folyt be e' nagy nemzet a' világ eseményeibe? 'stb.

Vannak azonban a' magyar történetvizsgálóknak szinte sajátságos phantomaik; azok is eleve, hogy értékük szerinti háttér-zugaikba szoritassanak, elmellőzhetlen kellékül tekintendő a' derűre vergődésnél.

Azt vélik sok jó urak, hogy magyar nevű és tisztán olly nyelvű népet kell a' föld' kerekségén felkutatnia annak, ki nemzetünk' származatát akarja voltaképp megbizonyítani; olly hihás véleményt táplálván keblőkben, miképp egyedül „magyar“ név alatt létezhettek hajdankorban magyarok. Úgy vélekednek továbbá, hogy a' XIII-dik században a' Volga körül a' mai Baskiria vidékén Julianus magyar szerzetes által talált magyarul be-

szélt nép vala az ősöknek elhagyott egyetlen sarjadéka, 's azok lakhelye eleinknek szinte legrégibb hazája; mellyen kívül soha nem létezhetett magyar; annálfogva ellenállhatlanul hódolnak az éjszaki finn származást tanító iskolának. — Az előbbire nézve meg kellene arról győződniök, hogy Ázsiának népeket elsodró nagyszerű eseményei közepette a' kisebb népek neve és nyelve más alakba öntetett, mint minőben a' XII-dik század előtt föltűnik. Az utóbbi hiedelmet a' mi illeti: a' hatalmasb népek mozgalmi, különösen az arabok' VIII- és IX-dik századbeli éjszaki irányban duzzadt hatalomáradása által nyomaték a' magyar felekezet' egy része messzibb éjszakfelé a' Kaukasz fölötti vidékekről; miáltal magyar nyelvű rokon népek éjszaki Volgánál föltűnése épen nem bizonyíthat ottani eredeti hazát, legkevesbé Árpád népének onnan származását. Honnan jöttek, 's hol vala eredeti fészük? majd a' következő kötetben foglalt kutatások világosítandják föl.

I. BIZONYÍTVÁNY.

A' moldvai oláh nyelvben találtató magyar szók' sorozata.

Abárlom : Opareszk.	Armás, fegyveres : Armosu.
Abrak : Obrok.	Árok : Eruga.
Ábrázat : Obrasz.	Asag, pemete : Ozsogu.
Aczél : Oczel, Uczel.	Áskálodom : Iszkodesk.
Aczélas : Oczelesu.	Áskálodás : Iszkodire.
Aczélozom : Oczeleszk.	Áskálódó : Iszkoadu.
Adás, hozzáadás : Adausz.	Asztag : Stog.
Ág : Haku.	Bába, szülész : Babá.
Ágár : Ogar.	Bab : Bob.
Ágy, nyoszola : Pát.	Babos, tarka : Bobosn.
Akasztom : Ahacziu.	Babszem : Bobusu.
Akar, ámbár : Makár.	Babona : Babóne.
Akna (só) : Okna.	Bácsi, bátya : Bacsiu, bade.
Akó : Akou.	Bádóg : Bedig.
Akol : Okol.	Baj : Baiu.
Aklozás : Oklisu.	Bálvány, Bolovan.
Áldás : Aldás.	Bánom : Bánueszk.
Áldom : Aldueszk.	Bánás : Bánuire.
Áldomás : Odolmas.	Bántom : Bantueszk.
Áldott, szerencsés : Alduit.	Bántás : Bantuela.
Alkotmány : Alkatuencza.	Bánya : Báje.
Alkotó : Alkotuitor.	Bányász : Bajesu.
Alkotom : Alkatueszk.	Bár, bárcsak : Barem.
Ámitgató : Amigatoriu.	Barázda : Brázda.
Apród : Apród.	Bárd : Bárda.
Árendás : Arendasu.	Bárdos, ács : Bardasu.

- Barna, barnás: Barnacsiu.**
Bársony: Barsonu.
Batka, babka, fillér: Batka.
Békasó: Bikasu.
Békó: Bikao.
Béllelem: Beletucszk.
 Béllés: Belisu, Berlisu.
 Bélleltetés: Beluire.
Berek: Berek.
 Berek-órzó: Berkariu.
Bér, adó: Bir.
 Bérlő, zsellér: Birelniku.
 Bérfizető, adózó: Birnik.
Beteg: Betegu, Beteng.
 Beteges: Betegosu.
 Lebetegedett asszony: Betesita.
 Betegség: Betesugu (ló nyavala).
 Betegszem, betegedem: Beteszek.
Bika: Buha.
Bírom, győzöm: Birueszk.
 Bírás, győzés: Biruincza-ire.
 Bíró, győző: Biruitoriu.
 Birni, győzni: Birui.
Bíró: Birau.
 Bíróné: Biraicza.
 Bíróság: Biraire.
Bitang: Bitangu.
Bizom, megbizom, bizakodom: Bizueszk.
 Bizás: Bizuire.
 Bizodalom: Buzuela.
Bizgatom, piszkálom: Bazaeszk.
Bodza: Bozu.
Roglár: Boglariu.
- Bojhos: Buhoszu.**
Bolt, bolthajtás: Bolta.
 Boltos, kereskedő: Boltas.
 Boltocska: Bolticza.
 Boltozás: Boltire.
 Boltozom: Bolteszsk.
Borona: Barna.
 Boronálok: Barnaeszk.
Borzas: Borzosu.
Boszú: Butu, Passu.
 Boszús: Boszunflatu.
 Boszankodom: Boszumflu.
Bot: Bata.
 Botozás: Batalesu.
Bó, bőes, bőséges: Biosu.
Börbencze: Berbenczia.
Bürzenkedem: Burszuku.
Buja: Bueku.
Bujdosom: Buduszlueszk.
 Bujdosó: Buduszlau.
Bunda: Bunda.
 Bandácska: Bundueza.
Burján, burian: Buruena.
 Burjános: Buruenoszu.
 **Burjánozom, gyomlálom: Burue-
 nezu.**
Burkus, porosz: Burkusu.
Buta: Butaesu.
Buzgok, pezsgék: Busdeszk.
Buzogány: Buszdugan.
Csákány: Csokan.
Csalma, süveg: Salma.
Csalni: Insalare.
Csap: Csep, Csepu.

Csecs, emlő: Czecca, czicza.

Cselő: Csala.

Csengek: Czinganeszk.

Cseperkegomba: Csuperka.

Csiga (gép): Csiga.

Csigabuga: Csigamiga.

Csiger, lóre: Csigeriu.

Czimer: Czimiriu.

Czinterem: Czintirim.

Csók: Csók.

Csókolkok: Czuku.

Csoma, mirigy, dögvész. Cseime.

Csonka: Csungu, csontu.

Csonkítás, csonkulás: Csungarire.

Csonkitom: Csungareszk.

Csoport: Csoport.

Csorda: Csirada.

Csó v. csév: Czevie.

Csübör: Csuber.

Csuda: Csuda.

Csuka (hal): Csiuka.

Csúfolás, gúny: Csufala.

Csúfolom: Csufuleszk.

Csumoszolt, vert: Csumasuit.

Dajka: Daika, Doika.

Darab: Drobu.

Dárda: Darda.

Dercze: Taracza.

Derczés: Taraczosu.

Dob: Doba.

Dobos: Dobas, Dobasu.

Dobom: Doboru.

Domb: Daemb.

Donga (hordo): Doga.

Ék (szög), Iku.

Ékelem: Ikueszk.

Emészttem: Amistueszk.

Emésztő: Amistuitor.

Engedek, bocsátok: Ingadueszk.

Engedelem: Ingeduire.

Engedés: Ingaduela.

Engedő: Engeduitor.

Erdély: Ardelu.

Fánk: Pankova.

Fátyol: Fakiol.

Fele, sok-különféle: Feliu.

Fiú: Fiiu.

Flastrom: Flastrum.

Fogadom, ígérem: Fogadueszk.

Fogadás (vendég): Fogadariu,
Fogadusaicza.

Fogadó (vendég): Fogadau.

Furuglyás: Flukrás.

Fűrész: Fereszteu, Firezu.

Fűrészmalom: Mora de Firezu.

Gágogás: Gagaire.

Ganój: Gunoiu, Gonoj.

Garmada: Gremada.

Gát: Gatu.

Gazda: Gazda.

Gazdasszony: Gazdie.

Gerenda: Grinda.

Gomb: Bumb.

Gombostó: Bumbuska.

Gömbölyü: Bumbuliu.

Gond, gondolat terv: Gand, gondu,
gaend.

Gondolás: Gandire.	Hám: Hámu, Hám.
Gondoló, gondolkodó: Gandi- toriu.	Harács: Haracsi.
Gondolok, gondolkodok: gun- dueszck.	Harcz: Harczu.
Görbe: Gurbovu.	Hártya: Hartie.
Görbitem: Gurboveszk.	Hatalom: Hatalmu.
Görbeség: Gurbovina.	Határ: Hotár.
Görcs: Kaercseju.	Határos: Hatarisu.
Guba: Bubau.	Határozás: Hatarire.
Gucsma: Guds.	Határozó: Hataritor.
Guga: Gusa.	Határozok: Hotareshzk.
Gugás: Gusát.	Héhelő (len és kender): Héhela.
Gutaütés: Guta.	Hiba: Hiba.
Gúzs: Gunzsu.	Hijjába, hasztalan: Dzsiaba.
Gyalú: Dzsalu, dzsilou.	Hintó: Hinteu.
Gyalulni: Dzsiloiu.	Hintázom: Hintu.
Gyeplő: Depleu.	Hitel, gondolás, vélemény: Kitela.
Gyolcs: Dsolds, Zsolzsu.	Hitelben vagyok, vélem, hi- szem: Kiteszk.
Hadaró: Hederág.	Hold (földé): Holda.
Hadnagy: Hodnodzsiu, Hognodzsinu, Hotnods.	Hódos (állat): Hodozsu.
Hagyma. Hadzsma.	Hordó: Hurdau.
Hahota: Hohota.	Hordozó kötél: Hurduzeu.
Hahotázás: Hohotire.	Horkanás: Horkuktura.
Hahotázó: Hohotitor.	Hortyogás: Horaitura.
Hahotázok: Hohoteszk.	Hörcsög: Hörcsogu.
Hajsz: Hojsza.	Húgy: Udu.
Halastó: Helesztau.	Hurczolom: Hurczeleszk.
Háló: Heleu.	Hurubás: Hurubosu.
Halom, domb: Hulmu.	Huszár: Huszáriu.
Halmocska: Hulmuczu.	Ibrik: Ibrik.
Halmos: Haelmosz.	Ikra (hal): Ikre.
Halmazom: Hulmueszk.	Ír (kenőcs): Iru.
	Irha: Erha.
	Jobbágy: Jobas.

- Jószág, birtok: Jozság.**
Kaczér: Kacsoru.
Kaczérság: Kacsorie.
Kacsán: Kacsan.
Kád: Kada.
Kádacska: Kadisora, Kadulicza.
Kádár: Kadariu.
Kádárkodom: Kadareszk.
Kakas: Kokos.
Kalauz: Keleuz.
Kalyiba, kunyhó: Koliha.
Kalyibás: Kolibásu.
Kamarás: Kamaras.
Kamat: Kamata.
Kanna: Kana.
Kanta: Kanta.
Kantár: Kentárju.
Kapcsok: Koptsele.
Kapu: Kapu.
Karácsony: Krecsuna.
Karó: Paru, harak.
Karocska: Parucza.
Káromlás: Okara.
Káromlom: Okareszk.
Karton: Kartonu.
Kas, kaptár: Kosu.
Kása: Paszatu.
Kásás, puha: Paszatoszu.
Kasza: Koasza.
Kaszálás: Koszire.
Kaszálok: Koszeszk.
Kaszás: Koszásu.
Katona: Katana.
Kecsege: Kacsuga.
- Kép, faragott, festett arczu: Kipu.**
Képen, modón: Kipu.
Képes: Kipes.
Képezni, lerajzolni: Kipui.
Kert: Gardu.
Kezes: Kizes.
Kezesség: Kezesug.
Kila (mérték): Kila.
Kín: Kinu, Kin.
Kinzó: Kinuitor.
Kinzom, Kinlódom: Kinueszk.
Kocsi: Kocsie.
Konczolom: Hanczueszk.
Kofa: Kofaricza.
Kofákodom: Kofareszk.
Konyha: Kuhne, Kuchnea.
Konyt: Koncsiu.
Kopó: Kepeu.
Koporsó: Koperseu.
Korcsma: Kircsma, Kurcsme.
Korcsmároskodni: Kaercsmerit.
Kormány: Korma.
**Kormányzás: Karmuire, Okar-
muior.**
**Kormányzó: Karmuitor, kar-
maisu.**
Kormányzok: Karmueszk.
Kosár: Kosárku.
Köles: Kolése.
Költés (pénzkiadás): Keltuela.
Költök: Keltueszk.
Köpönyeg: Kapenegu.
Kupár, pohárnok: Kupár, pohárnuk.
Kurva, parázna: Kurva, parva.

- Kurvás: Kurvár.
 Kurvaság: Kurvie.
 Kutyapeczér: Peczeriu.
 Külön: Kilinu.
 Különösen: Kilinese.
 Különözöm: Kilineszk.
 Labda, lapta: Lapta.
 Láda: Lada.
 Lakat: Lakata, Loketu.
 Lakatos: Lakatus, Loketariu.
 Lakó, lakos: Lakuitor.
 Lakás: Lakuire, Lokas.
 Lakom: Lakueszk.
 Láncz: Lánczu.
 Lánczocska: Lanczogu.
 Lanyha: Leanes.
 Lapát: Lapota, Lopade.
 Lapátos, evedző: Lopatariu.
 Lárma: Lárma.
 Lécz: Leczu.
 Lepedő: Lepedeu.
 Lepedőcske: Lepedeuczu.
 Les, lesés: Alesu, alesi.
 Leselkedem: Aleszueszk.
 Libucz: Libucz.
 Lopó, hévér: Lompou.
 Lószerszám: Szerszám.
 Lóvezető (kocsis): Vezeteu.
 Lövött: Lovit.
 Lócs: Leuka.
 Ludlábfű: Laba.
 Máj: Maju.
 Májashurka: Májeteku.
 Majom: Maimuga, majmuk, maima.
- Mák: Maku.
 Maláta: Malata.
 Mángorló: Mangarlau, mangalau.
 Marokvas: Markoása.
 Marokvásazom: Markoseszk.
 Maszlag: Maszlagu, Miszliku.
 Máz, mázoló: Manzola.
 Mázolt: Manzalityu.
 Mázsa: Mázse.
 Mázsamester: Mázsemesteru.
 Mázsalak: Mazseszk.
 Melegágy: Melegariu.
 Menté: Mentija.
 Mentem (meg): Mantueszk, mantuiu.
 Menteni: Mantui.
 Mentés, menekvés: Mantuire.
 Mentő, szabadító: Mantuitoriu.
 Merülök (gondolatba): Mereesz.
 Mesgye: Mezuina.
 Mesgyés, tózsomszéd: Mezas.
 Mester: Mesteru.
 Mesterkedés: Mestesudzire.
 Mesterség: Mestesugu, mesterság.
 Mesterségeskedem: Mestesuzesk.
 Mézga: Mezga.
 Mézgás: Mezgoszu.
 Mocsár: Mocsirla.
 Mocsározom: Mocsireszk.
 Mocsáros: Mocsirloszu.
 Mohar, Muhar: Mohoru.
 Moly: Molie.
 Mozgás: Miskare.
 Mozgó: Miskacsoszu.

Mozgok , mozgatom : Misku.	Órlök : Hiorlueszk , Urlueszk.
Mozogni : Miska.	Összevett, együtt: Öszebit.
Mozsár : Mozseriu.	Pálcza : Palicza.
Munka , dolog : Munka.	Pallag , Parlag : Pologu.
Munkálkodom : Muncseszk.	Pallos : Palosu.
Munkás : Muncsitoriu.	Pállott : Palitu.
Murok : Murkovi.	Pántlika : Pantlika.
Mustár : Mustariu.	Paplan : Poplonu.
Muzsikás : Muszikásu.	Papucs : Papuku.
Nadrág : Nadradz.	Pára , góz : Pára.
Nem , nemzetség : Neam , Niamu.	Parancs : Poroncsa.
Nemes : Nemes.	Parancsolok : Poroncseszsk.
Nemesség : Nemessugu , Nemesi- me , Niamu.	Parancsoló : Poroncsitor.
Nemesitem : Nemeseszsk.	Parancsolni : Porunczi.
Nemesnő : Nemestika.	Paraszt : Prosztu.
Nyakravaló : Nakravalou.	Paripa : Paripa.
Nyalka : Nélkosu.	Párkány : Parkanu.
Nyavala : Nevoe.	Párkányozom : Parkanueszk.
Nyaválás : Nevojesiu.	Párna : Perina.
Nyomás (legelő) : Imasu , Nomás.	Párnácska : Perinucza.
Nyomorék : Nemurigu.	Párta : Perta.
Nyugodalom : Ogoda.	Pászma (Fonál) : Pazma.
Okos , okszerü : Okosu.	Paszománt : Paszomantu.
Okosság , okoskodás : Okságu.	Pating , tézslagúzs : Patongu.
Oltás (fába) : Oltorie.	Patkó : Potkova.
Oltó : Oltoitoriu.	Patkolok : Potkoveszsk.
Oltok : Oltoeszsk.	Patkoverő , kalapács : Potkoveriu.
Oltvány : Oltoe , Oltoju.	Patkolt : Potkovitu.
Orbáncz : Orbánczu.	Pázsit : Pazsestea.
Oriás : Uries , Urijás.	Peczér , L. kutyapeczér.
Oszlop : Sztaelp.	Pecsét (írás) : Pecsete.
Ozsonna : Osina.	Pecsételem : Pecsetlueszk.
Ölyv : Uliu.	Pecsételő : Pecsetleu.
	Példa (beszéd) : Pilda.

Példázatok: Pildesz.	Pribék: Pribeág.
Pelyva: Pleva.	Puffadt, duzmadt: Pufaioszu.
Pemetező: Pamatusu.	Pufók, püfeteg: Pufaiu.
Pénzverőház: Pinzerie.	Pusztá: Pusztie.
Piacz: Piacz.	Pusztitok: Pusztieszk.
Piczin: Puczin.	Pusztitás: Pusztiite.
Pincze: Pivnicza, Pimnicze.	Pusztult: Pusztuit.
Pint: Pinta.	Pusztuló: Pusztula.
Pipás, pipázó: Pipasu.	Rab: Robu.
Piritott, pirosított, pirókitott: Piro- gitu.	Raboskodom: Robesz.
Pitvar: Pridvor.	Rabság: Robie.
Pogácsa: Pogacse.	Rabló: Robitor.
Pohár: Pohar.	Raj: Roj, Roju.
Pohárnok: Paharnik.	Rák: Raku.
Pohárszék: Parszeku.	Rakláb: Labarakului.
Polcz: Policza.	Rakottya, rekettye: Rakita.
Polgár: Pargar.	Rántás (ételbe): Rantasu.
Porczfű: Porcsinu.	Rántom (szét): Rantueszk.
Porkoláb: Parkalab.	Récze, rucza, kácsa: Racza.
Poronty, gyermek: Prunk.	Récze kanja, gádzsér: Raczoju.
Porozó (írásé): Poroszeu.	Reczike, fiokrécze: Roczuika.
Póstamester: Postamesteru.	Rend (minden alakban és ige képen):
Posztó: Posztavu.	Rend, orendu.
Posztócsináló: Posztavariu.	Rendelet: Renduela, orendue- la 'stb.
Posztókereskedő: Posztazar.	Rendetlen: Neorenduitu.
Pozderja: Poszdarie.	Rendetlenség: Ne vagy Neoren- duela.
Pör: Pera.	Rendelni: Rendui.
Pörös: Peresu.	Rendelet: Renduela.
Pörösködés: Peretura.	Repcze: Rapticza.
Pörösködöm: Peresz.	Reszelek: Reszelueszk.
Pörkölök: Pargalueszk.	Reszelő: Reszelou, Rezetori.
Pörzsölök: Porzsoleszk.	Részes, közbirtokos: Rezes.
Pörzsölés: Parsolu.	

Rétecske : Ratuczu.
 Retesz, rekesz : Retezu.
 Rovás : Rovasu , Revás.
 Rőf : Refu.
 Rih : Ria.
 Rihes : Rioszu , Rijeszu.
 Rihesedem : Riezk.
 Riskása : Riskasa.
 Rostély : Rostej.
 Rúd : Ruda.
 Rút : Uritu.
 Sáfár : Sifariu.
 Sajka : Seika.
 Salavári : Solovariu.
 Sánta, tántorgó : Sontorogu.
 Saroglya : Siregla.
 Sátor : (Setar) , Setra.
 Sereg : Siregu.
 Sinor : Sinorul.
 Sipitok : Csipoteszk.
 Sipitás : Csipetu.
 Sipka , sapka : Sipka, sapka.
 Sogor : Sogoru.
 Soltész : Soltuz.
 Sorgyöngy : Sziru.
 Süllő : Szüle.
 Szabad : Szlobod.
 Szabadság : Stobozsenie.
 Szalad : Szlád.
 Szekeres : Kereus.
 Szolga : Szulga.
 Szolgáló : Szlusnika.
 Sugár : Sugaru.
 Suta : Csutu, Sutu.

Súly : Suju.
 Sütő, kenyérsütő : Suteu.
 Sütőház : Sutehaza.
 Szabó : Szabou.
 Szaboskodom : Szabojeszk.
 Szakács : Szokacsiju.
 Szakácskodom : Szakacsesz.
 Szakácsnő : Szokacsicza.
 Szakácsság : Szokacsie.
 Szállás , tanya : Szalas.
 Tzállásocska : Szalaselu.
 Szállások : Szasineszk.
 Szálló , vendég : Szalau.
 Szalonna : Szlanina.
 Számolom : Szamueszk.
 Számolás : Szamuire.
 Számoló : Szamuitor.
 Szám tartó : Számtartan.
 Szán , Szánkó : Szania.
 Szánkozás : Szaniere, Szanietura.
 Szappan : Szapon.
 Szarka : Csürka.
 Szerzem, megszerzem : Szurzueszk.
 Szellő, szellőcske : Zselicza.
 Szidalom : Szudalma.
 Szidom : Szuduiu.
 Szigorú : Zsigaritu.
 Szita : Szeta, szita.
 Szítás, szitakötő : Szetar, iu.
 Szokmány, szoknya : Szukna, Szug-
 na , Szukmau.
 Szóló, szószóló, követ : Szolou.
 Szomorító : Poszomorítu.
 Szomorú : Poszomorire.

Szorgos, sürgetős: Szorgosu.	Tiszafa: Tisza.
Szorulok, megszorulok: Szuruklu- eszk.	Tiszt, hivatal: Tisztie. Tiszviselő: Tisztu.
Szőlő: Suleu.	Tisztított: Kitudu.
Szügyellő: Szigalou.	Tó: Tau. Tócsa, tavacska: Tauczu.
Szür: Sziriu.	Tokhal: Toku.
Tábor: Tabera. Táborozok: Tabereszk.	Tolvaj: Talhar.
Tagadom: Tagadueszk.	Tornác: Tarnaczu.
Tagadás: Tagada, Tagadatu, Ta- gadiure.	Tömlöcz (régiesen Temnicz): Tem- nicza.
Tagadó: Tagadau, Tagaduitor.	Ugar: Ogoru. Ugarlás: Ogorire. Ugarlok: Ogoreszk.
Tanács (Senatus), Tanasza.	Utcza: Ulicza, Ulicze.
Takács: Takacsiu.	Utlevel (Ut-rovás): Ravas de drum.
Taliga: Tilega.	Uzsonna: Ozsina.
Talp, csizma-szántalp: Talpa. Talpallom: Talpueszk. Talpkészítő, timár: Talpariu.	Üllő (vas): Ileu.
Targoncza: Tiriboncza, Targontia.	Üveg: Uega.
Tarka: Tarkatu. Tarkaló: Tarcse. Tarkaság: Tarkatura.	Vágás (keréké): Ogasu.
Tárkony: Tarkonu.	Vajda: Vojvod.
Társ (hajdan táras): Tavaros. Társaság: Ortácsie.	Vakolás: Vakalasu. Vakolok: Vakaleszk.
Tatárka: Tatarka.	Vallatás: Uluita, Uluila, Valatasu. Vallatok: Ulueszk.
Téglázom: Teglazueszk. Téglázó (vas): Teglazou.	Váltság (pénzbeli): Valcsegu.
Tengely: Tangela.	Vályu: Valau.
Tengelicz (madár): Tengelicza.	Vám: Vama. Vámolok: Vameszk. Vámos: Vames.
Tepsi: Tipsie.	Város: Oras, Tergu. Városi: Orasen.
Tilinko: Tilinka.	Városiasan: Orasenesu.
Timár: Timariu.	Városocska: Orasencza, Oraselu.
Timsó; Timseu.	

Veder: Vadera.	Zálogoló: Zalodzsitor.
Védő, vajda: Voda.	Zamat: Zama.
Veréb: Vrabie.	Zamatos: Zamoszu.
Véső: Viseu.	Zár: Zaru.
Vezető, kocsis: Vezeteu.	Zománcz: Zsumalczu.
Vidra: Vidra.	Zománczolak: Zsumalczueszk.
Vitéz: Vitez, Viteasz.	Zománczolt: Zsumalcziut.
Vitézkedem: Vitezeszk.	Zörgetyú: Zurgalau.
Vitézség: Vitezia, Viteziu.	Zsákmánylok: Zsekueszk.
Vitézül: Vitezeste.	Zsákmánylás: Zsekuire.
Vizforrás: Izvora.	Zsakmányló: Zsekuitor.
Vizforrásocska: Izvorásu.	Zubbony (ruha): Zabunu.
Vőfény: Vifelu.	Zsellér: Zseleriu.
Zabla, zabola: Zabala.	Zsellérség: Zselerie.
Zabló: Zablou.	Zsendicze: Zsinticza.
Zajlás (jégé): Zajju.	Zsenge: zsenge: Zsingasu.
Zalog: Zalog, Szelog.	Zsilip: Zsilipu.
Zálogolak: Zalogeszk.	Zsinór: Sinoru.
Zálogolás: Zalodzurie 'stb.	Zsúp: Zsipu, Zsupu, Sznop.

Föltűnik e' sorozatban néhány oly szó is, melly a' szlávokkal közös használatu; de észreveheti mindenki az ilyeneknél, hogy nem szláv, hanem magyar kiejtés és hajtogatás szerint használja az oláh; 's így közvetlen magyar ajakból vétetett ki. Engedjük azonban a' szlávoknak azon hiu örömet, miszerint a' velük közös szavaink merő szláv eredetűek 'stőlük kölcsönöztettek, mit megczáfolni igen könnyű volna; mi tömérdek marad még hátra a' moldován nyelvben tiszta magyar? — E' nagy súlyú befolyást tehát a' történeti alapoknál fogva nem tulajdonithatni egyébnek: mintsem hogy e' tartomány' néptömege egykor magyarnyelvet beszélt kún elemből fejlődött és alakult át az oláhság' hatalomra vergődése és a' keleti vallás' elterjedése alkalmával.

II. BIZONYÍTVÁNY.

Magyar lakosokat bíró, vagy nevüket nyelvünk^{ből} kölcsönözte moldvai helységek' sorozata.

(A' ☉ parochiával ellátott helyet, ☾ főkegyházat jelent. A' faluk' I- és II-dik osztálybeliségük a' népesség' arányához alkalmazvák.)

ACZÉL. ☾

Most Oczel, falu a' románi czinutban, szereti fölső okolban, Dzsifalva félegyháza, attól 1½ órányira túl a' Szereten; 30 kath. csangó magyar lakosi már nem tudnak magyarul.

ACZÉLFALVA. ☾

Most Oczelén II. osztálybeli falu a' románi czinutban, szereti felső okolban, Fedeles és Halastó faluk meg Miklósfalva szomszédságában, túl a' Szereten, Dzsida falva félegyháza, attól 1½ órányira, szent Anna tiszteletére épült templommal; Szkogihorn sajátja. 500 kath. csangó magyar lakosai nem tudnak magyarul. Kántoruk Császár Antal. Ide tartozik: Bohonka, Szaraczei, Makszinest, Balumirest, Oczel, Nistiut, Bogics. Lakói mindezeknek már oláhok, kivéven ez utóbbit. Túl a' Szereten. 2) Oczelén I. oszt. falu a' falcsii czinutban közép (mizsloka) okolban. 3) Ocselest I. oszt. falu a' tekucsi czinutban, berhesi (berkesi) okolban Lakatosfalva és Űtő mellett.

ADZSUD.

Kis város a' putnai vagyis foksáni czinutban, Foksán és Bákó között szeretmenti országutban, annak jobb partján, a' Tatros folyó' abbai ömlésétől éjszakra ½ órányira. Hajdan számos magyarok laktak itt, mint a' szájon forgó hagyomány bizonyítja, régi kath. magyar temetőjének helye most is ismeretes lévén. Találatnak több csangó családok a' szeretmenti helyekben, kik eleiknek Adzsudról származását most is emlegetik. A' honunkbeli számos Aszó d- vagy Acsádnak megfelelő név már maga hajdani magyar alapítványt árul el. Létező e' mellett Ó-Adzsud nevű I. oszt. falu (Adzsudul véhi) szinte a' putnai czinutban, rakacsuni okolban, amattól éjszakra.

AKNA. C

Oláhul Okna, város sóaknákkal a' bákói kerületben Tatros folyónál, Tatros' fiókegyháza attól éjszakfelé egy órányi távolságra. Mostani 70 kath. lakosai székely eredetű magyarok, többnyire mesterségűzők, de oláh lakosi közül is tudnak sokan magyarul, régenten számos magyarok valának itt. Megjegyzendő, hogy 1637-ben e' város első birója magyar volt, maiglan is Biró (Birau) nevet visel a' városi elöljáró, ki egyébiránt máshelyeken Vornik néven ismeretes.

ALFALU.

Az 1693-diki kézirat Albalu, Timon Samu 1735-ben Alfalva néven jelöli e' magyar helyet. Alfalunak nevez szinte Bandin püspök 1647-ben egy magyar helységet következőt jegyezvén róla: „Hajdan nevezetes nagy telep most elhagyatott szállás.“ Hogy a' bákói czinutban helyezett Mojnest nevű városka alatt fekvő oláh rezesek birta Albutest térség' helyén feküdt légyen e' falu, nevének hasonlatossága eléggé bizonyítja. Ez utobbiról írja Petrás Incze: „Hol (Albutesen) mais mutogatják még az oláhok a' magyar elpusztult kőegyház' helyeit és temetőjét, ott találtak néhány évek előtt egy mais haszonra szolgáló igen hangos csengetyút és kis feszületet, de egyikén sincs semmi irás; ezen helyet is szabadon birták a' magyarok, sőt nagyon olyan, ki tudja azt is, mikor adták él az oklevelét 's micsoda kezekben létezik; magam is hallottam, hogy az e' táji embekeknél magysr oklevelek is találtnak, de igen nehéz hozzájuk jutni. Ma is él Podurban egy 70 éves asszony, ki azt beszéli, hogy leány korában azt atyja házánál itták meg az áldomást (igy nevezik ők a' megtörtént alkalomkor [alkukor] inni szokott poharat) azon oklevél eladása után, mellyet a' kalugyeri csangók az albutesti jószágról 's határról szólót egy ott nem messze lakó oláhnak holmi csekély pénzért eladtak, mint-hogy ők messze levén, nem folytathatták haszonnal kezelését. Ez az asszony elsorolja a' megvételi és eladási pénzmennyiséget, mellyet az oláhok fizettek. Ma is élnek azon vásárló oláhok utódjai, kiknél maig megvagon az említett oklevél, de már azt látni sem engedik magyarnak. Úgy beszélnek hogy már visszaváltani is akarták, de — — pénzzel sem érhatték céljukat a' valóságos birtokosak maradéki. Ugyan azon tájon egy prohozesti oláhnál, ki hír szerint magyarul is beszél, mondják hogy heverne egy nevezetes magyarul irtt oklevél, és pedig a' mint mondatik sz. László-

tól; ennél több magyar írományról még beszélni sem hallottam.“ — Mind meglehet, de hogy sz. Lászlótól kiadott magyar oklevél léteznék az ég alatt, erősen kétlem sőt tagadni merem. Moldvában latin ugy magyar oklevélnek többé nyomát sem találhatni.

ALMÁSI.

I. oszt. falu a' nyánczi czinutban, piatrai okolban most már oláh lakosokkal. Kövesd és Szúcs faluk környékén.

ANGELEST. C

I. oszt. falu a' putnai czinutban, rakacsuni okolban Foksa'n félegyháza, 5 óra távulságra. 38 kath. oláhos magyar lakost számít.

ANKUCZA.

Illy nevü hely ámbár most nem létezik, még a' mult században magyaroktól laktáról 1776-ban Zöld Péter teszen bizonyosságot, ki Szabófalva félegyházának írja e' falut. Valljon nem az Ankucza nevü család birtokában levő Balosest II. oszt. falu-e a' románi czinutban, belső okolban? melyről Balászfalvánál alább szó lesz. Moldvában a' birtokos családtól néha új neve adatik a' birtoknak, valamint erről a' családok nyernek nevezetet.

ARADFALVA.

Most Horodiste, e' néven két falu, mind kettő II. oszt. a' dorohoi czinutban pruti alsó okolban Darab, Hód és Kozló faluk környékén.

ÁRPÁS.

Ma Horpászu II. oszt. falu, a' jászvásári czinutban, erdei (kodrulni) okolban, Ezerfalu mellett. Könnyen Horpaszra magyarosíthatnók e' nevet, ha az oláh nyelv h (x) betűjét mint több más szavaknál, fülösleges adaléknak nem tartanók.

BABOS.

Ma Babusa I. oszt. falu a' románi czinutban belső okolban, oláh lakosokkal.

BABOSFALVA.

Most Babusén, e' néven két szomszéd falu a' botosáni czinutban, stefanesti okolban, mind kettő II. rendbeli, egyik a' moldvai köztudomás és önszájvallás szerint magyar származék Gergely uévü bóer család' másik Hereszku birtoka, mellyeknek lakosi már oláhok.

BÁCSFALVA.

Ma Bacsest I. oszt. falu a' románi czinutban belső okolban Babos falu mellett.

BAJA.

Ez Bogata faluval együtt I. osztálybeli a' szucsavai czin. moldvai okolban, Kantakuzeno Demeter herceg' birtoka. Régente Moldova Bányá nevet viselt magyar és szász lakosokat birván. Itt tartózkodásom és nyomozódásomról utinaplóm september' végső és october' első napjaiban körülményes értesítést nyujt; most egyedül az 1410-dik év körül épült kath. templom' romjaiban talált sír- 's egyéb kőemlékek' föliratai előadandók.

A' legrégibb emlékirat, melly a' nagy oltár jobbján vala olvasható még 1647-ben, már ma nem létez, minthogy az oltárok is elpusztulván, részei apró kőhalmokká alakultak. Föntartotta azonban Bandin püspök ugyan azon évi egyházi látogatásáról adott tudositásában, 's ekkép hangzik:

„ANNO 1410. HOC TEMPLUM IN HONOREM B. M. V. DEDICATAM AB ILLUSTRISSIMO PRINCIPE ALEXANDRO VOYDA AEDIFICATUM EST UNA CUM MONASTERIO MOLDAVIENSI. CUIUS PIAE MEMORIAE CONIUX MARGARETHA SUB FONTE BAPTISMATIS SEPULTA EST. REQUIESCAT IN VITAE AETERNAE RESURRECTIONEM. AMEN.“

1. Báthori A (András?) sírköve 1481. évről. Ez barnásgránitkő tábla szép simára vágva és párkányi ékességgel faragva; hosszában 5½, szélességében 2 láb. A' lapon egyszerű nagy kereszt, félkörű ivből emelkedik, mellynek fölötté ime két sor goth betűjű szavak:

BATHORIA
ANNO 1481

azaz: „BATHORI A ANNO - 1481-mo“

Ki volt legyen ezen Báthori A. ? nyomába nem jöhетtem. Wagner Károly munkájában (Collectanea Genealogico-Historica illustrium Hungariae Familiarum quae jam interciderunt. Posonii, 1802. in 8. Dec. I.) az ecse-di és somlyói Báthoriak között ezen év körül és pedig Moldvában elhalálozott egy sem fordul elő. Talán az abaújmezei Gágyi Báthori családnak volt tagja.

2. Bertalané 1498-dik évből szinte granitkő, magosságban 3, szélességben $1\frac{1}{2}$ láb, kiálló goth betűkkel ime négy sor iratot viseli:

„**HIC IACET BAR|TOLOMEUS DEI|SERVUS CIVIS|SACR.** 1897.“
azaz: Hic iacet Bartolomeus Dei servus civis Sacx. 1497.

3. Vón Györgyé, szinte azon évkörűli goth fölirással készült fejrész mészáló tábla, mellynek hossza 5, szélessége 3 láb. Lapja közepén nagy kereszt lilomos csillagzattal környezve; a' kereszt tövénél jobbra hold, balra csillag; alul spanyol vértben agnus dei kereszties zászlóval. Négy fogásban levő kiálló betűs irata már töredezett levén csak ezt vehetém ki:

„Anno — — CCCC — Hic — Honestus vir. Georgius. Wuen — Benedictus — Orate — .“

4. Shacz Miklóse 1500-ból, felső bal részén megtörött, hosszában $5\frac{1}{2}$, szélességében $2\frac{1}{2}$ lábnyi tábla, négy szakaszú fölirattal, belül zoltári igékkel két sorban, mind bevésve, valamint a' tábla vastagsági oldalán két felül némi betűk. Közepét merő virágkességek bürítják el. A' fölírás im ez a' nagy betűkbe belevéselt apró betűk 's egyéb rövidítések' kiegészítésével:

„**HIC IACET PRUDENS | AC CIRCUMSPECTVS VIR NICOLAUS | SHACZ: SEPVLT | TVS EST ANNO M. D. DIE — INTELIGITE HEC QVI OBLIVISCIMINI DEVM: PS: XL. IX. 'stb.**

5. Prokop Bálint szerzetése 1500-ból. Az 1 öl hosszú, és $2\frac{1}{4}$ láb széles tábla irata négy szakaszban kiálló goth betűjű, belül egyszerű keresztel ellátva. Néhány betű romladozottsága mellett ez olvasható rajta:

„**HIC EST SEPVLTVS | VALENTINVS. PRO. COP. FRATER ORD — — | WERWS (?) | ORATE PRO EO. AN. D. MCCCCC.**“

6. Schacz Miklós erős atlétáé 1561-ből, fejrész kőtábla, hosszúságban $5\frac{1}{2}$, szélességben $2\frac{1}{4}$ láb, derékon ketté törve, fölirata négy szakaszban kiállólag; a' tábla közepén domboru szép kereszt, fürtös szőlőlombtól környezve; a' kereszt alatt diszes vért, mellyben kapa, alatta sarló, földműves' symbolumai. Irata im ez:

„**QVIS. HAC. SVB | PETRA. QVIESCIT. FORTIS. ATLETA. NICOLAUS. | SCHACZ. EGO SVM | QVI. MORTIS. SOLVI. DEBITVM. AN. 1 - 5 - 61:**“

7. Kirschner Gergelé 1572-ből, szép fejrész kőtábla, hossz: 5, szél. 2 láb, kiálló négy szakasz körirattal, és külön két sorocskával, belül kereszt,

fülötte fodros csillag, kétfelül gerezdes szőlővenyige ékességgel. Aluli osztályban jobbra szaru alakból spanyol vért áll ki, minek felső mezején G. K. alsón merő halpikkelyek, mind dombormű. Sok összevont betűkkel készült sorai im ezek:

„DAZV. IST CHRISTVS | GESTORBEN. AVFERSTANDEN. VND
VIDER. LEBENDIG | VORDEN. DAS. ER. VB | ER. TODTEN. VND.
LEBENDIGEN. HER. SEY. | GREGORIVS. KIRS | CHNER. A. D. 1. 5. 72.“

8. Schneider Sófiaié 1602-ből, hossz. 4½ szél. 2 láb szép sima fénykőtábla, négy szakasz irattal és rózsás arabeszkekkel, mind kiállólag, következő német iratot visel:

„† HIE IST DAS | BEGRAEBNIS DER SOPHIA: DES PETER
SCHNEI | DER SEIN EHE | WEIB: VND IST IM HERRN ENTSCLAF-
FEN: 1602. DIE. 20. MAY:“

9. Anna nevű asszonyé 1603-ból, kemény barnás kő, hossz. 3 széles. 1½ láb, irata négy szakasz és 3 sorocska, bevésve, közepén kiálló virág czifraságokkal; olvasmánya ilyen:

„SEPVLT A EST | HOC SVB TVMVLO | HONESTA FEM | INA
ANNA FILIA | ANTONY VXOR DNI GEORGY ANNO | AETATIS SVAE
XX | ANNO DMI 1603 | MARTII I.“

10. Kecskeméti Ambrus ferenczi szerzetesé, a' mennyire az egymásba csudálatosan szerkezett betűk és kigondolt számjelek' összerakásából kivehetni 1618-dik évről. A' tábla szép mész kő, már derékon ketté törött; négy felőli iratán kívül 12 sort visel, a' verskészítő Oláhfalvi Péter neve fülül bevéssetten áll. Alsóbb mezején kiállólag ügyessen faragott szerzetes képe, jobbában keresztet, baljában könyvet tartva. Hosszasága 5, szélessége 2 láb.

„CARMEN PLIRI. (így) OLÁFALVI PRAESBIT.“

„KECZKEMETI AMBROS | IVS MAGNVS PATER ATQVE SACER-
DOS: DIVI FRANCISCI RELI | GIONIS ERAT. MANS | VETUS PIVS ET
MITIS PVDENS FVIT IPSE: INGENITA DIVIS: | VIX BONITATE | MI-
NOR: M. FERVNT | VT 600. QVE SALV | TIS 8< ANNI. 18 OCTOBRIS
III FER: | QVE DIES. REDDIDIT | HIC ANIMAM DIIS | DVM PERCV-
RERET | ANNOS. V. 8< TE | R DENOS: HIC REQVI | ESCIT HVMO.“

11. Delovichz Kristóf minorita szerzetese 1634-ből, négy széli, azon kül hat sor mind bevéselt irással. Hosszasága 4, szélessége 2 láb. Tartalma:

„† SVB HOC LAPI|DE IACET REVERENDVS PATER FRATER CHRISTHO|FIERVS DELO|VICHZ ORDINIS MINOR. CONVENTVALIVM SANCTI|FRANCISCI|OBIIT. A. D. 1634. IN. M. IANVA. 23. |DIE. REQVIES|CAT IN PACE.“

12. Wolff Jánosé 1652-dik évből, széleni négy és belül szintannyi sorocska kiálló irattal. A' mezőben fekvő szép keresztet két rózsza csillag ékesíti, két oldalánál gerezdes szőlővenyige ág függvén; és illy olvasmányt ad:

„HIC REPO|SITVS EST EGREGIVS VIR|DOMINVS|IOHANNES WOLFF DE BANIA.|OBD(ormivit): IN DO|NO: A 165|2. ME. NO 16.“

13. Csak felső részben meglevő tábla rózsával dizesített keresztet és 1652-dik évet mutat e' töredék irattal:

„SVB HOC LAP|IDE IACET AD — — — BRIS DIE — — AN 165.2.“

14. Oros Miklósé 1665-ből, granitkő tábla, hossz. 4, szél. 1½ láb, négy szakaszú fölirattal és karikaalakú ékességekkel, mind domborulag vésve. Az év számok két szegletére helyezvék.

„† SVB HOC|LAPIDE REPOSITVS EST EGRE|GIVS VIR|DOVS NICOLAVS OROS OBVIT (obdormivit) IN DO. 16|65.“

A' falu' éjszaki részén úgy a' keleti oldalán, amott falaiban még fönlevő, emitt csak alapjaiban látható templomromoknál emlékkő nem található.

Megjegyzi Bajáról Bandin püspök 1647-ben, hogy az előidőkben 6000, akkoriban már csak 256 kath. lakost számlált; egyháza, melyet 50 lépés hosszú- és 25 szélesnek mond, 5 oltárral, négyszegű crós toronnyal birt, a' Nagyasszony tiszteletére volt építve, 's hozzá hasonlitható egész Moldvában nem léteztvén. Most már csak oláhok és cigányok lakják a' falut.

BÁKÓ. ☉

A' hasonnevű czinut' fővárosa és az iszpravnik' szélhelye, 3000 és mintegy 200 lakossal, melyek között 500 kath. magyar, néhány német és lengyel. 1845-ben emeltetett újlag parochiává. Temploma néhány évek előtt épült Miklós pápa tiszteletére. Ezelőtt húzamos ideig Kalugyernek volt főkegyháza. Uti naplómban hosszasan elmondatnak a' hely' ismere-

tére vonatkozó tárgyak, itt csak némi régi emlékei lesznek előadandók. Többi között Bandin püsp. 1646-ban ekkép emlékezik róla: „Bákó városába november 29-dikén mentünk be, a' moldvai katolikusok' székesegyházát is meglátogatandók. Ezen város előidőkben, kivált magyar Margit István vajdáné korában, inkább virágzott 's fejedelmi lakkal birt: mellyet azonban az idő rommá tett. A' püspöki lak a' város' éjszaki részén fekszik és monostornak neveztetik. — Ez az erdélyi vajda leánya által sz. Ferencz szerzetes fiainak számára alapítaték, de ennek a' hajdankorbeli viszontagságát, levéltár és jegyzetek hiányában ki nem fürkészhetem; tehát hogy mégis valami bizonyost, legalább egy életszak óta, kitanulhatnék, 80—100 esztendő katolikusokat idéztem elé, kik hitökkel a' következőket vallák: „Hetven év előtt, midőn gyengekoruak volnánk, emlékezünk, hogy azon teleken, hol most a' püspök tartózkodik, monostor létezett 's abban barátok laktak.“ A' többiközt a' legidősb három valló még azt is állítá: hogy a' monostorban, melly szebb és terjedelmesb épület volt a' püspök' mostani lakjánál, 12 magyar barát lakott 's utolsó guardianjok Ferencz barát nevezetű volt.“ — E' városra vonatkozó némi oklevelet is tartott fűn Bandin, u. m. Vazul vajdának 1647-ben a' bákói magyar lelkész ügyében hozzáírott latin levelét. Magyar fordításban ekkép hangzik: „Basilius Dei gratia Princeps Terrarum Moldaviae. A' bákói polgárok panaszt nyujtottak főtiszt. atyaságod ellen, hogy rosszul bánnék a' bákói magyar pappal, és hogy őt ön házából akarná kihajtani. Minélfogva egész komolysággal parancsolom főtiszt. atyaságodnak: ezután az emlitettem magyar papot bolygatni ne merje, sem a' tisztos polgárokat becstelen 's megvető méltatlan szavakkal (a' mint értettem) ne illesse; mert ha még egyszer panaszt teendnek főtiszt. atyaságod ellen, tudja meg, hogy soha el nem felejthető neheztelésemet nem kerüli el: sőt tudja meg azt, hogy hamarább elmenend innét mint azon pap, ki tizenöt év óta sikerrel hirdeti az isten igejét, és mindenek' lelki épülésével felel meg hivatalának. Én azonban főtiszt. atyaságodnak jó egészséget kívánok. Jászv. Julius 15. 1647. — Reverendissimo Domino Marco Bandino Archiepiscopo Martianopolitano reddantur.“ — Ismét, két oklevél ide tartozó a' jászvásári metropolita levéltárában levő eredeti oláh irat után magyarra téve, egyik 1665- másik 1676-dik évből. I) „Én Duka vajda, Isten kegyelméből Moldva földének goszpodárja (ura). Adjuk ez uradalmi levelet könyörgő érsekünknek a' magyar püspökségből

Bákó városból, hogy legyenek hatalmasak és erősek, az én uradalmam irásával keresni és megtartani az én uradalmam országában az ó szokásuk szerint, minden magyarok- és szászoknál, a' kik pápista hiten vannak, a' sógorságról, a' házasságról, és a' kik vérszerint vegyültek, kik összegyűlendnek, atyafiak levén, férj a' nővel, és a' sugubináról (?) hogy ne legyen hajuk a' sugubinaroknak, sem a' magyarok- sem a' szászokkal, hanem legyen dolga csupán az ó püspöküknek, kit fölül iránk, és más tartozásokról, a' mint írja az ó szokásuk régtől fogva egyesekről legyen kötelessége itélni, büntetni és keresni mindeniket a' maga hibája szerint, mint vagy az ó szokásuk; és senki sem merészelje megfogni vagy megbüntetni az én uradalmam irásán túl. 7173 julius 7°. (azaz 1665-dik év). II) „Én Ruszet Antonie vajda, Isten' kegyelméből Moldva földének goszpodárja. Adjuk tudomásul ezen irásával az én uradalmamnak minden szolgálóinknak, kik fogtok járni egész szolgálataival az én uradalmamnak Bákó városában és azon czinutban, legyenek akarhol az én uradalmam tartományában: adjuk tudtára mindeneknek a' mi könyörgőn kért Szamba tei Burkucze János (Szombathelyi Barkóczy?) Bákóvárosi magyar püspökért és az ó minden papjai- és czirkovnikjaiért (egyházfiak) kik vagynak az ó anyaszentegyházuk klerusából, legyenek akar hol az én uradalmam tartományában, akar mellyik templomnál az övékétől, ha megfogjátok látni irását az én uradalmamnak, és ti mindnyáján elfogjátok hagyni békében a' dazsdetól (?) a' zlocsoktól (?) a' leioktól (?) a' taléroktól, az aranyoktól, az illyesektől, a' vajtól, a' méztől, a' fagyutól, a' bőröktől, a' zsoldszekerektől, a' podvodáktól, és az oláh lovaktól, a' méhek deszetinájától, az artányok gostinájától és a' juhokétől, hogy legyen az ó püspökségük békében; és más angariákról mindenikről valahányak lennének másokon a' mi országunkban: senki semmiben ne terhelje: És te soltesz és te pergar a' Bákó várossából semmiben ne kötelőzködjete, ne terheljete se ne vegyitétek őket a' városhoz, ugy a' mikép vannak levelek e' kegyelemről még más uralkodóktól is, kik még sokkal (régebben) voltak mi előttünk, hasonlóan meg kegyelmeztünk mi is ó irántuk. Hasonlóképp tiis porkolábok, ezen czinutból, ne avassátok magatokat az ó ítéletükbe, melly lészen az ó részükről; azonkívül a' mi nagy vétség leszen lopásokban, legyen akkor kötelességtek megvizsgálni. 7184. decemb. 14. (azaz 1676. év).“ (A' brassai „Gazeta de Transilvania“ czimű oláh hírlap „Foaie“ mellékletének 1845-dik

évi 4. számából, Petrás I. fordítása szerint.) — A' régi egyház sirköveit, ha még volnának is a' föld gyomrában, napfényre deritenem nem sikerült; a' mostani templom körüli temetőben találtak néhány kőemlékek az újabb korból 's magyar fölírással, közülök egynek tartalmát mutatoul közlöm.

„1840. Itt nyugszik AZ URBAN FEIES ROSALIA, KINEK BIZODALMA VALA SZ. MARIA J. F. J. (József fia Jézusban) FÉRJ KEZÉBŐL KISZÁLLA 1839. ÉLETE HOGY FOLYNA EMERE 37. ESZTENDŐ TSAK HOGY BOIÖLTED (?). E SIRALOM VÖLGY GYASZOS MEZEJE. HIVATIK AZ URTOL ÖROK DITSOSÉGBEN.“ (igy) — Találtak némi márvány sírkő darabok is magyar irattal, mik az új templom' építésekor hanyattak szét, 's most ajtóküszöb előtti lépcsőkül használtatvák.

BALUMIREST. C

II. oszt. falu a' román cinut. szereti fölső okolban, Dzsida falva' főkegyháza, attól egy óranyi távulságra, 30 kath. gyülevész magyar lelket számlál, kik nyelvünket tudják. Túl a' Szereten.

BANKA.

I. oszt. falu a' tutovai cin. városi (tergnlui) okolban Horka és Karcsa faluk közelében. — „Bankaháza“ hely némi 1570- és 72-diki összeiratban Kiskúnsághoz számítatik; most Bankháza pusztá, Pestvmben. Moldvából szivárgott át a' kúnokkal e' név, hihető valamelly jeles kún ember' emlékezetét viseli.

BARÁT. C

Oláhul Barác, II. oszt. falu a' bákói cin. besztercei fölső okolban a' mold. kath. püspök tulajdona, Kalugyer' főkegyháza, attól 1 óranyira. Mária' menybemenetelére szentelt templommal. 350 kath. lakosi csangó és székely magyarok, az előbbiek már oláhosodott nyelvük. Régenten Terebes volt neve. Fekszik Bákótól éjszaknyugot felé Terebes patakán fölü, gyönyörű hegyoldalon, mellyen épült püspöki nyári lakból Bákóra fölséges a' kilátás. Szúk határa miatt szőlőművelésből tengődnek lakosi.

BARÁTOS vagy BRATOS.

Nagy tó a' Prúthnak Dunába ömlésénél, Galacz és Magyarkelő (Vádungur) mellett, mintegy $\frac{1}{4}$ mélföldnyi hosszúságra terjed. Most Szturdza Mihály vajda tulajdona. Neve kéttelenül a' „barát“ szótól származik, hihetőleg egykor a' milkói monostorhoz tartozásáért.

BÁRD.

Oláhossan Bradul, II. oszt. falu a' románi czinut. belső okolban. Máglya falu mellett.

BARLAD vagy BERLÁT. C

A' tutovai vagy is barládi kerület' fővárosa, Fokszány' fiókegyháza, attól 8 órai távulságra, 40 kath. lakosi nagyrészben magyarok, mesterségüzés végett újabb időkben oda származottak. Előbb Husz' fiókegyháza. 1646-ben Bandin püspök szerint 30 házban 150 magyar lakos volt, fatemplommal bíró, pap helyett kántoruk magyarul énekelvén és magyar postillakatot olvasván. E' város lakosi beszélik, hogy eleik mind magyarok valának régenten, sőt magyar neveiket is emlegetik. Fünvan még a' hajdani magyar temető' helye is, hová ó hitűek maiglan nem temetkeznek. Több csangó családok a' Szeretkürül, innen származatják le magukat. Berlad mellett $\frac{1}{2}$ órányira a' hasonnevű folyónál régi Földvár omladék szemléltetik: „*Csetate de pomunt*“ név alatt ismeretes. — E' régiségről Bandin ezeket jegyzé föl 1646-dikban: „Barládhoz közel, hasonnevű folyam' partján mutogatnak egy várdüledéket, hol a' tatárok, midón sz. László magy. király a' scythákon 1236 (?) körül diadalmaskodott magokat befészkeltek.“ Zsigmond és Ulászló közt 1412. márt. 15. Lublyóban kelt egyességilevelnek ime szavai: „*Forum vero seu villa Berlam in dextra parte sita manet Sigismundo.*“ (Engel. Gesch. der Moldau und Walachey. II. Th. S. 117.) bizonyára e' helyet illeti. Honunkban is előfordulván ismeretes a' Barlad név. IV. Béla kir. a' nitramegyei Baralad most már Boleraz Nagyszombat környéki falu iránt kelt 1256-dik adománylevelében, melly vidéken egykor besenyő székelyek laktak, írja: „*Secunda meta ad villam Baralath, tertia meta pertinent ad Siculos.*“ A' hely és mellette folydogáló viz nevet a' nyelv természeténél fogva Barlat, Berlat és Byrlat változó hangon ejti ki a' moldvai oláhság. Berládra és Szeretre látszik vonatkozni Const. Porphy. a' besenyők birtokáról nyilvánított ime szorai: „*Patzinacia autem Russiam unversam et Bosporum complectitur usque Cherscnem et usque Sarat Burat et triginta partes.*“ (De Adm. Imp. cap. 41).

BARTICSFALVA. C

Most Barticseszt, II. oszt. falu a' románi czinut. moldvai okolban. Halocseszt fiókegyháza, attól $\frac{1}{4}$ órányira, kápolnával 's 500 kath. csangó magyar lakossal, kiknek öregei még tudnak magyarul.

BASO.

Basau, patak, mellyről a' dorohoi czinut' negyedik okolja nevezte-tik így. Magyaroktól származását bizonyítja hangzata; millyenek Moldvá-ban számosak, például **Bakló**, **Csakló**, **Herló**, **Tazló** 'sth. A' Basau patakon levő **Balálanicza** nevű malom **Halasteu** (**Halastó**) faluval együtt VII. Péter vajda által 7084=1576-ban a' voroneczi monostornak adatott **Szekuly** alpohárnok' hűtlenségéből birtokvesztése után („kare acsel szat au foszt ai Szekujanului viv paharnik.“ Foaie. 1845. n. 4. p. 28).

BAZGA.

I. oszt. falu a' falcsii czin. podoleni okolban, **Bohotin**, **Kasza** és **Kovászna** faluk környékén. A' moldvai nyelvben ezen hely' semmit sem jelentő neve honunkban föltalálható a' kúnoknál. **Zsigmond** kir. 1423-dik sz. **Mihály** arkangyal napján **Budán** némelly kúnok részére kiadott védele-velében a' többi népes kúnhelyek között **Buzgan** szállása is említetik; most **Pestvármegyében** létez más név alatt **Izsák** körül.

BECSEFALVA.

Ma **Becsest**, **II. oszt.** falu a' dorohoi czinut. herczi okolban. Ismét **Becsest**, **II. oszt.** falu a' niámcsi czinutban **pietrai** okolban **Konczfalva** mellett.

BÉKÁS.

Most **Bikazul**, **I. oszt.** falu a' niámcsi czin. hegyi okolban. Kéttelenül **Békás** vagy **Bikás** volt eredeti neve, az ul szokott oláhnyelvi rag levén.

BELCSEST. C

I. oszt. falu a' jászvásári czinutban, **bakhlui** okolban, **Halocsest** félegyháza, $2\frac{1}{4}$ órányira, 1 kath. család, 6 lélekből álló tartózkodik itt.

BELCSFALVA. C

Ma **Belcsest**, **I. oszt.** falu a' jászvásári czinut. **bakhlui** okolban, **Kotnár** vidékén. 2) **Belcsest**, a' románi czinutban, a' Szeretnél. Péter vajda által a' XVI. században ajándékozott a' galatai monostornak **Szadna** patakoni malommal, és **Tamásfalva** val együtt.

BENE, BILA és TATÁRVÁR.

Hegyrészek' nevei a' klézsei határban, melly utóbbi mellett némi sánczolat nyomai látszanak.

BENEFALVA.

Ma **Benest**; **I. oszt.** falu a' tekucsi czinut. **zeletni** okolban **Bikes**, **Bócsfalva** és **Reketyés** körül.

BEPELNICS. C

Falu a' románi czinutban. Halocsest félegyháza 5½ orányira, 3 kath. lélekkel.

BERA.

II. osztálybeli falu a' románi czinut. szereti fűlső okolban Bugacz és Bogicsa faluk mellett.

BERENDFALVA. C

Berendest, rezes falu a' bákói czinut. beszterczei alsó okolban, Klézsével határos. Lakosi önvallásuk szerint magyar eredetűek. Léteznek ott 15 székely származásu magyarok is, kik a' ½ orányira fekvő K o r m a t u r a falubeliékhez csatlakoztak 's Klézse' anyatemplomához tartoznak.

BERKENYÉS.

Berkenest, I. osztálybeli falu Kendefalvával együttvéve, a' niámczii czinut. beszterczei okolban. Magyar jelentésű neve olyan eredetét bizonyítja.

BERKES.

Most Berkhecsul, okol neve a' tekucsi czinutban. És póstaállomás, u. a. czin. zeletini okolban, B i k e s és R e k e t y é s faluk mellett.

BERKÓ.

Berku, II. oszt. falu a' niámczii czin. beszterczei okolban.

BERKÓFALVA. C

Bergovan, I. oszt. falu a' niámczii czin. közép okolban, Halocsest félegyháza attól 3½ orányira Már. Magdolna tiszteletére épült templommal. — 500 kath. csaugó és jövevény magyar lakosi még tudnak magyarul. Hamis és Lépfalva mellett.

BERLIEST. C

I. oszt. falu a' jászvásári czin. bakhui okolban, H o r l e s t félegyháza, 3 órai távulságra, új templommal, 135 kath. lak. gyülevész jobbára csangó magyarok.

BERZONCZA. C

I. oszt. falu, az Athos hegyhez tartozó Berzunczról nevezett monostor birtoka, bákói czinut. tazlóii alsó okolban, P u s z t i n a' fiókegyháza. 5 órai távulságra. 37 ház, 160 kath. székely származásu magyar hívekkel. A' monostor' régi birtokleveleiben az adományzó 's legaló rezesek' nevei mind magyar hangzatuak, maga a' falu is magyarul Berzencznek ne-

veztetvén, magyar gyökszavat föltételez. E' falu' határaiból 's hegyei közül keletre lefolyó Puskás patak magyar elnevezőre mutat. Fekvése havasi, egy nagy fenyves hegy oldalában, mellynek forrásai a' Berzencz patakba szakadozva keletre sietnek és a' Tazlóba ömlenek. Van fiókszentegyháza nepomuki sz. János tiszteletére, kántorral és kehelyt kivéve minden egyházi iltőzettel a' megboldogult Makari zárdai kalugyerelnök által ellátva. Itt oláhul, magyarul egyenlően beszélnek minyáján magyaraink. Számos az oláhokkali társalkodás miatt az eloláhosodás; vannak ma is több székely vérü oláhultak mind a' két nemből, mire a' házassági viszonyok 's a' lelkipásztor távulsága nyújtottak alkalmat: mivel az ut rosszasága mellett is jó négy óra járás Pusztinától; itt is pedig csak 14 éve hogy pap szálásol; azelőtt vagy Kalugyer- vagy Gorzafalváról jöhetének hozzájuk.

BESEFALVA.

Ma Besest I. oszt. rezes falu a' bákói czinut. tazlói fűlső okolban, oláhoktól lakott, a' besenyók' nevét tartá fűn. Ismét Beszest, I. oszt. falu a' falcsii czin. közép okolban.

BESNYÓS.

Ma Beznoasza, I. oszt. falu a' botosányi czin. miletini okolban.

BICZEGÓS.

Ma Bizigest, II. oszt. falu a' putnai czinut: biliesti okolban, Furó falu mellett.

BIKES.

Ma Bikest, I. oszt. falu a' tekucsi czin. zeletini okolban Bocsa, Karcsa és Reketyés faluk szomszédságában.

BIRIEST vagy BERJEST. C

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban Prezest félegyháza, attól 2½ órai távolságra. 50 kath. lakói székely eredetű magyarok; neveztetik Berestnek is.

BOCSFALVA.

Ma Bocsest, I. oszt. falu a' tekucsi czin. zeletini okolban Bikes, Reketyés és Karcsa faluk közelében. Honunkban, Bocsa pusztá, most Pestmegyében, hajdan a' kis kúnok' halási székéhez tartozott, melly Mátyás kir. 1475-diki, Budán kelt levelében Bocha zallásának iratik; az 1570—72-diki összeírásban „Bochia“ már mint pusztá jó elő. Ugyan ab-

ban Bochia nagykúnsági falu most Kardszaghoz tartozó puszta. A' kúnoknál vala tehát közdivata e' névnek.

BODA.

Hegytető a' szucsavai czin. hegyi okolban, melly a' havasokból keletkezik szász Dorna falu közelében.

BODFALVA.

Bodest, I. oszt. falu a' niámcsi czin. pietrai okolban, a' román kolostor birtoka.

BOGÁT.

Bajával együttvéve I. oszt. falu a' szucsavai czin. moldvai okolban, azon nevü folyó mellett. — Bogát vezér Anonymus szerint (Cap. XXXIX. XLI. LIII.) Bulsu vezér atyja emlékét találjuk e' hely nevében; ki Luitprandnál (Lib. II, cap. XVI.) Bugátnak neveztetik, 's Berengár mellett Olaszországban harczolt 921-dik évben.

BOGÁTA. C

A' bákói czin. tazlói felső okolban Kománfalva' vidékresze, 's annak félegyháza. 15 kath. székely magyar lakosai Gyika Miklós' földbirtokán erdőszeből élnek.

BOGÁTA. C

Másik falu ugyanott, Gorzafalva félegyháza, mint mondják, ez Tatroszhoz tartozik.

BOGDÁN. C

I. oszt. falu a' bákói czin. tatrosi okolban, a' metropolita birtoka, Gorzafalva félegyháza, attól 2 órányira. 120 kath. székely magyarokkal. Uj temploma még nincs fölszentelve. Magyar lakosi közöl most mintegy 5 gazda reformatus, és 15 gazda. kath. Bandin püspök irata szerint az 1647-diki idők előtt csupán magyarok lakták, kik a' missionariusok' ott gyéren mutatkozása miatt vallásukat megváltoztatták.

BOGDANA.

Egykor magyar falu, mellyről Bandin püspök 1647-ben ezt jegyzé föl: „Régente csak magyarok lakták, most 6 kath. házban 18 lelket számol. Vallásokat megváltoztatták, mert náluk is a' missionariusok gyéren mutatkoztak.“ Illy nevü hely van a' Tatros mellett bákói czin. tatrosi okolban, II. oszt. beli.

BOGDANEST. C

I. oszt. falu a' bákói czin. besztercei felső okolban 3 bojár birtoka,

Prezest főkegyháza, attól $\frac{1}{2}$ órányira. 350 kath. csangó és székelyeredetű lakosi tudnak magyarul.

BOGDÁNFALVA. ☉

I. oszt. falu a' bákói kerületben, beszterczei alsó okolban, oláhuł Válesz áka; előbb Palladi spanyol marquis birtoka neje után, Gorczafalvával egyetemben, ki most eladá Sturdza és Paskán családnak; a' beszterczei egyházmegyében, anyatemploma boldog szűz nevére szentelve, 1 félegyházzal. 1700 kath. csangó magyar lelket számlál, eredetiségükben megmaradtakat. Bandin' korában Bákó főkegyháza volt. Fekszik azon várostól délnek 1 órányira, szinte a' bákói nagy országuttól, a' Szeret' jobb oldalán $\frac{1}{2}$ órányira, hegyoldalban és völgyben; jó fekete szántóföldekkel és kaszálókkal bir.

BOHÓCS. ☾

Prezest birtokrésze a' bákói czinut. beszterczei fűlső okolban, Prezest félegyháza $1\frac{1}{2}$ órai távulságra. 60 kath. lakosi kalugyeri eredetű csangók, tudnak magyarul. Túl a' Szereten.

BOHONKA. ☾

Falu a' románı czin. szereti fűlső okolban, Dzsida falva' félegyháza, egy órai távulságra. 150 kath. csangó lakosi oláhosodottak. Túl a' Szereten. Bogonczának is mondatik.

BOHOTIN REDUKANI. ☉

I. oszt. falu a' falcsii czinut. podoleni okolban a' Pruth mellett, ennek a' magyaroktól lakott külön választott határa az örökösı birtokos Paskán Radukaniról Redukanenak hivatik; azelőtt Husz félegyháza, sz. Péter ap. tiszteletére épült templommal, attól $4\frac{1}{2}$ óra távulságra. Oláhosodott és néhány magyarul tudó csangó kath. népe 600-ra mén. Ujabban a' birtokos magyar lakosokkal szaporítván, külön parochiává alakítaték; 1845-ben paplak is építetett.

BORDA vagy BORDE.

Így neveztetik azon magos hegytető és rajta lévő falucska, melly Jászvásártól délnek mintegy 2 órányira fekszik, hol régenten póstaut vala Vázló felé, 1-ső állomással birván. Nem csak a' név magyar jelentésű, hanem több magos hegyek is hasonló névvel illettetnek, mint Székelyföldön Bordás, Magyarhonban Bordány 'stb. mik kéttelenné teszik magyaroktól nyert nevezetét.

BORKA.

Szöcsivel együtt I. oszt. falu a' szucsavai czin. hegyi (munteni) okolban a' karpáthokból folyó ásványos forrásal, melly Moldvának leghiresebb gyógyvizes, regényes vidékű fürdeje. E' név' valódi magyarsága megmutatására kevés szó szükséges, ha tudjuk, hogy Erdélyben az ásványos vizek horvizeknek hivatnak. Most oláhság lakja a' magyarok' e' hajdani fészket. Farkas falu közelében.

BORZFALVA. C

Borzest, falu a' bákói czinutban e' néven három van. 1-ső e' tatrosi okolban Roszet István birtoka; Gorzafalva félegyháza, attól 7 órányira, 50 kath. lakosi székely magyarok. 2-dik Borzest, kettő van egymásmellett egyik rezes II. oszt. másik Roszet bóéré II. oszt. 3-dik u. a. czin. tazlói fűlső okolban Marisról nevezett II. oszt. falu. — Az oláh kőtemplom a' 2-dikban igen régi, magyaroktól elmaradott, mellynek tornya falazatában most földel alá jutott némi latin fűlirásu kőemlék találtatik. Úgy szinte a' templomban két sírkő létezik, hasonló irással, miket meg nem vizsgálhattam az oláhok' féltékenysége miatt.

BOTOSÁN. ☉

Hasonló nevű kerület fővárosa a' jasszii egyházmegyében. Anyatemploma ker. sz. János tiszteletére szentelve, 3 félegyháza, 200 kath. lakosi különféle úgymint: magyar, német és lengyel nevezetbeli jövevények. 1843-ban emeltetett parochiává, az előtt Kotnártól függött. Fekszik a' város gyönyörű és termékeny magos téren, jelentékeny kereskedéssel. Hajdan a' XVII-dik század előtt számtalan magyarok és szászok lakták e' várost, első eredetét is gyaníthatókép magyaroktól nyeré, mint nevéből kitetszik, Botosfalvát adván a' szó értelme. Régi kath. temploma holvoltát ki nem nyomozhatám, véleményem szerint azonban az örmények foglalák el. Hiteles előadások szerint a' kotnári kis ezüst kehely egykor ezen egyházhoz tartozott a' rajta levő irás utmutatásánál fogva. Jegyzésre méltó, hogy 1601-ben itt tartozkodék a' kiűzetett erdélyi vajda Báthory András. Bővebb ismertetést naplóm ad.

BOZÓ.

Buzeo. Neve a' niámcsi főmonostor' egyik leányzárdájának a' fenyves hegyek között, ugyanazon nevű czinut. fűlső okolban. — Így hivatik Oláhország egyik városa és alatta folyó vize, melly a' Dunába ömlik; neve magyar eredetet tanusítván.

BOZIA. ☾

I. oszt. falu a' falcsii czin. pruti okolban, Husz' félegyháza. 4 kath. magyar családja 20 személyből áll.

BOZÓTFALVA. ☾

Bosotén, I. oszt. falu a' bákói czinut. taszlói alsó okolban, Kaminár Roszet birtoka, de vannak rezések is. Pusztina' félegyháza, 2½ óra távolságra 150 kath. székely magyar lakossal, kik Urszine változására szentelt vesszőből font kis szenthajlékban dicsérik istenüket. Fekszik Enyedes rezés falu mellett, melly Bosotén néven is neveztetik.

BRÁCZA. ☾

Falu a' románi czin. Halocsest' félegyháza attól 2 órányira, 12 kath. csangó magyarral.

BRUSZTULÓZA. ☾

Falu a' bakói czin. tázlói okolban, Gyika Miklos birtoka, Kománfalva filiálja 6 órányi távolságra. 100 kath. székely magyarral a' Tatros folyó mellett, Csügestől egy óranegyed távolságra, oláhokkal vegyülten.

BUDA.

Illy nevü falu három létez egymás mellett a' dorohói czin. herczy ok. t. i. felső, I. oszt. alsó II. oszt. és Alsó-Buda szabadja. 2) Egy Dolhaszkával együtt I. oszt. a' szucsavai czin. szereti okol. Gyula falu mellett. 3) Ismét, II. oszt. a' tekucsi czin. zeletini okolban. Végre: 4) I. oszt. a' tutovai czin. szimili okolban.

BUDAFALVA.

1) Ma Budest I. oszt. falu tutovai czinut. ugyan olly nevü okolban. 2) Ismét II. oszt. falu a' vazlói czinut. közép okolban. 3) I. oszt. falu a' falcsii czinut. krasznii okolban. 4) II. oszt. falu a' jászvásári czinut. sztavniki okolban Magosfalva mellett. E' magyar honi neveknek illy számos helyekben fönlétük hajdan rokonfajú lakosiról kéttelen bizonyosságot nyujtanak.

BUGACZ. ☾

Bogicse, I. oszt. falu a' románi czinut. szereti felső okolban, Dzsida falva' félegyháza, attól 2 órányira. 90 kath. csangó magyar lakosága eloláhosodott. Túl a' Szereten. Bugacz pusztá most Pestvármegyében egykor a' kis kúnokhoz Halasszékhez tartozott, |s a' budai káptalan 1465-diki levelében Bugacz háza néven iratik (Horváth Pet. Commentatio de Init. Jaz. et Cuman, pag. 131, 253).

BURAFALVA.

Most Burén II. oszt. falu a' szucsavai czinut. szereti okolban. — Honunkban, Hevesmegyében, Tiszamentén ismeretes a' Bura helynév.

BURJÁNFALVA. C

Burjanest, Redulal együtt I. oszt. falu a' románi czin. szereti fűlső okolban. Dzsida falva' félegyháza, attól ½ óra távulságra, sz. József tiszteletére épült templommal. 600 kath. csangó magyar lakosi eloláhosodottak. Túl a' Szereten. Ismét Burujenest, II. oszt. falu a' jászvásári czinut. túri okolban.

BURSUN. C

I. oszt. falu a' bákói czin. tatrosi okolban, a' metropolita birtoka, Gorzafalva' félegyháza, attól 2 órányira. 100 kath. lakosi székely magyarok voltak, de már onnan mint hallám elköltöztek. Kis Bucsuminak is mondatik e' hely.

BÜDÖSKÓ.

Ma Bidesku hegy és falu neve, Vazlui város vidékén; rontott magyar neve kézzel fogható.

CSAKLÓ.

Ma Csakleu, a' moldvai havasok legmagosabbika, melly a' tartomány' nyugoti részei jelesen niamczi czinutban a' Kárpátokból emelkedik; másképp Pionnak is mondatik. Magossága a' Feketetenger színén fölül 9600 láb. Nevét magyar hangzataért olyannak tarthatni.

CSALÁNOS.

Csolonest, I. oszt. falu a' putnai czinut. zebreuczi okolban.

CSATÁRFALVA.

Ma Csatarest, I. oszt. falu a' románi czinut. belső okolban. A' csata gyökszóból alakult Csatár név honi helyeinkben is él.

CSER.

Oláhul Csernul vagy Cserhul, I. oszt. rezes falu a' bákói czinut. tazlói fűlső okolban Boksa falva mellett.

CSIK másképp ANDRÁSFALVA. C

Klészse' fiókegyháza, attól 2 órányira, Andrásról, ki e' földbirtokot szerzé, így nevezve; 160 kath. lakosi csangó magyarok, székely származásakkal vegyűlten; van kised egyházuk Maria Magdolna tiszteletére szentölt.

CSUMÁS.

I. oszt. rezes falu a' bákói czinut. beszterczei okolban. Igazi magyar neve és rezessége olyan eredetet bizonyít.

CSURGÓ.

Ma Cs ur u k u l, I. oszt. falu a' putnai czinut. zebreuczi okolban. Rákos és Visonta mellett.

CSÜGÉS. C

Falu a' bákói czinut. tazlói felső okolban, Gyika Miklós birtoka, Kománfalva félegyháza, attól 5 órai távulságra, havi Boldog asszony' tiszteletére épült templommal. 150 kath. székely magyarral, a' Tatros mellett egy déli völgyben a' gimesi passustól fél órányira, oláhokkal vegyülten.

DARABFALVA.

Most Darabán, I. oszt. falu a' dorohoi czinut. pruthi alsó okolban.

DÁVID vagy DÁZSID. C

I. oszt. falu a' niamczi czinut. felső okolban Halocsest félegyháza 2½ órányi távulságra, 95 kath. jövevény és csangó magyarokkal, kik mind tudnak magyarul. — A' Molván túl fekszik.

DEDES.

Ma D e d e s t, II. oszt. falu a' jászvásári czinut. bakhlui okolban Kötár környékén. Borsodmegyében is létez illy nevű hely.

DELEN. C

Több falu e' neven. Egyik Halocsest' félegyháza ½ órai távulságban, 5 kath. lélekkel.

DERECSKE.

Ma D e r e c z k a, I. oszt. falu a' dorohói czinut. berhometi okolban. Szenes, Kendfalva és Talpa közelében.

DIÓSFALU. C

Oláhu l D z s o s z é n, I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban. Szturdza Tivador fő bojár birtoka, Valén' félegyháza, attól 1 órányi távulságra, templommal, 124 család, 531 lélek; kath. lakosi csangóknak tartják magukat, de különféle helyekről és a' magyar földről származott nép, kik mindnyájan beszélnek magyarul.

DIÓKESZI.

Most D i o k e c z i, I. oszt. rezes falu a' putnai czinut. zebreuczi okolban, rezes és lakosi magyarok voltak, valamint a' mellette levő Eszpe-

rie cz falué is. — Ismét: a' kovarlui (kóvári) vagy galaczi cin. horencsi okolban. Borzzug és Gyöngyös szabadja körül.

DIÓSZEG. ☾

Falu a' bákói czinut. tatrosi okolban, Stefaneko Vázul birtoka, Tatro s' félegyháza attól ½ órányira, 250 kath. lakosi székely magyarok.

DOBRÓVÉN vagy DUMBRAVÉN. ☾

I. oszt. falu a' botosáni czinut. szereti okolban Botosán' félegyháza, 3 órai távulságra, 20 kath. lakosi különféle nemzetbeliek.

DOFTIÁNA. ☾

Olá hul is Doftiana, I. oszt. falu a' bákói czinut. tazlói felső okolban. Gyika Miklós birtoka, Kománfalva' félegyháza, 2 órai távulságra. 200 kath. székely magyar lélekkel, a' hasonnevű patak' medrére kinyúló völgyben fekszik. Sz. Mihály arkangyal tiszteletére épült templommal.

DOFTOR. ☾

Falu a' bákói czinut. beszterczei okolban Prezes t' félegyháza, attól 1½ órai távulságra; 54 kath. lakósi székely és csangó eredetű magyarok. nyelvünket is heszéli k. Túl a' Szereten fekszik.

DOMAFALVA. ☉ ☾

Olá hul Re k i t e n, I. oszt. falu a' románi czinut. moldvai okolban, a' ásvárosi monostor birtoka, Dzsidafalva' félegyháza attól 1 órai távulságra. 700 merő kath. csangó magyar lakosi még valamennyire tudnak magyarul. Sz. Antal tiszteletére épült templommal. 1647-ben 389 lakosi tiszta magyarok valának. Főnebbi években többször külön parochia volt. Fekszik innen a' Szereten, közel mellette, lapályban, kőtemploma van, mellyet Kriszka nő, szépvárosi, de csiki származásu magyar asszony' pénzalapítványán Kanyó József Kozma magyar lelkész építtetett 1833-ban. A' szereti felső vidéken itt tudnak legjobban még magyarul. Ezen falut mint állítatik Dzsidafalva, Jugán, Kópó, Tamásfalva 'stb. vel együtt 1644-ben Vazul vajda az általa alapított jászii iskolának ajándékozá; most a' 3 szent-ről nevezett ottani monostoré.

DOMNEST. ☾

I. oszt. falu a' putnai czinut. rakacsuni okolban, Foksán' félegyháza, 8 órai távulságra, 165 kath. oláhos és magyar lelket bir.

DOMNEST. ☾

Falu a' jászii czinutban, Horlest' félegyháza 3 órai távulságra, oláhosult 30 kath. csangó magyar lakosokkal.

DORMÁNFALVA. C

Oláhul **Dorman es**, falu, Gyka Miklós birtoka, a' bákói czinut. tázlói fősó okolban, **Pusztina'** félegyháza 1 óra távulságra, 250 kath. szé-kely magyar lélekkel. Van sz. hajléka, ker. sz. János tiszteletére szentelve, az **Uz** folyó mellett ennek a' **Tá trosba** folyásánál. Itt van a' **Macskás** nevű patak is délre **Doftana** és **Dormán** között. Ennek déli részén a' magyar telepnél van azon nagy hegy, mellyen sok régi cserép edény töredékek találatnak; átellenben az **Uz** vizén túl ejszakra a' magos parton egy óriási nagyságu kúnhalom, **Uli skó** nevű. Hajdan időkben is laktak itt magyarok, kik eloláhosodván, újakkal gyarapult a' hely. — Oláh lakosi közt a' **Barna**, **Batka**, **Beszelte**, **Bogos** 'stb. magyar eredetűek. A' régi cserépedényes hegy' neve most **Kereboecz**, talán **Kérős**. Méltán kérdezhetjük itt: valljon nem a' régiek' torozás helyeről nyeré-e **Dormanest** nevét, melly a' **Tormán**-ból könnyen alakulhatott.

DOROHÓI. C

Olly nevű kerület' fővárosa, **Botosán'** félegyháza attól 4 órai távulságra, 30 kath. lakosi közt magyarok is vannak. Összesen 560 adozó családot, 's mintegy 3000 lelket számlál a' város.

DZSIDAFALVA. ©

Oláhul **Dzsudén**, I. oszt. falu a' Szeret mellett, a' román czinut. moldvai okolban, szereti egyházi megyében, sz. Lélek tiszteletére épült anyatemplommal; 16 fiókegyházat számít. 700 kall. csaugó magyar lakosi már épen nem tudnak magyarul. Szegeditől **Zsidófalvának** iratik. Most a' jászvásári három főszentről nevezett metropolitának birtoka. Vazul vajda 1644-ben az általa alapított jászii iskolának ajándékozta, **Dumafalva**, **Jugán**, **Kopó**, **Tamásfalva** 'stb. helyekkel együtt, mint állitatik. *Gazeta de Transilvania*. 1845. Nro 34, 38. pag. 152.

ÉLESKÓ.

Heuliska, I. oszt. falu a' putnai czinut. vrancsi okolban, a' magos hegyek közt, **Vesszó** és **Eresztó** faluk mellett.

EMYEDES.

II. oszt. rezes falu a' bákói czin. tászlói alsó okolban, **Eszkorczen** szinte rezes falu és **Bosotén** mellett, **Turló** és **Tazló** folyók között. Valódi magyar neve nem hágy kételkedni magyar eredetéről, mit rezes lakosi is igazolnak.

ERDŐFALVA.

Ma Ardeoan, I. oszt. rezes falu a' bákói czinut. taszlói alsó okolban. Az oláh ardélánnak mondja az erdélyit, melly szerint Ardeo = erdő. Enyedes és Észkorczén falvak mellett.

ERESZTÓ.

Ma Hereszteul, I. oszt. falá a' putnai czinut. vransi okolban, Éleskő és Vesszó faluk mellett a' magos hegyek között.

ESZKORCZEN.

I. oszt. nagy rezes falu a' bákói czinut. taszlói alsó okolban, Turló és Tazló folyó között, Enyedeshez közel. Ebben a' batrinok vagy ősök neve: Budesti (Budafalvi) Dinga (Dongó), Fató, Ferczigán, Gábor, Lázár, Móczai, Petraskó Verdes; némelyek magyar eredetükről beszélnek. Hivatik Szkorczennek is, valószínűkép a' magyar korcz szótól ered. Lásd al. Pusztinánál.

ESZPERECZ.

Ma Speriecz, I. oszt. falu Odobest körül a' putnai czinut. zebreuzi okolban. Szegedi János jesuita a' mult században (Decreta et Vitae Reg. §. 4.) még magyar lakosokat tulajdonit e' helynek, minek már semmi nyoma. Hihetőleg hajdankorban a' milkói püspökséghez tartozott egyik esperestség' ott létéről nyéré nevét. Rezes oláh lakosi magukat magyar eredetűeknek tartják — Ismét: Szperiecz, II. oszt. falu, a' jászvásári czinut. sztavniki okolban.

FARKAS.

Mos Farkasa, II. oszt. falu a' szucsavai czinut. hegyi (muntelni) okolban, Besztercze' bal részén. Igaz magyar neve olly eredetét bizonyítja most oláh lakosinak. Fekszik a' Pipergő hegy oldalán.

FARKASFALVA. C

Oláhosan Farkasén, I. oszt. falu a' románi czinut. szereti fűlső okolban. Midón Dumafalván parochia létezik mint most, annak filiálja, attól 2 órai távulságra; különben Dzsidafalvához tartozott. Fekszik túl a' Szereten a' hegyek közt. Mária menybemenetére szentelt templommal. 200 kath. csangó lakosi már nem tudnak magyarul.

FEDELESFALVA.

Ma Fedelesén, I. oszt. falu a' románi czinut. szereti fűlső okolban. Habos és Halastó faluk szomszédságában; lakosi már oláhok.

FEKETEHALVA.

Most Fikitest, I. oszt. falu a' tutovai czinut. pereszkiyi okolban.

FEREDÓ.

Feredien, falu a' botosányi czin. kosului okolban Uszó falu mellett.

FOKSÁN. ☉

Főváros a' putnai vagy foksányi kerületben, Milko vizénél, épen Oláhország szélén, a' jásszii egyházmegyében. 1838-ban emeltetett parochiává; anyatemploma szűz Maria' tiszteletére szentelve; 5 félegyházzal. 200 kath. lakosi nagyobb rést jövevény magyarok, mesterséget és kereskedést űzők. Van iskolája is.

FOLTICSÉN. ☾

A' szucsavai kerület' fővárosa, B o t o s á n' félegyháza, attól 6 órányira. Mintegy 100 kath. lakosi közt magyarok is vagynak, mesterséget és kereskedést űzők. Hires az évenként itt tartatni szokott Moldvában legnépesebb sokadalom. Hegyek között kies oldalon fekszik lapályra nyúlva, Lásd bővebben utinaplóm.

FORNIKÁR. ☾

Falu a' bákói kerület. besztercei alsó okolban, Csuté középrendü boér birtoka. Valénnak Ketris vagy Váleszaka nevü I. oszt. faluhoz tartozó félegyháza, amattól 2¼ órányira. 14 család, 61 lélek kath. lakosi Bogdánfalváról származott csangók, ősi nyelvüket mindnyáján beszélők.

FORRÓHALVA. ☉

Oláhuł Foraoán vagy Faraoon, I. oszt. falu a' bákói kerület. besztercei alsó okolban, Roznovano Sándor birtoka; tartozik a' besztercei egyházmegyéhez, pádvai sz. Antal tiszteletére épült templommal, fiókegyháza csak egy van. 1500, kizárólag kath. lakosi tiszta csangó magyarok, kiknek neik az oláh nyelvet is ritkán beszélők. Lélekszám 3000 öszvesen. Fekszik Bákótól 2 órányira, dél nyugot felé, hegyoldalban és völgyben, gazdag gyümölcsösökkel; lakosi szőlőművelést űznek és hires kádárok. Régenten közelebb a' Szeret felé, azon domboson feküdt e' falu, hol most a' filialis nagypataki temető létez; egykor szabad birtok (rezes azaz részes vagy compossessoratus falu) volt, de némi fortéllyal a' radauezi most Bukovinában helyezett görög kolostor kezére jutván, annak Ausztriához csatolatásakor árverés utján lón újabb időkbén a' mostani birtokos családé.

FROMZA. ⊆

I. oszt. falu a' niánczi czinut. bisztricsi okolban, a' tazlói monostor birtoka P u s z t i n a félegyháza, Mária Magdolna tiszteletére épült szentegyházzal, 2½ óra távulságra. Kath. székely magyar lakosi mintegy 300 lélekre számláltatvák.

GAIDÁR. ⊆

Falu a' bákói czinut. Sztamotáki birtoka, tulajdonkép S z e k a t u r a falu része, K a l u g y e r' félegyháza, attól délfele 3 órányira. 150 kath. lakosi csangó magyarok, Kalugyerből származtak 5 év előtt, miután rezességüktől megfosztattak.

GAICSÁNA. ⊆

Új kis város a' tekucsi czinut. besztercei okolban. Szturdza Aleko főrendü bojár birtoka, V a l e n' félegyháza sz. István tiszteletére szentelt templommal, attól 4 órányi távulságra. 115 család 524 lélek számú kath. lakosi, kivéven néhány csangó háznépet, kukovinai származású magyarok, mindnyájan magyarul tudók.

GALACZ. ⊙

Glaczi vagy kovarlui kerület fővárosa, a' Duna mellett, nagy kereskedéséről híres. A' régi parochia 1837-ben restauraltatott, ker. sz. János tiszteletére ujan épült és 1845-ben fölszentelt díszes annyatemplommal. 307 kath. lakosi közt többen magyarok, kik mesterség üzés végett tartozkodnak itt. Bandin püspök 1647-dik azt jegyzé meg e' helyről: hogy jóllehet csak 70-en valának a' magyarok, mégis igen kérék őt, miszerint magyar papot adna nekik, illendő eltartást és illó paplak építését igérvén. Bővebben leiratik naplómiban.

GIRIEST. ⊆

I. oszt. falu a' román czinut. moldvai okolban, S z a b ó f a l v a' félegyháza, attól 2 óra távulságra, Ur teste' tiszteletére épült templommal. 800 kath. csangó magyar lélekkal, kiknek csak öregei tudnak magyarul.

GODRA.

Illy nevű magyar falut említ Timon Sámuel 1736 (Imago novae Hungariae, p. 56. és Addit. Epis. II. p. 15); az 1693-diki kézirat pedig (Ungr. Magazin. III. Th. S. 84.) G o d r a f a l v á n a k nevezi, melly már most nem található. Gorzafalvát kell-e alatta érteni? állítani nem merem.

GLODUR. C

Falu a' bákói czin. tazlói felső okolban Szandolaki birtoka, Kománfalva' félegyháza ½ órányi távulságra. 150 kath. székely-magyar lakosa a' kománfalvi templomot járja. Kettő a' falu tulajdokép, alsó és felső.

GORZAFALVA. ©

Oláhul Grozest, I. oszt. falu a' bákói kerületben tatrosi okolban. Balos család ős birtoka; a' tatrosi egyházmegyéhez tartozó sz. háromság tiszteletére szentelt templommal. Van 10 félegyháza. 1000 kath. lakosi székely eredetű magyarok, nyelvünket beszélők. Fekszik lapályban a' havasok alatt, Ojtos vizénél. Most Palladi spanyol őrgróf (marchio) tulajdona neje után Bogdánfalvával együtt. Kisebb harangján, melly hír szerint földben találtatott, ezen évszám: „1526.“ és körötte: „Spes mea Christus.“

GURAVOI. C

Oláhul Guravei, II. oszt. falu a' bákói czinut. tazlói alsó okolban Skarlati birtoka, Tatros' félegyháza, attól 1½ órányira. 150 kath. lakosi székely eredetű magyarok. Ez oláh név völgy torkát vagy száját jelenti.

GYULA.

Most Dzsulest, I. oszt. falu a' szucsavi czin. moldvai okolban Niamecz városon fölül. Már 1647-ben oláh lakosi valának a' hajdankorban magyar városnak, miről Bandin püspök többiközött így ír: „Németvárosból éjszakra irányozva Baja és Német között kies és termékeny helyen feküdt templomának, melly 3 oltárral ékeskedett, alaphelyét megsejleltük, köveit 1645-dikben egy hatalmas görög báró palotája építésére használta. Ma sárga halászok lengenek ott, hol egykor pompás épületek emelkedtek.“ E' régenten nagy várost Gyula vezértől alapítottnak mondja Bandin; hasonló véleményt táplált Timon Sámuel, így irván: „Fuit autem Julia (Gyula) Daciae et ripae Istri praefectus; qui non solum cuidam vico in Moldavia, verum etiam in penetissima Dacia, Transylvania, inquam, urbi nomen suum impertivit.“ (Imago antiquae Hungariae. Viennae, 1762 p. 175.) Ezen helyről olvashatni bővebben naplómiban Bajánál.

GYULAFALVA.

Most Dzsulest, I. oszt. falu a' románi czin. szereti alsó okolban Székely és Örlő falvak (Szakujen, Horlest) közelében. Szinte a' Gyula magyar nevet állítja előnkbe, mi bizonyosan kún-magyar történetekre és egykoron olly népességére mutat.

HALAS vagy HALAUCSEST. ☉

Régeute Halasnak hivaték. I. oszt. falu a' románi czin. moldvai okolban, szereti vicariatusban, Boldog szűz születésére szentelt anyatemplommal, melly 26 főkegyházat számít. 1300 kath. csangó és székely-magyar lakosi már nem tudnak magyarul. Martinotti József a' missio praefectura Jásziban, 1779-ben már olaszosítva: „*Alautscheshty*“ néven említi.

HALASTÓ.

Ma Helestien, I. oszt. falu a' románi czin. szereti fűlső okolban, mellynek lakosi többé nem magyarok. Ennek környékén vannak Aczél, Fedeles és Habos faluk. Helesteu úgy K(h)arcses, Belcseszt és Szadua faluk a' szereteni malommal Péter vajda által XVI-dik században a' galatai monostornak ajándékoztattak (Foaie, 1845. Nr. 4. pag. 25). Tehát régenten Halasteu, azaz: Halastó magyar néven hivatott.

HALOM.

Holmu, II. oszt. falu a' jászvásári czinut. karligaturi okolban, magyar jelentésen kívül történeti emléket is állít elő a' székely nemzet' egyik Halom nevű neméveli (Genus, Tribus) hasonlatossága által.

HANG.

Oláhul Hangul, I. oszt. falu és monostor a' niamczy czinut. hegyi okolban; magyar neve azon bires viszhangról eredett, mellyet a' Pion nevű hegyek e' vidék' völgyében adnak.

HÁRTYÁN.

Hartioana, I. oszt. rezes falu a' bákói czin. beszterczyei fűlső okolban, Kazal és Szűcs falvak mellett. A' magyarhoni hasonnevű számtalan faluk ujjal mutatnak magyar eredetére.

HASZNOSFALVA.

Ma Hasznosén, II. falu a' jászvásári czin. sztavniki okolban.

HELTA.

Most Helteu, II. oszt. falu a' bákói czin. tatrosi okolban. Az erdélyi Heltára emlékeztet.

HERLÓ. ☾

Város a' botosáni kerületben, Halocsest' félegyháza attól 5½ órányira, most 28 kath. lelket számlál magyarul nem tudókat. Hajdan mint Timon Samu följegyzé (Additam. ad Imag. antiq. et nov. Hung. Epis. II. p. 15) merőben magyarok laktak itt. Bandin püspök 1647-ben ekkép írta le: „Herló mezőváros régenten magyar polgárokkal, kik 500 házat laktak;

jelenleg csak 19 kath. lelket számlál; mert (noha Kotnártól I. magy. mf.) a' 80 esztendőös emberek sem emlékeznek, hogy püspök látogatta volna meg őket. Innét a' 40 lépés hosszú és 16 lépés széles templom, fűdél nélkül, pusztuló félben van. Izmos falai még állnak, 3 oltára dűledezett, sekrestyéje sértetlen, valamint a' pap' és tanító' háza is. A' templom' ékszerai közt a' nagyobb ezüstkereszt: sz. István, Imre, László és Katalin ereklyéi följegyezték. A' város házai közül még ma is azok a' szembetűnőbbek, melyeket 12 év előtt magyarok birtak, de kiknek elhunytok után maradékaik oláhokká fajultak. "Martinotti jásszii praefectus korában, 1779-dikben még láthatók valának a' templom romjai, melyet ó Despot vajda által építettnek mond (Sulzer, III, S. 559). Mellyik volt ezen Despot vajda, valljon a' Despot Jakab Vazul-e? ki 1561—1563-ig ült a' kormányon: megmagyarázni nem tudom. Közhír szerint oláhok birják jelenen a' régi magyar templomot.

HERZSA. C

I. oszt. falu a' bákói czinut. tatrosi okolban. G o r z a f a l v a' félegyháza, attól 3 órányira. 40 kath. lakosi székely magyarok. Közél az ojtosi kapuhoz, nagy hegyen, fenyvesek között.

HIDEKGUT.

Illy nevű falut említ Bandin püspök 1647-ben 58 kath. magyar lakosokkal, kik a' bákói egyházhoz tartozának, de már többé nem létezik; azoban hogy Bákón alól $\frac{1}{2}$ órányira levő I z v o r a, forrásokat jelentő lapályos helyen a' Szeret mellett vala, hol maiglan néhány ház magyaroktól lakott találtatik, annál inkább elhihetni, mivel nemcsak hideg forrásokhanem némi régi templomladékkal is bir, kétségkívül a' magyaroktól elmaradottal; mit a' bákói oláh pap is erősíté hagyomány után.

HILIP vagy HILP.

Illy nevű magyar faluról teszen említést Bandin püspök 1647-ben S z t á n f a l v a mellett, melly már nem létezik. Hajdani magyar voltát neve is elárulja.

HODORA. C

I. oszt. falu a' jászvásári czin. bakhlui okolban. H a l o c s e s t' félegyháza, attól 5 órányira, 20 kath. lélekkel.

HORGYEST. C

Falu a' bákói kerületben, beszterczei alsó okolban, Szturdza Tivador

főrendü bojár birtoka, Valen' fiókja, Maria Magd. tiszteletére szentelt templommal, attól $\frac{3}{4}$ órányira. 60 család 286 lélek kath. lakosi szeretmelléki fűlsőbb falukból, különösen Girjestből származott csangók, kik már nem tudnak mindnyáján magyarul. Túl a' Szereten. 7 üles kistemploma téglából építetett Kónya magyar lelkész által.

HORKA vagy HORGA.

II. oszt. falu a' tutovai vagy berládi czinut. városi okolban B a n k a falu mellett. E' helyben úgy látszik az Erdélyt elfoglaló Tuhutum vezér fiának Horkának, Gyula vezér' atyjának neve él; a' Tutova név is nem kis hasonlatosságu levén Tuhutuméval. Van H a r k a pusztá Pestmegyében, melly hajdan Kiskúnsághoz tartozott némi 1465-diki oklevél szerint. (Horváth Pet. Commentatio de initiis ac majoribus Jazygum et Cumanorum. pag. 132).

HORLEST. ☉

II. oszt. falu a' jászvásári czinut. sztavniki okolban a' jászvásári kath püspöki residentia' birtoka, mellyet a' magyarokat kedvelő Paroni püspök szerzett, Jásszítól nyugotfelé 2 órányira. 1841-ben emeltetett parochiává. Sz. József tiszteletére épült templommal; hozzá öt fiókegyház tartozik. Lakosi eloláhosodott 250 kath. csangó magyarok 60 házban. Fekszik a' hegyek között, lelkésze Jássziban tart szállást a' püspöki épületben. Fiókegyházai: Sz l o b o z i a, D o m n e s t, L a u c s e s t vagy U r d e s t, mellyekben mindössze az anyaegyházéval együtt nem mén többre 400-nál a' lelkek száma.

HUSZ. ☉

Tulajdonkép M a g y a r K o r n i, oláhu K o r n i - U n g u r i, I. osztálybeli falu, Husz' éjszakfelöli része, a' falcsii czin. pruti okolban, a' huszi püspök birtoka, közönségesen husszinak nevezett anyatemplommal, Boldog szűz tiszteletére építve, melly kevés évek előtt kőből csinosan építetett. 2000 kath. lakosi már nem tudnak magyarul. Lakik itt egy székely és két szabófalvi csangó család. A' régi husziak lakása és temploma ott vala, hol most a' moldvai püspöki templom és belváros áll. Bandin írja 1647-diki tudositásában: „Három dombon emelkedő mezőváros, regényes és termékeny környékkal. Nevezetét a' magyarországból száműzetett sopronyi és posonyi magyar husszitáktól 1460 körül nyerte. Ezek még most is anyanyelven éneklük a' misét és lytaniát: mit mi a' hivek' megegyezésével úgy

mérsékeltünk, hogy a' mise és hozzá tartozandók latin, a' mise előtti és utáni énekek pedig magyar nyelven mondassanak. A' katolikusok egyháza szép helyen épült, de olly alaktalan, hogy külsejét tekintvén paraszt kunyhónak véltük. Anyaga fa, sár és szalma. Papja Rapezon Mihály székelly magyar. A' lakosok magyarok és oláhok, de sokkal számosabbak a' magyarok és mindenben elsők, különös tisztelkedő szokásuk borral megtölt 8—10 messzelyes kabakokat ajándékozni. Illyenekkel tisztelének meg minket is. A' kath. száma 682, kikhez P. Beke mindennap magyar egyházi beszédeket tartott. Bémáltunk 124-et, sokkal többet, ha a' fejedelmi szolgálat némellyeket nem foglalatoskodtata. Itt ez előtt még csak nevét sem hallották ezen szentségnek. (Gegó E. A' moldvai magyar telepekről. Budán, 1838. 130. lap). Bővebb tudósítást naplóm ad; itt csak azt jegyezem meg, hogy Reichersdorffer György 1550 körül e' várost „Huztwaras“ névvel illeti (Chorographia Moldaviae, ed. cit. pag. 807).

HUSZ vagy HUSI.

II. oszt. falu a' szucsavai czin. szomosi okolban Zoltán falva mellett. A' magyar Husszal azonos eredetre mutat neve.

HUSZÁRFALVA.

Zöld Péter által 1776-ban Szabófalva félegyházának jelentett illy nevű falu nem létezik most már.

IZVORA. ☉

A' bákói határban Szeret mellett délnek fekvő malomházak öszege, Bákó félegyháza attól $\frac{1}{2}$ órányira. 18 kath. lakosi székellyek, kik között többben tudják nyelvünket. I z v o r a oláhban vizforrást jelent: miből, úgy fekvéséből hozzávethetni a' régi Hidegkuttal egy voltát. L. előbb illy név alatt.

JAKABFALVA.

Jakubest, rezes falu a' bákói czinut. tazlói alsó okolban. Nádas és Erdő falvak közelében. Wolf Andr. (Beiträge, I. Th. S. 166) 1796-ról az akkori 13 magyar kath. parochiák között Jakobestet is emelíti, melly már ma nem létezik, s mind oláhosodottak az ottaniak. Valamivel előbb Martinotti missioi elnök' 1779-diki tudósításában hasonnevű annyatemplom említetik (Sulzer, Gesch. III. Band, S. 556). Így fogynak szemlátomást még újabb korban is a' magyarok.

JANÓK. ☉

Falu a' bákói czinut. Sztrugár és Reketéssel együtt Pusztina'

félegyházá attól 3 órányira. 24 székely-magyar lélekkel. L. Re k é t e s é s Sz t r u g á r t.

JÁNOSFALVA.

Ma Janosén, II. oszt. falu a' botosányi czin. milletini okolban. Szö-
l ö s k e é s Z o l t á n f a l v a mellett.

JÁSZVÁSÁR. ☉

Moldva' fővárosának régiségeiről és jelen állapotáról eléggé értesít utinap-
lóm: itt csak némi archaeologiai tárgyakat teendek szőnyegre; nevezetesen
a' kath. templom falába földszint berakott néhány sírkő föliratát. Nem a'
főnebbi század maradványai ugyan azok, de még is némi világosítást nyujt-
hatnak, ha nem is a' magyarok, de általában a' kath. felekezet állapotára.
A' templom éjszak felöli faltövéncél berakottak közt találtatik:

1. D' Olry Mária herczeg Maurocordato Sándor nejének sírköve 1776-
dik évből, illyetén fölirással:

„HOC | MEMORIALE PERENN — | MAGNIFICAЕ DOMINAE | D'
OLRY | AN. CIRCITER VIGIN | TI QVINQVE E VIV — | SUBLATA | DIE
NONA OCTOB | AN. 1776 | PIETAS CHRISTIA — | MARITALIS AF-
FECTUS | ALEXANDRI | MAUROCORDATO | PRINC. CELSISSI — |
POS — — | DIEBU — — “

2. Zuccaroli Péter nejéé, 1706-ból.

„D. O. M. | ANNO DOMINI MDCCVI DIE — | PIE MEMORIE | —
UXOR DOMINI PETRI | SUCCAROLI ANNO AETATIS SUAE — | ANI-
MAM DEO REDDIDIT | CUIUS P — CORPUS SUB HAC CRUCE | TU-
MULATUM FUIT PRO MEMORIA | AMANTISSIMAE UXORIS HUNC
| LAPIDEM VIR EIUS PONI | CURAVIT.“

3. Comoi Zucaroli Péteré, 1728-ból.

„OMNES MORIMUR, QUASI AMAT — | DIE AB — — IN TER-
RAM, QUAE NON | REVERTUNTUR | O MORS! QUAM AMARA EST
MEMO | RIA TUA | HIC IACENT OSSA PETRI ZUCAROLI | COMEN-
SIS QUI ANMAM REDDIDIT | DEO | IASSI. D. 6. — 1728. AETATIS
SUAE | — — “

4. Pisar Sándor neje Lucza asszonyé 1775-ből.

Kereszt és „INRI. | SUB HOC LAPIDE IACET SERVA DEI LUCIA
CONIUNX 2-da ALEXANDRI FILII PISAR NICOLAI CUM FILIO SUO
CONSTANTINO. AN. DNI 1775.“

Van ezen kül mind a' két odalfal' tövénel 7 darab sírkő, mellyek időkoruk- úgy irattartalmukra nézve semmi nevezetességgel nem birnak: Ben a' 60 év előtt épült templomban **L a n d i** és **B e r a r d i** missioi előljároknek cenotaphiumai láthatók befalazva.

JERONOMOSFALVA.

Most illy nevű falu nem létezik. Zöld Péter idejében még fűnvala, és szerinte prágai Jeronomos tiszteletére alapíták Husz körül a' magyar husziták.

JÓZSEFFALVA. ☾

Ma **J o z e p e s t**, II. oszt. falu a' jászvásári czinut. bakhui okolban, **H a l o c s e s t'** félegyháza 5 órányira. 50 kath. csangó lakosi magyarul nem tudók, kik közhiedelem szerint István (a' nagy) vajda XV-dik század végéről oklevelénél fogva birják rezes szabad javaikat.

JUGÁN. ☾

II. oszt. falu a' románi czinut. moldvai okolban a' jászvásári monostor' birtoka, **S z a b ó f a l v a'** félegyháza $\frac{3}{4}$ órányira. 400 kath. csangó lakosinak csak öregei tudnak magyarul.

KAKASFALVA.

Most **K a k a c s é n**, I. oszt. falu a' dorohói czinut. kosui okolban **K á r á s z**, **M á t é** és **M i k l o s f a l v a** szomszédságában. Zöld Péter korában 1776-ban, magyarok lakták 's **Szabófalva'** félegyháza volt **Kokosest** név alatt. **Kokotény**, **Martinottinál** (Sulzer, III. 556) még 1779-ben anyatemplommal birt, ha csakugyan azonegy a' **Kakacsénnel**, mit egyedül a' név hasonlatosságából gyanithatni.

KÁLMÁNFALVA.

Most **K a l i m a n e s t**, II. oszt. falu a' putnai czin. gerlilei okolban. **Martinotti** missioi főnök' **Jászvásárban** kelt 1779-ki tudositásában e' helyről mondatik (**Klimonesty**), hogy még akkoron a' kath. hajdani kőtemplom romladéki káthatók voltak (Sulzer, III, 558). Ismét: I. oszt. falu a' **tutovai** czin. azon nevű okolb. **L e l f a l v a** mellett.

KALUGURÉN. ☾

I. oszt. falu a' **vazlói** czin. sztemniki okolban, **Hermezin'** birtoka, **P r e z e s t'** félegyháza, attól 4 órányira, **Urszine** változására szentelt templommal. 400 kath. lakosi **Bukovinából** eredett és **székely magyarok**.

KALUGYERPATAKA. ☉

Oláhul **Kalugyera mare**, I. oszt. falu a' **bákói** czin. **beszterczei** belső okolban; birtokosai a' **kalugyerek**, **Roszet** és **Prunkul**. A' **beszter-**

czei egyházmegyéhez számítatik; anyatemploma sz. András' tiszteletére szentelve, 10 félegyházzal. 1300 kath. lakosi eredeti csangó magyarok, még magyarul tudók, van iskolája is. Fekszik Bákótól $\frac{1}{2}$ órányira, kies hegy oldalban. Régebben rezes szabad birtok vala, most Prunk' boér elpörölt jószága a' mi csak magyaroké volt. Kalugyer oláh és magyar részre osztatik. Kalugyer a' régiebb időkben Bákó határának a' hegyekre nyuló erdős részét és határát tevé, de XVII-dik században a' bákói magyar lakosok a' török- rablások- és dúlásoktól menekvés miatt luződának azon részekre, és később rezes falut alkottak. Ezért van, hogy még Bandinnál 1647-ben e' falunak említésére nem találunk. A' magyar Kalugyertől a' másik oláh Kalugyer olly nevű patak által választatik el. Határában van Új h e g y nevű telepítvény szinte magyar csangóktól lakott.

KARÁCSONKÓ. C

Most P i a t r a nevet visel, és fővárosa a' niámcsi czinutnak a' kormányzó iszpravnik székhelyével és nyilvános iskolával. „Hajdan egészen magyar lakosokat (igy ír róla Bandin püspök 1646-ben) ma 3 magyar házat 16 lélekkel számlál, kik közül csak az öreg János tud anyanyelven beszélni. A' kath. egyház romjában fekszik, a' papi és tanítói telek elfoglaltott.“ (Gegő, A' moldvai magyar telepekről. 136 lap.) E' helynek magyar lakosoktól eredetét eléggé bizonyítja régi magyar neve is. Most 60 kath. lélek találtatik benne kik jobhára mesteremberek. Tartozik a' halocsesti anyaegyházhoz, mellytől 4 órai távulságra van.

KÁSZON.

Ma K a s i n u l, I. oszt. falu és monostor, a' bókói czin. tatrosi okolban, hasonnevű pataknál, már lakosi oláhok. Folticsén után leghiresebb vásárokkal bir. Zöld Péter szerint 1776-ban Kászón Gorzafalvának volt főkegyháza, most már végkép elfogytak itt a' magyarok.

KETRIS. C

Oláhu l K e t r i s u, I. oszt. falu a' bókói czin. beszterczei alsó okolban, neveztetik Valeszákának is; Pavalaki középrenű bojér birtoka; V a l é n' fiókja, attól $2\frac{1}{2}$ árányira, sz. Mihály tiszteletére szentelt templommal. 64 család 298 lélek kath. lakosi többnyire Bukovinából költözött magyar ivadékok, ősi nyelvüket tisztán beszélők. Hihetőleg G ü d r ü s-szóból származott a' Ketris, mivel másik neve (Valeszáka) oláhban száraz patakot 's völgyet jelent, a' mi árkos és güdrös helyet fültételez.

KISKU-RUSZULUI. C

Falu a' románi czinutban, Dzsida falva' félegyháza, attól 4½ órányira. 70 kath. gyülevész magyar lakosi közöl többen tudnak magyarul. Túl a' Szereten.

KLÉZSE. ©

Oláhul Klezsa de dzsosz, azaz alsó; I. oszt. közbirtokos szabad (rezes) falu a' bákói czin. besztercei alsó okolban, besztercei egyházmegyében, sz. Ferencz tiszteletére szentelt anyatemplommal és 7 fiókegyházzal. 1000 kath. lakosi tósgyökeres csangó magyarok, az oláh nyelvtől főleg a' nőnem-beliek szerencsésen megóvottak. Fekszik Bákótól délnek 2½ órányira, az országuttól szinte félre Klézse pataknál, magában a' völgyben, gyönyörű gyümölcsös kertekkel, mik házai körül ültetvék, az egész pedig szőlő-hegyekkel körítve. Ennek a' Klézse pataknál éjszakra fekvő része, melly Roznován Roszet család birtoka, Felső-Klézsének hivatik, különben a' klézsei pap- és szentegyházhoz tartozván: innen délre a' szentegyház kis erdejének omlásos oldalától kihágva a' hegyek' tetejének hajlatos medrében fekszik Somoska a' magyar klézsei birtoknak igen jeles újabb telepje, 120 családdal, mintegy 600 tiszta csangó-magyar nyelven beszélő lélekkel. Ezen falu inkább gyümölcsöst mint falut képez, minthogy az itt rendkívül nagyra növő gyümölcsfáktól a' házak alig ismerhetők, míg az ember hozzájuk nem közelit. Körtveíról, almáiról, igen termékeny diófáiról híres, azért a' moldvai főbb nemesektől gyümölcsoltásra távulba is elparancsoltatik illynemű szorgalmas munkája miatt lakossága. Nincs sem egyháza sem kántora, a' lelkiekben Klézséből láttatik el, mitől egy óra negyednyire távolítja a' két falu közt fekvő jó magas hegy, mellynek a' falut egészen békerítő oldalai igen jó bort teremő szőlővel diszlenek. Lakosi föld- és szőlőmiveléssel, hordók' készítésével foglalkoznak, nőneme szövés- és varrással tünteti ki magát. Nevét Klézsének egyedül a' Clissa, Clusa, Clissura, zárt völgyet jelentő görög-római szóból lehet származtatni.

KOMÁN.

Így neveztetik egy terjedelmes völgyiség a' bákói kerületben, Bogdánfalva- és Forrófalvától nyugotra, azoktól a' hegy által választatik el. Buja füvet teremvén, csak szénakaszálásra használják. Birtokosi több bojérek és rezesek, kik részeiket vagy a' szomszédfalubelieknek ad-

ják bérben széna takarításra, vagy maguk használván, télre marháiknak telelő aklokat ütnek itt.

KOMÁNFALVA. C

Oláhuł **K o m a n e s t**, I. oszt. falu a' bákói czin. tazlói fölső okolban, Gyika Miklós főnemes birtoka, új templmmal, 100 kath. lélekkel; fekszik a' Tatrosfolyam' bal partján, hasonnevű oláh falu' alsó végén, ezektől elkülönözve. A' Csikból Moldvába jövőknek itt nyilik először tér a' Tatros melletti uton. E' helyen Ardoini Ráfael püspök parochiat szándékozott alapítani a' földes urtól telekkel megajándékozottat, föl is készült a' paplak fenyő fából, de füdele 's többi részei papjával együtt hiányoznak ekkorig. Pusztinából láttatnak el hivei, honnan 3 órányira fekszik. Ha valahol, valóban itt igen nagy szükség van magyar lelkészre, mert a' csiki vidékből bevándorló nem kis számú egyesült oláhok nemzeti véreikhez vegyülnék vallásukban is. A' szegénység továbbá, mellyel e' havasi vidéken küzdenek, magyarainkból is sokat eloláhosított. A' példák élők. Az ide 's tova meszi távulságban lakott erdők közé legnagyobb buzgóság mellett sem hatolhatott el mindenkor a' lelkipásztor, mikor végső vigaszra vala szükség: épen ez az oka, hogy sok eloláhosodást láthatni itt ma is. A' határos régi **K o m a n e s t** kún-magyar eredetű rezesség vala, most oláhfalu, a' főnnevezett Gyikáé. Hihetőleg e' helyre illik Martinotti jászvásári missio praefectusának 1779-ből kelt levelében találtató azon jegyzés, melly szerint Tatrostól keletre vagy alább létez **K l i m o n e s t i** nevű falu, hol egykor a' katolikusokhoz tartozott kőtemplom' nyomai láthatók. (Sulzer, III, 550) minthogy illy nevű falu nem létez e' környéken, talánt **K o m a n e s t** ből rontaték el ha nem **K a l m á n f a l v á t** illeti, miről szinte megjegyeztetett. A' falu' déli részén a' kath. templom' közelében, melly a' tatrosi utra néz, annak bal oldalán a' Tatros' völgyében látható egy nagy **k ú n h a l o m**. E' Jászvásárban 1842-ben Gusti által kiadott Geografiában (Dzseografia Nou) is feljegyeztetik e' helyről, hogy a' kúnok (komanilor) székhelye vala, kiktől Moldva egykor Cumanianak hivaték. — Létez továbbá szinte **K o m a n e s t** néven két falu, a' dorohói czinut. pruthi fölső okolban egymás mellett, egyik Mikleszkué I, másik Menk' birtoka II. oszt. Végre: **Komanest** I. oszt. falu a' kovarlui (kóvári) czinut. horencsi okolban, Szép falu mellett. Mindezek a' kún nép' itt laktát hirdetik.

KOMÁNTÉB.

Most Komanderest, II. oszt. falu a' botosáni czin. zsizsioi okolhan.

KORÁN vagy **KORDEN.** ☾

I. oszt. falu a' románi czin. moldvai okolban, Szabófalva' félegyháza, attól 1 órányira. 200 kath. magyarul tudó csangó magyar lélekkel.

KORBÁSZKA. ☾

Falu a' bákói cziu. besztercezi alsó okolban, a' jászvásári metropolita' birtoka Valén' Gajcsána faluhoz csatolt félegyháza, attól 4 órányira. Jobbára Forrófalváról származott 35 lélekből álló kath. csangó lakosi tudnak magyarul.

KORDÉN. ☾

II. oszt. falu a' falcsi czin. kraszni okolban Huss' félegyháza, 2 órányira dél fele; 15 kath. csangó oláhos magyar lélekkel.

KORMATURA. ☾

Aráp' földbirtoka a' bákói czin. besztercezi alsó okolban, Klezse' félegyháza, attól 2½ órányira. 25 kath. lakosi csangó magyarok. Az itt találtató oláh rezes családok magyar eredetűek.

KORÓD.

Korodúl, I. oszt. falu a' tekucsi czin. berládi okolban. Koród vize mellett, Matka falu szomszédságában. Ismét egész okol' neve a' tutovai vagy berládi czinutban, melly is a' tutovai czin. helyzett Korodest falutól hordja nevét. A' Koród nevek ismeretesek honunkban, jelesen az Eszék körül, Veröcze és Szerém vármegyében, besenyő és izmaelita ivadéku berenczóknak nevezett tós magyarok által lakott több helységek egyikében, a' Korógy nevüben, mellynek régi várromladéka maiglan szemlélhető. A' Korod viz nevének is megfelel a' Tiszába folyó Korógy. Mindezek bizonyára nem véletlen találkozások.

KOSZTÉN. ☾

Falu a' bákói czin. besztercezi fölső okolban. Prezes' félegyháza, ½ órányira. 50 kath. lakosi jövevény magyarok, tudnak még nyelvünkön. Innen a' Szereten fekszik.

KOTNÁR. ☾

Régente, Szegedi szerint Kádnár nevet viselt, és a' moldvai városok sorában állt, most falu a' jászvásári czin. bakhui okolban, Halocsest' főkegyháza. 150 kath. lakossal, régi temploma sz. kereszt tiszteletére szent-

telve. Némi, a' szákuhi monostor részére tett örökeládásról szóló 7117=1611-dik évi levélben ekkép írja magát e' város: „*Tanassa, soltuzi si 12 pargari din taergul Kotnarulu*“ 'stb (Foaie, 1845. n. 9. pag 76.) azaz: Kotnár városának tanácsa, soltésza és 12 polgára. Bandin püspök ezt jegyzi meg róla 1647-ben: „*K u t n á r m v. Nevéról a' vélemények különbözök. Fekvése kellemetlen. Lakosai szászok, magyarok és oláhok. Legszámosbak a' magyarok, tehetősbek a' szászok. A' katolikusoknak, ámbár összesen csak 276-an vannak, h á r o m kőtemplomuk van, mellyekhez több hold szólók tartoznak. A' magyarok a' s z a m á r hegyieket mivelik.*“ A' régi sírkövek, miket e' templomban és kivüle találván hiven lemásoltam october 9-diki otltétem alkalmával (L. Utinaplóm), im illy korácsi renddel következnek:

1. Veindrig András és Vietoris Sófiaé 1619-ből, rózsa 's egyéb dísz faragványokkal ékeskedő, hosszában $4\frac{1}{2}$ szélességében $2\frac{1}{2}$ lábnyi kőtábla, a' szentely padolatán, négy szélén és belül 7 sorban imez írás:

„SVB HOC | LAPIDE TEGUNTUR OSSA SEPULTA HONESTI QVONDAM | VIRI ANDRAE (igy) VEINDRIG ET SOPHIAE PIAE ME | MORIAE FILIAE DNI MARTINI | VIETORIS COT | NARIENSIS | OBYT 4. SEP | ANN— | 1619.“

2. Jokosé 1631-ből, szinte a' szentely padolatán jobbra, hossz. 5, szél. 2 lábnyi kőtábla, belől virág- és csillagékességekkel. Főírása 4 szakaszban és közepén 5 sorban imillyen:

„HUNC LAPIDE | M PROCURAVIT FIERI DNS IACOBUS FILIUS DOMINICI | TRISSUI DNI | IOKOSCH QUI | OBYT. A. D. | 1631. DIE | 18. DECEMB.“

3. Vidéki Mátée 1633-ből, szinte a' szentely padolatán az epistola részen fekvő, hossz. 5, szél. $2\frac{1}{2}$ lábnyi kőtábla, 4 szélénél és belől 2 sorba foglalt írással, közepén kör, abban kereszt, cifraságai lefolyó három leveles ágacskák:

„SUB HOC LABPIDE IACENT OSSA DNI MATTHEI | VIDEKI QVI | OBYT ANNO DNI 1633. 14. DIE | IANVARIII RE | QVIESCANT IN PACE.“

4. Alstner Bálinté 1647-ből. Ez majd az oltár előtt fekszik. Hossza $4\frac{1}{2}$, szélessége 2 lábnyi; széliratán és belől még egy sor, im ezeket foglalja:

„PATER SAC | ERDOTVM PATRONVS ECCLESIIARVM FID | CA-

THOLI|CAE SPECVLVM. D. VALENTINVS ALSTNER OBIT. 4 JAN|
A. D. 1647.“

5. N. Szucsavaié, 1638-ból, mely a' templomajtó' belső lépcsőeül levén alkalmazva, csak ez olvasható rajta:

„ — — — SVCSAVIENSIS OBIT A. 1648 14 MAR|FID — — “

6. Ursui Jakabé 1650-ból. Ketté törött és az ajtó mellett kívül padgyanánt fekvő, föliratában romladozott tábla, hosszúsága $4\frac{1}{2}$ szélessége 2 láb. Lapján ez áll:

„IACOBUS | VRSVI IO | ACHIMI ET | CHRISTIANI | — — MARIE |
— — FILII | — — — | FATE MOR (um) | INTEGRITATE | INSIGNIS
HIC | REQVIEVIT | A. D. 1650 — 20.“

7. Flescher N-né 1652-ből, romlott föliratú tábla, hossz. 5, széles. $2\frac{1}{2}$. Kivül a' templomkerítés' omladékai közt áll.

„ — — LAPIDE | IACET EGREGIVS VIR DNS — | VS FLESCH | ER
OBYT. A. 1652. 18. IAN. REQVIESCAT | — NOAM — | — — RVL D — |
VRITAN — | — ARESN — | — AVE DICERE | — HER-IC | REQVIESCA-
TIS IN P. 'stb.“

8. András jezsuitaé 1654-ből. Ez a' torony alatti czinteremben fekvő kő, hossz. 4, szélességben 2 lábnyi. Lapján illy fölírás:

„ANDREAS | VIR | ZELO FIDEI | OBSERVANTIA | CATHOLICAE
| LEGIS | PIETATE IN | SOCIETATE | IESV | MEMORABILIS | HIC | RE-
QVIEVIT | — — — | ANNO DN | 1654.“

9. Drotler Gábor lelkészé év nélkül, a' szontelyben, több sorok és összefont betűkből álló irattal ellátott tábla; hossz. $4\frac{1}{2}$ szélességben $2\frac{1}{4}$ lábnyi.

„IACET SVB HOC LAPIDE PIE MEMORIE A. R. P. GABRIEL
DROTLEVS. O. E. B. | PERACTIS QVINQVE LVSTRIS IN GVBERNA-
TIONE ISTIVS ECCLESIAE | PIE LECTOR NON SIT TIBI GRAVE DI-
CEBE REQVIESCAT IN PACE.“

10. Darvas Balint ifjúé, 16--évből, kívül a' templom' déli oldalánál kőhalmok közt, hossz. 4, széless. 2 lábnyi kőtábla. e' corbitott irattal:

„SVB — — | — — VLTVS IACET HO | NESTVS | IVUENIS VA-
LENTINVS DARUASCH | — IIT A. 16-- DIE 26 --“

11. Kotnári — Miklosé bizonytalan korból. Ez a' templom belső lépcsőjének felső kövéül szolgál, töredezett és kopott kiálló betűkkel, hossz. 4, széless. 2 lábnyi.

„NICOLAUS G — | — COTNA VITAM SVAMTERMINAVIT | — — |
— FAMA — VIRI DOMINI | — — “

12. Erdélyi Wér Dániel, kívül a' temetőben heverő kődarabban:

„DANIFL WER | TRANS — | — — | AN — “

13. Udvardi Máté lelkészé, bizonytalan évből. Ez a' másik templomtól a' haszonbérlo lakához vitetett kőtábla darabja, lapján keresztet és kelyhet viselve, szélein:

„ — R — IMVS MATHAEVS | VDWARDI | OLIM PASTOR AN — — |

A' kőhalom rakásában taláztatnak még több darabok irással, de belőlök értelmet kihozni lehetlen volt.

KOVÁSZNA.

I. oszt. falu a' falcsii czin. podolini okolban, Bazga' szomszédságában, hajdani lakosi magyarok voltak szájon forgó hagyomány szerint.

KOZLÓ.

Oláhul Kozlou, II. oszt. falu a' dorohói czinutban, pruruthi alsó okolban, magyar hangzása olyan eredetre mutat.

KOZMEST. C

I. oszt. falu a' román czinut. moldvai okolban, Halocsest' félegyháza, attól $\frac{3}{4}$ órányira. 80 kath. csangó lakosi már nem tudnak magyarul.

KÓVÁR.

Kovarlui vagy Kohurlui, alsó Moldvában a' Szeret és Pruth között Dunáig terjedő kerület neve, mellynek fővárosa Galacz. A' rontott kavarlui név, hogy azon régi kővártól eredett, minek a' Szeret mellett Gertina falunál fönlétéről már naplónkban bőven szólottunk. kétséget nem szenved; valamint az is tagadhatlan, hogy azon régi árok vagy sáncz, melly a' nép által Trajánénak hivatik 's a' Pruthon túl is szemlélhető, ezen kőerősséggel összeköttetésben állott. Épen e' helyre látszanak vonatkozni Jornandes és Procopius' VI-dik századi írók tanutétele, midőn a' húnok védhelyéről és ó-váráról Hunnivár név alatt emlékeznek. Az első írja Attila fiairól: „*Contigit ergo, ut Attilae filii contra Gothos, quasi desertores dominationis suae, velut fugacia mancipia requirentes, venirent, ignorisque aliis fratribus, super Valamir solum irruerent. Quos tamen ille, quamvis cum paucis, excepit, diuque fatigatos ita prostravit, ut vix pars aliqua hostium remaneret, quae in fugam versa eas partes Scythiae peteret, quas Danubii amnis fluentia praetermeant, atque lingua sua Hunnicar appellant.*“

(De rebus Geticis, cap. 52.) Procopius az Al-Duna' részein Justinian császár által megerősített várak között említi: „*Ad oram fluvii Hunnorum, ut vocant, castrum veteri, cum alia providit, tum muros accuravit. Non procul ab hoc Hunnorum castrum, geminis hinc inde praesidiis munitus Ister fuerat.*“ (De Aedificiis, Lib. IV. cap. 6.) Ezen régi kővárat megvizsgálta, lerajzolta és írta Szeuleszku jászvásári tanár 1837-ben, kiadván róla munkáját illy czim alatt: „Deskriere istoriko-geographike a csetacei Caputhovis (Gertina).“ Később az Albina Romaneska hirlap' Archiva czimű mellékletében. Assaky által kivonatban közölteték rajzokkal ime folyóiratban: „Le Glaneur Moldo-Valaque. Yassi, 1841. 8-vo. N. I. pag. 44—51.“

KÖVESD.

Ma Kujesdu, II. oszt. falu a' niamczi czin. piatrai okolban. Al másihoz közel. Ismét Kau est, II. oszt. falu a' jászvásári czin. túri okolban.

KRECZEST. C

I. oszt. falu a' falcsii czin. krasznai okolban Huss' félegyháza, egy órányira dél felé. 9 kath. oláhos magyar lélekkel.

KURTÉN. C

I. oszt. falu a' falcsii czin. kraszni okolban, Huss' félegyháza, 2 órányira. 5 kath. csangó, de oláhos magyar lélekkel.

KÜS-BIKK. C

Kis és nagy. Falu a' bákói czinutban Redukáné birtoka, Kalugyer' félegyháza, attól 1 órányira. 70 kath. lakosi csangó magyarok, nyelvünket kevesen tudók.

LAKOSFALVA. C

Oláhu Likosen, I. oszt. falu a' románi czin. moldvai okolban Szabófalva' félegyháza attól $\frac{1}{4}$ órányira. 200 kath. magyarul tudó csangó lakosokkal.

LÁPOS.

Ma Lápus, II. oszt. falu és monostorhely (Szkitul Lopus) a' bákói czin. tazlói fűlső okolban, magyar lakosok nélkül.

LARGA. C

I. oszt. falu a' bákói czin. tazlói fűlső okoban, Abram Sándor birtoka Pusztina' félegyháza, kereszt-fűlmagasztaltatására szentelt templommal, attól 2 órányira. 75 kath. székely magyar lelket tart keblében.

LÉCZFALVA.

Most **Leczest**, illy néven két falu a' tutovai czinut. városi (tergului) okolban, egyik szabad közbirtokú (rezes) falu, másik bojári, **Szerecsen** falu mellett; ez II. amaz I. osztálybeli.

LÉLFALVA.

Ma **Lelest**, I. oszt. falu a' tutovai czin. szinte azon nevű okolban. Kálmánfalva mellett. **Lél** (Lehel) magyar verzernek nevét allítja elő híven, mint honunkban több **Lél** nevű helyek.

LEONTINFALVA.

Leontinest, I. oszt. falu a' bákói czin. tazloi fűlső okolban rezes oláh lakosokkal, **Magyar** falu közelében. Const. Porphy. Árpádnak egyik fiát, ki a' bolgárok elleni Etelközből indított hadvitelben 894-ben dicsően vezérkedék, **Liuntina**-nak nevezi (Cap. 40.), melly név ezen faluéval meglepőn egybe vág. Arszlánka vagy Leventa jelentéssel bir-e e' név? határozatlan állítani nem lehet; úgy látszik a' Leventa szó (pugil) inkább a' leo (arszlán, oroszán bátorságu bajnok) nevezetből, mint sem némelyek szerint török **Levente** szóból kölcsönözteték, vagy talán a' törökökhöz is ezen forrásból folyt által. A' Pruthon túl Beszarábiában is van illy nevű hely. Ismét: **Leontenest**, II. oszt. falu a' vazlói czin. sztemniki okolban.

LESZPECZ. C

I. oszt. falu a' bákói czin. besztercei fűlső okolban Paskán birtoka, azelőtt **Kalugyer**' félegyháza attól 3 órányira sz. Anna tiszteletére szentelt templommal. 400 kath. lakosi székely eredetű magyarok. Most 1845 óta Bákó fiókja, attól 2 órányira.

LÉVA.

Néhány házból álló falucska a' Prut' szélin a' falcsii czinutban, moldován harminczaddal, mellynek átellenében a' beszarábiai veszteglőintézettel és vámmal biró orosz **Léva** vagy más kimondással **Leova** fekszik. E' név. hazánkban is ismeretes, 's magyar eredetre mutat.

LUDAS.

Ludása, I. oszt. rezes falu a' bákói czin. tazlói fűlső okolban, mint neve mutatja, valóságos magyar eredetű, **rezes** lakosi is azt bizonyítván, kiknek batrinjai vagy ősei közt illy nevűk találtatnak: Barkán, Germán.

LUKÁCSFALVA.

Most **Lukacsest** nevet visel, I. oszt. falu és merőben **rezes** oláhok

lakják Mojnest kis város mellett a' bákói czin. tazlói fűlső okolban a' hegyek között. Régenten mint Bandin püspök ír 1647-ben 100 magyar családot, akkor pedig már alig 80 lelket számlála. Most csak 3 magyar létez, kik a' mojnesti templomhoz számítatnak a' sóstázlói malmokkal együtt.

LUKÁN.

Martinotti József Mária a' moldvai missio' elnöke 1779-diki tudositásában következőket ír e' helyről: „A' Pruth vizén innen fekszik egy régi falu omladéka, melly Lukány nevet visele, és magyaroktól lakaték, most is látszanak temetőhelyén a' sírkövek“ (Sulzer. III, 560). Jelenben illy nevű falu nem létez, és hihetőkép Lunka, az imént nevezendő hely lappang alatta.

LUNKA. C

II. oszt. falu a' falcsii czin. pruthi okolban. Husz' fiókja, 2 órányira, 8 kath. oláhosult magyar lélekkel.

LUNKÁN. C

I. oszt. falu a' bákói czin. besztercei fűlső okolban. Morzon birtoka, Pusztina' félegyháza, pádvai sz. Antal tiszteletére épült templommal, attól 2 óra távulságra. 40 családból álló 200 kath. székely-magyar lelket számít.

MACSKÁS.

Így neveztetik az oláhoktól is egy patakocska Dormanestől délre, róna hegy alatt folydógáló'sa' Tatrosbaömlő, melly hegyen sok régi vastag cserép- és apró kőmaradványok találtatnak, hihetőleg pogány toredények-és temetkezési hamvvedrekből elmaradottak; számosakat szemlélttem az esőtől kimosattakat.

MADARAS.

Ma Madaraest, II. oszt. falu a' jászvásári czin. karligaturi okolban.

MADARASKA.

Most Madaraeska, két falu ugyan azon czin. és okolban Güzü és Szarka faluk környékén, mind II. osztálybeli. — Némi 1690-diki moldován oklevélben olvasom: „Din hotorul Maedaerzsacsilor“ melly a' madarasiak' határát jelenti.

MÁGLYA.

I. oszt. falu a' románi czin. belső okolban. Bárd falu mellett.

MAGOSFALVA C

Magosest, I. oszt. falu a' románi czinut. moldvai okolban, Halocsest' félegyháza, ½ órányira. 100 kath. lakosi csangó magyarok, már magyarul nem tudók. Helyzete megfelel a' helység magyar nevének, mert magos hegyen fekszik, honnan Jászvásár felé messzi szabad kilátás nyílik a' szemnek. Rezesek is laknak benne, de már oláhok, kik között „Ungur“ nevű családok, mi e' hely' eredetikép törzsökös magyar voltára mutat. 2) Ismét Magosest I. oszt. falu a' dorohói czinut. herczi okolban Budafalva mellett. 3) I. oszt. falu a' jászvásári czin. sztavniki okolban Budafalva mellett.

MAGOSFALU-SZABADJA.

Szlobozia Mogosest, II. oszt. falu a' vazlói czin. belső okolban.

MAGYARFALU.

Most Ungurén, I. oszt. falu a' tekucsi czin. és berhecsi okolban.

MAGYARFALU. C

Oláhu Ungurén, kis falucska Puruncsel falu határán épült a' bákói czin. besztercei alsó okolban, némelly görögök birtoka. Valénnak Poruncsel faluhoz kapcsolt fiókja, ½ órányira. Dzsida- Szabó- és Tamásfalváról származott 8 család 46 lélekből álló kath. csangó lakosi egy két gazdát kivéve tudnak magyarul.

MAGYARFALVA.

Most Madzsirest vagy Magyarest, közbirtokos nagy de most oláh I. oszt. falu a' bákói czin. tazlói felső okolban, a' Sós-Tazló mellett; mellynek hogy „Magyar“ neve és olyan lakosi valának hajdanában, csep- pet sem kételkedhetni, annál is inkább mivel lakosi rezesek, kik szabad magyar eredetet árulnak el, szerte egész Moldvában.

MAGYARI.

Most Unguri, így hivatik három falu egy végteben fekvő, a' boto- sányi czin. zsizsioi okolban; az egyik Románénak mondatik, másik Kucs- csurian nevű birtokosáru neveztetik, harmadik szabad birtokosság (rezes) miért is „Unguri rezes“ név alatt ismeretesek; de mindezeknek lakosi már többé nem magyarok. A' két elsőbbi II. ez utóbbi I. osztálybeli.

MAGYARKELŐ.

Oláhu Vád-Ungur és Vád-Ungurlui, falucska Galacz határában vagy is inkább annak része éjszakfelé ½ órányira a' Barátos tó mellett. Kétségkívül a' legrégebb korból maradt fön e' nevezet, midőn Árpád ma-

gyarai itt Etelközben lakván a' Dunán gyakorta átkeltek, bulgarok ellen harczolók.

MAGYARKERÜLET.

Oláhul „Czinut Ungurlui“. Így hivaték régenten nem csak a' köznéptől hanem irásokban is a' bákói kerület szóhagyományi hiteles előadások szerint; kétségkívül azért, mivel e' legjelesebb és kiterjedtebb kerületben leginkább magyarok laktak, most is ott van legnépesebb fészükük, ma-ga Bákó város is magyar eredetű 's jelentésű levén.

MAGYAR-MARDZSINEN. C

I. oszt. falu, a' bákói czin. beszterczei fűlső okolban a' hegyek oldalában, szabad rezes birtokaság; Kalugyer' félegyháza attól 1 kis órányira. 400 kath. lakosi csangó magyarok, némellyek tudnak közölők magyarul. Létez mellette oláh (muntén) Mardzsinen ia. Mardzsineni Unguri nevet visel amaz közönségesen.

MAGYAROK-SZABADJA.

Ma Szlobozia Ungurén, I. oszt. falu azonnevű czinut. berládi okolban.

MAJSA.

Most Mojsa, II. oszt. falu a' szucsavai czin. moldvai okolban. A' magyarhoni több, jelesen kis kúnsági helyneveknek megfelelése olly eredetet árul el.

MAKSZINEST. C

II. oszt. falu a' románi czin. szereti fűlső okolban, Dzsida falva' félegyháza 1 órányira. 160 kath. csangó lakosi oláhosak. Túl a' Szereten.

MÁNFALVA.

Bandin püspök 1647-ben ekként nevez egy falut 9 magyar családdal bírót, melly Godzafalva, Völcsür (Völcsök) és Újfaluval együtt alkota egy megyét. Most illy nevű hely nem létez. Kétségkívül Mojnest vala ezen hely, előbb Manest, azután Monest 's Mojnestre változtatott által. Lásd Mojnest.

MÁTÉFALVA.

Most Matien, e' néven két falu a' dorohoi czin. kosui (kosului) okolban. Kakasfalva és Kárász szomszédságában, egyik Kogolnicán, másik Varlám' birtoka, mindegyik II. osztálybeli.

MÁTKA.

I. oszt. falu a' tekucsi czin. barládi okolban, Korod falu mellett. — Matkó puszta egykor Kiskúnságban, 1760-ban csere utján került az egri káptalan kezére, most Pestmegyében fekszik.

MEDELÉN. C

I. oszt. falu a' tekucsi czin. berhecsi okolban Valen' fiókja, attól 2 órányira. 130 kath. magyar lakosi tudják nyelvünket, több helyekről oda gyűlvén.

MÉRA.

I. oszt. falu a' putnai czin. gerlilei okolban Élesfalva mellett. Mira, szinte kolostor. Itt volt hajdan a' milkói püspökség, melly maiglan nagyszerű omladékhalmaiban észrevehető. A' milkói, kéttelenül a' Milkóvizinél hajdankorban virágzott cumániai püspökségről, melly már a' XV-dik században elpusztult, kimerítő értekezést irt Benkó József (Milkovia. Tom. I, II), itt csak fekvése helyéről leend rövid ismertetés. Hogy valójában a' mai Méra falu és kolostornál létezett, Scheffler Ráfael moldvai missionariusnak a' helyszínén tett nyomozásából világos, ki 1770-dik evben Gál Mátyás szerzeteshez írott levelében ekkép értesít a' Milkó patakáról és Méra faluról: Fön van a' Milkó folyócska, melly Moldvát Oláhországtól választja, Foksán várost ketté hasítja; ered a' moldvai hegyekből, ott, hol Stánn Venator öt vagy hat házból álló falucska létez. A' moldvai részen volt egykor Milkó város, mert nyoma omladékaiban most is fön van, 's hagyomány szerint ott a' magyaroknak egykor nagy városuk és erősségük vala; jelennen gazdag monostor létez, megerősítve, mellybe a' moldovánok magukat a' tatárok elöl vonták. A' monostor körül moldován házak építvék. A' helység Méra és Milkován vagy milkovani monostornak (la Monastrire Milkovanului) hivatik. — És hogy ott város feküdt, a' romok mutatják; maga a' moldvai nép, egykoron magyarokhoz tartozását hirdeti. Az egyház és konvent ott létéről senki sem kételkedik. Az országuttól vagy is Foksány várostól a' hegyek felé négy órányira fekszik, nem utban, hanem azonkívül, és most csak híres monostora áll; ettől lefelé a' Dunának menvén, Milkován vagy Méra mellett a' Milkó patak. — Semmi kétség a' hajdani Milkó város- és püspökség' e' helyen léte iránt, még ma is élvén a' moldován népnél egykoron ungurokhoz tartozásának emléke, sőt azt is beszélük, miszerint a' moldován monostor a' régi magyar egyház köveiből építetett. Hiyatik Mira néven is.

MÉREFALVA.

Oláhul Merest, I. oszt. rezes falu a' bákói kerületben, besztercei fűlső okolban, a' Szereten túl, Bákótól 4 órányira. Hajdani magyar voltát a' rezesek' saját vallomásuk kétségenkívül teszi, de a' falutól délre fekvő régi magyar templom alapromjai is azt bizonyítják.

MÉRGYEST. C

Falu a' románi czin. moldvai okolban Halocsest félegyháza, ½ órányira. 200 kath. csangó lakosi már nem tudnak magyarul. Magosfalu mellett; hivatik Merdzsestnek is. Mérges, pusztja jelennen Kis-kúnságban.

MIKLÓSFALVA. C

Oláhul Miklusén, I. oszt. falu a' románi czin. szereti fűlső okolban, Szturdza Sándor művelt fő bojér birtoka, Dzsidafalva' félegyháza, attól 1¼ órányira, sz. Háromság tiszteletére épült tèmplommal. 850 kath. csangó lakosi már nem tudnak magyarul, néhány azonban még ért. Túl a' Szereten.

MILKÓ.

Egykor város a' kúnok részére állított püspökséggel a' Milkó vizinél, melly a' török becsapások által még a' XV-dik században elpusztulván, helyén most Méra nevű falu és monostor áll, miről az imént vala szó. A' Milkó név bizonyára Miklóstól származik, hihetőkép olly nevű szentnek tiszteletére emelt egykori templomáról. A' csangók Milkóvizet maiglan Nilkónak mondják, mi „Nicolaus“ névre vezet.

MOJNEST. C

Város a' bákói czin. tazlói fűlső okolban Maurokordát' birtoka, Kománfalva' fiókja, ur' menybemenetére szentelt egyházzal, 1 órányira. 60 kath. székely-magyar lélekkal. (Régente Mánfalva nevet viselt; lásd Mánfalvát). Itt egy hegyfokban van a' régi temető, mellyet a' mostani magyarok ide költözésekor, nem levén hova temetkezzenek, mutatá ki egy 90 éves oláh, esküvel erősítvén, hogy századok előtt ott temetkeztek a' nagy számmal e' vidéken lakó magyarok, mi be is bizonyult a' számos emberi tetem kihányatásával; e' temető allatti tér neveztetik „Albostest“-nek, hol az elrombolt templom alapjait és temetőt ma a' Sós-Tazló mossa; itt találta-tott néhány év előtt egy kereszt és egy csengetyű.

MOJNESTPATAKA. C

Amannak vidék-része, 43 kath. székely-magyar lélekkal, kik ama-

zokkal együtt Kománfalvához, ott parochus nem léteben tulajdonkép Pusztinához tartoznak.

MORA PRAEFECTURA. C

Falu a' jászvásári czin. bachlui okolban. Tulajdonkép a' Bachlui melletti malmok; a' kath. püspök birtoka, Kotmártól keletre, hol a' kotnári püspöki haszonbérő lakik. 1845-dik óta Dumafalva fiókja, attól 5 órányira. 30 kath. csangó lakosa már nem tud magyarul.

MOVILLA. C

II. oszt. falu a' jászvásári czin. kopui okolban. Husz' félegyháza, attól 3 órányira. 16 csangó kath. lakosi már oláh nyelvűek.

MUNCSELLU. C

Falu a' románi czin. belső okolban. Halocsest' félegyháza, $\frac{1}{4}$ órányira. 50 kath. csangó magyar lakossal. Két falu e' nevén egymás mellett, egyik belső II. másik alsó I. osztálybeli.

NÁDAS.

Most Nadisa, I. oszt. rezes falu a' bákói czinut. tazlói alsó okolban, hasonnevü patak mellett, melly valóban sásos és nádas medréről nyerre nevét, 's magyar eredeteért kezeskedik, valamint a' szóhagyományok is olyannak bizonyítják. Bákóból Pusztinába menve ezen patakon keresztül viszen az ut, a' falu jobbra maradván.

NAGYPATAK. C

Oláhul Valemare, I. oszt. falu a' bákói czin. besztercei alsó okolban, Roznovano birtoka, 's Forrófalva' félegyháza, keletfelé $\frac{1}{4}$ órányira. 1500 mind kath. lakosi tiszta csangó magyarok. Sz. lélek tiszteletére szentelt egyházzal, és régi temetőjében létező sz. Mártonnak szentelt kápolnával. Fekszik a' Szeretre néző hegy' oldalában az abban folyó Nagypatak nevű csermelynél. Határa rokontermészetű a' Forrófalviéval, régi joga is hasonló módon enyészett el. Az itteni régi temetőben történt kutatás következtében fölmerült régi kőemlékekről utinaplom bőven szól, azok némelyikének fölírását szükség itt közlenem. Az olvashatlan betűkkel vagy jegyekkel bíró gula kődarabot a' magyar academiához beküldvén, annak jegyei hasonmásban közzé tétettek a' „Magyar academiái értesítő“ 1844. évi VI. sz. 2-dik tábláján, hol a' 196. lapon fölöttüki véleményem is közöltetett. A' számos szikladarabokra vésett föliratok nem gazdag tartalmak, hanem valamint a' betűk, úgy a' foglalat is szegény, rövid és egy-

szerü. Egyikén áll: „— — | AZ BA — — T | DEME | TER I — I MARIA“ és „(I)Z“ Ezen évszámot, ha 1502-át nem jelent, meghatározni nem tudom. Másikon: „IT NUSIK AZ UR | BA NUGZIK | mare Jonsnak fia Δntal | A — — 1592“ Az 5-dik számjegy hasonlít a' 7-hez, de azon évre itt gondolni nem lehet a' lakosok előadása után, minthogy emlékezetet meghaladó idők óta nem temetkeznek már e' temetőbe; a' hetes számalak tehát a' régi írásmód-szerint 5-ös erejével| bir. Ismét egy kövön, fölül 1540, vagy 1580 mint-hogy a' harmadik szám olyan nyolczashoz hasonló, minő a' régibb, különö-sen XV- és XVI-dik századokban használtatott 4 szám helyett. Alatta: „Uc-rás Mi-fele — — “ 'stb.

NÉMETVÁROS. C

Most közönségesen N i a m c z és N y a m c z-nak nevezik; a' hasonnevű kerület' fővárosa, mellynek ismeretését utinaplom adja. Az itt tartózkodó mintegy 12 kath. egyént H a l o c s e s t anyaegyházhoz számítják. Bandin írja 1647-ben e' városról: „Mondják, hogy hajdan csak szászok lakták 's öt tem-plommal ékesítették; mostanában egyet találtunk, mellyet kőalapra Sophia nevű szász asszonyság 1629-dikben építetett, 's körülbelöl 100 kath. l. gyakorol.“ Váráról, melly jelenben pusztán áll, XV-dik századi iratok, mint Moldva' legerősb helyéről tesznek bizonyosságot.

NIKOREST C

I. oszt. falu a' tekucsi czin. nikoresti okolban. Ezen Nikorest fűlső, F o k s á n' félegyháza, attól 3 órányira, 15 kath. magyar jövevény lelket számlál. Boráról hires.

NISTIUTA. C

Falu a' románi czin. szereti fűlső okolban D z s i d a f a l v a' félegyháza attól 1 órányira. 80 kath. csangó magyar lakosai oláhosodottak. Túl a' Szereten.

NÖVÉR.

Így neveztetik azon patakocska, melly Bákótól nyugora fekvő hegyek-ből csergedezvén a' város alatt éjszak-nyugoti szélén a' Besztercze folyóba szakad. Magyar hangzata bizonyítja az itt eredetikep mind magyar lako-soktól nyert régi nevezetét. Etymologiai értelme úgy látszik inkább a' n ő vagy n ő v ő-től veszi eredetét, nem pedig n ő t ő l (feleség); mintha mondanók n ő v ő, n ő v e k e d ő vagy mostani szólás szerint d a g a d ő-ér. És valóban tavaszi hó olvadás- és esőzésben igen megszokott e' patak növekedni, vala-mint száraz nyárban kiászik ere.

NYÁRAS.

Most Nyeruzsa vagy Naruzsa, I. oszt. falu a' putnai czin. vran-
csi okolban. Nyeruzsa (Nyáras) pataknak Putnába folyásánál.

NYIRES.

Ma Nerezsul vagy Neriazsa, I. oszt. falu a' putnai czin. vran-
csi okolban, amattól délnek Putna folyó mellett.

ÓCSA.

Ma Ócse, II. oszt. falu a' niamczi czin. felső okolban. A' pestmegyeiek
jól ismerik e' nevet.

ÓNFALVA. C

Onest, I. oszt. falu a' bákói czin. tatrosi okolban Aszlán főbóér' bir-
toka Tatros' fiókja. Ennekelőtte két évvel költöztek ide a' mellék Kót
nevű határról 350 lélekből álló, vagy 2 csangó családot kivéven mind szé-
kely származásu, nyelvünket jól beszélő kath. magyarok, kik szép rend-
ben épített házakban laknak.

ONICSÉN. C

Két falu a' románi czin. belső okolban, egyik rezes, másik Neuma bir-
toka, Halocsest' félegyháza attól 2½ órányira. 100 kath. csangó magyar
lakosi nem tudnak magyarul. A' rezes I., amaz II. osztálybeli.

ORBÉNY. C

I. oszt. falu a' putnai czin. rakacsuni okolban, Rekecsintől egy órai
távulságra, ahhoz kapcsolva Klézse' fiókegyháza. Buzdugán nevű bojár föld-
birtokán. 10 magyar családja részint csangó részint székely eredetű. A' ha-
sonnevű rezes falunak, ezzel épen mellékest határosnak szerzői magyarok
voltak közhiedelem szerint, de ma oláhok. Ismét egy másik, ugyanazon
czin. gerlilei okolban I. osztálybeli.

ORCSEST vagy ORSEST.

Közbirtokos (rezes) falu a' szucsavai czin. moldvai okolban. Folticsen
és Niamcz város közti utban, mind kettőtől 2½ órányira, partos hegyolda-
lon terül el Terzi falu szomszédságában. Itt öletett meg 1451-ben Roza
János bákói kath. püspök, melly tárgyról utinaplóm a' niamczi kirándulás-
nál bőven tudósít. Méltán hihetni vagy csak ebből is, ezen, valamint más
többi rezes faluknak eredetikép kath. magyarok által biratását, kik később
viháros és lelkipáztorokkal szükülködő időkben tértek át az ó hitre, általa
egyszersmind magyar nemzetiségüket elvesztvén.

ÓRIÁSOK' HALMA.

Oláhul Modzilla oriasilor. Valóban óriási nagyságu, emberi kezek által épült halom a' hegyes vidéken, Halocsest és Szépváros között az uthoz nem messzire.

ORTYEST. C

Máskép Urdest, I. oszt. falu a' falcsii czinut. közép okolban, Horlest' félegyháza, 2½ órányira. 12 csangó magyar lakosi már nem tudják nyelvüket.

PASKÁN.

I. oszt. falu a' szucsavai czin. szereti okolban, Jaszi és Folticsén közötti pósta utban, a' Szeret völgyének keleti partján, kies helyen, Roznovano birtokos kastélyával. Bandin püspök írása szerint hajdanta lakosi mind magyarok valának, de már 1647-ben csak 30 lélek létezék; most egy sem találató. — E' helynél a' Szeret' balpartján még látszanak a' régi magyar templom kőfalai egész magosságukban.

PÁVAFALVA. C

Pavanest vagy Peunest, I. oszt. rezes falu a' putnai czin. zebreuczi okolban, mondatik Pavonestnak is. Foksan' félegyháza, attól 4½ órányira. 16 kath. magyar lakosi jövevények, újabb korból. Szperiecz és Diokecz faluk közeldében, mellyeknek rezes lakosi magukat mind magyar eredetűeknek vallják.

PELGYEST. C

I. oszt. falu a' románi czin. moldvai okolban Szabófalva' félegyháza, attól nyugotfelé 1½ órányira, Mária' mennybemenetére szentelt új templommal 's 500 még magyarul tudó csangó lakossal. Mondatik Felgyest-és Pildestnek is.

PLOSKUCZEN. C

I. oszt. falu a' tekucsi czin. nikoresti okolban, Bálos Elek első rendű bójér birtoka, Foksan' fiókja, attól 7 órányira, sz. kereszt tiszteletére szentelt templommal. 81 családú 390 kath. lakosi régebben Szabófalváról származott, magyarul most is tudó csangók. Fekszik a' Szeret' bal partján elszigetelve a' többi magyaroktól, és épen az okozá, hogy az olasz papok üldözésétől mentve levén, a' csupamerő oláhok között is föntarták nyelvüket.

PODUR. C

Oláhul Poudurile, I. oszt. falu, rezések birtoka, Kománfalva' félegyháza, 2 órányira. 20 kath. székely magyar lélek imitt amott a' rezések közt lakik. Kománfalván most még parochus nem levén, Pusztinát tartja anyatemplomának, attól 1 órányira esvén.

PODURASOK. C

Amannak vidékrésze, 42 kath. lélek a' Tericze hegyoldalán levő erdőköt őrzik és Pusztinához tartoznak hasonlólul.

POGONEST. C

I. oszt. falu a' falcsii czin. podoleni okolban. Husz' félegyháza, 1 órányira. 20 kath. jövevény magyar lélekkel.

POJÁNA. C

I. oszt. falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban, Roszet' birtoka Pusztina' félegyháza attól 4 órányira. 20 családú 100 kath. székely-magyar lélekkel; új temploma van ker. sz. János' tiszteletére.

POJÁNA. C

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban Juraskó' birtoka Prezest' félegyháza, 1 órányira. Sz. Márton tiszt. szentelt templommal. 550 kath. lakosi csangó magyarok, nyelvünket tudók, jobbadán Szabófalváról származottak.

POJÁNA-KORNULUI. C

I. oszt. falu a' vaszlui czin. kraszni okolban Jasszi és Vazlui közötti országutban, ezelőtt Husz' félegyháza, 1845. óta P. Radukaniban emelt parochiahoz tartozik, attól 2½ órányir; Szűzanya tiszteletére épült templommal. 125 kath. lakosi oláhosodott csangó és jövevény székely-magyarok.

POKOLPATAK. C

Oláhul Valeare, II. oszt. falu, szabad (rezes) birtokosság a' bákói czin. beszterczei okolban, Klezse' félegyháza, attól ¼ órányira. 250 kath. lakosi tiszta csangó magyarok. Vannak köztük székely családok is.

PONCSEST.

I. oszt. falu a' putnai czinutban, Százkuttól ¼ órányira. Ma oláhok lakják, kiknek eleik magyar rezések valának. Főnálló temploma még azon időkbüli. Vélhetőkép Boncz falva nevet visele a' magyar időkben.

PONCSEST. ☾

I. oszt. falu a' bákói czin. besztercei alsó okolban az áthoshegyi kalugyerek monostorának birtoka, mellyet az aknavárosi görög monostor' hegumenje kormányoz, Valénna k Vladnik nevű faluhoz kapcsolt félegyháza, amattól 2 órányira. 5 család, 25 lélekből álló kath. lakosi mind tudnak magyarul. Mondatik Pencsestnek is.

PORINCSEL. ☾

Oláhul Porincsa, I. oszt. falu a' bákói czin. besztercei alsó okolban, némelly görögök' Szturdza családtól vásárlott birtoka, Valén' fiókja, ½ órányira, Bold. szűz tiszteletére szentelt templommal. 28 család, 124 lélekből álló kath. lakosi Bukovinából és magyar földről (Székelyhonból) származott nyelvünket beszélő magyarok.

PRAJLA. ☾

Falu a' bákói czin. tatrosi okolban, Gorzafalva' félegyháza, attól 6 órányira, Mária tiszteletére szentelt templommal, 120 kath. lakosi székely magyarok, kikhez 30 lélek refor. székely járul.

PRELUCS. ☾

Falu a' bákói czin. tazlói fűlsó okolban, Gyika Miklos birtoka, Kománfalva' félegyháza, attól 2 órányira; templommal. 50 kath. székelymagyar lélekkel. Fekszik közepén a' Kománfalvától Csügésre vivó utnak. Most Pusztinához számítatik.

PREZEST. ☉

I. oszt. falu a' bákói czin. besztercei fűlsó okolban az athos hegyi görög monostor' aknai hegumen - kormányzó' birtoka, a' besztercei egyház-megyében, sz. háromság tiszteletére szentelt anyatemplommal, melly 1823-ban emeltetett parochiává, 12 fiókegyházzal. 1300 kath. lakosi csangó magyarok, nyelvünket is tudók.

PUSZTINA. ☉

Oláhul Pusztian, I. oszt. falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban az agapiai görög apátság birtoka. Egész parochia magyar nyelven végzi az Isten dicséretét. Anyatemploma fából sz. István tiszteletére építve, a' tatrosi egyház megyében. 1830-ban lón parochia. 100 székely eredetű magyar családdal's 500 lélekkel. Van 23 fiók egyháza, mellyekben összesen 3400 lélek. E' mostani falu eredete a' székelység fölfegyverzésével egykoru, midón a' fegyver alul menekülni akarók maguknak moldvai határok közt választá-

nak sokkal több teherrel járó életet a' katonáénál, és a' puszta helyről, mellyen megtelepedtek, az első megszállók így nevezék, melly nevezet mainapig mind oláh mind magyar nyelven fönmaradt. Régibb egyházi adatok ugyan e' helyen emlékeznek **Kempén** nevű magyarok lakta faluról. Földbirtoka magyar eredetű magtalanoktól volt véghagyományban a' **varatik** kalugyernők zárdájának ajándékozva, később cserében vevé által az **agapiai**. A' hagyományzó oklevelekben a' mostani pusztinaiak előtt számtalanszor fölolvastattak a' két magtalan testvér **Andriska** és **Mariska** neveik, kik a' szomszéd **Szkorczeni**, vallomások szerint szintén magyar eredetű rezések közül valának, alkalmasint a' hagyományzat előtt már eloláhosodva; különben a' hagyomány alig történhetett volna. Fekszik a' nagy Tazló igen szép folyam mellett, egy fertálynyira keletre eltávolított, nyugotra nyíló kerek völgyben. Magyarai az oláhokkali szomszédság viszonyainak ellenére is tiszta székely-csikiasan akarkivel és örömet beszélnek magyarul. Szorgalmas földmivelők. Egyetlen, zsidóból keresztelt oláh lakja e' falut, ennek is felesége pusztinai magyar asszony volt. **Szkorczen** nem ok nélkül vehette nevét a' magyar **korc** vagy **gorc** szótól, minthogy e' falu egész fekvése tökéletes **gorc**ot képez, egy sik hegy' élén levén a' **Terpe** nevű patak' medre felé lejtősen építve.

RADUKÁN. ☉

Birtokosaról ekkép nevezett falu a' Pruth mellekén. Az előtt a' huszi egyháznak volt fiókja, 1845-ben attól elszakítván, parochiává emeltetett, **Pojáno-kornului** és **Movilla** azelőtt szinte husszi fiókegyházak' hozzákapcsolatásával. Számlál 560 kath. lakost, csangó és egyéb jövevény magyarokból állót, kik közül kevesen tudják nyelvünket. Temploma Péter ap. tiszteletére szentelve. Fekszik **Husztól** éjszának 4 órai távulságra.

RÁKOVA. ☾

II. oszt. falu a' bákói kerületben besztercei alsó okolban. **Koroj** nevű középrendű bojér' birtoka, **Valén** nak **Ketris** faluhoz mellékelt fiókja, amattól 2½ órányira. 20 család 76 lélek kath. lakosi **Bogdán-** és **Forrófalváról** származott mindnyájan magyarul beszélő csangók.

RÉCSE. ☾

II. oszt. falu a' vazlui czin. belső okolban, **Gorove** birtoka, **Prezest'** félegyháza, sz. **Alajos** tiszteletére szentelt templommal. 150 kath. lakosi magyarul tudó csangók és székelyek, **Szabófalváról** származván amazok.

REKECSIN. C

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban, Sturdza Vazul birtoka, Klézse' félegyháza, attól 2 órányira. 14 kath. lakosi székely-magyarok, nem rég ide vándorlottak. Mondatik Rakacsunnak is.

REKETT-TÓ. C

Oláhul Rakatau, I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban különféle bojerek birtokáin lakó néppel, Valénna' félegyháza, Horgyest faluhoz mellékelve, amattól 2 órányira. 33 család 135 lélek széjjel szórt kath. lakosi többféle nagyobb falukról származottak és magyarul-tudók.

REKETYÉS. C

Oláhul Rikitest, II. oszt. falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban, a' berzonczi monostor földbirtoka, Pusztina' félegyháza 3 órai távulságra, 2 éves uj szálitmány. 20 család- 200 lélek, kik Kalugyerből költözött csangók, és 2 székely család, mind magyarul beszélők. A' közel szomszédságokban ismét 10 háznyi magyar, kik mindnyájan a' kalugyeri inségre jutás után a' szörnyű igát könnyitendők, ide menekültek, egy délre nyíló völgyben a' rekettye bokrokról így nevezve. Egy éltes kántor Benó István nevű csik sz. miklósi fi, ki Somlyón 6 iskolát végzett, 's egykor a' székelyhuszár ezrednél szolgálván, Franciaországban is járt, magán házban viszi végbe az imádságokat vásár- és ünnepnapokon.

REKETYÉS.

Most Rekitosza, I. oszt. falu a' tekucsi czin. zeletini okolban Bócs és Bikes faluk mellett.

REKICZE. C

Falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban Legán nevű bójér üszvegyének birtoka, Valénna' Poruncselhez mellékelte fiókja, amattól ½ órányira. 7 család, 31 lélek kath. lakosi Bogdánfalváról és Kalugyerből két év előtt oda származottak, mindnyájan magyarul beszélők.

RIPA. C

Falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban Szakara' birtoka Pusztina' félegyháza. 35 kath. székely-magyar lélek, 1 óra járásnyira az anyamegyétől.

ROMÁN. C

Hasonnevű czinut fővárosa, Besztercze folyónak a' Szeretbe ömlésénél, hajdan Románvásár nevet viselt. Már a' XV-dik században magyarok lakták. Némi 1585-diki oklevél is bizonyítja magyar népességét, melly

nevezetes iratot az eredetiből másoltan Lugossy József barátomtól nyervén, egész terjedelmében közlöm. Ekkép szól: „Mý Zýgethj feŵ Biro Zýüs, az en eskŵt Biraim̄al Teüreök Janos, Hatuanj Pál, Attýaj Janos, es Cziszar Balással egietemben: Adgiuk tudtara es emlekezetire mindeneknek az kiknek Illik: hogj az 1585 esztendeóbē 23 Septembris: Jeöve mý eleönkbe az mý Attiankfia Igiartha Mathe, es szolla mý nekünk, miuel hogý az eö lakasat Istē Moldua orszagban Romā vasarh mutatta uolna, megh ugý mint, Jygiarto Mihalȳ, es Jýgiartha Estan kepibē. ez feleöl hogj engednēk egj leuelet Irattatnj az eŵ Nemzetsegenek eredetireöl es allapattiarol. Mý azert az eŵ Nemzetsegeknek allapattiokrol niluā Irhatük es tanü bizonsagot tehetünk, ki Ez Igiartha Mathenak az Eossý hiuatatot keözöttünk Kalamar Peteónek, es az Attia pedigh Kalamar Imrenek, kik tekintetes es tisztessghbeli emberek uoltanak, Az añiarol az eosý hivattatot Zani Tamasnak ký keözöttük egj nehanzor birosagot tistessegesen uiselt, az edes Añia hiuattatik Sophi Assonnak, ki most Igiarto Peternek ki keözöttünk esküt tanaczibeli semelj, Istēn szerent hazas tarsa). Iýgiartha Mihalȳnak esmet az össj Hoszumeczj Veres Janos uolth, az Attia uolth Zigethj Zjgiarto Giorgj. az Añiarŵl ualo Eössi Kosa Balaz uolth. Az Anianak neue Martha uolth. Eszek pedigh mind Jeles beöczületes tistesseges szemeliek es varasnak eley uoltak.) Ez Jýgiartha Estuañak is Eössj Teörök Mathe uolth. az Attia Teörök Marthon uolth, Az Añiarul esmet Hatuani Imre uolt Eösý, az Ania Hatuani Katalin uolth. Mind ezek is azert tistesseges Jambor, szemeliek uoltanak. Mind ezeknek azert az felliül megh irathat dolgoknak bizonsagara, mýes tanaczibeli szemeliek, tudnj illik pongoracz Janos, Kalmar Ferencz, Jýgiartha Mihalȳ poncz Gaspar Niskos Miklos paisos Janos Zaz Giorgj Astalos Peter es egez tanaczj.“ (P H). — Bandin püspök irá 1646-dikban e' városról: „Ezelótt két temploma volt az itteni katholikusoknak; egyik magyar, másik német; ma az elfoglalt teleken romjait mutatják. Ahhoz Lukácshegyen 2, ehhez 6 szóló tartozott; mellyek részint eladattak, részint mýveletlen hevernek; mert a' 800 cath. lakos 36 személyre leolvadott, kik közül bér málkoztak huszonketten.“ A' régi kath. templom egyike ma is fön van a' város ejszaknyugoti részén, melly moldovánoktól használtatván „Bezerika alba“ néven ismertetik. Derék egy épület, a' XVI-dik század művének tartom. E' templomban és körüle régi sírkövek iránt hasztalanul nyomozódtam. A' most itt tartozkodó katholikusok száma 142-re mén, kik

a' Szabófalvi anyaegyházhoz tartoznak. Már kezdetben e' városnak magyaroktól laktát kétségen kívül helyzi az is, hogy Reychersdorffer György 1550-ben magyar nevéről nevezi e' várost Moldva' leírásában imígyen: „*Celebriora autem loca, arces nempe et oppida — sunt, Swczowa, Chottiina, Nempzs (Nemcs) Romaniwiar (Romanújvár) Bahloiazwar (Bachlú-Jászvár) Wazlo, Zoruca, et Orhe; item Huztwaras, Tataros, Barlat, ac Romanwasar.*“ Ismét alább: „*Sunt praeterea duae arces validis exstructae muris, utpote Romaniuywar, quam planities quaedam ad flumen Zered, quod in Danubium flectitur, sustinet; alteri vero Romaniwasar nomen est. Haec, utrinque duo occupant latera.*“ Ebből észreveheti kiki e' városnak és várnak magyaroktól alapítását: mert ugyan mit keresne különben magyar neve; kitetszik az is, hogy volt Romanújvár és külön Románvásár; amaz a' Szereten túl, némi romjaiban most is lakható. Úti naplóm e' tárgyakat bővebben is fejtegeti

ROTUNDA. C

I. oszt. falu a' románi czin. szereti fűlső okolban Dzidafalva' félegyháza, ½ órányira. 300 kath. csangó magyar lakosi eloláhosodottak. Fekszik túl a' Szereten, Dzsídafalva irányában.

RUSZVLADIKA. C

I. oszt. falu a' rómani czin. belső okolban, a' románi püspök birtoka. Prezes' félegyháza, attól 1½ órányira. 70 kath. lakosi székely származásu magyarok.

SEHES. C

Malmok, különféle rezesek' birtoka a' bákói czin. tazlói fűlső okolban, Kománfalva' félegyháza 2 orai távulságra. 60 kath. székely-magyar lélek, mindnyájan a' Sós-Tazlón levő malmokban laknak. L. Sós-Tazló.

SERBEST. C

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei fűlső okolban Prezes' fiókja ½ órai távulságban, 18 kath. magyar jövevény lakosokkal.

SÓFALVA.

Így nevez Szegedi és Timon egy magyar falut a' mult században, milly nevű most nem találtatik. Helyzetéről mondja emez a' székelyföld leírásában: „*Infuso in Tatum rico Uzo in eodem latere Villa Lucae, et villa Salinaria.*“ (Imago Nov. Hung. edit. Vien. 1762. in 4. pag. 55.) E' szerint Dormanest körül, hol az Uz patak a' Tátrosba ömlik, kellett lennie.

SOLYMÁR.

Oláhul Sojmarest, II. oszt. falu a' szucsavai czin. moldvai okolban Gyula hajdani város közeldében. Tehát valamint a' magyarhon' fejedelmi városának Budának, úgy a' besenyő-kúnok földén Gyula városnak létezett szomszédságában a' sólyomvadászatról nevezett Solymárja.

SOMLYÓ.

Havasokból eredő patak a' niámci czin. mely a' Bratezel patakkal egyesülten Tarkó falunál elhaladván, Karácsonkő (Piatra) városán fölül a' Beszterczébe foly.

SÓSKUT. C

Paskán birtoka, Pusztina' fiókja 2½ órai távulagra. 7 családú 30 székely-magyar lakossal. Lungának tartozmánya.

SÓSPATAK vagy ÚJHEGY. C

Oláhul Sarata vagy Djalou, I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban Prunkul birtoka, Kalugyer' félegyháza, attól 1 órányira. 100 kath. lakosi csangó magyarok, Kalugyerből valók. Ismét Sohódolul rezes falu u. a. czin. beszterczei felső okolban, Kalugyer mellett, tehát nem egy a' Sospatakkal.

SÓS-TAZLÓ. C

Azon nevű pataknál majorok, a' bákói czin. tazlói okolban, Kománfalva' fiókja, attól 3 órányira. 23 kath. székely-magyar családok a' mojnesti templomhoz kapcsolvák, ide a' Lukácsesziek is hárman. Most Pusztinához tartozik.

SÓVIZ.

Most Szoveza, I. oszt. falu a' putnai czin. zebreuczi okolban Visontán és Kászónfalván alul. Nevét a' határában létező sóskutakról nyeré. Közhir szerint ez hajdan magyaroktól lakott hely. Erre célzott-e Timon Samu a' Salina névvel midőn írta (Im. Nov. Hung. pag. 56) „In latere boreali fluminis Tatri infra Velcium (Völcsök) Comani vicus (Kománfalva) et villa Salinaria (Sófalva) infra quas Salina (Akna) et Tatrum, vel Tatroschum,“ vagy a' már elsorolt Sófálvára? meghatározni nem tudom.

SZABÓCS.

Ma Szabosza, I. oszt. falu a' szucsavai czin. hegyi okolban, Borka és Farkas falu mellett Besztercze' bal partján. Neve eléggé hirdeti magyar eredetét.

SZABÓFALVA. ☉

Oláhul Szaboán, falu a' románi kerületben moldvai okolban, a' szereti egyházmegyében, sz. Mihály arkangyal tiszteletére szentelt kő építményü annyatemplommal. 7 félegyházat számlál. 2000 kath. lakosi eredeti csangó magyarok. Van iskolája is. Fekszik Románon fölül 1 órányira, az országuttól $\frac{1}{4}$ órányira, szép térségen. Régente közelebb a' Szeret' völgyénél állott egy dombos helyen, melly most Román Berengyesnek neveztetik. Régi temetőjének helye még most is keresztel jelölve. Viszontagságairól eleget olvashatni naplóm' egyik cikkében.

SZÁGNA. ☾

I. oszt. falu a' románi czin. szereti fűlső okolban, Dzsida falva' félegyháza 2 órai távulságra. 400 kath. csangó magyar lakosi eloláhosodottak. Túl a' Szereten.

SZALAN CZ. ☾

Oláhul Eszlenek, falu a' bákói czin. tatrosi okolban, vajdai kamarabirtok, Gorza falva' félegyháza attól 4 órányira. 400 kath. lakosi székely-magyarok. Sz. Anna tiszteletére emelt templommal.

SZALONCZA. ☾

Oláhul Szalancz (kis) falu, Teczkán' birtoka, Pusztina' félegyháza Nagy-Szaloncza mellett. Kath. székely-magyar család 25, 160 lélek. Új temploma sz. Imre magyar herczeg tiszteletére szentelendő a' hivek kívánsága szerint. Ismét Szalancz, oláhul Szalaczul (nagy) falu hason nevű pataknál a' Tazló keleti részén, bákói czin. tazlói fűlső okolban, Prunkul birtoka, Pusztina félegyháza 2 óra távulságra. Kath. székely-magyar család 22, 120 lélek. Itt a' hajdani templom helyén kezdett épülni egy újabb, fenyőfából, melly helyről, egy 102 éves oláh' ezelőtt 16 évveli jelületéből tudjuk, hogy magyar templomul szolgált. Kétségkívül ezen falu az, mellyről Szaloncza név alatt Bandin püspök 1647-ben így ír: „Egészen magyar falu, mellyben 105 személyt béráltunk. A' Krisztusnak ezen szőlőjét is soha püspök és missionariusok nem mivelék, csak diákja van, ki ünnepeket és bűjtöket hirdet és magyar énekeket zeng el a' hiveknek.“ Tehát oláh lakosiban keresendők a' régi magyarok maradéki. E' két Szaloncza együtt I. osztálybeli.

SZAMOS.

Oláhul Szomuz. Két folyó, nagy és kis Szamos, a' szucsavai czin.

folticséni okolban, mellyek a' Szeretbe ömlenek. Neve tagadhatlanul magyar eredetet bizonyít.

SZÁSZ.

Ma Szászul, I. oszt. falu a' putnai czin. biliesti okolban. Erdélyi szász eredetet bizonyít.

SZÁSZFALU.

Ma Szászova vagy Petrest, II. oszt. falu a' vazlói czinut. közép okolban.

SZÁSZKA.

I. oszt. oláh falu a' szucsavai czin. moldvai okolban hrg. Kantakuzeno birtoka. Hajdani szász lakosítól nyeré a' Baja melletti falucska e' nevét, kik a' vidék hegyeiben magyarokkal együtt hajdan bányászságot üzének. Jelenen többé semmi nyomuk.

SZÁZKÚT. C

Oláhuł Szászkułul, I. oszt. falu a' putnai czin. rakacsini okolban Aszlán birtoka Klézse' félegyháza, attól 4 órányira, ur' szine vált. szentelt templommal. 130 kath. székely és egyéb eredetű magyar lélekkel. Van itt a' reformatus atyafiaknak is oratoriumuk pappal, ezek 20 gazda 's 123 lélekből állnak, mind erdélyi háromszéki származásu székely-magyarok. Nevét a' számtalan patakforrásokról nyeré, mellyek e' keskeny völgyben elnyuló falu határában erednek.

SZEKATURA. C

Falu a' bákói czin. besztercei felső okolban Paskán' birtoka, Kalugyer' félegyháza, attól egy órányira, Mária Magdolna tiszt. szentelt templommal. 200 kath. lakosi csangó magyarok, kiknek egy része tud magyarul. Régente rezesek valának.

SZÉKEL.

Oláhuł Szekul. A' niamcezi monostortól függő hireszárda, attól délre 2 órányira, a' magas hegyek között; hivatik Szakulnak is.

SZÉKELYFALVA.

Ma Szakujén, I. oszt. falu a' románi czin. szereti alsó okolban a' kisebb Gyula falu mellett, oláh lakosokkal.

SZÉKELY-PATAK.

Oláhuł Szekulyáska, havasokból eredő kis patak a' szucsavai czin. hegyi okolban, melly Hold és Borostyánfalvát átellenében a' Besztercze folyóba ömlik annak nyugoti oldalán.

SZEKUJÁN.

Ma Baja és Bogata, I. oszt. oláh falu a' szucsavai czinut. moldvai okolban, Bajának átellenében, hegyen a' Moldva folyó nyugoti részén, melly hogy hajdani bányamivelést üző székely lakosítól nevezteték így, kételkedni nem lehet. Most oláhság lakja. Herczeg Kantakuzeno család birtokához tartozik.

SZÉPVÁROS. C

Oláhuł Tyrgulfromosz, város a' jasszii czinut. karligaturi okolban, Bars' birtoka, Halocsest' félegyháza, attól 3½ órányi távulságra. 25 kath. lakosi magyarul nem tudó jövevények. Hajdani nevezetességét mutatja a' még 1780- és 1797-ben vastag falaibau fűn volt vajdai palotának maradványa e' város keleti részén, miről Wolf András (Beitragé, I. Th. S. 74) teszen említést. Uti naplomban bővebben is leiratik.

SZERBEK. C

Máskép Alsó Szerbi, II. oszt. falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban. Roszet birtoka, Pusztina' félegyháza, 1 órai távulságra. 25 székely családot számlál 117 lélekkal. Sz. Ferencz bélyegzése' napjára szentelt kis templomnak. A' földesur 300 moldvai forintot ajándékozott harang vételre magyarainak. Erdős vidéken a' Tazlóra nyuló hegyoldalón fekszik.

SZERECZEI. C

Falu a' románi czinut. szereti fűlső okolban, Dzsidafalva' filiálja, 1 órai távulságra. 40 kath. csangó magyar lakosi eloláhosodottak. Túl a' Szereten.

SZEREDVÁSÁR vagy SZERET.

Város, régente Moldvában, ma 1777-dik óta Austriához tartozó, Bukovinában Szeret folyónál. A' hajdani moldvai püspökségnek 1401 előtt, midőn azt Bákóba tették át, székhelye. Már Roger így emlékezik róla a' mongolok' berohanásáról szólóban: „*Bochetor autem* (mongol hadvezér neve) *cum aliis regibus, fluvium, qui Zereck dicitur, transeuntes, pervenerunt ad terram Episcopi Cumanorum*“ (Rogerii Miserabile Carmen Cap. XX). Az óskorban magyaroktól laktát vagy csak nevénel fogva is kétleni nem lehet, mellyet az allatta folyó, és Moldvát keresztül hasító víztől nyert. Mihály milkói püspök' Tatrosza 1518-ban kiadott Synodusz hirdető levelében „*Srethiensis archiepiscopus atque Decanus*“ jó elő. Bandin püspök ezeket jegyzé meg 1647-ben e' városról: „Hajdan jeles kolostora csudákról és bu-

csujárásról híres temploma volt, ma csak pusztá helyét mutogatják. Az üldözött kath. nép részint görög vallásra ment által, részint Kutnárra és Bajára bujdosott. Az említett kath. kolostor' könyvtárát a' radauczi görög püspöki monostor, és Moldva' főcancellárja, egymás közt elosztották. Ez történt az egyházi javakkal is. — A' Nitra- és Posonyvármegyében lévő Szered mezőváros és számos helységek magyar ősöktől származását tanusítják e' helynek. A' Szeret folyó neve Arpád kora előtt sehol elő nem fordul.

SZEUCSEST. C

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei fűlső okolban, Prezest' félegyháza, $\frac{1}{2}$ órai távolságban. 40 kath. lakosi magyar jüvevények, innen a' Szereten, Bákótól egy órányira.

SZIKLA.

Így neveztetik a' niamczi főmonostor környékén annak egyik leányzárdája a' fenyves hegyek közt, azon nevű czin. fűlső okolban. Ez is csak magyaroktól neveztetetett el az óskorban.

SZKEJA. C

Vagy Szkei, I. oszt. falu a' román czin. beszterczei fűlső okolban. Midón Dumafalván parochia létezett, annak félegyháza, attól $1\frac{1}{2}$ órányira, kereszt fűlmagasztaltatásáról szentelt templommal. 220 kath. csangó magyar lakosi már nem tudják nyelvünket. Fekszik a' Szeret' átkelőjén túl, mélyen a' Szeretvölgyében, 's e' helyről neveztetik a' rév is. E' tájékon ütközött meg Mátyás kir. István vajda' hadával.

SZKINEN. C

Falu a' bákói czin. beszterczei fűlső okolban. Bákónak 1845-től fogva filialja, attól $\frac{1}{2}$ órányira, sz. György' tiszteletére szentelt templommal. 150 kath. lakosi magyarok, székely eredetűek.

SZLOBOZÉN. C

Falu, Horlest' félegyháza, attól $2\frac{1}{2}$ órányira, oláhosodott 30 kath. csangó magyar lélekkel, úgy látszik a' jasszii czinut. kodrui okolában. Mondatik Szloboziának is.

SZLOBOZIA-MILULUI. C

I. oszt. falu a' bákói czin. tutovai okolban, Krupenszki család birtoka, Tatrost' félegyháza attól $\frac{1}{2}$ órányira. 70 kath. lakosi székely-magyarok.

SZÓCSA. C

Falu a' niamczi czin. Halocsest' félegyháza, Megváltó tiszteletére

épült egyházzal. 150 kath. Bukovinából származott magyar lakosi tudnak magyarul. Sok méltatlanságot szenvednek az olaszoktól, minthogy egyetlen tiszta magyar hely a' megyében. Kettő van egymás mellett, fűlső és alsó, mind II. osztálybeli.

SZÓCSI.

Most Szocsi, II. oszt. falu a' szucsavai czin. szereti okolban. Veresfalva mellett. Ismét: Szoci, II. oszt. falu a' niamczi czin. pietri okolban, Almási falu vidékén.

SZÖLÓHEGY. C

Oláhuł Tiszest, II. oszt. falu a' bákói czin. tatrosi okolban, Tatrosból Ojtoshoz vezető uttól jobbra, Gorzafalva' félegyháza, attól 1 órányira, sz. István kir. tiszteletére szentelt templommal. 200 kath. lakosi székely eredetű magyarok.

SZTÁNFAVA.

Oláhuł Stanest, I. oszt. falu a' bákói czin. tazlói fűlső okolban, Magyar falu mellett, melly Bandin püspök szerint 150 magyar lakost számolt és Hilp (most már nem letező) helység felé, sz. Kozma és Demény' tiszteletére épült kápolnával birt, hová Moldvából és Erdélyből a' pünkösti ünnepek' alkalmával több ezerezen gyülekezének össze búcsúra. Rezeses lakói magyar eredetükre jelenig emlékeznek.

SZTRUGÁR. C

II. oszt. falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban, Pusztina' félegyháza, attól 1 órányira. 100 kath. lakosi székely eredetű magyarok.

SZUCSAVA.

A' XV- és XVI-dik században Moldvának fővárosa 's fejedelmi lakhelye, most 1777. óta Bukovinában ostrák birtok. Bandin szerint magyar, szász és olasz polgárok is lakták 1647-ben e' várost, hol egy 1638-ban megújított kath. templom létezik, mellynek nagy oltára balján következő fölírás vala olvasható: „DEO TER OPTIMO MAXIMO ET DEIPARAE VIRGINIS MARIAE IN LAVDEM HOC ALTARE FIERI FECIT ILLVSTRISSIMVS PRINCEPS JEREMIAS MOGILLA IN SVAM TOTIVSQUE PROLIS MEMORIAM.“ Jeremias Mogilla a' moldvai történetek szerint fejedelem 1595—1607-ig; neje Ciamartowna (?) Ersébet némi erdélyi magnás' leánya (Engel, Neuere Gesch. von Moldau. S. 243 ff.) hihetőleg katolika. Jeremias vajda' széke Szucsaván volt. Ezen fölírás megczáfolja Engel' azon

állítását (S. 268.) miszerint Basilius Lupul vajda engedte legyen meg Szucsaván a' kath. templom építését, miután már ott létezék 1600 év körül. Engel szerint a' magyar szücsöktől nyéré nevét.

SZÜCS. C

Falu a' piatrai czin. Szkarlati birtoka, P u s z t i n a' félegyháza, 3 órai távulságra. 80 kath. székely-magyar lélekkel, egy igen nagy és szoros, mindenfelül erdő környezte völgyben fekvő valóságos farkaslak, sem kántoruk sem harangjuk. Nevét vevé a' szomszéd nagy falutól, mellynek neve Sz ü c s, lakói rezesek, kiktől a' most magyarok lakta birtokot Szkarlat Roszet boér vásárolá. E' nevezet hihetőkép egy eredetü Sz u c s a v á é v a l, melly Engel szerint hajdan ott lakó számos szücsöktől hivatik. Illy nevű falu van még a' Moldva folyó mentén, a' mostan uralkodó vajda földbirtokán.

TAKUCZ vagy TEKUCS. C

Hasonnevű czinut' fővárosa Barlád pataknál némelly csangó családok a' Szeret' mellékén inneni származtukat említik. F o k s á n' félegyháza, 3 órai távulságra, most 70 kath. magyar és más jövevény lakosokkal. Hajdan 200 család birt, templommal pappal és tanítóval, mint Bandin írja, de már az 6 korában (1647) nem valának ott magyarok.

TALPA. C

II. oszt. falu a' dorohoi czin. berhometi okolban, Bals család birtoka, H a l o c s e s t' félegyháza, attól 2 órányira, sz. Péter tiszteletére épült templommal. 180 kath. lakosi csangó magyarok és székelyek, még tudnak magyarul. Baromvásárról hires és havasi sajtjáról, esik az bucsúkor, melly kath. szokásra mutat. 1841-ben anyatemplommá emeltetett, de csak 2 évig vala papja; hozzá tartoztanak: B o r g o v á n, D a v i d, N y a m c z, P i a t r a, 'stb. mellyek most mind Halocsesthez tartoznak.

TALPAS vagy TALPIS.

Ma T a l p i c z i, I. oszt. falu a' tekucsi czin. berládi okolban, hasonnevű szabaddal (szlobozia), B o r c s a falu szomszédságában.

TAMÁSFAVA. C

Oláhu! T a m a s é n, I. oszt. falu a' román czin. moldvai okolban a' galatai monostor' birtoka, D z i d a f a l v a' félegyháza, attól $\frac{1}{2}$ órányira, ker. sz. János tiszteletére szentelt templommal. 800 kath. csangó magyar lakosi már nem tudják anyanyelvüket. Fekszik innen a' Szereten, Dzsida falva alatt. Minthogy egykor elűzék az olasz papot, e' szörnnyű vétkeikért (?) la-

kolók, maiglan nem nyerhettek lelkeszt, ámbár kőlakást is építettek elfogadására saját költségükön. Péter vajda alatt a' XVI-dik században ajándékozottatott e' falu Lucsna patakon lévő malommal, úgy Plopi, Helesteu (Halastó) Kercsest, meg Belcsest, és Szadna falukkal együtt a' galatai monostornak. (Foaie. 1845. N. 4 p. 25.) Ezen falu állítólag 1644 körül Vazul vajda által a' jásszi saját alapítványi iskoláknak adatott Dumafalva, Dzsida falva, Jugán, Kopo 'stb. falukkal együtt. (Gazeta de Transilvania. 1845. Nr. 39 p. 152).

TARKÓ.

Falu a' niamczi ezin. hegyi okolban. Nemcsak magyar hangzata, hanem végbetűje, melly több helyekben mint: Bákó, Basó, Bozó, Csakló, Herló, Kosuló, Kozló, Milkó, Somló, Tazló, Turló, Vazló 'stb. mutatkozik, magyar eredetet mutat.

TATROS. ☉

Egykor város saját porkolábjával, mellytől a' vidék tátrosi porkolábságnak hivatott, most I. oszt. falu a' bákói kerületben tátrosi okolban, a' tátrosi egyházkerülethez számítatik. Ur' szine tiszteletére szentelt anyatemplommal, 5 fiókegyházzal. 400 kath. lakosi székely 's egyéb származásu magyarok, kik a' többi lakosokkal együtt az aknai sóbányánál tartoznak szolgálatott tenni. 1831-ben állítatott vissza régi parochiája. Hajdan csupán magyarok lakták és inkább keletfelé 1 mélföldnyire feküdt. Régi, sz. Miklós tiszteletére szentelt 40 láb hosszú 14 láb széles kőtemplomát Margit, Sándor vajda neje építeté 1400 körül, mellynek 17 ölnyi alaphelyén nyugszik a' mostani 10 ölnyi fatemplom. Még 1647-ben vonakodtak buzgó magyar lakosi olasz missionáriust elfogadni. Örökemlékét hirdeti a' magyar bibliának müncheni codexe, melly e' helyen másolaték 1466-ban következő tartalmu befejezése szerint: „*E' könyv megvégeztetett Németi Györgynek Hensel Emre fiának keze miatt, Moldvában Tathros városában Úr születésének Ezer négyszáz hatvan hatod esztendejében.*“ Templomszerei közt találatik egy ezüst feszület, kereszt és kehely, mellynek talapzatán fejthetlen monogrammak, mint Petrás Incze állítá, de olyannak én már nyomára nem jöhettem. A' régi paplak' és kerítése alapjának romjain most a' nagy országut viszen keresztül. Tatrostól $\frac{1}{2}$ órányira a' Tatros folyó balpartján főállnak még két ölnyi magosságra némi hajdani magyar templom összedült falai. 1518-ban II. Mihály milkói püspök itt egyházi zsinatot tar-

tott a' Bold. szűz templomában, mellyben a' 17 decanushoz intézett körlevele szerint a' milkói püspökséget 1441—42-ben a' török által földultat, vissza akará állítani, de 1525 körül közbejött halála a' tervet sikertelenül hagyá. 1600-diki május hónapban, midőn Mihály oláhországi vajda Moldvára ütött, Mogila Jeremias moldvai fejedelem Tatroson vala lakodalomban, honnan a' hír hallattára Szucsavába ment „*Czinutul Trotusulu*“ azaz: tatrosi czinut említetik (Foaic, 1845, Nro 4. pag. 29) némi 7198-iki = 1690 évi oklevélben. „Tataros“ néven fordul elő Moldva' városai között 1550 körül Reychersdorffer György I. Ferdinand követe irta Moldva' Chorographiajában, 's úgy látszik a' tatároktól vevé nevét, kik a' kúnokkal itt is, mint Magyarországbán együtt laktak.

TAZLÓ.

Oláhuł Tazlou l, II. oszt. falu a' bákói czin. tazloi fűlső okolban. Hasonnevet visel a' monostor és folyóvíz, mellynek egyike S ó s-T a z l ó. Különösen: Tazló i monostor, I. oszt. falu (monestira Tazloul) a' nyamczi czin. besztercei okolban hol a' falu is van.

TECZKÓFALVA. C

Tecz k á n, II. oszt. falu a' román i czin. moldvai okolban, Bogdán' birtoka, Szabó falva' félegyháza, attól 2 órai távulságra. 250 kath. magyarul is tudó csangó lelket számlál. 1647-ben 160 magyarok valának lakosi, Steczkófalvának hivaték. 1776-ban Tuzkofalvának jelölé Zöld Péter.

TEREBES.

Most ugyan nem létez illy nevű falu Moldvában, de még a' XVI- és XVII-dik században fűn vala, 's ezeket ír róla Bandin püspök: „A' bákói püspökséghez tartozó falu, 155 lakossal. Sokszor elsajátítatott, és ismét a' püspökök' gyakori változása miatt visszaadatott. Az egyházi telekbő András dalmát barát egy paripáért nagy részt eladott.“ Ismét: „Terebes helység ugyan a' bákói püspökség jószágá volt, de jűvedelmét a' fejedelem huzza, 's így a' püspöknek csak a' haszna van belűle, hogy neki minden héten egy két napot szolgálnak, midőn a' fejedelem nem foglalatoskódtatja lakosit, máskép nem robotolnak. Sőt a' falut is Ureki Miklos ur tulajdonának mondja lenni, 's erről némely iratokkal birván, nem tudjuk a' napot, mellyen elfoglalandja.“ Ez nagy részben meg is történt. Birunk némi 1662-diki oklevéllel, magától a' moldvai vajda Dabisa Eustach által kiadottal, melly-

ben világosan városnak és a' bákói barátokénak mondatik Terebes; így hangozván az oláhnyelven írott 's Petrás Incze által magyarosított krizof: „*Én Dabisa Istratie vajda, Isten kegyelméből Moldvaországának goszpodárja (ura). Irjuk az én uradalmam minden szolgálóihoz, kik fogtok járni egész szolgálatokkal a' bákói czinutban, nektek adjuk tudtotokra Terebes városáért, melly a' Bákó városi barátoké, nekik eddig nem volt kötelességük semmi szekerezésre, sem podovdákra, sem fát nem hoztak mint hoz a' többi falusi nép. Azért uradalmam is megkönyörül és elengedtem, hogy legyenek békességben; épen azért, ha látni fogjátok az én uradalmamnak irását, ismét ti mindnyáján elfogjátok hagyni jó békességben, hogy ne terheljétek, és ti porkolábok azon czinutból és bruniszterek, nekik hagyjatok békét: csupán az 6 uraiknak legyen velük bajok, valamint írják nekik még a' más uralkodó vajdától levő leveleik. Még is ha valaki őket terhelné, az kereset alatt leend. 7170.*“ azaz 1662-dik év. (A' brassoi „Gazeta de Transilvania“ című román hírlap „Foaie“ tudományos mellékletében 1845. 4 számában 3-dik helyen, közölve a' jászvásári oláhpüspökség levéltárából). Kételkedni nem lehet, miszerint e' név feledékenységre menvén „Barát“ keletkezett helyébe, és ez épen Terebes falu, csakhogy szűkebb határok között. Az elidegenített földeken több falucskák épülvén mai nap Barát' szomszédságában levők mint: Fontanell, Küsbikk, Mardzsinen 'stb. 1740-ben is előfordul Terebes falu neve. A' Terebes nevet azonban most egy patak viseli, melly Bákótól éjszaknyugot feléi hegyekből eredvén, Barát felé délnek kanyarodik izzonyú mély árkával és azután keletnek fordulva Bákó fölött a' Beszterczébe szakad. Valódi magyar neve tanusítja a' magyarok' itteni régi lakhelyét.

TOCSILÓSA. C

Falucska a' bákói cin. beszterczei alsó okolban Poruncsel falu határára szállitva, 's annak birtokosihoz tartozó és Valénnek szinte Poruncselhez mellékelt fiókja, amattól $\frac{1}{2}$ órányira. 4 családból álló 20 kath. lakosi tudnak magyarul.

TOLVAJPATAK. C

Oláhu Petricsik, II. oszt. falu a' bákói cin. beszterczei alsó okolban, Radukáni birtoka, Kalugyer' félegyháza, attól $2\frac{1}{2}$ órányira. 250 kath. lakosi székely eredetű magyarok. Jelennem temploma épült fából.

TÖRTELFALVA.

Oláhul **Turtujest**, II. oszt. falu a' niamczi czin. pietri okolban, **Tátáros** falu mellett. **Kún László** kir. egyik orgyilkosa **Törtel** (Turtule) kún fő ember, kitől a' régente **Kúnsághoz**, most **Pestmegyéhez** tartozó **Törtel** helység nyéré nevét, a' moldvai **Cumaniában** is hagyta emléket e' faluban.

TRANDasILA. C

Falu a' bákói czin. beszterczei fűlső okolban, az előtt **Prezest**, 1845 óta **Bákó** félegyháza, attól $\frac{1}{2}$ órányira, (372) most 23 kath. lakosi magyar keverékek.

TRUNK. C

Falu a' bákói kerületben, beszterczei alsó okolban **Bogdánfalva** a' birtok-tartozmánya, 's annak félegyháza, tőle $\frac{1}{2}$ órányira, kápolnával. 350 kath. lakosi csangó és székely-magyarok. Fekszik a' Szeret' völgyében **Bogdánfalvától** keletfelé, a' bákói póstaut levén a' kettő között; termékeny földel bir.

TUPILÁCZ. C

I. oszt. falu a' román czin. moldvai okolban, **Halocsest** félegyháza, $2\frac{1}{2}$ órányira. 15 kath. lakosi székely eredetűek.

TURLÓ.

Oláhul **Turlui**, kis folyó a' bákói czin. tazlói fűlső okolban, melly a' **Tatrosba** szakad. Valódi magyar hangzata olyan ós nevezőire mutat.

TURLUJÁN. C

Moldován nevű boér birtokán 12 magyar család, kik **Kalugyerből** menekültek, ezen mindenfelől erdő környezte kies patak völgyében. Sem kántoruk, sem harangjuk. **Vidraskától** 2 órányira esik, **Pusztinának** ehhez számított félegyháza, a' bákói czin. tazlói alsó okolban.

ÚJFALU. C

I. oszt. falu, **Szturdza Vazul** birtoka a' putnai czin. zebreuczi okolban **Klezse'** filiálja, attól 2 órányira. 20 kath. lakosi székely 's egyéb eredetű magyarok. **Bandin** püspök 1647-ben 10 magyar házat említ legfűllebb és **Mánfalva-**, **Gorzafalva-** meg **Völcsökkel** együtt tón egész parochiát, ha csakugyan egy vala ezzel. Van ismét:

ÚJFALU. C

Falu a' bákói czin. tatrosi okolban **Gorzafalva'** félegyháza attól $\frac{1}{2}$ órányira. 250 kath. lakosi székely-magyarok. **Tatrosból** **Gorzafalván** át az ojtosi kapuhoz vezető utban.

UZ.

Illy nevet visel egy kis folyó a' bákói czin. mely Kászon székely székéből eredvén, Dormanestnál a' Tatrosba foly. A' kúnok' egy felekezetének Uz nevére vezet. Cedrenus írja: „*Uxi, gens Unwica est.*“

ÜLÉSKÓ.

Oláhuł I l i s z k ó. Az utóbbi elrontott néven hivatik azon oriási kóhalom a' bákói czin. tazlói fűlső okolban, mely Dormánfalvának átellenében ejszakfelé, Uz vizén túl a' hegyhátán látható, emberkéz alkotta csuda nagysága miatt. Akár éles akár ülés-köre magyarázzuk, a' kó rontott rag kezeskedik magyar eredetéről.

ÜRMÉNYES.

Ma Ur min is ul, rezes oláh falu Mojnest körül, a' bákói czin. tazlói fűlső okolban; neve és rezessége után itélve szinte magyar eredetű.

VALÉN. ☉

II. oszt. falu a' bákói kerületben, beszterczei alsó okolban Jenuez kisebb rangú bojér birtoka, a' beszterczei egyházmegyéhez tartozó, nepom. sz. János tiszteletére szentelt anyatemplommal, és paplakkal, mely 1840-ben emeltetett parochiává. 11 fiókegyházat számlál. 39 család és 202 lélekből álló kath. lakosi Szabófalváról származott csángó magyarok, mindnyájan tudnak magyarul. Lelkésze Kónya József Kornél minorita, egri hazánkfia, ki az 1845-dik év tavaszán a' magyar hivek' fájdmára kijött Moldvából. Hivek száma összesen a' félegyházakéval együtt 3300. Fekszik hegyoldalban.

VALÉN. ☾

I. oszt. falu a' román czin. moldovai okolban, Halocsest' félegyháza, attól 1 órányira. 50 lelket számlál kath. magyarokat, kik már nem tudják nyelvünket.

VALLE-ALBA. ☾

Falu a' román czin., Halucsest' fiókegyháza attól 2¼ órányira. 40 kath. lélekkel.

VALESZÁKA. ☾

Falu a' bákói czin. tatrosi okolban Redian' I. oszt. falu határán, Rediában lakó Donis Jordáké birtoka, Gorzafalva' félegyháza attól 2 órányira. 200 kath. lakosi székely eredetű magyarok. Sz. lélek tiszteletére szentelt templommal. Ezen Redianihoz 5 falu tartozik, de csak ebben vannak magyarok.

VARANCS vagy VRANCS.

Szabad rezes vidék mintegy 40 faluból álló a' putnai vagy foksányi czin. hegyi okolban. 1518-ban Mihály milkói püspök Synodust hirdető levelében mint esperestség vagy decánság említetik, tehát kétségkívül kath. és pedig magyar lakosai valának; most mind oláhok. Van saját különös birája (Vornik). Hajdan Barancs vagy Berencs nevet viselhete e' vidék, minthogy az oláh a' *ö* betűt *e*-vel, a' *e*-t *ö*-vel szokta fölcserélni. Kérdés lehet az is, valljon nincs-e összefüggésben e' név Veröczével, vagy az Eszék melléki *b e r e n c z ó k'* nevével?

VAZLÓ vagy VAZLUI.

Azon nevű czinutnak, mellyben legtöbb rezések laknak, fővárosa, Vázló folyónak a' Berládba ömlésénél. Hajdan magyarok lakták mind Bandin 1646-diki jegyzete mind az 1693-diki kézirat, úgy Timon Samu 1735-diki levele szreint e' helyet; most már hirök sincs többé. Bandin nevezetes tudositása következő: „Vaslu Husztól 4 magyar mértföldnyi távulagra eső m'város. Hajdan több mint 300 családból álló magyarok lakták, szentegyházzal, pappal és tanítóval ellátvák, ma a' boldogabb multa romok emlékeztetnek. A' templom elpusztult, a' temetkező helyre tehénólak építettek, a' kath. nép dügmirigy áldozatja, tatárok rabszolgája, vagy részint nemegyesült görög hitű lett. Hat év előtt még 30, ma 4 kath. házat 16 lélekkel számlál. Ámbár Jászvásártól nincs igen messze, soha missionariusok meg nem látogatták.“ A' név a' besenyő kúnok' *O s u l*, vagy mint a' budai krónika írja: *O s l u* nevű vezérére emlékeztet, kit sz. László 1070 körül legyőzött. (Thurocz. Chron. P. II. cap. 49).

VEZSIA. C

Falu a' románi czin. D z i d a f a l v a' félegyháza attól 4 órányira. 70 kath. gyülevész magyar lakosa oláhosodott. Túl a' Szereten.

VIDRÁSKA. C

I. oszt. falu a' bákói czinut. tazlói alsó okolban, Szekara birtoka és rezes, P u s z t i n a' félegyháza, attól 3 órányira. 160 kath. székely-magyar lakossal. Vagyon temploma, b. szűz anya nevére szentelve; a' Tazlóra kinyúló völgyben helyezve.

VISONTA. C

Most V i z a n t i a, két falu e' néven, egyik nagy, másik rezes, a' putnai czin. zebreuczi okolban, mind kettő I. osztálybeli. Amaz F o k s á n' fiókja

attól 7 órányira. Sz. László tiszteletére épült templommal. 400 kath. szé-
kely eredetű magyar lakossal. Visonta régi magyar lakosi most oláh rezések.

VLÁDNIK. C

Oláhuł *Vladnikul*, I. oszt. falu a' bákói czin. besztercei alsó okol-
ban *Negruez bojer' özvegyének* birtoka és *Valén* filiálja, sz. Anna tisztele-
tére szentelt templommal, ½ órányi távulságban. 109 család, 469 kath. la-
kosi Háromszékből, Csikból 's Gyergyóból származott székelyek, ős magyar
nyelvükön beszélők. 1844-ben Kónya magyar lelkész idejében a' földesur
kótemplomot építetett számukra, melly jelen időben a' *hilencsedih* kőegy-
háza a' katolikusoknak Moldvában.

VÖLCSÖK.

Oláhuł *Belcsugul*, I. oszt. falu a' putnai vagy foksányi czin. biliesti
okolban, most merő oláh lakosokkal, és csak az elrontott oláh néven is-
merve, de az 1693-diki kézirat szerint (*Ungr. Magaz. III Th.*), mind Timon
által 1735-ben tiszta magyar falunak jelöltetik *Völczök* és *Völcsök* ne-
vezettel; az 1647-ki írásban *Völcsör*-nek hibásan olvastatván. Itt is ész-
re vegyük, miként az *ul* nem egyéb nemi ragnál. A' *völczök* vagy
völcsök szó mint madár neve minden magyar előtt ismeretes. Timon
(*Ing. novac Hung. p. 56*). *Völcsök'* fekvését Komán falun fülül teszi: „*In
latere boreali fluminis Tatri infra Velcium (Völcsök) Comani vicus*“ mi a'
*Belcsugul*éval össze nem vág ugyan, ez jóval alább esvén, de a' név' hason-
latossága még is azonegyre mutat.

ZAPOLD. C

Falu a' romání czin. *Halocsest'* félegyháza, attól ¼ órányira, tem-
plommal. 500 kath. csangó jüvevény lakosi nem tudnak magyarul. Sz. ke-
reszt tiszteletére épült templommal.

ZSEVREN. C

Rezes falu a' bákói czin. tatrosi okolban, *Gorzafalva'* félegyháza
attól 5 órányira. 25 kath. lakosi székely-magyarok, *Lupakó* birtokán lakók.
Hebrennek is mondatik.

ZSIVOREN.

I. oszt. rezes falu a' bákói czin. besztercei fülso okolban, *Morest*
mellett a' Szereten túl. Oláh lakosi magukat magyar eredetűeknek hiszik,
a' régi magyar templom' romhelyét is ismerik.

Bezárom a' hosszú névsort olly nyilatkozattal, hogy valamint a' fülhor-

dottak közt lehetnek talán számosak is, mik valódilig nem nyelvünkől fejlődtek; úgy még nagyobb számmal átezhetnek abból eredők, reájuk ismerem azonban, minthogy oláh philolog nem vagyok, egy könnyen nem sikerülhetett. De habár csalna is az itt állóknak tegyük fele része: mégis a' többi nagy szám méltán azon biztos hiedelemre von mindenkit, mellyet a' tisztán látó roppant tudományu Pray György nyilvánított: hogy ki kellett volna ürülnie egész Erdélynek, ha a' Moldvában létező magyar helyek lakosi mind onnan költöztek vala; minek folytán elmondom befejezőleg vele: „*Quam obrem id restat denique, ut has Hungarorum in Moldavia et Valachia reliquias, maximam partem ex Pacinacitis, Uzis et Cumanis, quos in unum corpus coaluisse supra narratum est, ortas fuisse dicamus*“¹⁾. A' népszámra végül megjegyzendő, hogy csak a' katolikusok vétettek figyelembe ezen elsorolt helyeknél.

Visszapillantás.

Az elsoroltakon kívül vannak Moldvában számtalan helységek, nevükre nézve az oláh nyelvből épen nem, magyarból ellenben könnyűszerrel értelmezhetők; miknek azonban itteni elszámítására végtelen tért foglalna. Ezeknek további nyomozását 's a' még egykor fölmerülendő régiségekkel összeillesztését a' jövő kornak adom át. Több mint ötven számrá menőt szoriték ki e' lajstromból, mellyekben a' név' magyar hangzata és jelentésénél egyéb, figyelmet nem gerjesztek. Bővebb vizsgálat könnyítése végett ki kell jelentenem azt is, miszerint az oláh nyelv hangzóinak ingadozása 's egymással gyakortai fölcserélése az összehasonlításnál tetemes nehézséget, alig legyőzhető kétséget okoz kivált e' nyelv' nem ismerőjében. Az *a*, *e*, *i*, meg *o* és *u* hangok elegyes, fölváltott, 's mintegy közép- vagy kettőshang gyanánt homályosan kiejtése ugyanis tömérdek helyneveket elferdit eredeti hangzatukból. Így például: Jászváros neve a' moldován ajkon: Jasch és Jesch; Rákóé: Bakau, Bakeu, Bakuu; Barládé: Berlad és Birlat; Vazlóé: Vazlau, Vazlu, Vazlui, Vazluj; 'stb. Illy változat elannyira divatos, hogy egy helység neve majd minden szájból másképp hangzik. De a' mássalhangzókkal sincs különben a' dolog. Gyakran hallottam Piatra város (Karácsonkó) nevét moldovántól Tyiátra-nak mondatni, Zsizio patakét Gyigyio-nak. Eszkorczen és Eszperiecz közönségesen Szkorczen és Szperiecznek hivatik. Mindezen nyelvi sajátságokból származó különösségek

¹⁾ Pray G. Dissertationes in Annales Vet. Hunnorum Avar. et Hung. Vindobonae, 1775. fol. Dissert. IV. pag 124.

tehát figyelembe veendő a helynevek nyomozásánál. Azon akadályok, mik a régi neveknek háttérbe szorítása- és gyakorta újabb birtokosaikról elnevezéséből keletkeznek, a régi iratok- és emlékek' utmutatásánál fogva oszlattatnak el; valamint az újabbkori formák és változatok ugyanazok' segedelmével határozhatók meg. Maga Jászvásár (Jasch, Jesch) még a XVII-dik századi moldován oklevelekben Jászok városának „Taergul Jaszilor“ a' kerület pedig Jászok kerületének „La czinutul Jaszilor“ hivatott, mint némi 1674- és 1690-diki oklevél tartalmazza (Foaie, 1945. n. 4. pag. 29; n. 5. pag. 40) melly nevezet tisztán és világosan jász népre utal. Eltérve immár az efféle vizsgálódási szabályoktól, még csak azt nyilvánítom, hogy számtalan helynevekkel gazdagíthatam volna e' sorozatot az Etelköz' szinte egyik részét alkotó Havasalföldről vagy is a' tulajdonképi Oláhországból. Pezsegnek e' tartományban is a' magyar, besenyő, jász, kún, székely nevű hely- és folyónevek, Ungur, Ungerian, Bezen, Bicsina, Bozsany, Jászva (Tó?), Komán vagy Kumán, Kumanest, Kumanka, Kunest, Szekuján, Szekul, 'stb. kitéttel. Tömérdek ott is a' magyar jelentésű 's értelmű helységek. Sőt az aldunai déli részeken a' mai Bulgáriában is ötlenek föl magyar hangzatú és értelmű helyek, mikközül csak az egykor Somlyó várának hivatott Sumla várost említem. Mind ezek eleven bizonságául szolgálnak a' XI- és XII-dik században a' kereszties hadvezetéséről szóló történeti emlékek tanúsága szerint a' Balkánhegy (Haemus) vidékein tartzkodott turkopulok' (magyarok), cumaniták' (kúnok) és picenariusok' (besenyők) azonegy törzök-fajhoz tartozó népszakadékaik magyar nyelvűségére. Ansbertus szemtanu írja Fridrik német császár' 1189-diki kereszties hadviteléről, mikép a' Balkánhegyen túl, az Adrianopoltól éjszakra 5½ mélföldnyire fekvő Dimotika (Timotikon) várost kúnok birták: „*Urbs (úgymond) munitissima, a fortioribus et animosioribus Cumanis et Graecis possessa*“¹⁾. Számosak hazánkban a' Balkány és Valkány nevű helységek, mik hogy a' Balkán hegyről vétettek és a' besenyő-kúnok által onnan hozattak be, kétleni nem lehet. Jelentsen vulcan-t vagy más egyebet e' név: fürkészni nem akarom; annyi bizonyos, miszerint a' híres hegység neve a' régi classicus, sőt byzanti íróknál egyedül Aemus, Haemus íratással fordul elő, 's amannak legelső föltű-

¹⁾ Historia de expeditione Friderici Imp. ab Anberto scripta. Ed. Dobrowsky, Pragae, 1827. in 8. Cf. Jahrbücher der Liter. Wien, 1828, Bd. XLII. S. 55.

nése a' scytha-magyar néplelekezetek ottani szállongása korára esik. Még a' vezérek alatt ez volt egyik határa a' Magyarbirodalomnak. II. Béla kir. névtelen jegyzője írja: „*Dux vero Zulta, post revisionem militum suorum, fixit metas regni Hungariae, ex parte Graecorum usque ad portam Vazul et usque ad terram Racy.*“ (Cap. LVII.) Hol volt ezen, magyar történetbuvárok által keresve keresett, de mindeddig föl nem talált Vazulka pu, szépen megfejtí az imént említett Ansbert, midőn Fridik keresztés hadának bulgáriai haladásáról irtában többször ekkép emlékezí: „*Claustra S. Basili*“ — „*Clausae ultimae et firmissimae Bulgariae.*“ — „*Antiquae clausurae vetustate collapsae, robur et munimentum totius Bulgariae.*“ A' Vazulka pu ezekből érthetőleg a' Balkán hegyszorosának vala závár-erőssége, és sz. Vazultól nyeré nevezetét. Maiglan „Vazilitza“ néven hívatí a' bolgárok által. Azon maszarok- vagy mazaretoknak nevezett, körülbelől 20,000-re menő népség ís, mellyet oláhosodott nyelve miatt a' makedoláhokhoz (ano-kuzzo-koczó-valachi, czintiari), sorolnak az újabb utazók, a' történetek' szövétnekénél besenyő-kún eredetűnek bizonyítható. Mennyí jeles és érdekes tárgy fekszí elöttünk fölvilágosítatlanul őseink régi lakhelyeit illetőleg, mellyeknek egybegyűjtése 's tisztába hozatala származásunkat és a' többí rokonfelekezetekkelí viszonyainkat a' külföldiekkal ís megismértetnék; már csak az elsorolt eredményekből mindenki láthatja.

Hín emlékek.

Még egy észrevétel a' moldvai régíségekről. Több óságbuvárok ígyekeztek Atilla udvarhelyét, mellyben őt Priscus, Theodosius császár követe megtalálá, Moldvába helyezni. Ezen nézet szerintem híbas hozzávetésen alapszík, miután másfelé vezetnek a' követség uta' közben esett folyamok és a' pannoniai szomszédság, honnan Atilla fürdejehez a' kóanyagok vitettek; 's inkább a' Tíza-Duna köztí vidéket állítják a' körülmények előnkbe. Egyébiránt e' helyütt nyilvánítanom szűkség, mikép a' moldovánok közt húnokra vagy Atillára viszonyló emlékeknek helynevekben így, valamint szóhagyományokban bár minő csekély nyomára nem találhatni. A' Kóvár czikk alatt érintett Hunivár' emlékezeete egyedül írott adatok egybevetéséből földeríthető. A' fűlső Moldvával majd csaknem határos Besztercevárósr' környékebelí Kuszma pusztára vonatkozó azon régi oklevél, mellyet Cornides Dániel Pray Györgyhöz írott 1778-díki levelében íme töredék előadásával említ: „*Incipit praedium Kusma ex possessione Regia parva Bistricia in amne sursum versus eundo a PORTA sic dicta ATTILLE, cuius*

rudera nunc evanescent.“ — „*Qui cumulus a PORTA supradicta ATTILLE sexaginta ulnis regalibus distat*“ (Tud. Gyűjt. 1835. VIII. köt. 112. lap), legkevesb gyámokot sem nyujt Atilla' moldvai székhelye iránt; más oknál fogva nyerhette 's tarthatta fön nevének emlékezetét ezen Atilla kapuja. Az Erdélyből Moldvába vezető zavarutak jelenben Tölgyes, Gimes és Ojtos nevet viselnek; ez utóbbi, mint már említők „ajtós“ értelemmel bírván.

Moldvának régiebb földképét nem ismerem annál, mit Reychersdorffer <sup>Moldva' leg-
régibb föld-
képe.</sup> György 1540 körül Moldva' leírása mellett kiadván, később Bongarsi és Schwandtner gyűjteményében közölteték. Hozzávetésem szerint ezt ő nem készíté 's kevesbé javitá, hanem némelly régiebről másolva használta, mert néhány nevezetes helyek, mikről munkájában említést teszen, e' táblán elő nem fordulnak; ellenben a' táblán látható több jelesekről értekezésében halgat; 's így a' földkép és leírása közti öszhangzás hiányzik. Nem használhatám azt a' régi helyek' nevének kinyomozásánál a' metsző' hibás kitételei miatt: tanulságos mindazáltal reánk nézve már csak azért is, mivel a' benne bárminő hibásan följegyzett helyeknek a' XVI-dik században léteztüket kéttelené teszik; méltó ugyanazért minden helyeit betűrendbe szedve ezennel meghatározni.

Folyamai az akkor még Dneszterig terjedt és Bukovinát is magában foglalta Moldvának kelet-nyugoti irányban haladva így jelentvék: Tyras fl. hodie Nyester, Pruth, Barlath, Serethus, Bistricia, Myscona; ez utóbbi Milkóból rontaték. A' helyek ekkép jelöltetnek: Aczud: most Adzsud; Bachono: Bákó; Badoorcze: Radaucz; Barlath: ismeretes; Bialogrod: most Akkerman, Neszterfejérvár; Braila: hibásan tétetik a' Szeret' tulsó részére; Cerouecz: Csernovicz; Choczim: ismeretes; Crolou: Herló; Cutuar: Kotnár; Falczyn: Falcsi; Galacz: ismeretes; Husz: ismeretes; Jaszi: ismeretes; Lasti: (Leczeni?); Lapuzna: Lapuszna Beszarábiában; Lucania: Lunka falu a' Prutnál, itt túlra tétetik; Margosest: Magosest; Mayak (?): Bialogrod fölött a' Neszternél; Moldania: Moldavabánya, most Baja; Nyemecz: Niamcz vagy Nyemcz; Oblucice (?): a' Dunánál Beszarábiába helyezve; Oryhow: Orhey; Pudna: kettő, a' Barlád és Szeret' mentin, most róla a' putnai kerület neveztetik; Ren: Reni, Beszarábiában; Serech: Szeret, Bukovinában; Skea: Szkei falu a' Szeret kelőinél; Soczaua: Szucsava,

Bukovinában; **S r o k a**: Szoroka, Beszarábiában; **S t e p a n i c z e**: Stepanest, a' Prut' mellékin, mellyet némi régi geographusok, mint Bonbardi is, hibásan egynek tartottak Jaszival; **T a r a s o u c z e**: Tarnovcze, Bukovinában; **T a r g o r o d**: t. Románvásár régibb neve; **T a r i s t o** (?): Beszarábiában; **T e c h i s**: Tekucs; **T e h y n i e**: Tekina vagy Bender; **T i r a s** (?): Beszarábiában; **T i r a s p o** (?): ugyanoda helyezve; **T o t r o s**: Tatros; **T u b a r c z a**: a' magyarok lakta Csöbörzsök vagy most Csuburcsi; melly forma azonos a' fejmegyei Tuburzuk vagy Tübörzsök egykor besenyó faluéval; **T u r e c z k y b r o t h**: (?) a' Szeret' torkolata felé talán a' Vádul Turkului, azaz Török kelő; **V a s l u y**: Vazló; **V a s t n i**: Visonta? **V i d o u o l a c u s**: az akkermani limán; **V i d u i z a**: (?) Beszarábiában; **V s c z y a**: (?) ugyanott. Megemlitendő Mercatori XVI-dik századi földképe is. Ennek 4-dik, Hond általi 1611-ben lett kiadását (*Gerardi Mercatoris Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura. Editio quarta, sumptibus et typis aenei Jodoci Hondij Amsterodami A. D. 1611. fol. atl.*) birván, szinte összehasonlítám a' helyeket. Moldva itt külön táblán nem adatik ugyan, hanem Oláhország, Servia, Bulgaria és Romania' egyesített képén nagyrészben látható. A' nevek ezen is hibásan irvák, azonban előszámlálnunk nem leszen érdeknélküli annál is inkább, minthogy egyikét pontra nézve másutt föl nem találtt világosítást nyujtanak. Im ezek helyei: **A c z u d**; **B a c h o n o** (Bákó); **B a r d a l a c h** (Barlád folyó); **B a r l a c h** (Barlád); **B a r d o o u t z e** (Radancz); **B r a d y** (?); **C o w a c z**, ez épen oda helyeztetik a' Szeretnél, hová én a' Kóvár-tűzöm, 's így nem kételkedhetni a' Cowacznak Kovárbóli elrontásán; **F a l x i n** (Falcsi); **G a l a c z**; **H u s z**; **J a s z i**; **L u k a n i a** (Lunka); **M a r g o s e s t**; **M o l d a d a n i a** (Moldva-bánya, Baja); **M u g e z** (?); **M u z l i e z** (?); **N i e m e c z**; **P e r z i m** (?); **P r o u x a** (?); **P u d n a** (Putna); **S c h i a** (Szkeia); **S e n a z e n t z** (?); **S e r e t h**; **S o c z a v a**; **T a r g o r o d** (?); **T o t r o s**; **T u r e t z k y b o r o t h** (?); **V a s l u y**. A' beszarábiai Mayak, Tekina vagy Bender és Csöbörzsök szinte ismertetik Mercatorinál: **M a i a k**, **T e h y n i e** és **T u b a r c z a** néven.

III. BIZONYITVÁNY.

A' MAGYARORSZÁGI BESENYŐKRŐL.

1. §. Tömérdek gyülevész népeket 's vendég lakosokat keblébe fogadó Besenyők'
neve. édes magyar honunk' határi közt már alapítása' első századaiban egy, a többi nemzetekétől különböző névvel jelölt, saját polgári belső szerkezettel bíró népség tűnik föl, mellyről, ámbár krónikáinkban, okleveleinkben és törvénykönyvünkben fontos tanutételre akathatni: íróink mindazáltal a tárgy' fontosságához képest kielégítő nyomozást nem tevén, eddigelő a' tudós világgal kellően meg nem ismertették. Ezen népség' neve nyelvünkön BESENYŐ, latin nyelvű honi íróinknál „*Besseni*, *Bessi*, *Bisseni*, *Picenati*“ néven említetik. Ugyan is: Hartvik sz. István kir. életirójánál „*Bessi*“ a' mülki kézirat szerint „*Bissem*“. Béla kir. névtelen irójánál „*Bisseni* és *Picenati*“. A' temetkezési két magyar beszédet magában foglaló misekönyvben följegyzett krónika szerint: „*Bessem*“ Kézai SImonnál „*Bessi*“ nevet olvasunk. A' XIV. századi bécsi képes krónikában Turóczinál majd „*Bessi*“ majd „*Bisseni*“, a' II. Rész L. fejezetében fölvaltva amaz háromszor, emez hatszor jó elő. A' budai krónika' írója mindig „*Besseni*“ nevet használ. Bonfinnál, végre, hogy többeket elhallgassunk, „*Bessen*“ áll. Ez írja az ó idejében még külön felekezetben virágzott besenyőkről: „*Besseni* — quos olim *Bessos appellabant*“. (Dec. II. Lib. IV.) Okleveleinkben: „*Biceni*, *Bisseni*, *Ebes*; *Pincinati*, *Vosciani*, *Wosserawii*“ néven ismeretes. Egy 1260-i külföldi oklevélben „*Bexzen*“ foglaltatik. Törvénykönyvünk Zsigmond kir. II. Decr. 1405. a' bevezetés' 4. §-b. „*Bisseni*“ néven jeleli. Illy kevés különbségű nevezettel ugyanazon egy népségnek billegzését minden kétségen kívül teszük a' róla ugyan egy dolgot 's tettet előterjesztő iratok.

2. §. E' népség' honunkba több ízben, és különböző korszakként költözött be, mire nyomós bizonytságot nyujtanak a' történet-könyvek.

Első, és a' honfoglaló magyarokkal bevándorlásukról, vagy is Pannoniának azoktől meghódításakor már az aldunai vidékeken, a' mai Oláh-

Besenyők'
Magyaror-
szágba költö-
zése.

országban tartózkodásukról, mást mondva elég tanuságot tesz Béla kir. névtelen jegyzője, ki a' meghódolt oláh és tót népekről emlékezvén mondja: „Mert oláhok és tótok valának, mert a' kúnoktól és besenyőktől sok méltatlanságot szenvedének“. (Cap. XV.) Mint frigyeselek a' magyarokkal egyesülve, csak e' felekezetbeliek lehettek azon besenyők, kiket a' mondott névtelen jegyző Zoltán fejedelem által Fertő taván túl a' német határszélekre végőrök gyanánt telepítetteknek ír, minthogy külön beköltözésükről, összeszövetkezésükről mélyen hallgat. Imígy adja elő e' hiteles író a' besenyők' első letelepítését: „Zoltán vezér pedig, az ő katonáinak visszatérte után megállapítá Magyarország' határait, és a' németek felé, Moson (Fertő) tón túl, nem kevés besenyőket is helyeze lakóul, országa' védelmére, hogy a' dühöngő németek a' vett méltatlanságokért a' magyarok' határszéleit valaha meg ne támadhassák“. (Cap. LVII). — Mi számos családból, 's tömérdek fegyveres csoportból állott a' félelmes szomszéd ellen végőrül telepített besenyő népség, könnyen elgondolhatni. Újjal mutat arra egyszersmind névtelen írónk, hogy nem minden besenyők szállítottak a' véghelyekre. — Engel Kerestely ezeket Zoltán vezér által Bitzena' vizétől, a' Vaskapu' környékéről behozott gyarmatnak állítja, de kellő bizonyítás nélkül.

Második beköltözése' nyomára akadni ugyan Béla kir. névtelen jegyzőjénél, ki Takson vezér alatt a' besenyők' földéről Thonuz oba vezérnek bejöttét így említi: „Hallván Takson vezérnek kegyességét, sok idegenek (vendégek) gyülekezének hozzá sokféle nemzetek közül. — És azon időben a' besenyők földéről jött egy fejedelmi vérből való katoná, kinek neve Thonuz oba vala, az Urkund atyja, kitől a' Thomoy nemzetség származik le, kinek Takson a' Kemey részeken levő földet a' Tiszáig, hol most az abádi rév van, adá lakóul.“ (Cap. LVII.) — Hogy nem magányosan vonultak egy tartományból másikba az illy szerencsekereső fejedelmi kalandorok, hanem családostól, hív alattvalóiktól 's fegyveres néptől környezve, bizonyítja a' középkor' története; így számos besenyő követőinek megszállítása vegett nyerheté csak e' lovag a' Tisza melletti nagy kiterjedésű földet. Szokott modora különben is névtelen írónknak vezéreket rajzolni nemzet és nép helyett.

3. §. Harmadik bevándorlásukat hirdeti Kézai Simon, 's vele egy szájjal a' bécsi képes krónika' írója Turóczinál, Géza vezér és későbbi ural-

kodók' idejére tűzve. Az első írja: „Úgy Geisa vezér mint más királyok' idejében is jöttek be csehek, lengyelek, görögök, besenyők, örmények, és az ég alatti majd minden idegen nemzetbeliek, kik a' királyoknak, vagy egyéb országurainak szolgálván, tőlök hűbéri jószágokat szerezvén, idő' haladtával nemességet nyerének.“ (Append. §. 1.) A' másiknál olvassuk: „Azon fölül jöttek be Magyarországra úgy Géysa kir. és István sz. király' idejében csehek, lengyelek, görögök, spanyolok, ismaeliták vagy is szerencsenek, besenyők, örmények, szászok, turingok, misniaik és rénu-siak, kúnok és olaszok, kik a' honban több ideig tartózkodván, ámbár az ő nemeik nemtudatnék, többféle házassági kötéseket által, magyarok közé elegyedve, nemességet úgy szinte szállást nyertek.“ (Part. II. cap. XXII.) Nem egy két szerencsevadászó lovagra, hanem tetemes népfelkezetre czéloz a' két krónikairól az előszámlált népekben, kik oklevéli tanúság' nyomán külön szerkezetű testületeket 's közönségeket alkottak, vagy népes helységekben nagy terjedelmű vidékeken laktak későbbi időkig.

Negyedik különös beköltözés' emlékét föntartotta Hartvik püspök sz. István kir. életírásában, hol imez olvasható: „Hatvan besenyők — minden készületekkel, arany és ezüst bőséggel, sokféle ékességekkel szekereket terhelten a' bolgár részekről kikelvén, a' királyhoz jóni akarának. Midőn azonban Pannonia' szélére értek, sokan a' szolgák közül — eleikbe mentek, és néhányat kardra hányván, minden javaikat elvevék, 's őket pusztán és félholtan hagyák. — De ők, utjokat folytatók, szenvedéseiket a' király eleibe terjesztendők, 's midőn annak színe eleibe jöttek, lábaihoz borulának.“ (Ed. Podhradczky, p. 78.)

Itt is a' fölkerelkedett hatvan besenyő férfiak' üszves készülete alatt a' családjukhoz tartozó szolgákat 's fegyveres népeket kell érteni. Annyi kincscsel költöző fő személyek bizonyára nem kis számú népet vonnak követőül honkereső vándor utjokban.

Nem önkényes beköltözésnek ugyan, de mégis a' honi besenyők' tetemes gyarapultának tarthatni azon történetet, minélfogva Salamon kir. alatt 1072. Nándor-Fehérvárnál Kazar nevű vezérükkel az ellenséges görög tábornak segédkezet nyújtó több ezernyi fegyveres besenyők, Jan soproni főispán által legyőzetvén, fogságra vitettek, mint a' bécsi képes krónika körülményesen előadja (Tur. P. II. c. L.), kiknek a' Sopron táji besenyők közé jutásokat vagy csak győzőjükről méltán vélhetni. Valljon nem ezek

harcoltak-e szabadság' reménye' fejében két évvel később a' Fertő tavánál Salamon ellen?

4. §. Kéttelenné válván az előhordottakból több időszakonként feleszámu besenyőknak honunkba letelepedése: az lesz már fő célomhoz képest kimutatandó: mely vidéken, minő helyeken laktak, 's valljon figyelembe vehető-e az általuk birt földmennyiség, miből népességi súlyokra 's politicalai életükre következtetést vonni legbiztosbban lehet?

E' részben krónikáinkkal összehangzó okleveleink, 's azokból merített régi geographiánk' ismereténél, úgy mostani helyeink' névlajstromának utmutatásánál fogva két rendbeli besenyőket ismertetnek meg; olyakat t. i., kik nagyobb felekezettel számosb helyekben egy vagy más vidéken elterjedve laktak; ismét olyakat, kik szétszórva honunk' különböző megyéiben némi egyes helyeknek voltak lakosi 's tulajdonosi; amazok közé tartoznak a' Moson, Sopron, Vas, Győr, Csanád, úgy a' Fejér vármegyéiek; kisebb csapatban élőknek fészkei voltak: Arad, Bács-Bodrog, Baranya, Bars, Bihar, Borsod, Heves, Komárom, Liptó, Nyitra, Pest-Pilis és Solt, Pozsony, Somogy, Szabolcs, Szala, Szerem, Temes, Torontál és Verőcze vármegyék.

5. §. A' nagyobb felekezettű besenyőkről elég világosan szól II. Béla király' névtelen jegyzője már főnebb idézett soraiban, midőn Zoltán vezér által a' Fertő taván túli részekre nem kevés besenyőket telepítetteknek állit: „*Ex parte Teutonicorum*, (ugy mond) *ultra lutum Musum, collocavit etiam Bissenos non paucos.*“ (Cap. LVII.) Ezen, Árpáddal együtt vívó besenyők valának ősei a' Moson, Sopron, Szala, Vas és egyéb végszéλι vármegyékben későbbi időkben is nyomozható, sok hadi tettekben részt vevő, 's a' hon' határszéleit híven őrző maradékoknak. Ezek' unokáiról, mint ügyes nyilazókról beszél a' XIV. századi bécsi képes krónika Turóczinál, Péter kir. halála után 1052-dik évben, III. Henrik német császár' magyarok ellen vezetett táborának vérteshegyι pusztítását leirtában: „A' császár annakokáért élelembeli segedelem' reményétől, mellyet a' hajókról várt, megfosztatván, halálra kezdett szűkölködni. Hasonlóan az ő minden katonasága, a' lovakkal és fuvarozókkal éhségtől sanyaruan veszélyeztettek. Ezenfölül a' magyarok és besenyők is, minden éjjel, nekik erősen alkalmatlankodának, mérges nyilakkal öldüsvén őket, és köteleket hányván sátoraik közé; azokkal több szolgálaton levőket elragadtak. A' nyilak'

záporátóli félelemből, mellyekkel a' németek elboritattak és fülemésztettek, árkokat ásának maguknak, és reájok vérteteket borítván, az élők sírba fekvének, mert a' sírba, melly holtak' számára ásaték nappal, éjjel eleven fekvék, és melly az élőnek ásaték éjjelre, holtnak szolgált napközben.“ (Pars II. cap. XLIII.) Ezek' utódait illeti az I. Geyza kir. és Salamon közti 1074-ben történt következő megjegyzésre méltó eset is: „Akkoron a' besenyők egyes akarattal kérék Geyza királyt, hogy ha őket szabadsággal megajándékozná, Salamon kir. ingerkedéseit minden bizonynyal megzaboláznák, elannyira, hogy Mosonból és Pozsonyból sem merne kijöni Magyarország' háborgatására. Geyza kir. pedig megígéré kérelmök' teljesítését, ha ők ígéretüket betöltenék. Ugyan azért a' besenyők az ő Zoltan nevű fejedelmökkel (Princeps) Salamon kir. ellen lovagoltak. Salamon kir. pedig pénzt ígervén, a' németek' órgrófját segédül vette. Midón tehát a' besenyők ellen indulna az órgróf, látván borzasztó és ijesztő tekinteteket, megfélemlert; legfőkép, mivel eszébe jutta, minő sanyaruan veszték el Willermos és Poth meg Marchart vezérek. Mondá pedig tettetéskép a' királynak, hogy nagy büjt' idején harczot nem kezdene, hanem ha a' király akarna, üiköznék meg; és ha a' besenyők győzni kezdenének, akkoron ő a' királynak bizonyára segítségére menne. És így táborával a' Bachy hegyre fölment, és onnan szemlélé a' harczolók' összeütközését. Midón pedig az ütközethez kezdének, a' besenyők úgy futottak Salamon' tekintetétől, mint viasz olvad a' tűztől; és sokan közülök megöletvén, mások Fertő tavába elmerülvén, kevesen Zoltánnal futva menekedhettek meg.“ (P. II. cap. LXV.) Ki nem venné észre e' harcz' leírásából, hogy mi nevezetes néptömeget alkottak az egész egy támadó hadsereget kiállítani képes, saját vezérok alatt a' Geyzával viszálkodó Salamon' táborával fűvényre kelni merészlő határvidéki besenyők? Fontos osztályát tették ők a' haza' védelmekor a' magyar hadseregnek. Ugyancsak I. Geyza kir. alatt a' görög császár ellen mint a' dalmaták' segéd társai a' kalézokkal (Chalisii) együtt viaskodtak a' honi besenyők, Cinnamus azidei görög író' tanutétele szerint (Hist. Lib. III.) „Patzinaca“ névvel illetvén őket görög szokás szerint. II. István kir. a' csehekkel viselt 1123-dik év táji háborujában is nem kis részt vőnek a' besenyők mint nyilakkal vívó előseregek ugyanazon bécsi képes krónika' tanutétele szerint Turóczinál (P. II. c. LXIII.) mindenkor kitüntentő „Bissenus“ névvel illettetvén e' harczos népfaj. Ottokár cseh kir. II. Bélávali háborujáról,

's reá következett békekötésről a' római pápát tudositván, Béla' hadában számos besenyőket harczoltaknak írja 1260-ban „Bezzenni“ néven ekkép: „*Gravis belli, quod adversus Belam, et natum eiusdem Stephanum, Vngarie reges illustres, et Danielem, Regem Posse (Russie) et filios eius, et ceteros Ruthenos et Tartaros qui in auxilium venerant, et Boleslaum Cracoviensem, et Lazkonem (Leskonem) iuuenem Lansatie (Lusatie) duces, et innumera multitudinem inhumanorum hominum, Cumanorum, Vngarorum et diuersorum Sclauorum, Sicularum quoque et Valachorum, Bezzenninorum, et Ismaelitarum, Schismaticorum etiam, utpote Graecorum, Bulgarorum, Rasiensium, et Bosnensium haereticorum auctore Deo gessimus, et victorie, nobis date celitus, et post victoriam inter nos ex parte una, et dictos reges ab altera, concordie reformate processum non ab re duximus P. V. preuo veritate presentibus declarandum.*“ (Dobner, Tom. III. pag. 228.)

Mosonvidéki
besenyők.

6. §. A' besenyő nagyobb felekezet' némi egyes lak- és birtok-helyeiről több rendbeli, jelesen XIII-dik századi oklevelek nyujtanak tanúbizonyságot, mellyekben Besenyő, Besenyőföld, Legintő, Árpás, Besenyőhegy, Besenyősziget, Tét, Rábamellék 'stb. fordul elő. Hiteles kútfőkből rendre kimutatni mind ezeket, rövid nyomozásom' legczélszerűbb föladása.

1203-ban Imre kir. a' cistercita rendhez tartozó szentkeresztii apátságnak a' Mosonvidéki besenyők által egykoron lakott földet Sárvizénél (Lajtha) ajándékozván, mondja: „*Praedium, quod Bysseni quondam possidebant, de iure Musuniensis castris exceptum, praememorato Coenobio S. Crucis ita, ut Bysseni illud habuerunt, integrum cum omnibus pertinentiis suis, regia ac potestativa manu in regno nostro perpetuo iure contulimus possidendum.*“

1217-ben II. András kir. u. a. sz. keresztii apátságnak némi birtokot és szabadságokat ajándékozó levelében Leginthó, mint előbb besenyők által hirt föld, és besenyők földje emlitetik ekképen: „*Nos itaque — — terram quamdam, nomine Legingthov, quam Bissenii prius incolebant, Abbatiae Sanctae Crucis de Austria contulimus in perpetuum possidendam; — — cuius terrae metae sic incipiunt: Prima meta incipit a metis villae Balus (Galus) iuxta Fertew lacum sitae, et protenditur contra orientem iuxta possessionem Petlen vocatam, et transit ultra terram Bissenorum usque ad colliculum, Geshelehalm vocatum.*“

1222-ben u. a. kir. a' mondott apátságnak Legentó fölött némi szabad-
ságokat adó levelében áll: „*Abbati Ecclessiae S. Crucis in Austria, super
terram Byssenorum, nomine Legenteu, quam eidem per priuilegium
contulimus, talem concessimus libertatem.*“

1230-ban IV. Béla, mint ifj. kir. ugyanazon apátságtól elvett némi
jóságokat visszaadó levelében szinte azon Legentó besenyók' földének ne-
veztetik így: „*Terras quasdam et possessiones eius dimisimus, quarum no-
mina sunt haec: terram, quae vocatur Curia regis iuxta aquam Saar, et
medietatem terrae Byssenorum, quae dicitur Legenteu, quam terram
eis metauit cum vineis Comes Hoholdus ex nostro praecepto.*“

II. András kir. a' Moson- és Sopronvármegyei örökhöz intézett, a' sz-
keresztí monostorhoz tartozó besenyók' földének védelmezését parancsoló'
év nélkül kelt levele tartja: „*Vt dicitur, res eorum indebite accipientes,
praedium Byssenorum maiori ex parte ab eis tulistis fratribus, quibus
praesidio esse debuistis. Vnde vobis — praecipimus, quatenus omnes termi-
nos Byssenorum ipsis fratribus defendatis.*“

7. §. Sopronmegyében kebelezett rábamelléki Árpás helységnek, <sup>Sopronvidé-
ki besenyók.</sup>
melly már sz. István kir. a' bákónybeli apátság' részére kiadott adomány-
levelében így említetik: „*Villa Arpas*“ és „*Tributum de portu Arpas in
Raba,*“ besenyók általi lakásáról és birásáról fontos emlék marada fön Gyula
nádor' azon 1222-diki oklevelében, minél fogva az ottani besenyók'
megsértett szabadságát visszaállítja. Így hangzik egész terjedelmében a' most
Pannonhalmán őriztetett eredeti levél: „*Iula Palatinus, et Comes Supru-
niensis, cniuersis tam posteris quam modernis presens scriptum nostrum in-
specturis, salutem et omne bonum. Ad vniuersorum volumus notitiam per-
uenire, quod Bisseni de Arpas, ad nos videlicet ad Palatinum
pertinentes, ad nostram accedentes presenciam, conquesti sunt, quod
eorum libertas ab antiquo instituta, per Lucam eorum Comitem, a nobis con-
stitutum, fuisset in plurimis diminuta. Nos igitur, cum iudicium et iusticiam
super hoc facere intendissemus, placuit tam eisdem Bissenis, quam dicto Luce
Comiti eorum, ut Martinum de Pók, iudicem eis super hoc constitueremus
vice nostri; ne post nos cum tanto populo laborarent, quod et fecimus. Con-
stitutis itaque partibus coram eo praedicti Bisseni, Luce Comiti eorum de-
structionem libertatis suae imposuerunt. E contra Lucas haec verba respon-
dit: quod nichil ex se ipso contra libertatem eorum fecisset, sed in omni iuxta*

quod Mika Jobbaggio eorum, qui eum preibat in debitis exigendis, et in aliis instruxisset, eo modo processisset; et Lucas se habuit excusatum. Mika vero citatus in causam, nulla se ratione valuit defendere; ita quod ad ultimum in verbis deficiens, ore proprio se reum fuisse confessus est. Quamobrem idem Mika, tanquam destructor libertatis fuisset iudicatus, remansit ad perdendam totam substantiam suam; ita quod nec ipse, nec aliquis successorum honorem Jobbagationum possit adipisci, et sic causa ordinationem sortita est inter partes: Pristaldo nostro Joachim filio Rouz, de villa Bobut existente. Saepedicti vero Bisseni timentes, ne in posterum Jobbagiones, vel Comites eorum praedicti, iniqua vestigia sequentes, libertati eorum denuo contradicerent in aliquo, nos instanter rogauerunt, ut libertatem eorum scriptis redigeremus; nos igitur petitiones eorum iustas esse cognoscentes, libertatem eorum, sicut veridica relatione cognouimus, in presentem paginam adnotari fecimus in hunc modum: Quod reuoluto semper tertio anno Comiti eorum debent dare pro nouitate sex pensas denariorum de mantua, de duobus equis. Qui vero in expeditioem ire non potuerint, de quolibet equo sex pensas persoluent; Comes eorum non debet ire inter eos, nisi semel, quando fit de nouo. Curialis Comes debet saepe per annum circuire, et causas, quae referuntur, iudicare. Cum Comite eorum non debent ire, sed unus ex Jobbagationibus debet eum precedere, et iura eius ostendere; super Jobbagiones eorum, qui per se possunt ire in exercitum, Curialis Comes non potest descendere. Vt autem huius causae discussio legitima, seu libertatis reformatio, nullis valeat temporibus reuocari, rei seriem in presentem paginulam fecimus adnotari, eandemque duplicis nostri sigilli munimine fecimus roborari. Anno Dominicae Incar. MCCXXII.“

8. §. Mosonvármegyei Dunánk' jobb partján, a' mai farkasvölgyi vár-omladék körül egykoron besenyők' tartozkodásáról elég bizonysgot nyujt II. András kir. a' Bors biró által alapított hegyi, vagyis borsmonostori apát-ság' részére 1225-ről kelt, a' kir. kamarai levéltárban őriztetett megerősítő levele, mellyben besenyőktől lakott hegyek és besenyősziget fordulnak elő. „*Praeterea dederunt* (ezek a' kir. levél' szavai) *in confinio Austriae iuxta Posonium praedium nomine Flencendorf, cum omnibus pertinentiis, cuius meta prima incipit ab oriente ad vadum Danubii, ubi finem habet insula nomine Niasciget iuxta viam, quae venit de Musunio; inde vadit per eandem viam directo cursu versus meridiem, ad duas metas, ubi termini sunt Iwagi*

et Heteser: deinde pergit per plures metas versus occidentem ad metam, quae vocatur copulus iuxta paludem, et ab hinc festinat ad Ecclesiam Der-su, cuius sanctuarium pertinet ad Flencendorf, inde descendit versus aquilonem ad magnam lapidem iuxta viam, quae tendit ad Neyn; deinde recto tramite currit ad duos monticulos, ubi quondam Bissen i habitabant; inde cadit in Danubium ad caput insulae, quae vocatur Mogorsciget, ab hinc festinat in magnum Danubium, quem descendens concludit tres insulas, quamvis modicas, Mogorsciget, Bessensciget, Nassciget; et sic redit ad metam priorem.“ E' megyében keblező Bezenye falu, valamint Sopronvármegyében Austria' szélén fekvő Pecsened, egykor Besenyőd nevű helység, melly némi 1223-, 1232- és 1265-diki oklevelekben „Villa Beseneu, Besseneu, Besenev“ néven előforduló faluval hihetőleg ugyanegy, mutathat-e másra mint hajdan besenyők' lakára? A' Vasvármegyében létezett hodászi besenyők (Bissenide Hudutz) és ugyan ottani Besenye helység e' határszéeli felekezetről tesz tanúságot.

9. §. Gyórvármegyében, Tétén, 's általában a' Rába körül nagy sokasággal tenyészett besenyőkről szólnak ezen oklevelek: Gyórvideki besenyők.

1251-ben Móricz mester, királyné udvarnoka, a' móriczhidi praemonstrátiak' Rába melletti zárdáját alapító levelében imigy értesít: „*Item contulimus terram villae Thet, commetaneam terrae villae Pok, cuius terra — cadit ad fossatum, per locum villae veteris Thet, fossatumque dimittendo, ad dextram reflectitur ad primam metam, tenens ubique metam cum Bissenis de Thet.*“

1269-ben IV. Béla kir. ugyan e' Téth nevű, egykor besenyők' földét Puki Tamás ajtónálló mrnek ajándékozván, mondja: „*Magister Thomas de Puk, Janitor noster, — — petiit a nobis, ut quamdam terram, quae olim fuit Bissenorum Théth vocatam sufficientem culturae trium aratorum, vel paulo plus, cum omnibus utilitatibus suis ad ipsam Terram pertinentibus — sibi conferre — dignoremur.*“

1270-ben V. István kir. azon Puki Tamás' részére kiadott újadományában így fejezi ki magát a' tėti besenyőkről: „*Magister Thomas de genere Puk, Janitor Domini regis, karissimi Patris nostri, felicis recordationis, ad nos accedens, a nobis postularit, ut possessiones Kus, videlicet terram Castris Musuniensis, et Terram Thet, terram Byssenorum. vicinam terre ipsius de Puk in Comitatu Jaurinensi existentes; — —*

quas Dominus rex, karissimus Pater noster sibi contulit et donavit, suis privilegiis confirmando, eidem relinquimus pacifice possidendas.“

1267-ben. A' győri káptalan' némi oklevelében olvastatik: „*Comes Oliuerius de Pock Judex Bissenorum circa Rabam*“ győrmegyei főispán levén egyszersemind ezen Oliver. *Bezi* nevű falu e' megyében méltán tartathatik besenyők' lakának.

Fejérvárvidéki besenyők.

10. §. A' Fejérvármegyében létezett besenyőket egy külön nagyobb csapatnak tartani elegendő okunk van hiteles emlékek' nyomán. Számos, mint Alsó- és Felső Besenyő, Egres, Hatvan, Ladány, Töbörzsök, Fancs, Fecse, Ság, Tulge, Örs, általok birt és lakott helyről, sőt köztök élt saját birájokról értesítenek a' XIII. és XIV. századi oklevelek ime renddel:

1269-ben. IV. Béla kir. Mátyás és Chutur nevű töbörzsöki besenyőknek (*Bissenis de villa Tuburchuk*) Menik (t. Menyöd) és Fancs között fekvő szinte Fancs nevű két ekényi pusztaföldet ajándékozta, besenyő szabadsággal birandót („*in libertate Bissenorum possidendam*“).

1326-ben. A' fejérvári keresztetek' conventje, egy részről a' fecsei megnevezett hat besenyők (*Bisseni de Feshe*), más részről egy más felekezetük között vérengzés miatt eredett pör' dolgában barátságos egyességet bizonyít végbe mentnek.

1344-ben. A' szegszárdi convent előtt Ilona, Ladányi Jánosfi Gergely besenyő hitese (consors *Gregorii Bisseny filii Ioannis de Ladan*) és több testvérei, thabani, Tolnavármegyében keblezett részjóságuk iránt Tengulithi Ogh Andrásfi Miklóssal rendelkeznek.

1345-ben. A' fejérvári káptalan előtt Farkas Jakab, Lőrincz' sági besenyő fia (*filius Laurentii Bisseni de Saag*) az ő leányának Helenának, és Andrásfi Ferencz tulgei besenyőnek (*Bisseno de Tulge*) saját öröksége felét oda ajándékozta.

1347-ben. Gergely mr. besenyők' birája (*Magister Gregorius Comes Bissenorum*) Gyula-Örs helységnek, Miklós, György örsi besenyő fia (*filius Georgii Bisseni de Vrs*) és András meg Antal' fiai, nemkülönb megnevezett hat rokonai között, mint ősi jóságuknak három ágon lett fölöstását bizonyítja.

1351-ben. Miklós nádor, Tolnavármegye' közgyűlésén kelt, Gergely mr. besenyők' birája által elfoglalt Görbő nevű helységet az abrahámi apát-

nak visszaitéló leveléből, mellyben mondatik: „*Magister Gregorius Bysenus, Comes Byssenorum personaliter exurgendo*“ nyilvánásra jó, hogy ezen Gergely mr. besenyő vérből származott; könnyen következik tehát már az is, miként sz. Márton falu (villa sz. Márton) hol ezen Gergely mr. által 1346- és 1347-ben az örsi besenyők' részére kiadott oklevelek keltek, 's mellyet a' Fejérvármegyében levő Szered sz. Márton, most pusztával egynek itélek, nem csak az ő birtok és lakhelye, hanem még más besenyők' fészke is vala.

Ide tartozik azon adományzás is, mi szerint 1338-ban I. Károly királytól Sadani Jánosfi György besenyő (*Georgius Bissenus*) az ő besenyő elődei által birt Besseneó, Egres, és Hatvan falukat visszanyeré; minthogy Egres falu és Hatvan pusztja a' Sárviz mellett, Örshöz és Fancshoz közel, úgy Alsó- és Felső-Besenyő pusztákat e' megyében föltalálom. Különbön ott létezik Ság és Tübörzsök pusztja is.

11. §. Torontálvármegyében nagy kiterjedésű földeket birtak és laktak számtalan besenyő családok; már Károly király idétt hozzájuk tartoztak nevezetesen Besenyő, Sáp, Domevár, Veres Dob, Kocha, Tompa Valkány, Hegyes Valkány és Vég Valkány nevű faluk az Aranka vagy Haranga nevű viz mentin; melly falvak a' török uralom alatt elpusztulván, ma csak némellyeknek él nevezete; ilyen Ó-Besenyő mezőváros, Valkány falu és Kocsóvát pusztja. Ezen besenyők kérelmére:

Csanádvidéki
besenyők.

1369-ben Lajos kir. ótalomlevelet adván ki, világosan mondja abban néhai atyja Károly kir. által a' mondott faluknak besenyők részére lett örök adományoztatását. Ekkép szól a' nevezetes oklevél: „*Nos — (Ludovicus) Dei gratia Rex Hungarie, significamus tenore presentium quibus expedit unicersis: quod quia fideles nostri Bisseni nobiles de Bessenew, in possessionibus Saap Domevár, Weres Dob, Kocha, Thompa Valkán, Heges Valhán et Veg Valkán vocatis, iuxta Harongoch in Comitatu Chanadiensi habitis et existent — Excellentissimum Principem Dominum Karolum Regem Hungarie Patrem nostrum charissimum ipsis perpetuo collatis, ac in earum Dominio tam eiusdem patris nostri, quam etiam nostro tempore, cuius etiam temporis initij in contrarium memoria minime existat, semper pacifice perstiterunt, et easdem indemniter — — — averunt, et possederunt, et conseruarunt, seruitiaque debita, sumpmeque necessaria possessionibus de eisdem nostre impendere adstricti sunt Maiestati;*

ideo eosdem Bissenos nostros fideles et devotos adiustar dicti Domini Karoli patris nostri charissimi in causis quibuslibet, occasione dictarum possessionum contra eos promo — — promittimus, pollicemur, et spopondimus protegere, conservare, tueri, et per omnia expedire. Vobis itaque Palatino Regni nostri, et Judici Curie nostre, vestrisque rices gerentibus, presentibus videlicet et futuris, constitutisque et constituendis; item comiti vel ricescomiti et Judium dicti Comitatus Chanadiensis quos presens tangit — — tangere poterit in futurum, firmo regio edicto precipien. mandamus, quatenus a modo deinceps predictos nobiles Bissenos nostros in factis pre-nominatar. possessionum contra neminem hominem judicari, vel vestro astare Judicatu compellere audeatis: Si qui autem quicque Juris in eisdem possessionibus, vel earum pertinentiis se habere allegaverint — — attraxerint, vel questiones moverint aduersus eosdem moverint, extunc tales ad nostram Regiam presentiam transmittatis, quibus nos pre-tertu possessionum pre-memoratarum respondebimus, prout Juris et Justitie conveniens fore videbitur, et oportunum, secus igitur sub pena nostre Regie indignationis non facturi in premissis. Datum — feria tertia proxima ante Festum Beati Laurentii Martyris, anno Domini Millesimo Trecentesimo Sexagesimo nono.“

1390-ben Zsigmond kir. Jakabfi Pál és Bekefi János' úgy más minden nagy-besenyói nemes besenyők részére Lajos kir. főnebbi levelét ezekkel erősíté meg: „*Sigismundus Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatiae, Romae, Sercie, Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque Rex, ac Marchio Brandeburgen. S. R. Imperii Archi Camerarius, necnon Bohemie et Luxemburgensis Heres. Omnibus Christi fidelibus tam presentibus quam futuris, presentium notitiam habituris salutem in omnium Salvatore. Ad regie celsitudinis pertinet pietatem, ut in ipsis providentia reperiatur, casus iniquitatis emendetur, ne tractu temporum libertas seu conditio aliquorum detrimentum patiat; Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod Paulus filius Jacobi, et Johannes filius Beke, fideles nostri Besseni — — Nagh Bessenew, suis ac universorum nobilium nostrorum de eadem Nagh Bessenew in personis, in nostre maiestatis accedentes presentiam, exhibuerunt nobis quasdam literas olim Illustris Principis Domini Lodovici dicti Regni Hungarie Regis, patris, et soceri nostri charissimi patentes — — sigillo authentico consignatas, quibus mediantibus eosdem Bessenos in causis quibuslibet occasione possessio-*

num ipsorum infrascriptarum contra eos per quospiam motis vel movendis promisit protegere, conservare, tueri, et per omnia expedire, Tenoris infrascripti, supplicantes exinde nostre — — nominibus quibus supra humiliter et devote, ut easdem Literas ratas, gratas, et acceptas habendo, nostrisque literis privilegialibus verbotenus inseri faciendo, pro ipsis, et eorum heredibus innocentes, perpetue valituras dignaremur confirmare: quarum tenor per omnia sequitur in hec verba:“ — „Nos itaque humillimis, et devotis dictorum Pauli et Johannis Nobilium Bissenorum nostrorum de dicta Nagh Bessenew supplicationibus antefatas nostre Maiestati per eosdem suis, et dictorum unicersorum aliorum Bissenorum nostrorum de eadem nominibus, ut est prehabitu, humillime porrectis regia pietate exauditis favorabiliter et admissis, prefatas Litteras ipsius olim Domini Lodovici Regis patentes, omni prorsus caliginis citio carentes, presentibusque de verbo ad verbum, sine diminutione, et augmento aliquo insertas, quoad omnia — — clausulas acceptamus, approbamus, et ratificamus, et eas requirentibus ipsorum Bissenorum nostrorum fidelibus servitiis per ipsos exhibitis: de consensu nihilominus, et beneplacita voluntate Serenissime Principis Domine Marie, premissa Dei gratia Regine Hungarie, consortis nostre, Prelatorumque, et Baronum consilio prematuro, mera auctoritate, et ex certa nostre Maiestatis scientia, pro dictis universis Bissenis nostris de ipsa Nagh Bessenew, eorumque heredibus et posteritatibus universis innocendo perpetuo valituras confirmamus, presentis scripti nostri patrocinio mediante. Salvo jure alieno. In cuius rei memoriam — — perpetuam, presentes concessimus eisdem Literas nostras privilegiales, pendentis et authentici sigilli nostri duplicis munimine roboratas. Datum per manus Reverendissimi in Christo patris, et Domini Domini Johannis Archi Episcopi Ecclesie Strigoniensis, Locique eiusdem Comitatus perpetui, ac Aule nostre et ipsius Reginalis Maiestatum eximi; Cancellarii — — anno Domini Millesimo trecentesimo nonagesimo. Duodecimo Calendas mensis Augusti, Regni autem nostri anno quarto. Venerabilibus etc. etc.“

1392-ben. A' budai káptalan Jakabfi Pál, Jánosfi Benedek, Péterfi Gergel és a' többi nagybesenyői nemes besenyók' részére átirja ezen levelét Zsigmond királynak, ekkép: „*Nos Capitulum Ecclesie Budensis, memorie commendantes tenore presentium significamus, quibus expedit universis: quod Paulus filius Jacobi, ac Benedictus filius Johannis, et Gre-*

gorius filius Petri, Besseni Nobiles de Nagh Bessenew, suius, ac universorum aliorum Bessenorum Nobilium de eadem Nagh Bessenew in personis, nostram accedentes presentiam, exhibuerunt nobis quasdam Literas Illustris Principis, Domini nostri Domini Sigismundi, Dei gratia Regis Hungarie, Dalmatie, Croatie, etc. Privilegiales, suo sigillo maiori, et authentico consignatas, petentes cum instantia, ut easdem literas nostris inseri, transumpi, et transcribi faceremus pro eisdem, majori pro cautela. quarum tenor per omnia talis est: — (Nos) itaque justis, et juri consonis petitionibus prelibatorum Pauli, Benedicti et Gregorii nominibus quibus supra, nobis porrectis, et exhibitis diligenter annuentes, pretactas Literas annotati Domini nostri Domini Sigismundi Regis, de verbo ad verbum, nihil addendo, nihilque demendo, presentibus Literis nostris inseri, transumpi, et transcribi fecimus — — prenotatis maiori pro cautela. Datum feria quarta proxima ante festum Purificationis Beate Virginis, anno Domini Millesimo Trecentesimo nonagesimo secundo.“

1405-ben. Zsigmond kir. Antalfi Benedek, Jánosfi Tamás, Jakabfi Balázs és Miklósfi Péter' úgy a' nagybesenyői közönség' részére a' budai káptalan' előbbi levelét örökös alakba öntvén, megerősíti így: „*Sigismundus Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Serrie, Gallicie, Lodomerie, Cumanie, Bulgarieque Rex, ac Marchio Brandeburgen. S. R. Imperii Archi Camerarius, nec non Bohemie, et Lucenburgensis Heres. Omnibus Christi fidelibus, presentibus pariter et futuris presentium notitiam habituris salutem in salutis largitore. Dum benemeritis favor debitus impenditur, et sinus dilectionis panditur, fideliterque obsequentibus digna merces redditur, Deus placare creditur, et fideles ad fidelitatis opera exercenda ferventius animantur. Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire: quod Benedictus filius Anthonii, et Thomas filius Johannis, ac Blasius filius Jacobi, nec non Petrus filius Nicolai fideles nostri Besseni Nobiles de Nagh Bessenew, suis, ac universorum aliorum Nobilium Bessenorum nosrorum de eadem Nagh Bessenew in personis, in nostre Maiestatis venientes presentiam, exhibuerunt nobis quasdam Literas Capituli Ecclesie Budensis privilegiales, Tenorem aliarum Litterarum nostrarum privilegialium, super quibusdam ipsorum Immunitatibus et prerogativis, in continentibus Literarum olim Excelsi Principis Domini Lodorici Regis Hungarie, patris, et soceri nostri charissimi, felicitis re-*

miniscentie, in eadem Literis — ris privilegialibus insertis limpidius et serius expressis, in se verbaliter habentes, pro eisdem rite factas, confectas Tenoris infrascripti, supplicantes exinde Maiestati nostre humiliter, et devote, ut easdem ratas, gratas, et acceptos habendo, nostrisque literis privilegialibus verbotenus inseri faciendo, pro ipsis et eorum heredibus innovando, perpetue valituras dignaremur confirmare; quarum Tenor talis est:“ —

„Nos igitur humillimis et devotis eorundem Benedicti, Thome, Blasii et Petri fidelium nostrorum Bissenorum supplicationibus, nostre per ipsos subjective oblatis Maiestati — — exauditis et clementer admissis, prefatas Literas pretaxati Capituli Ecclesie Budensis privilegiales non abrasas, non cancellatus, nec in aliqua sui parte viciatus, sed prorsus omni suspicionis vicio destitutas, presentibusque de verbo ad verbum insertas, quoad omnes earum continentias, articulos et clausulas — — approbamus, et ratificamus, eas nihilominus requirentibus fidelitatibus, et fidelium obsequiorum meritis eorundem fidelium Bissenorum nostrorum, quibus ipsi nobis, et sacro nostro diademati temporibus et locis opportunis, cum diligenti fidelitatis constantia studuerunt complacere, simul cum — — modo quo supra factis, et in earundem literarum tenoribus superius limpidius et serius expressatis, auctoritate Regia, et potestatis plenitudine, ex certaque nostre Maiestatis scientia, Prelatorum etiam et Baronum nostrorum consilio prematuro, ac uniformi Decreto eorundem, pro eisdem fidelibus nostris Bissenis — — — successoribus, et posteritatibus universis innovando perpetuo valituras, confirmamus, presenti scripti nostri patrocinio mediante, salvo solummodo jure alieno. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam presentes concessimus Literas nostras privilegiales, pendentis et autentici dupplicis — — — roboratos. Datum per manus Reverendissimi in Christo patris, et Domini Domini Eberhardi; premissa Dei, et Apostolice Sedis gratia Episcopi Ecclesie Zagradiensis, Aule nostre regie sumpmi cancellarii, dilecti nostri et fidelis, anno Domini Millesimo quadringentesimo quinto. Quarto Calend. mensis — — — etc.“

1495-ben. Ulaszló kir. Literati Tamás Bakó Péter, Ravazdy Jakab, Fejér Gergel és a' többi nagy-besenyői nemes besenyők részére az előbbi király' levelét egész terjedelmében átírván, megerősíti: *„Wladislaus Dei gratia Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatiae, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque Rex, nec non Silesie, et Lucemburgensis Dux, Marchioque Moravie, et Lusatie etc. Omnibus — — — — notitiam*

habituris salutem in omnium Salvatore. Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire: quod fideles nostri nobiles: Thomas Litteratus, Petrus Bakó, Jacobus Rowaxdy, Gregorius Feyer de Nagh Bessenew — — — de eadem Nagh Bessenew nominibus et in personis, nostre Maiestatis veniendo in conspectum, exhibuerunt nobis, et presentaverunt quasdam Litteras Serenissimi Principis condam Domini Sigismundi Imperatoris, et Regis Romanorum, ac similiter Hungarie — — — in pargameno sub duplici et autentico sigillo suo emanatas, Quibus mediantibus idem condam Dominus Sigismundus Rex quasdam Literas Capituli Ecclesie Budensis privilegiales, habentes in se transumptive tenores aliarum Litterarum eiusdem condam — — — — tenorem literarum olim Excellentissimi Principis Domini Lodovici Regis in se confirmative continentes: quibus mediantibus idem condam Dominus Lodovicus Rex, eosdem universos nobiles, in quibuslibet causis contra ipsos occasione, et pretextu possessionum — — — — Thompa Valkán, Hege Valkán, et Veg Valkán vocatarum, iuxta Harongoch, in Comitatu Chana diensi existentium habitarum, eisdem nobilibus per condam Dominum Karolum similiter Regem, patrem videlicet eiusdem condam Domini Lodovici Regis donatarum — — — — protegere, conserare, tueri, et per omnia expedire promisit, confirmasse dinoscatur, tenorem infrascriptorum. Supplicantes Maiestati nostre humillime, ut easdem Literas, et omnia in eisdem contenta, ratas, gratas, et acceptas habere, Literisque nostris similiter privilegialibus — — — et inscribi facere, ac pro prefatis universis nobilibus de dicta Nagh Bessenew, ipsorumque heredibus, et posteritatibus universis innocando, perpetuo valituras confirmare dignaremur; quarum quidem Litterarum tenor is est:“ —

„Nos igitur premissa supplicatione prefatorum Thome, Petri, Jacobi, et Gregorii, per eos nostre nominibus quibus supra porrecta Maiestati — — prescriptas Literas dicti condam Domini Sigismundi regis non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus citio, et suspicione carentes, presentibusque Literis nostris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione — earundem continentias, clausulas, et articulos, eatenus, quatenus eodem rite, et legitime existunt emanate viribusque earundem veritas suffragatur, acceptamus, approbamus, et ratificamus, easque nihilominus, et omnia in eisdem contenta, pro pre — — ipsorumque heredibus, et posteritatibus universis innocantes perpetuo valituras confirmamus, presentis scripti

nostris patrociniis mediante; Salvo jure alieno. Im cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam presentes Literas nostras privilegiales, pendentis — — nostris munimine roboratas Eisdem duximus concedendas. Datum per manus Reverendi in Christo patris Domini Thome postulati Ecclesie Agriensis, Aule nostre summi et secretarii Cancellarii fidelis nostri sincere dilecti, quinta decima die mensis Novembris, Anno — — nonagesimo quinto. Regnorum nostrorum Hungarie etc. decimo sexto, Bohemie vero vigesimo quinto. Illustrissimo et venerabilibus etc. Ad relationem Magistri Georgii de Cassovia.“

Meg kell itt jegyeznünk, hogy az említett helységek Csanádvármegyében a' Harangoch vizinél mondatnak lenni. Ez nem egyéb mint a' most Arankának hivott száraz patak. A' török becsapás előtt Torontál megyének a' Tisza és Maros folyók közti különösen az Arankán inneni része Csanádnak volt alkatrésze. Ez kétséget nem szenvedő dolog, is így minden nehézségen kívüli. Maga Csanád város a' püspök és káptalan székhelye a' Maros' déli oldalán feküdt, hol most Új-Csanád és a' nagyszerű omladék dombok láthatók.

Az itteni, vagy tulajdonkép régi csanádvármegyei besenyők' emlékezete az elsorolt, jelenleg a' jászói convent' levéltárában létező okleveli tanútételeken kívül már régebben előfordul. Ugyanis András kir. némi 1203-diki levelében Besenyő falu említetik, melly nem vala más az imént emlegetett, besenyők lakta Nagy-Besenyőnél. Hogy mindezek lakói a' török foglaláskor leölettek volna: gondolni is képtelenség. Az alvidéki magyar népek azon szomorú időkben vagy a' népesb helységekbe, úgymint: Makóra és Szegedre, vagy a' felsőbb megyékbe vonultak nagyobb bátorságokáért, a' rokon magyaroktól semmi különböztető jellel meg nem ismerve maiglan élten élnek közös név alatt. A' három Valkányra is meg kell jegyeznünk, hogy e' nevet kéttelenül a' Balkán hegyről hozák magukkal ezen hajdani besenyők, hol XI- és XII-dik századok alatt nagy sokaságban tartózkodtak.

12. §. A' honszerző magyarokkal egykorú nagyobb felekezeti besenyők közül szórattak és ágaztak-e el, vagy pedig a' későbbi beköltözöttek-ből alakultak az ország' egyéb vidékein kisebb csapatokban, 's néha egyenként is találtak? egyenesen állítani nem merem; úgy amazókból, mint ezekből kerekedésüket, imitt amott, idő haladtával újabb helységekbe, kisebb csoportokba vonulásukat mindazáltal könnyen föltehetni. Akármint

Kiseb-
b csoport-
i besenyők.

legyen azonban a' dolog, fűlvett tárgyunkra nézve annyi bizonyos, hogy csakugyan voltak a' haza' több részén, már a' megnevezett vármegyékben feles számú besenyők. Kétféle ut vezet azok fűlkeresésére. Egyik okleveli tanútétel; másik honunk' coro- és topographiai lajstroma, vagy is a' helységek és tájak' névsora, támogatva amaz által, vagy annak hiával. Az első csalhatatlan; a' másik geographiai bizonyosság marad, míg más körülmények mellette nem szólnak. Eredménye a' geographiai utmutatásnak következő:

„Minden hely-elnevezés' valamelly történeti indító okból. származása, vagy természeti tulajdontól kölcsönözése bizonyos.“ Ezen okfónél fogvást: „a' minő helyek Bese, Besen, Besencze, Beseny, Besenyó rév, Besenyó sziget, Besnye, Besnyó, 'stb. efféle rokon hangú 's értelmű nevet viselnek mai nap honunkban, azok' alapítói és egykori lakosi, hahár rövid ideig is, de minden bizonynyal besenyők valának, elnevezésük merő ethnographiai.“

Ha e' rövid nyomozás' szűk határa a' besenyő nemzet' régi történetének bővebb fejtegetését megengedné, hiteles emlékek' nyomos összevetéséből azt is meg lehetne mutatni, hogy a' Bosány és Vársány nevű (régii oklevelekben Bassan, Bosian, Vosian, Vuosian) számos helyeink besenyőktől kölcsönözték elnevezésüket. Nem mást, mint besenyőket ért I. Geyza király „Vocsiani“ név alatt a' sz. benedeki apátság' részére 1075-ben kiadott alapító-levelében, némi határ' leírásánál, mindón ezeket mondja: „*Item super Aruch, cum illis qui Vosciani dicuntur, propter divisionem focea facta est. Circuit enim idem Aruch totam partem terrae ex parte Voscianorum, et venit usque ad terram Zunde.*“ Illy szempontból indulva, vizsgáljuk már imezen vármegyéket:

Aradvármegyében.

13. §. Aradvármegyében. Nem létezik ugyan most Besenyő nevű helység, de hajdanta ollyannak fűnvoltáról, következésképp besenyők' ottani lakásáról elég bizonytságot tesz a' váradi registrom, mellynek 1235-dikre tartozó 158-dik cikkelye így szól: „*Ioubadiones Orodinensis castris, scilicet: Basu Hodnogio, Nuhu, Bayr, Belche, Kelenin, centuriones, et omnes alii ioubagiones, cum castrensibus, impetierunt Geruasium, de genere Chenad, pro terra castris nomine Beseneu, iudice Nicolao Palatino Comite, Pristaldo Gongga, de genere Hudus, vnus de castrensibus, portato ferro, pro terra iam dicta, iustificatus est.*“ (Ed. Bel. 229.) VI. Károly király'

Rajnald mutinai herczeg' részére 1727-ben kiadott adománylevelében az ajándékozott jóságok' szorában még említetik „Bessenye“ mint akkor Zarandvármegyéhez számított puszta.

14. §. Bács-Bodrogvármegyében kiirtotta a' besenyók' emlékét ^{Bács-Bodrogvármegyében.} föntartó helységet a' vizzályos idő' vas foga, minek mindazáltal hajdankorban léteztét oklevelek támogatják. Geyza király' a' Garam-melléki sz. benedeki apátságot alapító 1075-diki levelében áll: „*Terram, quae sita est super aquam Fizegy, dedi cum propriis terminis; qui termini ita diuiduntur: primus in monte Gelhu fouea facta est; in parte Sancti Benedicti, inter Zila; deinde per ortum Bessenys usque ad piscationem Fige, puteus in ipsa aqua Fizegy.*“ Hogy e' megye' Dunára nyuló részén volt a' Fizegh hely, következésképp Bessenys is, magyarázza sz. László kir. a' pannonhalmi apátság' részére 1095-ben kelt adománya, mellyben mondatik: „*Decimum praedium est, quod vocatur Fizegh super ripam Danubii, in condenscensu ipsius fluminis in Danubium, a quo locus suum sumpsit vocabulum.*“ Úgy látszik, Bezda'n mezőváros e' népségtől nyéré nevét.

15. §. Baranya vármegyében. Bese, úgy Bezencze nevű ^{Baranya-vármegyében.} Okur vize melletti falu nem másra, mint egykor besenyók által lakott helyre mutat. Besen és Vosian nevű faluknak Pécs körül hajdanta virágzását tanusítja III. Béla király' a' zelesi birtok' örök eladását 1181-ben megerősítő levele, így említvén annak határát: „*Ab orientali parte incipit a villa, quae vocatur Becen, — deinde per flumen, quod descendit a villa Vosian.*“ Béla sclavoniai vezér, IV. Béla király' fia 1266-ban e' Bezen földet Siklósi Gyulafi Miklósnak ajándékozván mondja: „*Quandam terram nostri Ducatus, Bezim vocatam in Comitatu Borona existentem, in commetaneitate monasterii Sancte Trinitatis sitam, — eidem conferimus — ab omnibus condicionalibus Ducatus nostri, reuocando, eximentes*“; — alább: „*terra Bezen.*“ Egy 1269-diki oklevélben továbbá ugyanazon sz. Háromsági monostorral határos Bezen nevű föld (*terra Bezen*) kerül szóba. Világosabban szól az itteni besenyókról IV. Béla király' a' fejevári keresztések' részére 1230-ban kelt adománylevele, így említvén őket: „*Item concessimus eidem Domui terram, quam habebant Bisseni in terra de Narag, ipsosque Bissenos, de beneplacito, et voluntate sua, eidem domui dimisimus, iuxta libertatem ipsorum seruituros.*“ Hogy ezen Narag Baranyában volt, tanítja a' pécsváradai convent' e' megyét illető némi 1294—1296-ki

levele, mellyben előfordul: „*Peturke de Naragy*.“ Ma Nagy- és Kis-Nyárad, Mohács körül. XV- és XVI-dik századi oklevelek' nyomán Tolnában létezett Nyaragh vagy Nyaradfalú. Szinte okleveli hitelesség tartja e' megye' 1329-dik évben volt főispánjáról, Benedekről, hogy az besenyő vérből származék; már pedig nem lehet vagy csak ennél fogva föltenni megyéjében birtokának, lakhelyének, ugy rokon felekezetű népnek is nem létét. Különben, ide tartoznak azon besenyők, kiket a' pécsváradi convent némi tanuvallásról 1294—1296-ban kelt oklevele ekkép említ: „*Ioanka filius Opsa, Oliverius frater suus, Beke filius Lochk, Itee filius Iteimer, et Isaak, Bissenii*.“

Bars-
vármegyében.

16. §. Bars vármegyében. Főntartotta az ott honos besenyők' emlékét Besenyő nevű falu, melly III. Incze római pápa a' sz. benedeki apátság' részére 1209-ben kiadott védlevelében így fordul elő: „*Villa Beschene*.“ Határos evvel Udvard komáromvármegyei helység, hol oklevelek tanútétele szerint, mint alább látni fogjuk, szinte besenyők laktak. Erre mutat a' Bese nevű helység is, amattól nem nagyon távol.

Bihar-
vármegyében.

17. §. Bihar vármegyében. Hajdan besenyők' keblezését kette-
lené teszi a' most puszta, de múlt időben népes hely Besenyő név alatt, hová egy régenten virágozott apátság (*Abbatia de Beseneu*) némellyek szerint legalkalmasban illeszthető. A' váradi registromban említetik e' helyre tllőleg „*Ecclesia de Beseneu*“ (§. 341.) ismét „*villa Beseneud*.“ (§. 298.) A' Bezye nevet viselő falu is állításunkat támogatja.

Borsod-
vármegyében.

18. §. Borsod vármegyében. Nem csekély emlékére találni a' a' besenyőknek két, t. i. Lád és Szirma vagy Kelecseny Besenyő nevű falukban, habár a' róluk tanuságot tehető okleveleket szemünk elől örökre elzárta volna is a' mostoha sors.

Heves-
vármegyében.

19. §. Heves vármegyében. Besenyő és Bessenzög nevű falu hajdani besenyő lakosít árulja el. A' Tomoy nembeli besenyő nemzet-
ség' elterjedt ága e' megyének tiszamelletti vidékein még a' XIV-dik században számos jószágokat birt. Horton, Hatvan mellett, besenyők lak-
táról elég bizonyágot tesz I. Mária királynő 1386-ki azon kiváltságlevele, mi szerint István horti besenyőt az ő udvarnokát a' körösszegi szőlő-kilenczed alól e' szavakkal menti föl: „*Ad supplicationem Stephani Bisseni de Hord, fidelis aule nostre familiaris — — concessimus, vt ipse et sui heredes et posteritates cniuersi a solutione none partis vinorum in tribus vineis eiusdem Stephani in territorio ville nostre Keuresszegh vocate — —*

exempti et absoluti in perpetuum habeantur.“ Az itt előforduló Körösszeg a' Hevesben folyó Körös viz melletti valamely falu legyen-e, vagy dunántúli részekre tartozzék ez oklevél, meghatározni egész bizonyossággal nem lehet, minthogy Fejérvármegyében a' besenyő birtokok körül is találtatik *Hor d* nevű hely.

20. §. Komárom vármegyében: Udyard nevű, a' megye' éjsza-<sup>Komárom-
vármegyében.</sup> ki szélén eső helységben már alkotmányunk' első századában besenyők laktak I. Geyza király' oklevele szerint, ki a' Garam-melléki sz. benedeki apátságot alapító 1075-ki adományában így fejezi ki magát: „*Insuper vero dedi aliam villam Hudoordiensem Byssenorum ad arandum; super eandem aquam Sitoua cum terra septuaginta duorum aratorum.*“ Ezen faluval határos a' Barsvármegyében kebelezett Besenyő nevű helység, mint fölebb láttuk.

21. §. Liptó vármegyében: Besenyőfalva, tótok nyelvén<sup>Liptó-
vármegyében.</sup> Besenova, Vág vize mellett Rozemberghez közel fekvő falu tagadhatlan bizonyosága az egykor ott székeltek besenyőknek. Talán eljő az idő, midőn oklevelek is támogatandják ezen állítás' valóságát.

22. §. Nyitra vármegyében: Teszér faluban, a' XI-dik században laktat csalhatatlanná teszi I. Geyza királynak a' sz. benedeki apátságot alapító már említett levele 1075-dik évről, hol mondatik: „*Dedi etiam villam Byssenorum, ad arandum, nomine Tazsar, super Sitoua, cum terris viginti aratorum.*“ III. Incze pápa' ugyanazon apátság' részére 1209-dikben kiadott védlevelében „*Paedium Teszar*“ jó elő. De ezen fölül Besenyő nevű falu és határ említetik V. István király' az ő atyja IV. Béla által alapított csuti vagy is csalóközi sz. Lókösről (Eustach) czimzett prépostság' részére 1272-ben kiadott megerősítő levelében, minélfogva több faluk ajándékoztattak Nyitravármegyében; ott mondatik: „*Item in Turmaskuz, incipit meta a fluio Nytra, — — et vadit versus Besseneu interpretum et terram arabilem, et exit ad viam, quae ducit ad Besseneu*“, — alább: „*Et in praedistinctione cuiusdam fossati vsque ad magnum flumen Saar, iuxta quamdam pyrum, stant duae metae; quarum una est Besseneu, et alia Kemej.*“ Ide tartozik II. András király' Sebus bíró részére Zeuleus föld iránt 1217-ben kiadott adományában Nyitra' vize körül hátrákép érdekelt „*villa Besseneu.*“ — Úgy látszik ezekből, hogy a' Nyitra és Sitva viz környéki besenyők Bars, Komárom és Nyitra vármegyékben

elszórva egy külön nagyobb csapatot alkottak a' hajdani századok alatt, kapcsolatban levén velök a' csalóközied is. Különben, most is fön van e' megyében *Pecsened* nevü falu Kosztolántól és Vág folyamtól nem messze, ugy *Besenyó* népes pusztá Recsény filiája Nyitra és Galgócz között: ismét: *Besznyákfalva*.

Pest-
vármegyében.

23. §. Pest, Pilis és Solt vármegyékben: Hogy hajdan besenyők tartózkodtak, hirdeti a' Hatvantól nem nagy távolsági *Besenyó* vagy *Besnyó* népesített pusztá, ugy szinte más két hasonló nevü pusztá, mellynek egyike Sári falu, másik Nagy-Körös mezőváros filiája. Buda körül is volt *Besenyó*, II. András királynak a' leleszi prépostság' alapítását megerősítő 1214-diki levele' ime sorai szerint: „*Praedium etiam contulit* (Boleslav váczai püspökről mondatik), *quod est circa Budam, Beseneu nomine.*“ — I. Leopold király' Szelepcsényi György kalocsai érsek' részére 1665-ben kiadott védlevelében „*Besenyó*“ mint Solt vármegyei népes felü jó elő. — E' megyéhez tartozottnak látszik azon *Besenyó* falu is, mellyben Otto kir. Henrik bán' levélénél fogva Valterfi Endre budai polgárt mint ősi birtokában megerősíti, így hangozván az 1306-diki levél: „*Possessiones — in magna insula existentes, videlicet Besseneo, et Eörsziget vocatas, — — reddidimus et restitui fecimus eidem Magistro Endre.*“

Posony-
vármegyében.

24. §. Pozsony vármegyében: Nagy és Kis Padány nevü két falu reájok emlékeztet. IV. Béla király' néhány padányiaknak mint tárnokainak, kik besenyők' fiainak nevezettek, nemességet adó 1265-diki levelében foglaltatik: „*Saul et Paulus, filii Salamonis de villa Padan, Theber, Elias, et Harcus, filii Joka de eadem, Tauernici nostri, qui filii Bissenorum dicuntur.*“

Somogy-
vármegyében.

25. §. Somogy vármegyében: Két hely van mai nap, mint el-
lenmondhatlan tanúságra vezető emlék a' besenyők' ott honozásáról, egyik *Besen* pusztá, másik *Besenyé* vagy *Besenyó* falu. Ez utóbbikról írja III. Béla király a' fejevári keresztések' alapítását megerősítő 1193-diki levelében *Zuluc* (*Szulok*) falu' határát elszámláltánál: „*Inde ad villam Gurguteg* (*Görgeteg*), *inde ad villam Bissenorum.*“ Kételenül ezen „*villa Bissenorum*“ neveztetik sz. László király' a' somogyi apátságot alapító 1199-diki levelében „*Pincinaticorum villa*“ néven, az ajándékozott faluk' sorában, így fejezván ki magát a' sz. király: „*Pincinaticorum villa, cum seruis et territorio suo.*“ Ezekén kívül II. András király a' pannonhalmi apát-

ság' némi szerzemény-birtokait megerősítő 1221-diki levelében nagyalmi besenyőket emleget, kiknek, széjjel e' megyében, mint kivenni lehet, szőlő birtokaik valának, így irván: „*Item confirmamus etiam sententiam definitivam nostri Palatini, Nicolai, filii Borz, quam fecit contra Bysenos de Nagyhalom, et Albenses Latinos; ita quidem, et cum dicti Byseni de patrimonialibus suis decimam dare non repudient, imo inuiti compellantur, multo magis de vineis suis in Comitatu Simeghiensi emittie acquisitis, vel vinis emittie congregatis dare teneantur.*“ Ugyanazon apátság'nak a' mondott király által a' somogyvármegyei szőlő-dézsma'k fölött 1229-ben kiadott ítélő levélben áll: „*In villa S. Nicolai de Zoulat quadraginta mansiones, exceptis parvulis et iuuenibus, terram ad decem aratra, foenetum viginti quinque iugerum, vineas centum viginti cultas; et habent unum locum aptum ad vineas, et arandum, qui vocatur Besenewmal.*“ Ha a' szoládi határban létezett besenyőkről nevet viselő hegy szőlővel és szántófölddel, szükségképen kellett nekik ott lakniok is. Kún László király a' nyulszigeti apácza'k' somogyvármegyei némi birtokai fölött határlevelet adván ki 1279-ben, mondja: „*Item cursus metarum praedictae terrae Eche hoc ordine distinguuntur: Prima meta incipit a parte meridionali in magna via, quae procedit per pontem in fluvió Kopus, tendit usque ad viam, quae vocatur Besenewta.*“ Tehát nem csak faluk neveztettek a' besenyőkről, hanem hegyek és utak, emlékezzünk Mosonvármegyére, hol sziget nyert tőlök nevet; Tolnavármegyénél majd révre fogunk találni. Kiviláglik az imént idézett XII-dik századi két rendbeli oklevelekből az is: hogy a' „Besenyő“ nevű helyeket általánfogva „*villa Bissenorum*“ névvel illeték latin nyelvű okleveleink. E' megyében létezett egykor Besenyő sz. György nevű hely is, mellyről VI. László kir. gordowai Fanchy Imrefi Frank' részére 1455-ben kelt adománylevele így emlékezik: „*Portionem possessionariam in possessione Besenewzen thgewrgh eodem Comitatu Simigiensi existenti habita, que condam Johannis Nemes dicti de eadem Besenewzen thgewrgh profuisse perhibetur.*“

26. §. Szabolcs vármegyében: Besenyőd nevű falu eléggé ^{Szabolcs-vármegyében.} bizonyítja lakosainak eredetikép besenyő vérből származásukat, mit reménylhetően még majd oklevelekkel is bizonyíthatunk, miután I. Károly kir. némi 1326-dik oklevelében előfordul e' hely. Valószínűkép ide tartozik a' váradi registrum' ime sora 1216-dik évről: „*Kelian, de villa Be-*

seneud, impetiit Budam, Petrum, Venedec, Borozlou, Poucam, et Buntam, de rilla Vosiau, praedio Simonis.“ (§. 298.) Bez d é d falu' neve is lihetőkép e' népségtől származék.

Szala-
vármegyében.

27. §. Szala vármegyében: Szinte Besenyő nevű falu nem hagy kételkedni eredeti lakosainak besenyő voltokról, hihetőleg ezen falu az, melly sz. István kir. a' szalavári apátságot alapító 1010-diki levelében mint ajándék „Bessynew“ néven előfordúl.

Szerem-
vármegyében.

28. §. Szerem vármegyében: Besenyő, a' tótoknál Bessenevo, ráczoknál Beshenevo, falu, hogy nem más, mint a' Dráva-Száva közt több helyen, úgy itt is tanyázó besenyőktől vette nevezetét, kiki elhiheti. Ezen helyre tartozik IV. Béla kir. 1253-diki azon levele is, miszerint Lőrincz' besenyői birónak hamis pénz' készítéseért elkobzott, és Iván mesternek adott javait örökképen megerősíti: „*Cum Laurentius villicus de Besenev, quae ad Ecclesiam S. Gregorii pertinet, nec non filius ipsius Demetrius nomine, ac Iohannes, gener Gregorii de eadem villa Besenev per Cameraarios nostros Sirmienses, Leopoldum scilicet, et socios eiusdem in manifesto crimine fabricationis false monete deprehensi, coram ven. P. Benedicto Archi-Episcopo Colocensi, aulae nostre Cancellario, — — qui per totam Sirmiam non solum honore Comitatus, sed etiam cice et auctoritate nostra ex delegatione nostra fungebatur, exigente iustitia, in ipso opere deprehensi, fuissent convicti.*“

Temes-
vármegyében.

29. §. Temes vármegyében: Új Besenyő vagy Besenova nevű falu örök emléke marad az egykor ott megszállt, hihetőképen a' török időkben kiirtott besenyőknek.

Tolna-
vármegyében.

30. §. Tolna vármegyében. Hogy voltak besenyők, kétségen kívül teszi II. András kir. a' fejevári keresztések részére Földvár és Fadd nevű birtokuk iránt 1211-ben kiadott privilegiuma, mellyben az elsőbik határa' leírásánál „Besenerev“ és „Besenetó“ fordul elő. Továbbá, a' már fűnebb Fejérvármegyénél olvasható, Miklós nádor által Tolna vármegye' közgyűlésén 1352-ben hozott ítélet' rendiben Gergely mr. besenyők' birája által elfoglalt Görbő nevű falunak (most pusztá) az abrahámi apát' részére lett visszaadása, és a' besenyők' mondott birájának e' megye' közgyűlésén jelen volta, nem másra mint besenyők' ott keblezésére mutat.

Torontál-
vármegyében.

31. §. Torontál vármegyében. A' most új szállitványi bolgár lakosokat magában foglaló Ó Besenyő vagy Besenova mezőváros hajdan-

korban hogy besenyő eredetű lakosoktól vette nevezetét: kételkedni senki sem fog; erről azonban, mint hajdan Csanádvármegyéhez tartozóról a' nagyobb csoportoknál szoltunk.

32. §. Verőczevármegyében. Eszék' környékén már a' XII-dik században számos besenyő népség' laktát eléggé bizonyítja Imre kir. 1196-ban a' székudvari (czikadori) apátság' részére kiadott oklevele, miszerint az eszéki vásár' helyén, és azon apátság' minden révein vámfizetésre szoritattak a' környékbeli besenyők im ezekkel: „*Statuimus etiam, et Hysmaelitae, vel Bysseny, vel cuiuscunq̄ue conditionis homines sint, in foro Ezek, et in omnibus portibus eorum, qui ad eosdem fratres pertinent, tributum omni remota occasione persoluant.*“

33. §. Honunk' határán túl, a' testvér magyar hazában, Erdélyben is laktak nem kevés számú besenyők, kiknek emlékezetöket mai napig fön-tartotta a' Besenyő (Heidendorf, villa Paganía) néven ismeretes négy helység Alsó-Fejér és Küküllő vármegyében, Besztercze-meg Háromszékben, úgy Besennyő patak, a' Szepsi és Kézdi-Székken által folyó, meg Bese falu Felső-Fejérvármegyében. Nyomós bizonytságot tesznek róluk ezenfölül az oklevelek' saját szavai. II. András kir. az erdélyi szászoknak (Hospites Teutonici Vltrasiluanii) különös szabadságokat ajándékozó 1224-diki levele szerint némelly besenyők erdejükkal együtt azokhoz csatoltatván, a' nyert szabadságokban egyenlően részesítetnek. „*Praeter supradicta* (így hangzik a' kiváltság) *siluam Blacorum et Bissenorum cum aquis, usus communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis, et Bissenis, eisdem contulimus; et praefata gaudeant libertate, nulli inde seruire teneantur.*“ — Ott is tehát, valamint a' magyar honban, némi kitünő szabadságokkal bírtak; tanú erre Tamás erdélyi vajdának a' fejérvári káptalanhoz Apor nemzetség' osztályos ügyében intézett 1324-diki parancsa, 's annak következtében a' káptalan által tett tudósítás, miszerint az illető felek megosztotván, Opour, Sándor és Egyed a' szárazpataki felső Fejérvármegyében beblezett jószágokban nyolczvanöt szabad besenyő lakhelyeket „*Octaginta quinque mansiones liberorum Bicenorum*“ kaptak.

34. §. Miután a' nagyobb felekezeti és kisebb csapatu besenyőket krónikáink' és okleveleink', úgy régi és jelenkori geographiánk' utmutatásánál fogva helyenként mintegy huszonnégy vármegyében föltalálhatóknak kitelhetően bebizonyítottam: még más biztos kalauzunk is létezik a' messzi

régiségből azok' bővebb kinyomozására. Ha történetkönyveinket az oklevelekkel gondos figyelmű olvasás után egybevetjük, meggyőződünk arról, hogy a' besenyők „*Euri*“ vagy „*Confiniorum custodes*“ — „*Speculatores*“ és „*Spiculatores*“ — „*Siculi*“ végre „*Sagittarii*“ néven is említetnek. Mind ezen neveknek egyenként reájok tartozásáról elég bizonyosságot nyjtanak a' következő hiteles adatok.

Besenyők
mint végőrök.

35. §. I. Besenyők mint végőrök. Világosan mondja Béla kir. névtelen jegyzője már fünebb is említett soraiban: „*Dux vero Zulta, — ex parte Theothonicorum ultra lutum Musun, collocavit etiam Bissenos non paucos habitare, pro defensione regni sui.*“ Ezen határszéli besenyőket sz. László' törvénye már öröknek nevezi, illy kifejezéssel: „*Custodes confiniorum, qui vulgo Ewrii vocantur.*“ Valamint tehát a' hadseregnél elülálló, kémkedve vigyázó csapatok öröknek hivattak atyáinknál, úgy a' hon' határszélén a' szomszéd ellenséges népekre ügyelni tartozók is olly nevet viseltek; amazokról mondja IV. Béla kir. egy 1246-diki oklevelében: „*Custodes exercituum, — qui vulgo Eur dicuntur.*“ De lássuk közelebbről, mit tart sz. László' törvénye a' besenyőkről? A' törvény' szavai ím ezek: „*Comites confiniorum, si equos, vel boves ultra fines hujus patriae, sine licentia Regis, vendere praesumpserint; Comitatus honore priventur. Custodes ergo confiniorum, qui vulgo Ewrii vocantur, si absque licentia Comitum tale quid commiserint; libertatem amittant, si pauperes fuerint. Illis vero Custodibus, qui praesunt, si in culpa eadem rei inventi fuerint, cum omnibus quae habuerint, pereant: Soli filii, et filiae in libertate permaneant.*“ (Lib. II. cap. 17.) Saját biráik- (órgrófjaik) és különös szabadságaikról eléggé értesítenek e' sorok; de azt is tanulhatjuk ezekből, hogy nem más, mint a' hon' határaitra nyuló Pozsony, Moson, Sopron, Vas és Szalavármegyékben egykor elterjedt végőröket illeti, kik, besenyőkből szerkesztettek. E' végőrök közül a' vasvármegyeiek most is viselik nevüket az úgynevezett Órségi kerületben; ezekről azonban, mint valóságos besenyő népről, különösen lesz említés.

Besenyők
mint Speculato-
rök.

36. §. II. Besenyők mint Speculato rök. Maga a' „*Speculator*“ szó megfejti jelentését, az oklevelek is „*Ór*“ értelemre magyarázzák. V. István kir. némi 1272-diki oklevelében áll: „*Terra speculatorum nostrorum Eur vulgo dictorum.*“ Ugyanazért, nem mást, mint a' véghelyi besenyőket illeti II. András kir. a' sz. keresztii monostor' besenyők lakta birtokának

védelmét parancsoló év nélkül kelt levele, midőn mondja: „*Omnibus Speculatoribus — Musuniensis et Supruniensis castris pacem et Salutem.*“ Szinte csak a' sopronmegyei besenyőkre alkalmazható ugyanazon kir. a' soproni nyilazókat szálló-vám alól fölmentő 1270-diki levele, a' speculatorokról így emlékeztet: „*Ceterum vobis omnibus tributariis in Comitatu Soproniensi, et specialiter in Bobut, in Ferteufeu, et inter Speculatores constitutis, praecipimus.*“ A' szalavármegyei besenyő végőrök is illy néven jelettetnek Zsigmond kir. alatt ellenük hozatott némi 1392-diki ítéletlevélben, ekképen: „*Nos Sigismundus — una cum Praelatis, et Baronibus nostris — in Kismarton existentibus, certi Speculatores vulgariter Zala eur vocati, vice et nomine uniuersitatis ipsorum, Celsitudinis nostrae adeuntes conspectum; aduersus cirum Magnificum Ladislaum, filium Petri de Saroc, tunc Comitem Temesiensem, proposuerunt eomodo, et ipse dictus Ladislaus ipsos a nostra Maiestate subreptitie impetrasset, et iniuste et indebite obtinisset, cum nusquam cuiquam hominum per Regiam Maiestatem actenus perpetuo donati extitissent, forentque liberi, et tantummodo ad speculationis officium deputati; ob hoc ipsi eundem Ladislaum filium Petri tempore statutionis eorum sibi faciendae legitime prohibuissent.*“

37. §. Fölváltva a' „*Speculator*“ névvel, „*Spiculator*“-oknak is hivattak a' végőrök, melly, ha nem hibás csere, bizonyára a' „*Spicula*“- azaz: lándzsa szótól kölcsönözött; lándzsával őrt állásokért neveztetvén spiculatoroknak, valamint a' nyilazástól „*Sagittarius*“-oknak. V. István mint ifjabb király' Gosztuni Miklósfiak' részére 1269-ben kiadott nemesítő levelében Rába melletti, Vasvármegyében keblezett királyi spiculator népet említ ekképen: „*Ipsos — eximendo de numero populorum nostrorum Spiculatorum — cum terra Kuersorum vocata — quae iacet inter villam Chakon, et villam Gosztun, in numerum seruientium nostrorum duximus transferendos.*“ Csakány és Gasztony, magyar helységek mainap a' Rába mellett, az úgynevezett órségi vidéknek tő szomszédságában. Hasonló néven nevezi a' mondott vármegyében Borostyánkő és Nemetujvár közt szép kiterjedésű földön települt besenyő végőröket I. Károly király' 1327-ben kelt ime nevezetes oklevele: „*Nos Carolus, Dei gratia, Rex Hungariae, tenore praesentium significamus quibus expedit vniuersis: quod nos volentes, ut Spiculatores nostri, qui inter castra Vyuar et Borostyan vocata, residentias et possessiones haberent, vel habere dignoscerentur, illis*

libertatibus et Seruitiis, quibus tempore Dominorum Belae, Stephani, et Ladislai olim illustrium regum Hungariae, felicium recordationum nostrorum Praedecessorum rsi extiterunt et permanserunt, nostris temporibus, quibus Dei clementia regno huic feliciter praesidemus, permaneant et existant pacifice et quiete. Qui autem ex eis, tempore impacato de propriis eorum residentibus, libertatibus et seruitiis, alio se transtulissent, ad debita ipsorum loca et obsequia reuertantur, Comiti Nicolao, filio Petri, de Superiori Eör, quondam eiusdem spiculatori condiximus, sed nunc per nos meritis suis requirentibus, in numerum et collegium nobilium seruientium regalium perpetuo translato; quem Capitaneum ipsorum Spiculatorum quem scilicet vulgari-ter Eörnagyságh dicunt, constituimus esse et existere, commisimus; Quod idem Nicolaus Comes eosdem Spiculatores nostros quocumque sint dispersi, requirat et reducat ad eorum loca propria et possessiones, terminos eorundem possessionum, et metas ab omnibus commetaneis suis et vicinis distinguendo, seruetque nobis eosdem in debitis eorum libertatibus et seruitiis nobis inpendendis. Itaque vobis cuiuersis cuiusuis status et dignitatis hominibus praecipientes firmiter per praesentes mandamus, quatenus in quorumcunque vestrorum locis, villis et terminis dicti spiculatores nostri existerent, vel aliqui ex iisdem per dictum Comitem Nicolaum apud vos, vel vestrum quoslibet reperirentur, absque omni difficultate pacifice remittatis, aliud facere nulloatenus praesumentes. Datum in alto castro, in octauis Natiuitatis beati Ioanni Baptistae. Anno MCCCXVII.“ Végre azon végörök' „Spiculator“ nevéról meggyöz bennüket ismét Károly király' a' Mosonvármegyében virágzott kathai örök' részére 1339-ben kiadott következő privilegiuma: „Nos Karolus, Dei gratia, Rex Hungariae, significamus tenore praesentium quibus expedit, cuiersis, memoriae commendantes; quod nos Laureutio, Ioanni et Nicolao, Spiculatoribus nostri de Katha de Comitatu Mosoniensi; ipsorum et totius generationis eorundem de eodem, cice et nomine humiliter supplicantibus, et exinde nostram Maiestatem flagitantibus, gratiose annuentes concedimus et promittimus, quod eosdem et eorum totam generationem de praedicta villa Katha, in eorum primaeva libertate, quam in exercitio seruitii spiculationis in finibus Teutoniae continue residentes temporibus priorum regum, piorum prcgenitorum nostrorum, felicium recordationum habebant, et habere dignoscebantur, deinceps semper conseruabimus, et faciemus conseruari immunes; ita tamen, quod iidem nostri

Spiculatores eorum seruitia et officia spiculationis, et quemadmodum eorum progenitores antiquitus exercebant, facere et exercere teneantur, more consueto, absque cuiusvis temporis intervallo, equis bonis, velocibus, sepe consertatis, armati decenter incedentes; Comiti Mosoniensi praesenti ac futuro, cirtute litterarum praesentium firmiter praecipientes committimus, quatenus eosdem regni nostri Spiculatores in eorum libertate non praesumat molestare. Datum Posonii tertio die festi nativitatis beati Ioannis Baptistae. Anno Domini MCCCXXXIX.“ Azonban, hogy a' Spiculator név csak önkényes fölváltása volt a' Speculatornak, eléggé kitünteti Károly kir. a' vasvármegyei örök' részére 1327-ben kelt levelének Eöri Mihály és Benedek kérésére 1436-ban a' vásári káptalan által jeles alkatban készített általírása, mellyben *Speculator* találatik a' Spiculator helyett; úgy srinte azon káptalan' 1610-diki újabb transumtumában is.

38. §. III. Besenyők mint Siculusok. A' „*Siculus*“ vagy székel nevezet is egy jelentésű a' végörrel, speculátorral, és szinte azon besenyőkre ruháztatott őseinknél, kiknek tisztök 's kötelességük vala az ország' határszélén vigyázni. Sötét homályban botorkálnak ugyanazért némelly iróink, kik a' bécsi képes krónika' ime sorait: „*Bisseni atquo Siculi villissimi usque ad castrum regis, absque vulnere fugerunt.*“ (Tur. P. II. c. LXIII.); ismét: „*Bisseni vero pessimi, et Siculi vilissimi, omnes pariter fugerunt.*“ (Ibid. c. LXV.) az erdélyi székelekre tartozónak vélik. Miként teremhetek volna az elbeszélte két rendbeli esetnél, t. i. II. István király' 1123-dik év körül a' csehek ellen, és II. Geyza király' 1164-beu az austriaiakkal viselt véres hadában mint társak messzi távulban élő erdélyi székelek? úgy vélem, senki meg nem fejtí. Csak besenyő székelek vehettek részt e' két csatában. Fontos oklevelet tartott fűn a' Sopron vármegyében kebeleztet vági besenyőszékelekről, kiket eddig történetvizsgálóink Vág' vize mellé hibásan helyeztek, Bonfin Antal' honi dolgainkról írott könyvének frankfurti 1581-diki és kölni 1690-diki kiadásához mellékelt királyok' Decretumának Bécsben, 1580-ben nyomtatott példánya, melly szerint IV. Béla kir. a' vági székeleknek némi kitüntető szabadságokat ad, különösen hadi szolgálattételök' dolgában. Így hangzik az évszám nélküli levél egész kiterjedésben: „*Bela Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Seruiae, Galliciae, Lodomeriae Cumaniaequae Rex. Omnibus tam praesentibus quam futuris, praesentes litteras inspecturis, salutem in omnium saluatore. Ad cuiuersorum,*

Besenyők
mint Siculusok.

tam praesentium, quam futurorum noticiam harum serie volumus peruenire: Quod cum Siculi de Wagb, olim per Comitem suum fuissent plurimum aggrauati, nobisque super grauamine ipsorum huiusmodi ex parte eorum frequentius fuisset supplicatum: Nos qui ex officio suscepti regiminis nostri condolere debemus cum moderatione petitionibus subditorum, eosdem Siculos, a grauamine suo praedicto eximendos ordinaueramus, et sub certo numero hominum, videlicet centum armatorum, nobis et regno nostro in omni expeditione nostra seruire teneantur, super gratia, seu misericordia nostrum priuilegium concedendo; sperantes, et iidem ad seruitium nobis et regno nostro impedendum, utiles et idonei habeantur. Verum quia praedicti Siculi in libertate persistentes praenotata, nobis in omnibus expeditionibus nostris, quas secundum temporis diuersitatem, et nocuaciorum nostrorum qualitatem habere nos oportuit, ultra ipsam ordinationem nostram, quasi de virtute in cirtutem gradatim ascendentes, adeo gratum et laudabile seruitium impenderunt, et noster Regius animus frequentius in seruitiis quieuisset eorundem. Nos huiusmodi fidelitatibus et seruitiis eorum laudabilibus, ex benignitate Regia, grato recompensationis munere occurrentes, satisfacere cupientes, et eo splendidius nobis seruire valeant, quo specialius eos amplectimur Regio cum fauore, talem eis gratiam duximus faciendam, quod non sub certo numero, sed eo modo, sicut seruietes Regales per se et personaliter armati nobiscum exercituare teneantur. Vt igitur haec a nobis concessa gratia robur obtineat perpetuae firmitatis, nec per quempiam processu temporis retractari valeat, aut in irritum reuocari, praesentes concessimus literas.“

Mai nap fönvan Sopronvármegyében Rába' vize mellett, Árpástól nem messzire, hol, mint fölebb láttuk, a' besenyők' fészke volt, a' Vág nevű magyar falu, mellynek lakosai más régi oklevelekbeu besenyőknek, majd nyilazóknak „Sagittarii“ mondatnak.

Laktak Siculusok Pozsony és Nyitravármegyében is Nagy-Szombaton fölül Korompa, Boleraz és Klucsován' határától kezdve a' Vág és Tirna vize között Morva' vizéig, kik a' csehek ellen órködtek. Miután már Liptó vármegyénél elmondatott, hogy annak vágmenti részén honoztak besenyők, ez éjszak-határszéli Siculusokat tőlök különböző népsépnek tartani okunk nincs. IV. Béla király a' nagyszombati apácák' részére Baralad (most Boleraz) falu fölött kelt adománylevele' 1256-beni megerősítésében a' határ' leírásánál mondja: „*Inde per riuum tendit ad magnam Syluam versus Si-*

culos; et ibi sunt tres mete, versus occidentem: una meta pertinet ad villam Baralath, tertia meta ad Siculos.“ I. Lajos király' 1364-diki levelében továbbá: „*Ipsam metam transeundo per eandem silvam magnam curreret ad unam viam, et perueniret ad tres metas terreas antiquas, quarum una separaret terrae Syculorum, alia villae Gyos nunc vocatae, olim vero Solumus nuncupatae.*“ Csalhatatlan emlékére találunk maiglan Pozsonyvármegye' most leirt vidékén, a' Morva' vizénél, hol Austriával és Moráviával ütközik honunk, e' Siculosoknak a' Székelfalva nevű helységben, melly a' németektől „*Sekeln*“ a' tótoktól pedig „*Szecula*“ néven hivatik. Könnyen kiviláglik ezekből, hogy a' székel nevet viselő helyek is, mint Székely, Szabolcs-, Kis- és Nagy-Székely, Tolna-, Székelyhid vagy Székelyvám (németül Zichelhid) Biharvármegyében, besenyő székelektől nyerék nevöket. A' váradi registrumban említetik 1219-dik évre 17. §. „*Villa Zekul.*“ 1217-re 208. §. „*Bichorienses de centurionatu Scceculsa z.*“ 1216-ra „*Villa Sccecul.*“ Biharvárának e' szerint egy század osztály-vidéke (járása) székel névvel jeletteték, hihetőleg az ott lakó besenyő-székel népségtől.

Méltán kételkedhetni már ezek után, hogy azon népség, mellyet Béla király' névtelen jegyzője „*Siculi*“ és „*Sycli*“ néven (cap. L. LVI.) Árpád eleibe a' Korogy vizéig vezet, valljon erdélyi, vagy pedig a' magyarhoni már Árpád előtt itt létezett besenyő-székel volt-e? Amazoknak tartani vagy csak azért sem biztos, mivel a' történet' fonala szerint Árpád' meghódított tartománya és a' székel hon közt nagy távulagra kiterjedő Erdélyország később foglaltatott el a' magyarok által, ezt maga a' hitelre méltó névtelen író is világosítván.

39. §. IV. Besenyők mint Sagittariusok. Valamint végörködési kötelességükről öröknek, Speculatoroknak és Siculosoknak is hivatnak, úgy hadakozás módjok- 's fegyverviselésükről nyilazóknak, azaz jászoknak „*Sagittarii*“ nevezettek a' besenyők. Sopron-, Somogy- és Szala vármegyében, mint már tudjuk, a' besenyők' fészkeben laktukról csalhatatlan bizonytságot tesznek az eddig ismert oklevelek. — II. András király' a' borsmonostori zárdá részére Bors bíró által tett ajándékot megerősítő 1225-diki levelében olvashatni: „*Dederunt etiam terram, qui vocatur Dag, cuius prima meta incipit iuxta viam, quae venit de Suprun, inter duo Dag, — et abhinc per plures metas versus orientem properat, per vallem pluuialem ad duas metas iuxta terram Sagittariorum.*“ Ezen

Besenyők
mint Sagittariusok.

sopronmegyei besenyő jászokat V. István király 1270-diki levele által minden szőlővámok alól fölmentvén, mondja: „*Sagittarios nostros de Comitatu Soproniensi, quos in consuetis libertatibus ipsorum conseruantes, fauore et gratia prosequi intendimus.*“ Még világosabban fejezi ki magát e' tárgyra Kún László király a' besenyő jász felekezet' lueri (most Lewer Sopronváros határában) részének Sopronvára' polgáraihoz csatlásáról szóló 1277-ki levelében: „*Cum villicus (ügymond) et ciues de castro nostro Soproniensi propter eorum paucitatem commode non suffecissent ad conseruationem Castri memorati, ei medietatem Sagittariorum de villa Luer, circa dictum castrum existentium, in ipsorum ciuium numeri augmentationem Dominus Bela, auus noster, et Stephanus Pater noster, karissimi, clararum recordationum transtulissent, libertatem ipsorum Ciuium eisdem, concedendo. Nos, — — concessimus eisdem, vt et alia medietas Sagittariorum de cilla ante dicta ad conseruationem praedicti castri, et ad augmentationem ipsorum ciuium computentur, et illa et eadem per omnia gaudent libertate qua ciues praefati gratulantur.*“ A' soproni polgárok tehát a' szomszéd Sagittariusokból nyerék szaporulásukat; mit ugyanazon király' hason tárgyú 1282-diki megerősítő levele továbbá is bizonyít mondván: „*Hospites de Supronio, et ex iis nominatim, Iacobus de Sagittariis nostris circa Supronium constitutis.*“

A' már Siculus néven előállított sopronvármegyei vági besenyők közül most említett V. István király néhányakat nemesek' sorába emelvén 1272-diki levele által, Sagittariusoknak nevezi őket: „*Attendeutes fidelitates et seruitia Demetrii, Abraam, Mathey, Deme, Galli et Mikus, Sagittariorum nostrorum de Wagh.*“ Épen e' vági Sagittariusok tünnek föl a' baranyavármegyei besenyők közt Kún László' 1279-diki oklevelé' nyomán, minélfogva ugyanis ezen V. István által megnemesítettnek Baranyavármegyében Okur vize mellett fekvő Zeguedi földüket a' többi ottani Sagittariusok' földétől elkülönöztvén, azok' sorsa 's nemzetségi állapotja alól kivévén, valóságos nemesi vagyonná teszi, így rendelvén: „*Iohannes filius Deme, Abram, filius Tywanus, Paulus, filius Zegey, et omnes alii cognati eorum de Zegued, qui de condicione Sagittariorum de Wagh originem duxerant, ad nosram accedentes presenciam: nobis humiliter supplicarunt, et nos eosdem propter merita seruiciorum, cum terra eorum Zegued vocata, iuxta fluuium Okur, in Comitatu*

Barana existenti, a terris aliorum certis undique metis separata, a nexu sagittarie condicionis eximere, eripere, et liberare, ac in numerum et dignitatem regni nostri Nobilium, qui vulgariter Seruientes vocantur, transferre de benignitate dignaremur. Nos igitur predictorum Iohannis, Abrahe et Pauli ac omnium aliorum cognatorum suorum, piis precibus et sollicitis supplicationibus, ex premissis causis misericorditer iuclinati, consideratis nihilominus fidelitatibus et seruitiis eorundem, nobis et regno nostro impensis fideliter ac deuote: prehabita diligenti deliberacione, de communi consilio et consensu Baronum nostrorum, dictos Iohannem, Abram, Paulum, et omnes alios cognatos eorundem cum terra ipsorum, Zegued vocata, a nexu sagittarie condicionis exemimus, eripuimus, et liberauimus, ac ad numerum et dignitatem Nobilium transtulimus regni nostri; ita quod tam memorati Iohannes, Abram, Paulus et omnes alii cognati eorundem, quam filii eorum; et filiorum filii, ac ceteri posterii ipsorum, ab ipsis descendentes, ab omni nexu et seruitio sagittarie condicionis, cum praedicta terra eorum Zegued, vocata, exempti, erepti, et liberati, et plene absoluti, ac in numerum et dignitatem regni nostri Nobilium aggregati, cum priuilegio, praerogatiua, eminentia et honestate aliorum regni nostri Nobilium cum plenitudine gratie regie de cetero gratulentur; quem admodum id per Dominum Stephanum, illustrem Regem Hungariae, patrem nostrum karissimum, pie memorie, dignoscitur eisdem indultum existisse.“ Mi fontos tanuság arra: hogy a vági jászok vérségi és birtoki kapcsolatban állottak a baranyai már főnebb kijelentett Okur melléki besenyő népekkel?

A szalavármegyei besenyők Sagittarius nevezetéről végre, többeket elmellőzván, elég bizonyosággal szolgál Csák bán szalai főispán, mint királytól kinevezett bírónak a bucsai, ugyanazon megyében lakó nemesek részére 1268-ban kelt ítélő levele, mellyben hazugdi nyilazók fordulnak elő imígy: „*Terra — Nobilium de Bocha — per Castrenses de Bocha, et Sagittarios de Hazugd, indebite occupata — — per eandem aquam Plysg separatur a Sagittariis de Hazugd.*“

40. §, Már, hogy ezen besenyő jászokról értesitenek a történetkönyvek „Sagittarius“ név alatt, annál is inkább elhíhetjük, mivel a bécsi képes krónika szerint Péter király halála után a német császár táborának Vértes hegy körüli 1048-ban lett üldöklésénél mint mérges nyilakkal har-

czolók állítatnak elő: „*Insuper etiam Hungari et Bisseni, singulis noctibus, acriter eos infestabant, toxicatis sagittis eos interficiendo.*“ (Turócz. P. II. c. XLIII.) Minden kétségünk elhárul e' részben, ha a' most idézett krónika' II. István király' 1123-dik év körül a' csehekkel viselt háborújának leírását figyelemmel olvassuk, hol ez mondatik: „*Et alium nunciū misit (Soll) ad regem (Stephanum), dicens: mittat rex Sagittarios circa castra Ducis (Bohemorum), ne cito ad castra sua equitare praexaleant. Rex autem, et fuit impetuosus, fecit sicut Solth dixerat, sine suorum consilio. Bohemi uidentes Sagittarios venire, sine dubio scicerunt veritatem esse, quod audiuerant. Qui impetum super Sagittarios fecerunt.* (P. II. c. LXIII.) Íme, Sagittariusok küldettek 's rohantak a' csehekre, mégis besenyőknek és sículosoknak mondatik a' tőlök megfutamló sereg! Ha már itt sem veszszük egynek a' „Bissenust, Siculust és Sagittariust“, úgy soha el nem igazodunk régiségeink' magyarázatában.

A' besenyők' e' fülváltva használt részletes nevénel fogva egyeztetethetjük meg csak, mit az egykorú Otto freisingi püspök és a' bécsi képes krónika II. Geyza király' Henrik austriai vezérrel 1146-ban Pozsony körül viselt háborujáról mond, amaz Sagittariusokat, ez Bissenus-Siculusokat emlegetvén. Az elsőbbik írja: „*Igitur Rex Ungariae superceniens, castraque ponens, Oppidum (Pozsonyt érti) cinxit, diversis instrumentis, tormentorumque generibus adhibitis, ac Sagittariis Oppido circumfusis.*“ — Ismét: „*Positis in capite duabus praecedentibus alis, in quibus Sagittarii, quatenus, cum hostium eminus repellerent, erant.*“ Továbbá: „*Sagittariorum impetu, qui in duabus praecedentibus alis positi erant, praecenit, et illas cum duobus Comitibus, qui eidem praecerant, ferme funditus deleuit.*“ (De Gest. Frid. I. Imp. L. I. c. 30. 32.) A' másiknál olvassuk: „*Duxit enim rex exercitum contra furorem Theutonicorum insultantium et Hungariae fines devastantium.*“ Alább: „*Hungari vero, ex adverso appropinquaverunt ad praelium, et intemerunt buccinis, et clamaverunt classicis, et clamaverunt ad Deum. Et clamor vociferantium, ascendit in coelum; et commissum est praelium. Bisseni vero pessimi, et Siculi cilissimi, omnes pariter fugerunt, sicut oves a lupis; qui more solito, praebant agmina Hungarorum. Tunc etiam, priusquam Hungari configere coepissent, quaedam agmina Hungarorum, perterrita sunt, a furore Theutonicorum. Praevaluerunt Theutonici Hungaris in initio belli conflictus.*“ (P. II. c. LXV.)

41. §. Valahányszor történetíróink a' Sagittariusokat szóba hozzák, mindannyiszor olly esetet rajzolnak, melly a' nagyobb csapatu besenyők' fölebb kimutatott honában, vagy ahhoz közel történt. Így, a' Henrik német császárnak az elüzlött Péter' védelmére Aba Sámuel ellen 1044-dik évben kiállított serege a' Rába' vidékén Győr és Sopron között üldököltetett a' nyilas vagy jász nép által, mint a' bécsi képes krónika ezekben előadja Turóczinál: „*Concitato itaque cursu (Caesar) invasit fines Hungariae, intrans per Supronium. — — Occurrit autem ei, Aba rex, in Menfeu, juxta Jaurinum cum magna multitudine armatorum. — — Comisso itaque praelio, inter utrumque, diu et acriter pugnatum est; sed tandem Caesar, — felicem obtinuit victoriam. — Ex Theutonicis, illo die, in loco ipso, infinita corruit multitudo. — — Sagittarii enim occiderunt eos.*“ (P. II. c. XXXVII.) Ugyancsak azon krónika szerint Péternek 1047-ben történt legyőzetése és elfogatása szintazon részeken Fejérvármegyében, Zamur falunál ment végbe a' jászok által, így adatván elő az eset: „*Petrus autem rex — cum suis Theutonicis, fugam iniiit versus Musun, ut abinde in Austriam pertransiret: sed evadere non potuit. — Et volebat reverti festinanter in Albam. Qui dum revertisset in villam Zamur — — collegit se in quandam curiam, et per triduum, viriliter dimicando, semetipsum defendebat. Tandem milites eius omnes a Sagittariis sunt interfecti; ipse vero vivus captus, et obcoecatus.*“ (P. II. c. XLI.)

Nem merném állítani, hogy a' jász nevet viselő helységek honunk' éjszaknyugati számos megyében a' besenyő Sagittariusoktól nyerték nevezetüket, ha ugyanazon helyeken 's vidékeken besenyők' lakára nem akadnék. Így, a' Komáromvármegyei Udvardal, mit besenyőkének oklevél bizonyít, határos a' szintazon megyében kebelezett Jászfalu, mind kettővel szomszédos lévén a' barsmegyei Besenyő helység. Pöszonyvármegyében Nagyszombaton fölül, hol oklevél szerint a' Sículusok földé vala, mai nap Jász-Lócz létezik. Nyitravármegyében Nagy és Kis Jác (helyesebben Jász) a' nyilazó besenyőkre mutat.

42. §. Hiteles oklevelek győznek meg arról bennünket, hogy a' nagyobb felekezethen együtt élő besenyők különös, saját kebelbeli tisztviselőiktől kormányoztattak, millyenek valának:

Besenyők'
kormánytiszt-
teik.

I. A' Főispán (*Comes, Iudex*). Rendszerint az ország' nádora viselé e' méltóságot, találni azonban nyomára más fő hivatalban tündöklő hatal-

mas férfiaknak e' tisztszen, így 1216-ban Ochus országbiró, 1329-ben Mikch slavoniai bán, 1306-ban Maróthi János machói bán vala a' besenyók' főbirája vagy ispánja.

II. Alispán, (*Comes*) a' főispánnak mintegy helyettese, hasonlóan „Comes“ nevet viselvén, annak nevében igazgatott; ilyen volt 1222-ben Lukács, a' Gyula nádorhoz tartozó árpási besenyók' fölött. Ugy látszik, ez vala a' hadba szálló besenyók' vezére. Most említett Gyula nádor által az árpási besenyók' részére 1222-ben kiadott szabadságosító levélben mondatik ezen Comesról, hogy minden három év' fordultával ujságképen tartozanak neki adni a' besenyók' minden két lótól hat pensa mantuai denárt, a' táborba nem mehetők pedig minden lótól szinte hatot; továbbá, hogy csak egyszer tartozzék közébük menni a' Comes, midón t. i. ujra választatik.

III. Udvarbiró (*Curialis Comes*). A' törvénykezés és igazság' kiszolgáltatására ügyelő tisztsz vala ez. Az árpási besenyók' idézett szabadságlevele rendeli, hogy az udvarbiró évenként gyakrabban közöttök járjon keljen, és az előterjesztendő panaszokat megvizsgálja. Hasonló hivatalt viselt a' fejérvármegyei besenyóknél Gergely mester, ki magát majd „*Rector*“ majd „*Comes Bissenorum*“ czimmel nevezé. Ugyan is sz. Mártonban 1346-ban pörhallasztó-levelet ada ki némelly órsi besenyók' dolgában, mellyből bíraskodási köre eléggé napfényre jó.

IV. Jobbágyok (*Jobbagiones*). Valamint magyar eleinknél első eredeti tiszta értelemben főbb, előkelő, jobb-ág vagy nemzetségbeli embert jelentett e' nevezet, úgy a' besenyóknél is a' jobbágyság tisztelet- 's rangosztályul véteték. Békeidőben a' közbirák, törvényszolgák, hadban a' századosok és tizedesek hivatalával ruháztattak föl; rendszeren ez vala a' fegyverviselő, mindig talpon álló rész, miként a' főispánok mellett a' várjobbágyi rend; ugyanazért több javadalmakban 's kedvezésekben is részesültek; kitetszőbb jogaikat a' többi köz besenyók' fölött bizonyítja az árpási szabadságlevél, melly azt tartja rólok, hogy az alispán (*Comes*) közébük jöttével ne köz besenyók' menjenek vele, hanem egy a' jobbágyok közül menjen előtte, és az jelelje ki annak jogait; továbbá, bogy a' jobbágyokhoz, kik személyesen hadba mehetnek, az udvarbiró be ne szálljon. Ugyanazon oklevél szerint Mika, az árpási besenyók' egyik jobbágya azért, mivel, mint Lukács birót vezető, az őt illető tartozások' beszédésében rosszul értesitvén, némi zsarolásokra, és így jogsértésre nyujtott okot, minden

javai' elvesztésében marasztaltatott el, olly módon, hogy sem ő, sem maradékai közül valaki jobbágyi tisztséget a' besenyőknél ne viselhessen. „*Quamobrem (ezek a' privilegium szavai) idem Mika, tamquam destructor libertatis fuisset judicatus, remansit ad perdendam totam substantiam suam, ita quod nec ipse, nec aliquis successorum honorem Jobbagionum possit adipisci.*“

43. §. A' mennyire kinyomozható vala oklevelekből a' besenyők' fő- és albiráinak, ispánjainak névsora, ime renddel következik két századra terjedve.

Besenyők'
birái.

1216. Ochus, II. András király alatt országbiró és besenyők' birája. („*Ochus Curialis Comes et Comes Bissenorum.*“)

1222. Gyula nádor, besenyők' főbirája.

1222. Lnkács, besenyők' birája. („*Lucas, Comes Bissenorum.*“)

1267. Poky Oliver, Rába körüli besenyők' birája („*Oliverius de Pock, Comes Jauriensis, et Iudex Bissenorum circa Rabam.*“)

1324. Fülöp nádor, kúnok és besenyők' birája. („*Philippus Palatinus, Comes Scepusiensis et de Vjvar, ac Iudex Cumanorum nec non Bissenorum.*“)

1329. Mikch mester slavoniai bán és besenyők' birája. („*Magister Mikch, Banus totius Slavoniae et Comes Bissenorum.*“)

1346. Gergely mr. besenyők' igazgatója. („*Magister Gregorius, Rector Bissenorum.*“)

1347. u. a. Gergely mr. benyők' birája. („*Comes Bessenorum.*“)

1351. u. a. besenyő, besenyők' birája. („*Magister Gregorius Byssenus, Comes Bissenorum.*“)

1406. Maróthi János, macsói bán és besenyők' birája. („*Ioannes de Maroth, Banus Machoviensis et Comes Bissenorum.*“)

44. §. Előszámlált biráikon kívül besenyő származásu több nevezetű férfiaknak maradt fön emléke, kik ezek:

Besenyő
jeles férfiak.

970—100. Thomoy nembeli Thonuzoba, fejedelmi vérből származott besenyő.

1000. körül. Thonuzobafi Urkund.

1074. Zultan vagy Zolta, besenyők' vezére. (*Princeps Bissenorum.*)

1192. Mog, Mogh vagy Moch, nádor és bácsi főispán, besenyő. (*Bissenus.*)

1225. körül. II. András király alatt A ba, besenyő, királyi ember. (*Abā Bissenus, homo regius.*)

1265. Padányi Salamonfi Saul és Saulus, úgy szinte padányi Jokafi Theber, Illés, és Marcus, királyi tárnokok, és besenyő fiak (*filii bissenorum*), meg Pyrimus, J e k e, Chenken, Jakou és K o p e s h, az ő rokonaik, ország' nemesei' sorába emeltetnek IV. Béla király által.

1294—96. Opsafi Joanka, és Oliver, Lochkfi Beke, Itemerfi I t e e és I s a k, besenyők.

1326. Fanchi Nothyr Máté, Zulfi Dominik, Kozmafi Balás, Omputfi István, és Pál, Ipochni Beze és Bernalthfi András, fecsei besenyők (*Bissenii*).

1329. B e n e d e k Baranyavármegye' főispánja, besenyő (*Bisseneus*).

1335. Nothyr Máté bíró, besenyő, és fancsi nemes, — Miklós, János és Balázs, fiai.

1338. Sadányi Jánosfi Gergely besenyő, I. Károly királytól Besse-neő, Egres és Hatvan, besenyő elei által birt falukat visszanyeri.

1342. B e k e, besenyő (*Bissenus*) Dunasziget' bírája. (*Comes Insulae maioris.*)

1344. Ladányi Jánosfi Gergely besenyő (*Bissenus*).

1345. Lőrinczfi Farkas J a k a b, sági besenyő és Andrásfi F e r e n c z tulgei besenyő.

1346—7. Györgyfi Miklós, és fiai Genepse, Dominik, István, András, Antal, — Péterfi Bielke, és János, — Jakab és File, gyula-örsi besenyők.

1349. János, besenyő, I. Lajos király' allovázmestere. (*Joannes dictus Bessenew vice agazo domini Ludowici Regis.*)

1351. Gergely mr. besenyő, ki besenyők' bírája.

1381. Mátyás nezdei (t. nezetei, Nyitrában) besenyő, I. Mária királynő' udvarnoka.

1386. István hordi besenyő, ismét Mária királyné' udvarnoka. („*Stephanus Bissenus de Hord aulæ regin. M. familiaris.*)

1387. Gacalfalvi Andrásfi Tamás besenyő (*dictus Bessenew*), Zsigmond királytól Zaskalicza falut nyeri ajándékuul Árvában.

1390. Jakabfi Pál és Bekefi János nagybesenyői nemes besenyők.

1392. Jakabfi Pál, Jánosfi B e n e d e k és Péterfi Gergely nagybesenyői nemes besenyők.

1404, 1406. Eorghedei Pál besenyő Dalmát, Horvát és Slavonia országok bánja („*Magnificus Paulus Byssenus de Eorghede, Dalmatiae et Croatiae ac Slavoniae Reg. Banus*“).

1405. Antalfi Benedek, Jánosfi Tamás, Jakabfi Balázs és Miklósi Péter nagybesenyői nemes besenyők.

1411. István besenyő („*Stephanus Bissenus Dispensator Regiae Maj*“).

1495. Literati Tamás, Bakó Péter, Ravazdy Jakab és Feyér Gergel nagybesenyői nemes besenyők.

45. §. Országos intézménynél fogva a' hon' németek feléi határszélei' Hadi rendezetük.
védelmére rendeltetvén a' besenyők nagy részben, már ez által is valóságos hadi szerkezetű katonatelepeket alkottak, kik szüntelen fegyverbe öltözve órködének az ellenséges szomszédok' kártékony becsapásai ellen. De ezen fölül más hivatások is volt. Köz háboru és fölkelés' idején a' magyar táborhoz csatoltatván, saját főispánjuk' zászlója alatt a' harczoló sereg' előjáró, szaguldó osztályát képezék. Világosan írja a' bécsi képes krónika Turóczinál: „*Bissenii — et Siculi, — qui more solito praeibant agmina Hungarorum.*“ (P. II. c. LXV.) — Nemcsak hadviselésük' módjáról, hanem fegyverkezésük és öltözködésükről is elég értesítést nyujtanak történetkönyveink, mik szerint könnyű bő ruházatban, lóháton szálltak hadba. Bonfin Antal, kinek időkorában a' besenyők' ősi szerkezete még eredetiségben levén, őket jól ismerheté, szokásukról el nem mulatta följegyezni, hogy zászlos lándzsákat használva, nagy szakállt és bajuszt, taréjos forgókkal ékesített csákót, vagyis hosszú farku süveget, persák' módjára selyemből készült bő öltözetet viselének, és a' lovak' szilajságában leginkább gyönyörködtek: „*Illis mos est (ezek szavai) vexillationibus uti, demissas ferre barbas, et labri vel maxime superioris nutrire pilos caudata cristatare secum ferre pilea, fluitantibus quoque vestibibus indui, iisdemque sericeis, in Persarum morem, et equorum pernecitate admodum delectari.*“ (Dec. II. Lib. IV.) Bonfin' e' soraihoz Liszti János veszprémi püspök 1568-dik körül saját kezével következő észrevételt tűzé: „*Innen van most huszáraink' öltözete; mellyből látható, valamint igaz is, hajdan más, mint most, öltözet' viselése a' magyarnak.*“ (Kovachich, Script. RR. III. min. T. I. 333.) Ezeket tudva, könnyen érthető már, hová czéloz a' bécsi képes krónika Turóczinál e' szavakkal: „*Vilissimi Bissenii*“ (c. 55.) „*Bissenii atque Siculi vilissimi*“ (c. 63.) „*Bissenii pes-*

simi, et Siculi cilissimi.“ (c. 65.) Távul sem legrosszabbat, leggyávábbat jelent, mint Horvát István egy helyen magyarázá, hanem csekély hadi szerű 's készületű lenge bajnokot. A' magyar, bölcs Leo görög cs. hiteles tanusítása szerint már a' IX. század' végén (ur. 886. † 911.) vasba, erős fegyverné-műbe szeretett öltözni: „*Armantur vero (úgymond) frameis, loriceis, arcubus, hastis; quare complures eorum duplicia in praeliis arma gestant, humeris quidem hastas ferunt, arcum tenent manibus, et tam hoc quam illis, pro occurrentis necessitatis ratione utuntur, at in receptu adversus persequentem hostem arcubus excellunt. Non modo vero ipsi armis tecti sunt, sed equorum etiam, quibus nobiliores vehuntur, anteriores partes aut ferro aut denso cunctulo muniunt.*“ (Tactic. c. XVIII.) Illy fegyveres hadi néphez képest bizonyára csekély 's alábbvaló tekintetű vala a' könnyű ruhás, pongyola öltényű, főleg csak nyíllal ellátott besenyő. A' selyem öltény (ing és gatyá) hihetőleg csak a' főbbeknek 's gazdagabbaknak volt tulajdona, a' közrendű, vászonnal is megelégedvén, valamint időnkben a' fölkelő önkénytes magyar seregnél a' közvitéznek kék vászonzól állott felső ruházata. Ezeknél fogva könnyen érthető az is, mit a' torzonborz besenyőkről beszél ugyan csak a' bécsi krónikás: „*Cumque obriam ageret Bissenis marchio, videns horribiles aspectu et terribiles, timuit.*“ (P. II. c. LIII.) Nem arczvonal, hanem a' megnövesztett szőr tette őket iszonyu tekintetűekké.

Hesenyő sza-
badság.

46. §. Az örök, Speculatorok, Siculusok és Sagittariusok, mindannyi besenyő vérségű népek' többször érdekelt kitünő szabadságaikat számba nem is véve. nyomós oklevelek emlékeznek besenyő szabadságról: „*Libertas Bissenorum.*“ E' kitétel már magában szabad, szolgaságon kívüli állapotukról ád eszmét; miből könnyen következtethetni nem fegyverrel lett meghódításokat, hanem polgári szerződés mellett a' magyar honba fogadtatásukat. Gyula nádor, az árpási besenyők' részére 1222-ben kiadott főnebb látható levelében áll: „*Bissenii de Arpas — conquesti sunt, quod eorum libertas ab antiquo instituta — fuisset in plurimis diminuta.*“ IV. Béla király a' fejevári keresztcesek' számára 1233-ban kelt adománylevele mondja: „*Item concessimus eidem Domui terram, quam habebant Bissenii in terra de Narag, ipsosque Bissenos, de beneplacito et voluntate sua, eidem domui dimisimus, iuxta libertatem ipsorum sercituros.*“ Ugyancsak IV. Béla 1269-ben Fanch nevű földet besenyő szabadsággal birandókép „*in libertate Bissenorum possidendam*“ ajándékozta

Máté és Chatur töbzsöki besenyőknek. Millyen jogok és szabadságok lehetnek tehát ezek? közelebről tekinteni ide illő. Tudván tudjuk a' főnebb mondottakból, miként a' nagyobb felekezetű besenyők különös saját tisztviselőktől, nagy tekintető biráiktól kormányoztattak, mind béke, mind háboru' idején; igen természetes e' szerint, hogy nem más, mint azok' törvényhatósága alá tartozván, egyedül csak azok által ítélthettek's bírálthattak meg; a' mi személyes szabadságuk' fő ágazatát alkotá. A' fegyverviselés's katonáskodás' kötelességének eszméje ós alkotmányunk szerint több századig föld- és vagyonsajátsági, vagy hűbérszerződési jogot foglalván magában, minden földtulajdonos a' hazavédelme' terhét arányosan tartozott viselni. A' besenyők tehát úgyis mint a' haza' határőrei, veszély' idején fölkelni tartozók, igenis részesültek a' hon' intézetének javadalmában, földeiket saját örökségképen birván, minden más földesuri hatalom befolyása, vagy adózás és szolgaság' terhe nélkül. Olly igaz arányu volt köztök e' kiváltsági jog, hogy még azon besenyők, kik harczra keltek, saját köz terheik' viselésében is több szabadékkal éltek, mint az othon maradók. Ez okfölből igen szépen rendeli Gyula nádor' szabadságlevele a' birák' három évenkénti fizetését a' hadba menő besenyők által hat mantuai denárral, két lótól számitva, az oda nem mehetők által pedig ugyan annyival egy lótól teljesíteni, 's így a' hadviselők felében járultak e' teherviseléshez. Vagyonsbeli joguk fő ágazata ugyanazért a' földbirtok' sajátságában, 's önkényes használatában állott.

47. §. Ezen fölül más szabadságokban is részesültek a' besenyők. Némi oklevelek' nyomán a' tized, vám, és rév-adóktól ugyanis menteknek látszanak. Imre király az eszéki vámjognak II. Geyza király által a' székudvari (czikadori) apátság' részére lett adományát megerősítő 1196-diki levelében olvashatni: „*Statuimus etiam, et Hysmaelitae, vel Byseny, vel cuiuscunque conditionis homines sint in foro Ezek, et in omnibus portibus eorum, qui ad eosdem fratres pertinent, tributum omni remota occasione persolcant.*“ Ezen privilegium' értelme oda mutat, hogy általában szabadok voltak a' besenyők a' vámfizetéstől; különben, mi szükség vala különös rendelet által olly nyilvános kitételrel ez esetre nézve őket arra szorítani? III. Incze pápa a' veszprémi püspök és pannonhegyi apát közt fönforgó villongások' elintézését tárgyazó 1212-diki levelében mint földadott panaszt mondja amarról: „*Cogens insuper regis Sagittarios et Bisse-*

nos ad decimas integre persoluendas.“ Ha sérelem volt a' besenyők' egész tizedfizetésre szorítása, valamint annak vétetik, nem volt-e e' részben valamely csonkitható kiváltsági joguk azoknak? Borsfi Miklós nádor csak törvényes ítélet által szoríthatta a' nagyhalmi besenyőket arra, hogy örökségeiktől, úgy a' Somogyvármegyében szerzett szöleiktől és vásárolt boraiktól a' pannonhegyi apátnak tizedet fizessenek, valamint II. András király' azon apátság' részére 1221-ben kiadott levele' ime soraiból kiteszik: „*Item confirmamus etiam sententiam definitivam nostri Palatii, Nicolai filii Borz, quam fecit contra Byssenos de Nagyhalom, et Albenses Latinos; ita quidem, et cum dicti Bysseni de patrimonialibus suis decimam dare non repudient, imo inuiti compellentur, multo magis de vineis suis in Comitatu Simighiensi emittie acquisitis, vel vinis emittie congregatis dare teneantur.*“ Ide nem értvén a' kitünő érdemek' tekintetéből királyi adománynál fogva nemesi örök birtokot és szabadságot fölkérő besenyőket, e' népség' szabadsági állapota egyenlő volt azokéval, kiket régiségeink „*Conditionales, Conditionarii*“ néven ismernek, 's majdnem hasonló karba lehet illeszteni a' várjobbágyok' három első századi szerkezetével, ezek' hanyatlása után pedig a' jász és kún népével. Legközelebb állottak ugyan a' nemesi rendhez, de valamint amazok, úgy ők sem birtak fejenkint nemesi arany szabadsággal. Árpádi, sőt vegyes házbeli királyaink érdemes várjobbágyokat nem gyéren emeltek nemesi polczra különös szabadságlevél által; szint akkép a' besenyők közöl is, kik magukat kitüntették hadi érdemmel, a' nemesek' sorába tétettek által; így nemesite IV. Béla király néhány padányi besenyő fiaikat 1265-diki levelében, irván: „*Talem eisdem gratiam duximus faciendam: et quandocunque nos habere exercitum contingeret, iidem — — ac eorum haeredes, nec non posterii, inter regni nostri nobiles perpetuo computentur, et nobiscum, et non cum aliquo exercituare teneantur.*“ Hasonló nemesi szabadsággal valának fölruházva, a' nagybesenyőiek, mint a' csanádvidékieknél olvastuk.

Vérségük és nyelvük.

48. §. Láttuk immár az előterjesztvényből a' besenyőknek négy egész századon keresztül a' magyar nemzet' cselekvényeibe befolyólag e' hazában virágzását, miből eléggé meggyőződhetünk az iránt, hogy e' népség külön nevezett kiváltság, és saját szerkezetével tünt ki a' többi jövevény népek fölött. Illy kitünő népségnek nem lehetett elsodortatni a' magyar föld' szinéről annélkül, hogy nyelvének 's nemzeti sajátságának parányi nyoma sem maradjon e' hazában. Minthogy pedig illyes maradványokat senki föl

nem mutathat, azon következtetésnek kell szükségkép be állnia, miszerint e' népség nyelvben mindig azonos volt a' magyarral. Uti naplómiban már kifejtvék a' besenyők' magyar nyelvűségét támogató okok; elmondattott az is, hogy Anna Comnena tanutétele szerint a' besenyők' azoney nyelvűek voltak a' kúnokkal. Nem szükség itt a' kún nép' magyarországi életének mélyebb kutatásába bocsátkozni. Tömérdek munkák ismertették már meg ezeket a' világgal; tudja azt minden magyar, hogy maiglan a' jászokkal együtt mintegy 200,000 főnyi nép lakik a' hon' szívében elterült Nagy- és Kiskún terület határai közt. Ha már számba nem akarjuk is venni az Árpád vezérlete alatt magyarokkal itt letelepült és most több megyékben messzi elágazva élő palócz név alatt ismeretes magyar nyelvű kazar-kún ivadékokat; ha figyelmünket nem fordítjuk is azon számos kún népcsoportozatokra, mellyek oklevelek utmutatásánál fogva több, jelesen, Bács-Bodrog, Heves, Nitra, Pest, Poson, Temes és Torontál vármegyékben, a' főnebbi századok alatt virágoztak; ha mellőzni akarjuk is azon jelentékeny vidéket Fejérvármegyében, hol Szápolyai János királynak Sulyok György pécsi püspök' részére 1537-ben kelt adománylevele szerint több, nevezetesen Hontország, Előszállás, Karácsonszállás, Ujszállás, Jakabszállás, Sárosd, Kajthor és Perkát, kúnoktól lakott helységek valának: („*Totales possessiones nostras Cumanicales, Honthorzek appellatas, videlicet Elewzallas, Karathonzallas, Wjzallas, Jakabzallas, Sarosd, Kaythor et Perkath nominatas, in Comitatu Alibensi sedis Solth existentes*“); egyedül maga a' két Kúnság és e' bizonyítványban fülhordott besenyő vidékek ellenmondhatlanul meggyőznek arról, hogy illy nagy terjedelmű népség eredeti nyelvét el nem veszthette a' magyarok között; 's nem is veszette, hanem mindig egy nyelvű levén a' többi magyarokkal, mind azon a' magyar nemzet' belső életét 's viszontagságait nem ismerő külföldi írók zajgása mellett, kik a' kúnok' nyelvét ki holtnak és őket már most meg magyarosodottnak szánandó tudatlansággal hirdetik: e' tömérdek népség' a' magyarótól különböző nyelvének mégcsak szikráját sem állithatja elő soha az ellenkező rész. Török-tatár nyelvűségüket, miről az újabb korban Klaproth és többen oly könnyelműleg álmodoztak, megczáfolják a' történeti adatok; meg az imént következő IV-dik Bizonyítvány: ekkép nyilatkozik maga a' külföld' oraculum Schläzer is midön írja: „*Wie Macedonier von Griechen, wie Schweden von Dänen, wie Ungern von Slaven, so sind Türken ver-*

schieden von Petschenegern und Komanern oder Polovczern. Nicht ein Beweis ist vorhanden, dass diese Wilde zum türkischen Völkertamm gehört haben. Ein Rudbeck hatte das Unglück, Comani in Turcomani zu erblicken.“ (Origines Osmanicae. V. Abschn. §. 2. In Schlözer's Kritisches Historische Nebenstunden. Göttingen, 1797. in 8. S. 106.) Valóban, csak csudálni lehet, hogy még korunkban is találtak iró, és pedig magát történettudósnak tartatni szerető magyar iró, ki a' besenyő és kún népet, következőkép a' palóczokat is a' magyartól különböző nyelvűnek hirdetni elég konoksággal, mondjuk inkább, rövidlátással bírván a' történet tudomány szellemébe be nem hat.

IV. BIZONYÍTVÁNY.

A' MAGYARORSZÁGI TATÁROKRÓL.

1. §. Körültekintve e' honban, a' régi királyoktól befogadott idegen nyelvű népek között találunk olyanokra, kik a' magyaroktól ma is elkülönözöttek élnek mint idegen ajkuak; mások ellenben, mint például a' franczia (belga), olasz, örmény hajdani szállítványok, a' hoza színéről eltűnván, magyar elemmel olvadtak egybe. Ez utóbbiak sorába helyezendők e' honban huzamos ideig nem csekély szerepet vivő TATÁROK is, kiknek még a' XV-dik században álladalmi fönlétükről törvény rendeletei tesznek bizonyosságot. Árván született László kir. 1454-ben kelt II. Decretuma' 9-dik cikkében olvassuk ugyanis: „*Item, omnes Liberae Civitates, tam nostrae Regales, et Regiales, quam Dominorum Despoti, et Comitis Ciliae, aut aliorum Magnatum; Nec non totum Regnum nostrum Sclavoniae, de quibus lucrum Camerae nostrae solti non consecrisset, modo praemisso, connumerari debeant. Et similiter Philistaei, Comani, Valachi et Tartari connumerati, debeant exercituare.*“¹⁾ Továbbá: I. Mátyás királynak a' szegedi gyűlésen hozott törvényeket megerősítő 1459-diki Decretuma' 3-dik cikkében áll: „*Item quia quam plurimi Valachi, Rutheni, et Slavi, fidei Wallachorum tenentes rustici, qui alias ad lucrum Camere Regie numerari assueti non fuissent, tales tam Regales, quam aliorum ad praesentem exercitum connumerari debeant, et insuper, prout et quemadmodum alias exercituare consueti sunt, exercituare teneantur. Excipiuntur tamen Comani, Philistaei et Tartari, qui juxta antiquam consuetudinem exercituabunt, secundum quod Saxones.*“²⁾ Hasonlóan Mátyás kir. Budán 1467-ben kelt Decretuma' 2-dik cikk. mondja: „*Nobiles autem Regni intelliguntur, qui habent meram Nobilitatem a Regibus, seu Privilegium Nobilitatis Hungariae, sive tales sub — Regis, sive sub Ecclesiis, sive sub quorumque alia Jurisdictione degant,*

Magyarországban laktak tatárok.

¹⁾ Corpus Juris Hungar. Budae, 1779. Tom. I. pag. 211.

²⁾ Kaprinay Steph. Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad. Vindobonae, 1771. 4-to. II. pag. 231.

alii autem omnes solvant, utique sive sint Nobiles Ecclesiarum, qui non habent privilegium Nobilitatis a Regibus, sive Cives liberarum Civitatum, sive Cumani, sive Philistaei, Rutheni, Tartari, Walachi, sive cujuscunque alterius conditionis.“¹⁾ Ennyi hiteles tanutételek után, senki sem kétkelhetik a' tatár népségnek honunkban laktáról; nem is szükség bővebb bizonyításokkal támogatni ezen állítást; egyedül az már célomhoz képest kimutatandó: I. Hol és melly részeken laktak? II. Mikor költöztek honunkba? III. Maradt-e fön tőlük és minő emlék közöttünk?

I. A' TATÁROK' MAGYARORSZÁGI LAKHELYEIRŐL.

2. §. Ha szem előtt tartjuk az imént idézett törvényeket, jelesen Mátyás kir. 1459-diki rendeletét, hol a' kúnokkal és jászokkal együtt 's egyenlő jogba helyezve említetnek a' tatárok, méltán keletkezik bennünk olyan gyanu, miként aligha nem határosak vagy épen azonegy tartományrész' lakói valának amazokkal. És e' gyanítást több hiteles adatok a' történeti valóság' polczára emelik; mellyek szerint ugyanis a' mai Nagy- és Kiskún-ságban laktuk megbizonyul. E' hiteles adatokat fölfordandó, először a' nagy- aztán a' kiskún-ságiakat mutatom be.

A) Nagy-kún-ságban.

A) Nagy-kún-sági tatárokról. Magyarországnak a' mohácsi veszteség után török kézre jutott részei olly politicalai fűlosztást nyertek, minő a' török birodalom' egyéb alkotó részeiben vala divatos: pasaságok vagy beglerbégsek, és ezeknek alájok vetett szandzsáságok állitattak t. i. pasák és begek által kormányzottak. Beglerbégseg vagy pasaság Levenklau János német tudós szerint 1588-ban kettő vala, u. m. a' budai és tünösvári²⁾; az előbbinek szerinte tizenöt, Hadzsi Khalfa török író szerint pedig 1650-ben tizenhét szandzsáságok vagy kerületek voltak kormánya alatt³⁾. A' budai pasaság' illy egyik kerületét mind a' két író nyomán a' szolnoki szandzsáság tevé, minek egykori ura Halulbeg a' fényes kapu' rendeletéből török és magyar nyelven, igen derék lajstromot készite az alája vetett helyekről, mellyet a' Transsilvania' halhatatlan írója Benkő József az örök feledékenységtől megmentett. E' lajstromban olvassuk im' ezeket is:

¹⁾ Kovachich Mart. Supplementum ad Vestigia Comitiorum. Budae, 1803. 8-vo. Tom. II. pag. 182.

²⁾ Levenclavii Joan. Annales Sultanorum Othomanidarum. Francofurdi, 1588. 4-to In Pandectis Historiae Turcicae, pag. 481, 482.

³⁾ Gévay Antal. A' budai pasák. Bécs, 1841. 8-r. A' földabroszon.

„Immár következnek az Kúnság tartománybéli Faluk: „TATÁRYA VIDÉKE, Karzag vizállás, Kolbasz, Kunhegyes, Leoche, Han Ban, Azonzállás, Kopolbaz, Chyorpa, Mesterzállás, Kakan, Maryalaka, Chyoyzállás, Kystorgogya, Geodzállás, Moronch, Eorgende, Magyarzállás, Pocha, Zamazkyn, Nagyharangh, Madarász, Uifalu, Zyme, Zylehegyeron, Kestereud, Ceok, Varnos, Naglas, Zeltekház, Myrillház, Dada, Toth, Chyop, Kyraltelke“¹⁾.

Láthatni e' jegyzékből, hogy a' nagykúnsági helyek között vala egy, melly Ta tá r v i d é k nek hivaték, 's hihetőkép' e' nevezetnél fogva több helységet is magában foglaló. Még jobban fölvilágositja e' dolgot Eger végés Szarvaskó várakhoz tartozó, úgy a' jász-kún helyeknek 1572-ben készült kamarai összeírása, mellynek eredetie gyűjteményembem taláztatik²⁾. Az összeírasi könyv' 30-dik lapján ezek olvashatók:

„Cvmani maiores Sedis Koolbaaz.“

	„Coloni Inqui- sessionati. lini.		„Coloni Inqui- sessionati. lini.
Chiorba	39. . 5.	Pohamara	17. . —
Mooricz	18. . 2.	Maryalaka	40. . 8.
Kyswyszallas	8. . 1.	Kysthurgon	19. . 6.
Nagithwrgon	29. . 5.	Kolbaaz	55. . 6.
Bolchia	30. . 10.	Magiarszallaas	15. . 19.
Karczagwyzallas	44. . 12.	Azzonzallaas	30. . 7.
Orgonda Szent Myklos	19. . 7.	Keódszallaas	25. . 5.
Fabian Sebestien	12. . 3.	Madaras	29. . 5.
Kapolnaas	27. . 7.		

Faciunt Colonos 456. Inquilinos 108.“

1) Ungarisches Magazin. Pressburg, 1782. 8-vo II. Band, 2. St. S. 308. A' hibásan írott nevek más régi lajstromokból könnyen kijavíthatók, mik között szembetűnök: Kopolbaz, Kápolnás; Chyorpa, Csorba; Kakan, Kakat; Kystorgogya, Kisturgon; Geodzállás, Ködszállás; Moronch, Moricz; Eorgende, Orgonda; Pocha, Bolcsa; Zamazkyn, Sebestyén; Zyma, Sima 'stb. Valóban, török tollat áruel az írásmód.

2) Teljes czíme a' lajstromnak ez: „Summarius extractus Possessionum, colonorum, censuum, Muneralium, et aliorum prouentuum, pertinentiarum, Arcium Agriensis, et Zarwaskew, ac Jazigum, Cumanorum maiorum et minorum, oppidique Nagy-Zeghed, vnus integri anni 1570. Et eorundem prouentuum limitata taxatio. Per Egregios Petrum Faygelium, Consiliarium Camerae Scepusiensis, Joannem Freydenreych, Magistrum Lustrationum, ac Joannem Swkan, Sacrae Caesareae Regiae que Maiestatis Commissarios, Anno Domini 1572. conscriptus.“ Félrétialaku, 's 12-ívnyi.

„Mesterszallaas, Antea ad Giuliam possessa nunc ad Agriam pertinet. Auulsae a Sede. THATAARSZALLAASA, Baaboczka, Homokszallaas, Echegh, Kwnzenth Márton, Thelekzaalaas. In Kwnhegies. Kyskaba, Kakath.“

Nem jó ugyan többé elő Tatárszállása a' nagykúusági helyek között, sem Pázmán Péter' 1629-diki Synodalis lajstromában ¹⁾, sem a' német rend' részére 1702-ben kiadott adománylevélben; de hogy valójában a' nagykúusági Kolbászszékhez tartozott, az elmondottakból világos; valamint az sem szenved kétséget, hogy épen azon hely legyen, melly általam olvasott némi 1714-diki oklevélben Tatarjteleknek hivatik, most pedig Tatárszállás néven ismeretes pusztá Békésvármegyében a' három Körös összefolyásánál Ócsöd és Mesterszállás nagykún pusztá között. Haruckern János György' részére 1736-ban kelt újadományi levélben is előfordul e' Tatárszállása Ócsöd, Szarvas, Baboczka 's több szomszéd helyekkel együtt ²⁾. A' név maga eléggé bizonyítja eredetikép tatároktóli megszállását, az 1572-diki összeírás pedig még akkoriban népes voltát. Ennyit nyomozhaték ki mohos régiségeinkből a' nagykúusági tatárokról; jóval több- és fontosbak azok, miket előhordandok a'

B) Kiskún-
ságban.

B) Kiskúusági tatárokról. Óshagyomány után mai napig uralkodik a' kún-sz.-miklósiaknál azon vélemény, miszerint hajdan Tatár szent Miklósnak hivaték lakhelyök; és ezen hagyomány biztos alapon nyugszik, mert a' kiskún helyek' XVI-dik századi jegyzeteiben mindig így fordul elő. Az 1557-diki összeírásban ekként számítatnak elő a' kiskúusági helyek „Tatár-Szent-Miklós, Ferencz-Szállása, Kis-Szállás, Pálka, Kara, Törtel, Lajos, Mizse és Kocsér,“ mint a' kecskeméti székhez tartozók ³⁾. 1567-ben ismét: „Füllöpp-Szállás, Szabad-Szállás, Tatár-Szent-Miklós, Bankháza, Kocsér, Kara, Pálka, Kis-Szállás, Laczháza és Törtel.“ A' fünebb érdeklött 1572-diki lajstrom' 33- és 34-dik lapján pedig ezek állnak:

¹⁾ Acta et Decreta Synodi Dioecesanæ Strigoniensis Petri Pázmány Archi Ep. Strigoniensis celebratæ Tyrnaviæ, Anno 1629. In Peterffy Car. Sacra Concilia Eccl. R. C. in R. Hung. celebrata. Poonii, 1742. fol. Part. II. pag. 270.

²⁾ Tudományos Gyűjtemény. Pest, 1822. XI. köt. 11. lap.

³⁾ Horváth Péter, Értekezés a' kúnoknak és jászoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotokról. Pest, 1823. 8-rét. 62. lap.

„Cumani Minores.“ „Possessiones Cumanicales Sedium Myse, Kyszaallaas, Layos, Szabadzallaas.“

	„Coloni sessionati.	Inquilini.		„Coloni sessionati.	Inquilini.
Myse	30.	7.	Ferenczallaasa	33.	3.
THATAR SZ. MYKLOS	22.	1.	Kyszaallas	16.	—
Kerekegyhaz	47.	3.	Layos	10.	5.
Paalka	23.	8.	Koche	18.	—
Phylepzallas et Kisbalas	28.	3.	Szabadzallaas	37.	6.
Theórtel	22.	6.	Karah	16.	3.
Lachkahaaza	9.	2.			

Facit colonos, 311. Inquilinos, 47.“

„Bankahaza non comparuit.“ „Relatum est haec infrascripta septem praedia ad dictas sedes cumanicales pertinuisse, quae nunc Rascianos concessisse et inhabitare dicuntur.“ „Predia Septem.“ „Altekhaaza, Thoshaza, Kozwkhaaza, Azzonzallaasa, Keleby, Borsod, Matiushaaza. Item: Bezter, Orgowan, Feyertho, Moysa, Zank, Jacabzallasa, Peder, Thompa, Cholos, Thayo, Juanka, Meelkwth, Lwdas, Szomoktarcha, Mattko, Keónchegh, Bolchia, Karapal, Thazlaar, Konthoghzaallaasa, Chengelie, Jenke.“ Ismét a' 35-ik lapon: „THATAAR SZENTMYKLOS *pro decimis Anno 1571. soluit in paratis fl. 16. d. —*“

Hogy az ottani tatároktól nyerte legyen melléknevét Szent Miklós, ezek' nyomán már kiki meggyőződhetik. Megjegyzendő egyébiránt e' helyről, miként későbbi összeírások' utmutatásánál fogva a' török uradalom alatt soha el nem pusztult, következésképp lakosinak, legalább egy részét valóságos tatár ivadéknak tarthatni.

3. §. Mindezen adatok, mondhatja valaki, keveset nyomnak a' critica mérlegében, miután egyedül tatár melléknevet, nem pedig olly fajú 's nyelvü népséget is állítanak elő Szent Miklóson. Az ellenvetést meghiúsítandók, történetkönyvekből nagy fontossága tanutételt is hozhatunk elő: olly tanutételt, melly a' főnebb előszámlált törvényczikkével és a' két kúnsági tatár melléknevü helyekkel egybevetve, minden kételkedőt megnyugtathat nemcsak, hanem a' történeti hitelesség' biztos fokára emelendi állításomat. Scheich Aly ozman török író, ki hazánk' Törökbirodalomhoz tartozó részeiben, jelesen Buda környékén is járt, írja 1588-ban többek közt a' magyarokról: „*Madzsar név alatt ismeretes nemzet, kik között*

Tatár eredetűek.

Budun (Buda) városá' vidékén elszórt falvakban sokan találtatnak, kik ruházatban és szokásban tatárok, 's egyrészők a' tatárnyelvet beszélik.¹⁾ — Olly tanu teszen itt bizonyítást tatárainkról, ki saját vallása szerint köztök járt, és anyanyelve' segedelmével azokét, mint a' töröktől csak dialectusban különbözöt, érthette is; és így, kellőkép megkülönböztetheté őket a' más, magyar nyelvű kún néptől. A' törökiró' abbeli előadása, hogy elszórt, és így több falvakban Budaváros' határán laktak a' tatárok: bővebb fejtegetésre nyujt alkalmat. Ámbár nem tulajdoníthatunk adatók' hiánya miatt a' kiskúnok között tatároknak több helységet Tatár-Szent-Miklónál, azonban, távol sem tehetjük föl, hogy olly népség, melly egy egész század alatt a' törvényhozás figyelmét magára vonva, politicaí és népiségi helyzeténél fogva külön, és a' jász-kún terjedelmes népséggel egyenlő osztályzatot nyert, csak egy pontra lett volna szorítva. Sokkal kiterjedtebb vala a' főnebbi századokban a' kúnok' földé Tisza-Duna között a' mainál, 's tágas pusztáik egykoron virágzó népes helyektől borítottak; miről a' régi oklevelek és most is látható templom romok eléggé kezeskednek. Mennyi tatár népség elérhetett a' termékeny sikságon? Ha a' véletlen eset minden tatárlakta helység' nevéhez a' tatár mellékletet ragasztotta volna, most fölakadás nélkül jelelhetnők ki fészkeiket; de a' mellék név csak olly helyekre szorítkozóék, mellyek' neve honbeli többekével hasonló levén, megkülönböztetni csak ezáltal lehetett. E' hiányt kipótolja Scheich Aly tudosítása, bennünket meggyőző több és számos helyek' tatárok lakta felől; mit most Pest vmegyében keblezett, de a' kún föld határi körül, jelesen Kún-Sz.-Miklós, és Mizse pusztá, egykor hason nevü kún szék közt fekvő T a t á r - S z e n t - G y ö r g y nevü falu igazol; miszerint már két helységet állíthatunk határozottan tatárok' birtokának a' kis kúnok között. Régi irományok' figyelmes olvasgatásával reménylhetőkép többek is napfényre derülendnek még, miután köznépi hagyományból állíthatom, hogy a' Tatár-Szent-György' szomszédságában levő *Örkényt* is tatárok lakták hajdanában. A' kiskúnsági és körülte elszórt helyek 's puszták im' ezen

¹⁾ Veteres Memoriae Chasarorum ex Ibn Fossiano, Ibn Haucale et Schemahedino. A. C. M. Fraehnio. Memoires de l' Académie imp. des Sciences de St. Pétersbourg. Tom. VIII. 1822. — Conf. De Chazaris excerpta ex Scriptoribus Arabicis. Interprete C. M. Fraehnio. Petropoli, 1822. 4-to Part. I. pag. 44. „Natio — nota sub nomine Madschar, interquos in pagis dispersis territorii urbis Budun multi reperiuntur, qui habitu cultuque Tatarorum sunt, et pars lingua eorum loquitur.“

épen nem magyar hangzatu és jelentésü nevei, mint Bábony, Balota, Belker-Horkán, Bodoglár, Bösztör, Bugacz, Buzgán, Gengel, Kara, Kederhanka, Kocsér, Lamitha, Szank, Ürbó, Vetenek, Zsana 'stb. 'stb. nyilván elárulják tatár eredetüket.

A' tatárlakhelyek' török irónk által Buda' határába tételinel (Fraehn fordítása szerint „*in pagis dispersis territorii urbis Budun*“), a' minemü nehézség előnkbe gördül, könnyen elhárítható magukból az ozman irók-ból. Előadánk főnebb a' török-magyar birodalomnak pasaságok- és szandzsáságokra fűlosztását; említők azt is, hogy a' pasaságok' egyikét a' budai alkotá. Már ha az 1650-ben Hadzsi Khalfa török irótól elszámított és le is rajzolt tartományok' sekvése közöl a' budai pasaság' földabroszát szemügyre vesszük, látni fogjuk, hogy az ottani pasaság' szint' olly nevü szandzsásága a' Duna' kétfelén Esztergomtól és Vácztól kezdve, Érdet, úgy a' ráczevi szigetet is magában foglalva, lenyúlt Szalk-Szent-Mártony irányában; következkép mind Tatár-Szent-Miklós, mind Tatár-Szent-György a' budai szandzsásághoz, vagyis kerülethez tartozott¹⁾; minélfogva Scheich Aly méltán mondá a' budai határban vagyis megyében létezőknek a' tatárok' elszórt falvait, ismeretlen levén előtte azon vidéknek magyar jog szerint Pestvármegyéhez tartozása. Könnyen megfejthető már ezeket tudva, miért nevezé 1480-ban a' római pápa' I. Mátyás kir. udvaránál volt követe kúnoknak a' magyarhoni tatárokat következő sorai-ban: „*Laknak az ország birodalmának valamelly résziben tatárok, kik saját vallásukat követik, és kúnoknak hivatnak, és az ő tartományukban maradrán, minden érben bizonyos helypénzt fizetnek a' királynak.*“²⁾). Mi természetesh, minthogy a' *potiori* kúnoknak nevezze az azok közt élő kevesebb számú tatárokat, a' nemzet' belsejével nem leghűbben ismeretes olasz pap? — Mátyás halála után, ámbár gyakorta rendelkezék a' magyar törvényhozó test a' jász-kún népről, soha többé elő nem fordul nyilvános iratainkban a' tatár nevezet; minek helyesb okát nem adhatjuk, mintsem ha az idő jártával kúnokká vált, polgárilag azokkal egybeolvadt, és így megis magyarosodott tatárok' kún nevezet alatti lappangását fűltesszük. Ezen összeolvadást már csak maga a' Tatár-Szent-Miklósnak,

¹⁾ Gévay, A' budai pasák. Fűldabroszon.

²⁾ Kovachich Mart Georg Scriptorum rerum Hungaricarum minores. Budac, 1798, 8-vo Tom.

II. pag. 16.

Kún-Szent-Miklóssá változása is kétségen kívül helyezi. Lehetek ezen kívül más vidéken is tatár szállítványok, mire a' **Tatár falva** meg **Tataros** nevű helyek Bihar- és Szathmárvármegyében látszanak mutatni; valamint egyes családok elszórva a' hazában. Emezekről többi közt följegyezze a' **Pető Gergel'** neve alatt ismeretes XVII-ik század elején készült magyar krónika' írója: „*A' tatárokkban (úgy mond) sokan maradának Tótországbán, és ott megkázásodván, jószágos főemberek calának: úgymint a' Bradacz familia, Berzei, kiknek nem régen mi időnkben szakadt magok: Zaboki familiának is Mislin tatár vala gyökere. Továbbá Mirkoczi, és Pohakoczi (ez mind egy familia) Kadarkaux tatártul valók. Buder familia e' Burdir tatártul való, és többen is sokan.*“¹⁾; de a' terjedelmesb értekezés czélon kívül levén, ez és illyesek' további vizsgálatát mellőzöm. Úgy vélem, az előadottak tételünk' elsőbbit, melly szerint a' tatárok' minő vidéken laktát kimutatni kellett, elég hitelre méltóan bebizonyíták.

II. A' TATÁROK' BEKÖLTÖZÉSE ÉS LETELEPEDÉSE' KORÁRÓL.

Beköltözésük
kora.

4. §. A' IV. Béla kir. idétti mongol-tatár berohanáskor tanulák közelebből ismerni eleink a' tatárokat. E' véres időszak után gyakori érintkezésben találjuk őket illy fajú népekkel, majd mint ellenséges, majd mint frigyos és a' nyugoti szomszédok ellen velük együtt harczoló hadcsoportot állítván elő a' hajdankor' emlékei. — A' számos történeti emlékek közül azokra függesztjük itt különösen figyelmünket, mellyek a' tatároknak honunkban laktát, majd közelebb, majd távolabb bizonyítják; főtekintettel levén a' velük együtt megneveztetni szokott kúnokra és jászokra; hogy a' vezérfonáltól, mellyet lakhelyük' kimutatásánál fölfogánk, továbbá is utasítva, annál biztosban haladhassunk. Beköltözésüket meghatározandóul legtermészetesbnek látszik úgy intézni a' nyomozást, hogy a' törvényekben gyökerezett tanutételek' ideje előtt fölfelé lépdeljünk mind addig, migcsak puhatolhatónak látszik honunkbeliségük; annál inkább, mivel hozzávetésekből, egybevágó körülményekből vont adatok szerint határozható csak meg beköltözésük' időpontja.

1410-dik évi levelében írja IX. Gergel pápa honunkat illetőleg: „*Va-*

¹⁾ Magyar Krónika. Kassai kiadás. 1729. 4-r. 43. lap.

laminat hallottuk bizonyos részeken a' mondott ország határain alól és körülré újolag a' keresztyén hitre térített kúnok, jászok és tatárok lennének.“¹⁾

1399-diki némelly levelében olvasható IX. Bonifacius papának; „— Régebben hallottuk — hogy kúnok, jászok, tatárok, pateranusok és más kitetlen 's eretnek nemzetek' nagy sokasága a' pogányok' különféle tartományaikból kiforrván, Magyarországra telepedének le“²⁾.

1356-ban Olaszországba vitt hadairól I. Lajos királynak füljegyzék az egykori történetirók: „Nagy sokasága a' király' hadserege magyarokban, kúnokban, németekben, tatárookban, és más hitetlenekben“³⁾.

1301-évre Róbert Károlyról a' cseh Venczel' vetélytársáról találtatik megírva: „Részén levén azon tartomány' (Magyarország) némelly nagyjai, és a' kúnok, meg a' tatárok' sokasága“⁴⁾.

Eljutottunk immár azon időponthoz, mellyben belföldi tatároknak kúnokkal együtt megemlítése iránt legrégebb tanutételre találhatni. A' egyes házi uralkodók' föltünés kora, vagyis XIV-dik század első éve az; miből önként következik, hogy még előbb, az Árpád családi uralkodók alatt, a' XIII-dik század másod felében költöztek hazánkba, mihez képest ezen időszakban keresendő a' bejövétel' esztendeje.

Vessünk csak egy pillanatot azon időbeli történetekre, látni fogjuk, miként a' kérdéses beköltözés nem sokára azután történt, midón a' kúnok hét nemzetsége kún László kir. által 1279-ben kiadott eléggé ismeretes oklevél értelmében a' Duna, Tisza, Körös, Maros és Temes folyamok körül letelepítetett.

Elég világosan értesítnek krónikáink arról, hogy a' mongolokkal egyesült tatárok' 1241-diki becsapásuk után az előre beköltözött negyven-ezer főre menő kúnok Kütöny (Cuthenus) nevű fejedelmök' megületésén elkeseredve a' tatárokhoz csatlakozván, nagy részben velük visszamentek, az úgy nevezett „Cumania“ tartomány részeket, mit jelennen Moldvának és Beszarabiának hívunk, foglalák el; 's onnan tevék később is gyakori becsapásaikat a' tatárokkal együtt; onnan hullongtak a' magyar földre László kir. alatt.

¹⁾ Raynaldi Od. Annales Ecclesiastici. Coloniae Agr. 1692. fol. Tom. XVII. pag. 408.

²⁾ Waddingi L. Annales Minorum. Romae, 1733; fol. Tom. IX. pag. 153.

³⁾ Muratorii Ind. Ant. Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1728. fol. Tom. XII. col. 948.

⁴⁾ Muratorii, Rerum Ital. Script. Mediol. 1727. fol. Tom. XI. col. 1304.

A' kúnok, 1279-diki letelepítés után itt sem maradtak nyugalomban, hanem a' tatárok hatalma alatt Cumaniában elmaradt rokonaikkal titkon egyetértve, a' magyarok ellen újra szövetkeztek, sőt többen közölök amazokhoz szökvén, együtt harczoltak Oldamur vezér alatt a' Hódtónál 1282-dikben ¹⁾. Ezen pártosokat László király megzabolázni, 's az elszökötteket visszahozni el nem mulatván, fegyveres erővel egész a' tatár részekig utánok nyomula, miiránt így fejezi ki magát némi 1286-diki leveleiben: „*Midőn országunkból alattomban elfutott kúnoknak a' tatárregekés határokról visszahozatala régett, mellyeket senki elődink közöl, be nem járt, országunk' zászlósai és nemesei sokasága' egybegyűjtésével a' harasokon túl mentünk volna*“ ²⁾. Nehéz volt azonban féken tartani a' mongol-tatár hatalom alatt élő külföldi kúnokat; mert amazok honnunk' egykori zsákmányzására visszaemlékezve, 's az örvöngő kúnoktól is izgatva és elősegítve 1285-ben újra beütöttek, villogó fegyvereikkel Pestig pusztítván ³⁾. E' rabló harcz után nemcsak békében élni olvassuk Lászlót a' tatárokkal, hanem őket barátságos szövetségébe fogadva, a' kúnokkal együtt különös hajlama tárgyauil föltűnni tapasztaljuk; sőt belföldi *tatárokról, szerecsenekről és neugeriusról*, mint ujonnan beköltözött kegyencz népekről beszélnek már az oklevelek. Olvassuk ugyanis IV. Honorius pápa 1287-ben mart. 12-kén kelt 's László királyhoz intézett levelében: „*A' tatárokkal, szerecsenyekkel, neugeriussokkal, pogányokkal kárhozatos társalgás által összeszövetkezettnek mondatol, fölvevén különösen azon neugeriussokkal i életmódot*“ ⁴⁾. IV. Miklós pápa Lodomerius esztergomi érsekhez 1288-dikban aug. 10-dikén írott levelében mondja: „*Az említett tatárok, szerecsenyek, neugeriussok és más pogányok ellen — igyekezéssel kereszties hadat javallan*“ ⁵⁾. Szinte Miklós pápa 1290-dikben majus 20-kán írja Albert austriai herczeghez László királyról: „*A' tatárokkal szerecsenyekkel, neugeriussokkal kárhozatos társasági vakmerőség által szövetségre lépettnek mondatik, fölvevén különösen a' föntmondott neugeriussokkal i gonosz életmódot*“ ⁶⁾. Ugyanazon Miklós pápának épen akkor

¹⁾ Thuróczi, Chronica Hungar. Part. II. Cap. 78. Schwandtneri Scriptores rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tom I. pag. 151.

²⁾ Fejér Georg. Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis. Budae, 1830. 8-vo. Tom. V. volum. III. pag. 410.

³⁾ Thuróczi, Chronica Hung. Part. II. cap. 79. — Fejér, Codex Diplom. t. Tom. V. vol. III. pag. 301.

⁴⁾ Fejér, Codex Diplomatic. Hung. Tom. V. vol. III. pag. 359.

⁵⁾ Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. V. vol. III. pag. 4.0.

⁶⁾ Fejér, Codex Diplomat. Tom. V. vol. III. pag. 495.

egy más valakihez írott, szinte Kún Lászlóra vonatkozó levelében áll: „*A' tatárok, szerecsenyek, neugariusok és pogányok' förtelmes szokásaikat fölveszi, kikkel a' hit' veszélyeztetésére és a' mondott (Magyar) ország' végpusztulására borzasztó szövetséget kötött; kiket is már a' hieek ellen nagy számmal magába az országba bevezetni nem iszonyodott*“¹⁾. Íme itt világosan áll tatároknak László kir. által honunkba hozatala. Az előszámlált hiteles adatok kéttelené teszik a' tatároknak IV. László kir. alatt honunkban megtelepedését, azokkal barátságos viszonyu társalgását: mi már magában eléggé mutatja, hogy ez új jüvevényeknek közel kellett tanyázni a' király' rendes lakához.

A' haza szívében letelepült *tatárokkal, szerecsenyek és neugariusok* ^{A' neugariusok kik?} említetvén a' pápai levelekben: vagycsak azért sem mellőzhetem ezuttal különösen a' neugariusok' kik volta iránt rövid vizsgálódásba bocsátkozni, minthogy azáltal a' tatár lakhelyek' főnebbi vitatásához nem kis világosítás járuland. A' neugariusokat vagy neugarokat Engel Keresztely történetbuvárunk Trakiából beköltözött és kún László által Marmarosban letelepített oláhoknak állítá; kik, úgy mond, új magyar szállítvány létükre hivatnak így ²⁾; okoskodása azonban némi elfogultságon 's hibás combination alapulván, el nem fogadható. Helyesb magyarázatot tón a' név' eredetét illetőleg báró Hammer-Purgstall József, midőn *Noghai* vagy *Nokai* mongol-tatár vezértől, az 1285-ben honunkat pusztította tatárok' fejedelmétől, ki Dzsingiskán unokájának volt fia, származtatá le a' nógai tatároknak is elő nevezetet, szinte tatároknak mondván a' magyarhoni neugariusokat ³⁾. A' név' eredetére nézve annálinkább kezdet fogok én is Hammerral, mivel Benakéti Abu Szuleiman Daud, XIV-dik század elein élt perzsa történetirónál olvasom régibb kutfők után följegyezve: „*Nokai, Dzsudzsinnak, Dzsingiskán fiának icadéka, gyakorta tesszen berohanásokat esen tartományba, melly Madzsarisztánnak (Magyarország) hivatik*“ ⁴⁾. Tatár vol-

¹⁾ Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. V. vol. III. pag. 494.

²⁾ Neues Ungarisches Magazin. Pressburg, 1792. 8-vo. II. Band, 1. Heft. S. 170.

³⁾ Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak, das ist: der Mongolen in Russland. Wien, 1840. 8-vo. S. 27, 152, 252, 263.

⁴⁾ „*Nokai, descendant de Djoudji, fils de Tchinguis kan, fait souvent des incursions dans ce pays, appelé Madjaristan (Hongrie).*“ Des Peuples du Caucase et des pays au nord de la Mer noire et de la Mer Caspienne, dans le dixieme siecle, ou Voyage d' Abou-el-Cassim. Par. M. C. D'Ohsson. Paris, 1828. 8-vo pag. 272.

tukat azonban már csak azért sem engedhetem meg, mivel a' pápai számos levelekben mindig megkülönböztetve említetnek a' tatároktól; három népesség, mint László kir. különös kegyében álló 's vele közelebbről társalgó nevezetvéen meg, t. i. a' tatár, szerecseny és neugerius. Egybehasonlitva krónikáink' tanutételeit, kún László társalkodási szövetségéről szólókat a' pápai levelekkel, lehetlen nem hinnünk, hogy a' megnevezett tatárokon kívül a' kúnok értetnek e' néven; ugyanazon kúnok, kiknek felekezetbeli főnökei, *Arbocx* ¹⁾, *Törtel* ²⁾ és *Kemencze* 1290-ben megis gyilkolák a' királyt. Midőn évkönyveink László kir. kún szokások' követéséről 's vezedelmes társalgási kapcsolatáról ekként mondottakat: „*Cumanice, et non Catholice conversabatur*“ ³⁾ a' pápai levelek imígyen: „*Sumpta norma nefaria specialiter viuendi cum Neugerius*“ kiemelőleg neugeriusokkalinak tulajdonítják, könnyen tisztába jöhetünk, a' név illetését meghatározandók. A' történetek szövétnekénél szinte megfejtethető a' kúnok' neugerius neve. Cumanianban elmaradt, és oda Kötöny kún fejedelem' megületése után visszavonult kúnok ámbár királyaink a' „Cumaniai király“ czimet azon időtől fogva széltiben használák, nem forottak össze polgárilag, részint a' különböző vallás, részint a' megötlök álló mongol-tatár hatalomtoli függés miatt a' magyarokkal: sőt a' régi bizalmatlanságból eredett viszálkodásokuál fogva több izben fegyverre keltek az anyaország ellen, a' belföldi kúnoktól is elősegítetve adáz terveikben. A' Feketetenger mellékén messze elterjedt mongol-tatár nemzet' akkori fejedelme egyszersmind a' cumaniai kúnok' fő ura Nogai, hódoltatói politicából, élleszté a' két rokon nemzetközi visszavonást nemcsak, hanem azokkal egyesülve zaklatá a' magyarhont. Ezen összekötetés és szolgai függésnél fogva *nogai* vagy *neugarí* nevet nyertek a' cumaniai kúnok, megkülönböztetésül azon kúnoktól, kik már régebben honszerte békével laktak és a' keresztyén vallást is befogadák. Ily megkülönböztetésnek nyoma ugyan krónikáinkban elő nem fordul, de honi okleveleinkből kitünő. A' szepesi káptalan' számos leveleiben, jelesen némi 1285-dikiben, olvashatni: „*Midőn egyházainknak László király és az ő neugarjai általi rablásakor több károk között más eszközökkel egyetemben régi pecsétünk elcsesztett és elvitetett volna*“ ⁴⁾. Ismét némi 1288-diki levelében: „*Midőn pe-*

¹⁾ László kir. némi 1289-diki oklevelében mondja: „*Arbucs Cumanum, Cognatum nostrum.*“ Fejér, *Codex Diplomat.* Tom. V. vol. III. pag. 454.

²⁾ Tőle vette nevét a' *Törtel szá lás*, kún hely, most már csere utján Pestvármegyéhez tartozó.

³⁾ Thuróczi, *Chronica Hungarorum.* Par. II. cap. 80. Schw. T. I. pag. 152.

⁴⁾ Fejér, *Codex Diplomat. Hung.* Tom. V. vol. III. pag. 306.

csötünk László király és az ő neugarjai által nyilvános rablással tőlünk elviteték, és azonban eldugottnak mondaték“¹⁾). Lehettek-e mások a' szepességet duló László király' neugarjai, mint a' Nogaihoz szító, de attól épen 1285-ben elpártolt és a' Magyarhonba vonult kúnok, kiket emlegetve ugyanazon király mindig „*Cumani nostri*“ kitételel él? Egyébiránt a' sepesi káptalan' előadását, és annak a' kúnokra tartozását világosítólag szükség fölhoznunk László kir. némi 1289-diki adománylevelének ime' sorait: „*Midón mi a' szepesi részekre az ottani népek ellen az ő sziveik' kegyetlensége vagyis makacssága enyhítésére, mellyel a' hívség utjarót' eltávozván fölségünk ellen viseltetének, mentünk volna, kik akkor a' mi szepesi várunkat fegyveres ostrommal bevenni és elfoglalni igyekezének.*“ És alább: „*Axtán midón mi azon szepességi népekkel megütköztünk, és az ur' engedelmével dicsőséges győzelmet nyertünk volna*“²⁾). A' szepességiék' makacssága bizonyára az újdun letelepült és a' hirály különös kegyében álló kún haddal zaboláztaték meg, 's azok voltak a' pecsét elvivő neugarok. Vagycsak a' tény' feketébb színbeni előadása végett tatárokat mondana a' káptalan' levele, ha csupán illyekből, nem pedig kúnokból állott volna a' szepességet fenyegető sereg.

A' neugar név' nogai kúnokra vonatkozását igazolja végre az is: hogy a' pápai levelekben említett tatárok és neugeriussokkal együtt elszorított szerecsen név' nem mást, mint a' mohammed vallás' egyik sectáját követő, innem izmaelitáknak, majd szerecseneknek is hívott jászokat illeti; kiknek már régebben honunkba költözött egyik felekezetéből eredt a' László kir. megöletését boszuló Mizse nádor is³⁾). E' három népség tehát a' kún tudniillik, jász és tatár, azonegy időben és együttartva foglalt állandóbb lakhelyet a' régebben kimutatott és feleiktől lakott vidéken a' Tisza és Duna között, meg a' tiszántúli részeken. Nem csuda azért, sőt csak ebből magyarázható, miért a' pápai levelekben és honi törvényekben két század alatt mindig együtt fordulnak elő, mint az 1301, — 1399, — 1410, — 1454, — 1459, és 1467-ről fülhordottakból láttuk; és ezen telepedőktől, 1285-iktől fogva hozhatjuk le legbiztosban a' két kúnági tatárokat, számba nem is vevén a' később foglyok gyanánt behozott, és hihető-

¹⁾ Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. V. vol. III. pag. 442.

²⁾ Fejér, l. c. pag. 458.

³⁾ Chronicon Budense. Ed. Podhradczky. Budae, 1838. 8-vo pag. 210. 211. Ennek lakhelye volt a' Mizse nevű szék, most pusztá Kis-Kúnágban.

leg, szinte gyarmatosítottakat, millyekről krónikáink helylyelközzel emlékeket hagytak fűn ¹⁾).

III. A' TATÁR EMLÉKMARADVÁNYOKRÓL.

Tatár nyelv-
maradvány.

5. §. Nem iskolai modoru hasztalan bibelődés-e, — mondhatja valaki, ezen vad népfelekezet' hihetőleg silány és igen kisdedszerű emlékmaradványiról értekezni, 's azokon historiai vizsgálatokat építeni? Nem, valóban nem az. Silány ugyan magábanvéve a' hozzánk jutott tatár emlék, de régi történetünk' nyomozása körül olly fontos, mint érdekes római óságbuvárnak egy mehádiai Hercules képszóbor, vagy Tarján császár' diadaloszlopa. És ez, — az urimádságának róluk maradt tatár fordítása. Miért annyira fontos e' nyelvbeli csekély emlék, elmondom röviden, csak az olvasó türelmét ki ne fárassza e' száraznál szárazabb tárgy.

Alig lehet régi történetünk' fölvilágosítása körül szükségesb, egyszerűsmind eredmény-dúsabb munkálódás, mint a' hajdani kún nemzet' magyar nyelvűségének hiteles monumentumokból és a' tudós világ' meggyőződésig bebizonyítása: mert ezt napfényre hozva, nemcsak sajátjába teendné a' magyar, az egykor roppant kún nemzetnek történeteit: hanem a' világhistoriában olly osztályhelyet fogna nyerni, millyenre mint magyar néven Europa előtt új és soha nagyszerűségre maradandólag nem vergődhetet nemzet, igényt tartani nem képes.

Megtevé ugyan e' kétes kérdés iránt a' magyarhoni irodalom, mit nem legkedvezőbb körülmények közt tennie lehetett; elmondá többbizben, okokkal, és pedig nyomós okokkal támogatva: hogy a' kúnok valamint most, úgy régenten is magyar nyelvet beszéltek, és hogy nemzetünknek valóságos vérrokonai: de mindezek keveset, vagy épen nem hatottak a' külföldi tudósokra. Az általuk nem méltánylott, szeretem hinni, nem is értett beszéd, nyom nélkül hangzott el. Én magam is járulék csekély tehetségemmel mintegy huszonöt év előtt a' Marczibányi jutalom' küldöttsege által föladott illy értelmű kérdésre: „*Egy volt-e a' régi kún nemzet' nyelve a' magyar nemzet' nyelvével?*“ készítet, pályadíjt is vivó elég vas-kos munkámmal, mellynek némi szerencsétlen costellatiok nem engedék kellő időben köztudomásra jutását, azért sikerére sem lehet számolni.

¹⁾ Lacskfi András erdélyi vajdáról I. Lajos kir. korára említi Thuróczi Chron. Part. III. cap. 6. „*Multa banderia et captivos Tartaros, regiae majestati in Wissegrad transmissit.*“

Egyébiránt, a' kérdés' több oldalról és hangos megvitatása életbe nem jöhetvén, valamint végképen eldöntve nincs, úgy a' külföld most is ignorálni látszik, mik e' tárgyra honfainktól előállítottak; épen nem ismeri el azt: hogy a' régi kún nemzet egy nyelvű volt a' magyarral, és csak dialectusban különbözött tőle. De miként ügyelne a' külföldi tudós sereg a' magyar írók' gyenge szózatára, habár historiai munkálódásinkról, valamely eddig nem létező hű organum által értesítenék is, — midőn kezében van többek között egy éles fegyver, mellyel a' megrögzött vélemény ellen kiáltónak nyomban torkát metszeni képes; és ezen fegyver a' *tatár miatyánk*, azon nyelvemlék, mi a' kún nemzet' magyar nyelvűségét külföld előtt a' mesék sorába iktatá. Mit beszéltek ti magyarok, mondják ők, mellőzve ellenőnkainkat, nem tudjátok-e: hogy ott van a' kún-szent-miklósi levéltárban az „*Oratio Domiuca vetus Cumanorum*“ mi nem egyéb tatárnál; nem tudjátok-e: hogy az utolsó kún, ki a' régi kún nyelvet tudta, 1770-ben halt meg? Valóban, sok bajt okozott 's okoz maiglan a' tatár miatyánk az ós kún-magyar dolgok' fejtegetésénél; nem tarthatjuk-e ez okból fontosnak? Hiszen leginkább erre támaszkodva írta 1837-ben báró Hammer-Purgstall József a' birodalom' fővárosában: „*Hogy a' kúnok és magyarok egy nyelvet beszéltek volna, azt kénytelenek vagyunk tagadni; mert mind azon kún szótár, mellyet a' tudós Klaproth Petrarcha' kézírataiból kiadott, mind azon kún miatyánk (ur' imádsága), mellyből a' tudós Gévay' gyűjteményében tizenegy példány találtak, merő török nyelvet foglalnak magukban*“¹⁾; újabban pedig 1840-ben így nyilatkozték a' kúnokról: „*Az eredeti kún nevet maiglan is viselik Magyarországon, nyelvüknek a' múlt század végéveli enyészése után*“²⁾. Olly író beszél ezeket, kinek állítása a' messzibb külföldön is elhatározónak vétetik. Mi csuda tehát, ha Reguly Antal éjszaki utazónk is hihetőleg orosz tudósok' figyelmeztetése után írta Sz. Pétervárából a' magyar academiában fölolvastott levelében a' kúnnyelvnek Varró nevű nagy kúnági férffival kiholtát? A' kúnági tatár miatyánkrolí illy eszmék' divatozásában igen is czélszerű, sőt szükséges a' dolgot minden oldalról és a' legcsekélyebb részletetekig leereszkedve fölvilágosítani. E' tekintetből elő-

¹⁾ A' magyar tudós társaság Évkönyvei. Budán, 1834. 4-rét. III. köt. 140. lap.

²⁾ Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak, das ist: der Mongolen in Russland. Wien, 1840. 8-vo S. 18. „*Den ursprünglichen Namen der Kunen führen sie noch heute in Ungarn selbst, nach Erlöschen der Sprache zu Ende des vorigen Jahrhunderts.*“

adom kezdettől végig mindazokat, mellyek a' kérdéses nyelvmaradványunk' történetét illetik. Előzményei az urimádsága' történetének a' magyarhoni tatár lakhelyek- és beköltözéséről elmondottakban alapulnak; 's azon megbizonyított thesisekből folynak a' következtetések is. A' két kúnok között elszórt tatárok a' keresztyén vallás fűlvételével már némikép assimilálódván a' magyar nyelvű kún néppel, ámbár Scheich Aly' tudósítása nyomán a' XVI-dik század végével még tudták anyanyelvüket: a' XVII-dik század alatti események mindazáltal, különösen a' reformationnak a' kúnoknál is elterjedése, következtetésképp a' tatárokra befolyása, könnyen kiirták a' haldokló nyelvet annyira, hogy némi normativus szólás formáknál, nevezetesen a' vallás által is védett miatyánknál egyéb nem maradna fűn a' közéletben. Hasonló változások közt tűnt fűl a' XVIII-dik század. Ha voltak is néhányan a' kúnná vált vagyis inkább magyarizált tatárok között, kik a' régi saját nyelv' némi töredékivel birtak, annyi lefoly idő alatt, eredetűkről megfélekedve, a' kúnokkal polgárilag egygyólvadva, magukat többé nem tatár, hanem a' többivel együtt kúu ivadéknak tarták, az ősi nyelvtöredéket szint' olyannak hívók. De az amalgamizatio befejezése után nem is találkozhatott egyén, melly magát eredetre elkülönözhetette volna a' tömegtől, hacsak hiteles oklevelek nem biztosíták a' tatár származást; — miről azonban e' néposztály' közepette szó sem lehet. Átalakulásukkal együttjáró, jólelkűen táplált illy hibás hiedelem' elterjedtét igazolja maga a' Tatár-Szent-Miklósnak a' XVII-dik században már Kún-Szent-Miklóssá változása. A' tatár faju elkúnosult ottani lakosok magukat valódi kúnoknak hívén, természetesen helyüket is inkább annak hivaták. Illy körülmények közt ébredt fűl némellyekben az öneszmélet. Goldolkozni kezdettek a' szájon forgó urimádságáról; és mivel annak eredetét megfejtteni nem tudák, mi volt természetesb, mint valóságos kún maradványnak hinni és állítani, nem is gyanítván abban tatár nyelv- és származás' lapangását. Ekként történt, hogy a' Kis-Kúnságnak egy előkelő férfia 's fűlöp-szállási kún táblabíró Nánási János († 1760. körül), ki nevénel fogva aligha eredeti kún, annál kevesbé kúnosult tatár vala, elámítatva a' különös nyelv-maradványtól, kún nemzetiségből 1730 — 1740. körül Fűlöp-szálláson Rákosi István' rectorátusa alatt tanítatni rendelé az iskolás gyermekek közt, mint ősi nyelvmaradványt¹⁾. Egy időben élt Nánásival Varró

¹⁾ Dugonics And. Etelka. Pesten, 1805. 8-rét II. könyv. 481. lap.

István nevű kún Karczagon, Nagy-Kúnságban, ki is a' maradékától nyertem hiteles tudósítás szerint 1700 — 1705-ben születvén, 1734-ben ottani jegyző, később megyei eskütt lón. Ezen két férfi a' két kúnok' részéről, valamint egy harmadik a' jaszokéről 1744-ben Bécsbe követül rendeltettek Mária Thereziánál az 1741-dikben újra született jász-kún-szabadságok és belrendezet fölött privilegialis leveleket eszközöndők; valamint az 1745-diki királyi levélben mint olyanok, meg is neveztetnek. Tegyük föl bár itt, hogy Varró István, kiből mint előbb érdekeltük, és alább kimerítőleg olvasandjuk, a' kún nyelv' elhalása állítatik, gyermekségében öröklé a' tárgyalt miatyánk' tudását: mi következik egyéb, mint a' nagy-kúnsági tatároktól reá háromlása. Ha pedig nem onnan hozá magával, ügy- és uti társától, ez emlékért annyira buzgó Nánásitól nem férkezhetett-e a' hibás hiedelemmel együtt hozzá? De hogy a' Bécsben járásra visszatérjünk: ott, az udvarnál vala ekkor már a' hazai régiségekben gyönyörrel buvárkodó Kollár Ádám Ferencz, kinek legjobb alkalom nyílt a' kún tisztekekkel összejóni, a' régi kún nyelvről értesítés nyerésre, egyszersmind az elfogult tudósítók' szájából pergő miatyánkban, mint keleti nyelvtudósnak a' törökéhez közelítő nyelvet megismernie. Ettőlfogva nevet nyere az ismeretlen gyermek; Kollár fennyen kezdé nyilvánítani 1763-ban a' tudós világnak, miről régenten a' magyar nemzet nem is álmodott, de fogalma sem lehet, hogy t. i. már kiveszett a' kúnok' nyelve ¹⁾. Kapva kapott Kollár' tudósításán a' külföldi íróseleg, mint új eszmére, új okoskodásra alkalmat nyújtón. Táborozás keletkezék a' történetírás' mezején, mellynek zászlóvivője Thunmann János német tudós, egy, a' maga korának kivált a' nemzetek' eredetét nyomozók közül legjelesb fia vala. Ez Kollártól és honunkból magány levelek szerint nyert tudósításra támaszkodva (mert már itt is lábra hapott a' vélemény) a' kúnokról 1774-ben kiadott értekezésében, miután a' kún miatyánkot két írott példány után közlé, harsány hangon hirdette a' kún nyelv' halála korát, ne mondjam napját és óráját, következő sorai által: *„Nem restellem hozzáadni, hogy azon utolsó, ki a' kún nyelv' némi ismeretivel bírt, három év előtt (azaz 1771-ben) halt meg. Varro nevű karczagi polgár vala az. Fia még most Debreczenben tanul. Ex*

¹⁾ Nicolai Olahi, Hungaria et Attila. Vindob. 1763. 8-vo. pag. 91. „*Minima Hungariae portio est, quae Hungaros, sive populum, Hungarico solum idiomate utentem, habet; verendumque profecto est, ne sermo ipse exolescat, ad eum prorsus modum, quo Cumanorum evanuit.*“

megigérte nekem, hogy atyja' irományait fölkatatja, és ha azok között valamit, a' mi a' régi kúnok' nyelvére és történetére tartoznék, találna, telem közlendő" ¹⁾. És ez az oraculumi szózat, mely a' külföldön csalhatatlannak, minden kétségen kivülinek tartatik maiglan: ámbár Thunmann Varró István fiától, ki az emlitem nemzetségbeli tudósítás szerint Jánosnak hivaték, és debreczeni tanulása után 1777-ben kisújszállási, aztán karczagi jegyző, végre 1794-ben megyei eskütt lett, és 1804-ben hala meg, semmi bővebb világosítást nem vón, de nem is nyerhetvén, e' tárgyra, minthogy az öreg Varrónak minden állított kún nyelvbeli tndománya, az a' híres, „*quaedam Comanicæ linguæ notitia*”-ja semmi egyébből, mint az általa is kúnnek vélt tatár miatyánkból állott. Nem kételkedtek még is ezekután Schlözer, Eichkorn, Adelung, Klaproth, és napjainkban Hammer-Purgstall a' kún nyelvet kiholtnak és tatár vagy török dialectusnak állítani.

Tatár miatyánk' megvizsgálása.

6. §. Mi alatt a' külföldön ezek így történtek, itthon sem folyt különben a' dolog. A' fülöpszállási iskola' növendékei elszavalák fúnek fának a' betanult miatyánkot, 's azoktól leiratva és kún névvel pecsételve forogni kezde tudós és tudatlan kezén. Így mondá föl Bankos István fülöpszállási fi Pesten 1774-ben ²⁾); így találtaték ugyanazon évben Terbölcs Gábor kún-sági jegyző' irási között egy régi másolat ³⁾); ezen uton juthatott a' debreczeni könyvtárba is két különböző példányban, mellyből Thunmann közlé a' két formát; sőt a' kún-szent-miklósi levéltárba is 1740. körül kellett kerülnie, miután nem árul el régibb írást a' féliv papiron minden hitelesítés' billege nélkül készült 's ennen szememmel is megvizsgált példány. Hazánk' két jeles tudósának Pray György' és Coruides Dánielnek is gyakori levélváltásra nyújtott alkalmat a' Kún-ságból került ur'imádsága (1773 — 1776-ig ⁴⁾). Amaz, mint a' kúnok' magyarságának védője becses munkáiban ⁵⁾, gyengíteni törekvék az abból huzott okoskodásokat; ez ellenben, más véleményü, testestől lelkestől ragaszkodék hozzá, mint a' kúnok' tatár nyelvüségét bizonyító monumentumhoz. Hát a' török uradalom alatt tömérdek viszontagságokat kiállott, annálfogva saját eredetérőli hagyomá-

¹⁾ Acta Societatis Jablonovianæ. Lipsiæ, 1774. 4-to Tom. IV. pag. 188.

²⁾ Dugonics And. Etelka. 1805. kiadás' II. könyv. 481. lap.

³⁾ Dugonics, Etelka. u. o. 482. lap.

⁴⁾ Tudományos Gyűjtemény. Pest, 1833. IX. köt. 103, 104. lap. X- köt. 91- 's köv. lap.

⁵⁾ Dissertationes Historico-Criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Viadobonæ, 1775. fol. pag. 113. seq.

nyokat hiv emlékezetben meg nem őrizhető kún népséget mennyire tántorítá el? Egynek csalódása százak' hibás hiedelmét vonta maga után. Elégé kitűnven e' történeti vázolatból a' tatár mi atyánk' kúnná kereszteltetésének oka: ideje már, hogy magát az emlékmарadványt állítsam elő, és a' török nyelv' segedelmével taglalva, annak valóságos tatár voltát is megismertessem; a' török nyelv' segedelmével igenis, mert a' tatároké csak dialectusban különbözik az ozmanokétól, miről tudós vizsgálatok 's egybehasonlítások nyomán senki többé nem kételkedhetik. Gévay Antal gyűjteménye, mint Hammer tudtukra adá, tizenegy példányával bir a' tatár mi-atyánknak; nem is csuda, midőn már Dugonics 1788-ban *Etelkája*' első kiadásánál öt különféle leiratát közlé. Hogy a' figyelmes összehasonlító meggyőződjék arról, mit a' változatokból következtetni akarok, elégnek véltem nyolcz különféle példányát előadni. Az imádság' kéréseit úgy rendezém el, hogy mindegyik hiánya 's változata első tekintetre kitessek; hozzájok adván végsorban (fekvő betűkkel) egyszersmind az europai török szóejtés szerinti szöveget, fejtegetésemnél különösen használandót. Az 1-ső és 2-dik formát Thunmann kiadásából kölcsönzém, ki azokat, mint már emlitém, a' debreczeni könyvtárban levéről közlé¹⁾. A' 3-dikat Dugonics írta le 1778-ban a' kún-szent-miklósi levéltárból²⁾, mellyhez, úgy az 1-ső szám alattihoz majd mindenben hasonlót leltem Cornides Daniel' kézirat másolatai között a' nemzeti museumban³⁾. A' rendben 4-diket hasonlókép a' szent miklósi levéltárból Horváth Péter bocsátá közre⁴⁾. Amattóli némi elütése miatt iktatom ide. Az 5-dik Bankos István' 1774-diki fölmondása szerint iratott és adatott ki Dugonics által⁵⁾. A' 6-dik formát szinte 1774-ben Terbölcs Gábor' irományiból vevé és közlé Dugonics⁶⁾. A' 7-dik és 8-dik végre más ó kéziratok után adatott ki ugyancsak Dugonics által⁷⁾. Alter Ferencz Károly⁸⁾, és Adelung⁹⁾, közleményei mind effélékből kölcsönöztettek.

¹⁾ Acta Societatis Jablonovianae. Lipsiae, 1774. 4-to. Tom. IV. pag. 185.

²⁾ *Etelka*. Pest, 1805. 8-rét. II. könyv, 482. lap.

³⁾ Fragmenta aliquot Diplomatum et Actorum Publ. Ms. fol. pag. 117. Ms. ejusd. Tom. III. Part. II. pag. 94.

⁴⁾ *Értekezés a' Kúnoknak és Jászoknak eredetéről*. Pest, 1823. 8-rét. 37, 38. lap.

⁵⁾ *Etelka*, m. kiadás, II. könyv. 481. lap.

⁶⁾ *Etelka*. u. o. 482. lap.

⁷⁾ *Etelka*. 1805. kiadás. II. k. 483. lap.

⁸⁾ *Philologisch-Kritische Miscellen*. Wien, 1788. 8-vo S. 175., ff.

⁹⁾ *Mithridates*. Berlin, 1806. 8-vo. I. Th. S. 479.

Ur' imádsága magyarhoni tatár nyelven.

Előljáró beszéd. (*Miatyánk, ki vagy mennyekben.*)

1. Bezen attamaz kenze kikte.
2. Bézám attamasz kenz kikte.
3. Bezen attamaz kenze kikte.
4. Bezen attamaz kense kikte.
5. Bezom attamasz kemze kikte.
6. Bezen attamaz ebenze kikte.
7. Bezon attamaz kemze kekte.
8. Bezen attamaz kenze kikte.

Bixüm atamüs ki gyöklerde szin.

I-só kérés. (*Szenteltessék a' te neved.*)

1. Szen leszzen szen adon.
2. Szenlezon szenadon.
3. Szen lészzen szen adon.
4. Szen leszzen szen adon.
5. Szélezon szenadon.
6. Szen lészzen szin adon.
7. Szenleszen szenadon.
8. Szen lészzen szenadon.

Szenün adün mukkadesz olszun.

II-dik kérés. (*Jójön te országod.*)

1. Dösön szenküklon.
2. Dösön szenküklon.
3. Dösön szen küklön.
4. Dösön szen küklön.
5. Dössön szenküklön.
6. Dösön — — —
7. — — — —
8. Dösön szen küklön.

Szenün memleketün gyelszun.

III-dik kérés. (*Legyen te akaratod, miképen menyben, azonképen a földön is.*)

1. — — — nicziegen géerde ali kékte.
2. — — — netzegerde aligükte.

3. — — — nicigen gerde ali kekte.
4. — — — nilziengen gerde ali kekte.
5. — — — netzegerde alikükte.
6. — — — mittigen kenge alikikte.
7. — — — miczi jegengerde ali kekte.
8. — — — nicziegen gerde alikekte.

Szenün aradetün olssan, netekim gyökdé, daha jerdé.

IV-dik kérés. (*Mi kenyérünket mindennapit adjad nekünk ma.*)

1. Bezen akomozne oknemezne berbezge pitbütör küngön.
2. Bezamok menemezne — — — gutba tergünger.
3. Bezen okomuzne okne mezne oknemezne hergezge pitpütör — .
4. Bezen ako mezne okne mezne bergezge pit bütör küngön.
5. Bezom — — ok nemezne güt bütör güngön barbezge.
6. — — — — — puthuter kungivi.
7. Bezom akkomozne okne mezne berbezge pithütör küngöd.
8. Hezen ako mezne okne mezne herbezge pit bütör küngön.

Her gyünki bizüm eknekümüsi ver bize bu gyün.

V-dik kérés. (*És bocsásd meg nekünk a' mi véteteinket, miképen mi is megbocsátunk ellenünk vétetteknek.*)

1. Il bezen ménemezne neszemberde jermezbezge utrogergenge.
2. Ali bezam menemezne — — tsehermezbezga — — .
3. Il bezen méne mezne neszem bezde jermezbezge utrogergenge.
4. Il bezen mene mezne neszem bezde permezberge utrogergenge.
5. Eli bezon menemezne — — termezbezge — — .
6. It bezen — — — — — .
7. It bezon menemezde — — — — — .
8. Il bezen mene mezne neszem bezde jermez bezge utrogergenge.

Ve bizüm burdzslerümi bisé baghisle, netekim biz dahi bizüm burdzslerümüze baghisleriz.

VI-dik kérés. (*És ne vigy minhet a' bisértetbe.*)

1. Itme bezne olgya manga.
2. — — — —
3. Itme bezne olgyamanga.
4. Illme bezne olgyamanna.
5. — — — —

6. Iltne bezne — —

7. Ilt mehezde olgyan angja.

8. Iltne bezne olgyamánya.

Ve bixi tedzsribe adhal etme.

VII-dik kérés. (*De szabadíts meg a' gonosztól.*)

1. Kutkor bezne álgya manna.

2. Kutkor bezge eniklebezda ovia malna.

3. Kutkor bezne — olgyamanna.

4. — — — —

5. — — — —

6. Kutin bezne — migni.

7. — — — manya.

8. Kutkor bezne algyamanna.

Lekin serirden bixi, nedzsat eile.

Befejezés. (*Mert tied az ország, hatalom és a' dicsőség most és mind örökké. Amen.*)

1. Szen borsong boka csalli bocson igye tengere.

2. Szemberfánk bokvesáte — tengeri ovia tengeri tengeri.

3. Szen borson boka csalli bocson igyi tengere.

4. Szen børsön boka valli bocson igye tengere.

5. — — — — — ovgyi tengere.

6. — — bocsátali bocson mégni tengenizni.

7. — — boka csali bocsonig is tengere.

8. Szen borsony boka csalli bocson igyi tengere. Amen.

Zira szenündür memleket ve szultanet ve medzsdi ta ebed. Amin ¹⁾.

7. §. Mielőtt az imádság' szöfejtegetésébe bocsátkoznám, következő általános észrevételeim' nyilvánítani czélszerűnek vélem:

a) Mind ezen változatok eredetikép egy példány után keletkezetteknek látszanak; mire elég bizonyosság a' III-dik kérés elő része' vagyis e' ki-tétel' „*Legyen te akarod*“ mindeniknél elmaradása.

b) A' különbözőést főleg némi szavaknak majd hibásabb és a' magyar nyelvű betanulók' kimondása utáni följegyezgetés okozván: könnyen kö-

¹⁾ A' Török miatyánkot olly szerkezetben adom, mint Seaman fordítása szerint Clodiusnál talál-tatik L. Clodii Joh. Christ. Grammatica Turcica. Lipsiae, 1729. 8-vo. pag. 88. néhány szóbeli változtatásokat kivéve.

vetkeztethetni, hogy az imádság' papirosra tételekor már nem értették a' tatár nyelvet az elszavalók.

c) Bizonyítja ezen állítást az is, miként némelly külön állni kellő szavak összeragasztva, mások ellenben derékon elszaggatva a' nyomban következőkhöz csatolják.

d) A' befejező szólásnak a' reformált vallás' szokása szerint minden formáknál előfordulása reformatio utáni készültét, vagy legalább módosítását árulja el.

e) Némelly példányokból több szók elmaradtak az előadók' hűtlenebb emlékezte miatt; és e' hiányokat hézag-potló vonaljegyekkel kitüntetni szükségesnek láttam.

A' tatár miatyánk' szófejtegetése im ez:

Bezam, bexen, bezom, bexon: hibás írás után változott; helyesen *be-* ^{Tatár mi-} *sam* vagy *bezom*. Törökül *bizüm*. Elválasztott birtokos névmása többes ^{atyánk' szó-} *fejtegetése.* számban, első személyben. Magyarul *mienk*. *Attamasz, attamax*; törökül *atamüz*. Gyökszó *ata*, magy: *atya*; *müz*, birtok ragaszték a' többes számban, első személyben, magyarnál *ánk*, *énk*, 'stb. Értelme: *atyánk*. *Kemze, kenze, ebesnze*; összeragasztott két szó, *kem* és *ze*. Törökül *kim* vagy *ki*; visszázó névmással; magyarul: *ki*. — *Ze*, törökül *szin*, segítő ige, jelenidőben, egyes számban, második személyben; magyarul *vagy*. Származik: *olmak* = *lenni* igétől. A' krimi tatároknál: *szen*. *Kekte, kikte*, törökül *gyögde*, többes számban: *gyöklerde*. Gyökszó: *gyög* vagy *gyök*, magyarul *ég, meny*; *de*, ragszó, ebből lett a' *te*; magyarul *ban, ben*. A' kaukaszai tatároknál: *kuk* és *kok*, másutt *kök* szóval is jeleltetik. Értelme: *égben*. — Szóról szóra: Mi atyánk ki vagy menyben. *Szen*, uémelly formában másik szóval hibásan összekötve: *szenleszen, szenleszon*. *Szen*, a' magyar *szen*-ből látszik kölcsönözve lenni, azonban több ázsiai népeknél is divatozik. A' török *eola* vagy *mukkadesz* szóval teszi ki. *Leszen, lexon*, törökül *olszun*; *olmak*, magyarul *lenni*, segítő ige' parancsoló módja, egyes szám' harmadik személye; magyarul: *legyen*, vagy *assék, essék*, azaz, *szen* legyen, vagy *szen*-teltessék. Tatárul *olszeu*. *Szen*, némelly példányokban ismét összetéve a' következő szóval: *szenadon*. Törökül *szen*, személyes névmása egyes számban, második személyben; magyarul *te*; a' birtokosban *szenün* = *tied*. *Adon*, törökül *adün*; gyökszó *ad*, magyarul *név, on*, töröknél *ün*, birtokrag, egyes szám, második szem. magyarul *ad, ed*. — Az első kérdés igról-

igre: Szent legyen te neved. *Dösön*, törökül *gyelszün*; ige, parancsoló mód egyes szám. harmadik szem. magyarul *jójön*. Gyökér: *gyel* = *jój*, *gyelmek* = *jóni*, *menüi*; tatárul szinte *kelzun*. A' magyarnál is van: járni, *kelni*. *Szen*, lásd fönebb, *te* jelentéssel. *Küklön*. Mondottuk fönebb, a' *kikte* szónál, hogy a' kaukaszusvidéki tatároknál *kuk* menyországot jelent. Épen ezen szó *kik*-el, mert a' 2-dik kérdésben az isten' országát kérjük. Klaproth' utazási közleményeiben *sak legen* szóval is jó elő, a' perzsáktól kölcsönözött értelemben. *Lön*, *ön*, birtok rag, egyes szám. másod. szem. törökül *ün*; ezeknél az ország: *memleket* vagy *melkut*; *memleketün* = országod. A' harmadik kérdés' előrése „*Legyen te akaratom*“ mint jelentők, mind a' nyolcz formából kimaradt. *Nicziegen*, *nilczien*, *netze*, *miczi*, *mittigen* stb.; és néhol a' *gerde* szóval egybevonva, nem egyéb, mint a' török *netekim* vagy *nedzseki*, magyarul: *miképen*. *Gerde*, *gerde*, *kenge*, törökül *jerde*. A' *jer* szó bizonyos helyet jelent, magyarul *itt*, e' *helyen*, vagy *földön*. A' *de* ragról lásd fönebb. *Ali*, törökül *öjle*, *dakhi*, *dakhé*, magyarul *azonképen*, *úgy*. *Kekte*, *kikte*, *gükte* előadatott fönebb; annyit tesz mint *égben*. — Szóról szóra: — — miképen a' földön, azoképen a' menyben; tehát megfordítva. *Bexen*, *bezom*, *bezén*, már előbb magyarázott: *mi* vagy *mienk* jelentéssel. *Akomozne*, *oknemexne* 'stb. Ezen szó merő hibával kettőztetve sőt hármaztatva, két három szónak is eldarabolva áll. A' török *ekmekmüzi* szónak felel meg. *Ekmek* ugyanis, vagy *etmek*, magyarul *kenyér*, *étek*, *eledel*; *mozne* a' töröknél *müzi*, birtok-rag többesben, negyedik ejtésben. Értelme: *kenyer-ünk-et*. *Berbezge*, *bergezge*, *hergezge*, összetett két szó, törökben: *ver bize*, azaz: *adjad nekünk*; a' *vermek* = *adni* igének parancsoló formája *ver*; *bezge* szóban a' török *bize*, birtoki névmás' többesi harmadik ejtésre könnyen ráismerhetni. *Pitbütör*, *pitpütor*, *güt butter*, *puthuter*, *pithutöör*; összezavart érthetlen szavak, e' két török szónak: *bu* és *her*, nyoma látszik bennük. Innen *bü* és *hu*, tör. *bu*, mutató névmása, magyarul: *ez*. Ebből: *bugyün* = *ez nap*, *mainap*, *ma*. *Ter*, *tor*, törökül *her*, magyarul *minden*, *mindenik*. A' *pit* szó megmagyarázhatlan előttem. *Bütün* törökben *egészét* jelent, valamint *bütün gyün* egész napot. *Küngön*, *günger*, *güngön*, *kungiri*, *küngöd*, törökül *gyün*, magyarul *nap*, (dies); *gyünki* = *napi*, *hergyünki* = *mindennapi*; *gyünde* = *napjában* vagy *naponként*. *Il*, *ali*, *eli*, *ilt*, a' magyar összefoglaló és szócskát jelent; a' töröknél az arab eredetű *ve* divatos ez értelemben. *Bexen*, *bezam*, *bezom*, már előbb fölvilágosított. *Me-*

nemesne, menemezde 'stb. *mene*, vétket, bünt jelenthet, 's így összekötött szó; *mexne*, birtokos ragaszték a' többesben 4-dik ejtésben; töröknél *bordzs, burdzs*, szóértelemben: *adósság*; *burdzslerümi* = *vétkeinket*, debita nostra. *Neszem, neszen*. Ezen rontott szó is egy a' főnebbi *nicsiegen*, 's *necze-vel*; törökül *nedzsekim*, l. f. magy. *valamint, miképen*. *Bezde, bezge*, tör. *bize*, birtokossá vált személyes névmása, több. sz. l. fűnt. *Jermexbezge, permexberge, tsermexbezga*. *Jer*, vagy *tser*, ide alkalmazható értelemben ismeretlen előttem; megbántót, ellenünk vétőt jelenthet, mi törökül *burdzs*; — *mezbezge*, ragszó, törökül *müx-bize*, magy. *mienknek* vagy *ainknak-einknek*. *Utrogergenge, utrogergene*; némi tatár dialectusban *utara* szóval tétetik a' *megbocsáss*, 's bizonyára itt is olly értelme van. A' törökben *baghisle*, melly magyarul szó szerint: *tekincs reánk*, azaz: *kegyelmess, bocsáss*. *Ilme, illme, iltne*, összeragasztott két szó; *ilt, il*, valamint előbb: *és; me, ne*, tagadó részecske, mint a' magyar *ne*. *Bezne, hezde*, mint főnebb, magyarul *minket*, tör. *bizi*. *Olgya manga, olgyamanna olgyamánya*, két szó; *olgya* a' magy. *vigy-re* mutat, *manga* 'stb. a' tatár nyelvben fűnlevő, *gonoszrosztól-t* jelentő *jemadan* vagy *gemandan* szót állítja elő, 's nyilván az előbbi szónak *gya* része is ehhez tartozik. *Kutkor, kutin, kurkor*, más tatár formákban *kurta* vagy *garta*, azaz *szabadíts*. Törökül *kudarmak* = *szabadítani, megváltani*, parancsoló módban *kurdar*. A' nógai tatároknál: *kurtar* = *szabadíts*. *Bezne, bezge* m. f. *minket* jelentő. *Eniklem*, tör. *lekim*, magy. *de*. *Manna, malna, manga* rontott szó, m. f. tatár *jemadan* vagy *gemandan* ide illő szót látszik visszaadni, rosszat, gonoszt lelentőt, a' *gya* részecskét hozzá tudva. A' végszólásnak a' török formával semmi hasonlatossága. *Borson, borsony, børsön* 'stb. *országot*; *boka* 'stb. *hatalmat*; *csalli, välli, dicsóséget* jelenthet. A' *tengere*, török faju népeknél a mohamedanizmus *isten* nevéül divatozó *tangri* vagy *kök tengri* = *égi isten* szóra mutat.

Találtattak e' tatár miatyánkon kívül a' főnebb nevezett Terbölcs Gábor kúnsági jegyző' irási közt némi üdvözlő szólások is; u. m. Zubet kharon? Mint van kend? Haj majdon alfekor. Szolgálatjára jól vagyok. Tenzade khinade. Szolgállok kendnek. Istinivili tengite kelibe. Sokáig éljen kend; mellyek szinte a' kún-szent-miklósi levéltárban is megvannak illy különbséggel: Laobethrom! Alahajdon! Alafekor! Tenzene! Kenade! Iszcinivico! Tengelebele! ¹⁾ Cornides Dániel' kézirati között is fűltaláltatók

¹⁾ Dugonics, Etelka. Pest, 1805. 8-rét. II. könyv. 484, 485. lap.

ezen köszöntés formák némi változással ekként: Laobetherom! Alahaidom! Alafekor! Tenzene! Kenade! Scinivisco tengele helebele! ¹⁾ Birt Cornides ezeken kívül még asztali áldás formával is a' vélt kún nyelven, mely így kezdődék: „*Mikamáz Kunsemenden szenakori kikememezne*“ ²⁾. Kétségkívül azonegy zavaros kutfóból veszik mind ezen maradványok eredetüket. Egy két szó a' köszöntésekből kitünteti törökhöz közelítését, mennyire a' rontott leírásokból kivehetni, mint például *allah* = isten; *kendi* = maga, *kendije* = magának; *istemek* = kívánni, óhajtani; *istememek* = nem akarni, nem óhajtani. — Egyébiránt a' bővebb szónyomozásokat a' tatár dialectusokban jártosakra bízva, meglegszünk kitüzött célhoz képest annak bebizonyításával, hogy e' nyelvmaradványok a' kúnsági tatároktól szállottak ránk.

Tatár maradványok étel- és italneműekben.

8. §. Nem fontos eredményre vezető ugyan, de mégis az előbb mondottnak igazoló tatár maradványokkal birunk leginkább a' kúnnép köréből, némi étel- és italneműekben; miket ezennel röviden elszámolni a' tatár kérdés' bővebb kifejtése' tekintetéből méltónak tartok. Vannak ugyanis a' Magyarhaza' több részeiben is ismert vagy régen te divatozott étkek és italok, kellő meghanyás után tatároktól elmaradottaknak mondhatók; és ezek sorában áll a' kása, laska, boza, iró, és kumis.

A) KÁSA. Nincs alföldi magyar, ki ezen étket nem ismerné. Miután a' köles héjától vagyis ondujától megtisztítván főzelékké alkalmaztatik, az alföldi leginkább pusztai népnek szolgál eledelül. Ezt a' tatároknál hasonló módon használnak és szintakkép nevezettnek bizonyítja Broniovius Márton Batory István lengyel királynak a' tatároknál követe 1579-ben, saját tapasztalása után irván róluk: „*Nobiliores tamen, carnes cibum, cinum crematum et mulsum potum habent, agrestiores vero pane carent, verum milio concusso lacte et aqua diluto, quem CASSA vulgo nominant, pro cibo, pro potu lacte equino et caseo utuntur*“ ³⁾. A' kása ételről utazásom alkalmával elég tapasztalást nyerheték a' nogai és krimi tatároknál: de nyomozódásim után a' névnek mostani kelendőségét föl nem találtam, thara néven nevezvén ók a' köles-kását, mely világosan azonos a' magyar

¹⁾ Tom. III. Part. II. pag. 94. Fragmenta aliquot Diplomatum et Actorum publicorum. pag. 117. Inter Mss. Musei Nation. Hung.

²⁾ Tudományos Gyűjtemény. 1833. X. köt. 91. lap.

³⁾ Broniovii Mart. Descriptio Tartariae. Apud Schwandtnerum. Scriptorum RR. Hung. Lipsiae, 1746. in fol. Tom. I. pag. 833.

darával. Péppé főzetvén, a' tatárnak legkedvesb elodele, 's akkor már botga nevezettel illetetik.

B) LASKA. Főleg a' Tisza mellékin divatozik ezen buzalisztból gyúrott, vékonynyujtatú, apróra metélt vagy töredezett, megszáritva húzamos ideig tartható ázalék nemű, mellyet leves gyanánt használnak közönségesen. Szinte ezen módon állítatik elő a' tatárok laksza-ja, mit lébe hányva laksza-sorbanak mondanak. A' név' methateticus különbségét a' dolog azon-sága világositja föl.

C) BOZA. Most már ismeretlen honunkban, de a' XVI-dik század alatt még divatozó ital vala a' kúnok között. Oláh Miklós ír 1536-ban a' kúnokról: „*In Campis Cumanicis, praeter vinu advectitia, vsum habent Cumanu, cuiusdam liquoris, ex milio, et aqua, suo more expressi, quem BOZAM vocant*“¹⁾). A' tatároktól maradt ezen sernemű készítését végkép megcsökkenté ugyan náluk a' szőlőtermesztés általánossá léte, de fönmaradt emlékezete maiglan a' boza és pösze szóban, mellyel a' szürke ló és szókehajú gyermek neveztetik, a' boza ital sárgás feje színétől nyervén eredetét a' kifejezés; mondják ugyanis széltében: bozaló, és boza vagy pösze hajú gyermek. A' tatároknak mostis kedves italuk a' boza. Leginkább télen által készítetik el, midőn tej, író- és kumiszban szükölködnek; árulják is némelly helyeken, mint az oroszok a' kvasz (kovász) italt. Csinálják kölesből, és ha bőven adatik hozzá az alkató anyag, erős részegítő ital válik belőle. Az eljárás körülte imez: a' kölest előbb kézi malomban megdarálván 's ondujától megszelelvén, üstbe teszik elegendő vízzel föleresztve; fővés után bordóba töltik, hol fölförván, végre leszűrik, ismét vízzel szaporitván. Néha pálinkát is öntenek a' boza közé szeszeseb voltaért. Mind a' nogai mind a' krimi tatároknál közönséges a' veleélés.

D) ÍRÓ. Midőn a' tejfölből köpülés által írósvaj készül, a' folyó rész attól elváln, tejszinű csipős italt ad, melly írónak hivatik a' nép által, 's nyári itallal használtatik. Épen illy működéssel készítik a' tatárok az írósvajat, mit ők szára-maj azaz sárga vajnak mondanak, az elváló híg részt azaz írot pedig eira vagy eiran-nak, 's ők is nyári rendes ital gyanánt élvezik.

¹⁾ Oláh Nic. Hungaria. Cap. 18. In Bel Math. Aparatu ad Historiam Hungariae. Posonii, 1735. in fol. Dec. I. Mon. I. pag. 33.

E) KUMIS. Sajátsága vala az Árpád-családkori magyar institutionak, miszerint a' fejedelmek, sőt apátságok és monostorok is olly szabados jobbágyaknak lennének birtokában, kik az udvar-, illetőleg monostor szükségere bizonyos élelemszereket tartoztak beszolgáltatni. Az illy udvari szolgák (servi conditionarii) tárnokoknak, és az adó' minőségéhez képest mellékesen viselék a' bucharii stb. nevet. A' királyi tárnokok közt találtam két rendbeli olly nevezetűekre, minőkről iróink ekkorig kevés vagy épen semmi ismertetést nem nyujtának; és ezek nevezetesen a' kalácsadók (galachadou, némi általam olvasott XIII-dik századi oklevelekben), meg a' kurmisadók. Ez utóbbiak, úgylátszik, egyek valának régiségeinkben „*qui parant martium*“ és „*bravatores*“ néven is előfordulókkal. A' kurmis vagy kumis adókról akarok szólni. V-dik István még mint ifjabb király és erdélyi vezér 1268-ban kelt levele imezt tartalmazza: „*Quod cum Bochou, Bench, Benche, et Betlen filii Laurentii de villa Bylok conditionarii nostri scilicet Tarnici — nostri, qui vulgariter kurmis Tarnuc dicuntur*“¹⁾. Mi volt tulajdonkép a' „kurmis“? alig tudnók megfejtteni, ha a' tatár népnél maiglan tellyes divatban levő KUMIS italról elég ismerettel nem birnánk. A' kanczaló tejéből készített, fölötte szeszes és tápláló italt nevezik ők ekkép. A' különbség melly a' két nevezet közt mutatkozik, figyelmet nem érdemel. Hogy ezen italt, készüle bár kancza, tehén, vagy juh tejből, — a' tatároknak magyarok- illetőleg kúnok közé elegyedése által jöve őseinknél kelendőségbe, semmi kétséget nem szenved annálisinkább, mivel a' tatárok keresztyénségre lépte és el kún-magyarosodásával ezen ital névben is kiveszett közönlünk. Rubruquis Cosmos névvel emlegeti a' tatárok' ezen kedves italát, 's hosszan leírja azon bánásmódot, mellyet készítésénél használtak. — Mindezeket tehát méltán tartatjnk tatár maradványoknak; ez utóbbira nézve azon kétség maradhatván föl: hogy, ha a' magyarok kurmisa nem tejből hanem árpából vagy kölesből késziteték, úgy inkább az Atilla húnainak kamos (καμος) italával kellett azonosnak lennie, mellyről Priscus Atillához követségről irtában im ezt jegyzé föl: „*Servi quoque, qui nos comitabantur, milium secum portabant, potionem ex hordeo praebentes, quam Camum barbari appellant*“²⁾.

¹⁾ Bethlen Al. gr. Geschichtliche Darstellung des Deutschen Ordens in Siebenbürgen. Wien, 1831. in 8. S. 109.

²⁾ Excerpta et Prisci Historia. Ed. Bonnens. pag. 183.

9. §. A' kún-tatár kérdésnek tiszta fénybe hozatala és végképi eldöntése okáért e' helyütt még egyszer emlékezetbe hozandó azon 1303-dik év körül készült Comán szótár, mellyet Klaproth illy czimú munkában „*Mémoires relatifs à l'Asie. Paris, 1828. 8-o Tom. III. pag. 111—256.*“ ezen fölirással „*Vocabulaire latin, persan, et COMAN de la bibliothèque de Franc. Petrarcha*“ a' tudós világgal közlött, 's mellynek eredeti czimén valójában ez áll: „*In hoc libro continentur Persianum Comanicum per Alphabetum.*“ Ezen szótár napfényre jötte óta épen nem kételkednek már a' külföldi írók a' kúnokat török fajú és nyelvű népnek hirdetni, minthogy a' szóhalmaz török-tatárt állít elő. Hogy többeket elhalgassak, Németország' egyik nagyhirű orientalistája és történetbuvára Neumann, egész megnyugodtsággal ír 1845-ben: „*Die Komannen, welche seit undenklichen Zeiten in dem Lande Kaptschak sitzen und nicht selten auch diesen Nemen erhalten, sind uns bekannter geworden als die Türken, an deren Stelle sie als herrschende Horde treteu und deren Wohnsitze sie zum Theil einnehmen. Es hat sich selbst ein ziemlich ausführliches Wörterbuch ihrer Sprache erhalten, wodurch die Abstammung dieses Volkes, der Uzen und Petschenegen, welche zusammen, wie ausdrücklich versichert wird, eine und dieselbe Sprache redeten, über allen Zweifel erhoben wird*“¹⁾. Íme, minő roppant hibát, milly szörnyű tévedést előidézni vagy legalább gyámolítani képes egy gondatlanul oda vetett „Coman“ név. Valamelly jámbor olasz térítő barát 1303-ban azon feketetengermelléki tartományokban, hol egykor a' kúnok laktak, de mint közönségesen tudatik, a' mongolok elől Moldvába és Magyarországba vonultak, az ott megtelepedett tatár népek nyelvén szótárt készít, és a' későbbi századokban divatozó Cumania régi nevezethez alkalmazva azon tatárok nyelvét „Coman“ czímmel illeti; 's ebből a' XIX-dik század közepén már azt következtetik az elfogult tudósok, hogy az a' kúnoknak volt nyelve! Bizony, illy critica mellett bölcsen vitathatná Klaproth, Neumann, és mind azok, kik a' mondott szótárra alapítják a' kúnok' török-tatár nyelvűségét, hogy a' Bonfinius írta Magyarország' története a' régi pannoniusok historiáját foglalja magában, miután czimén áll a' „*Historia Pannonica.*“ Eléggé megmutattuk már hiteles emlékekből a' kúnoknak tatároktóli mindenkor tisztán megkülönböztetését; bebizonyítottuk mind-

A' comán szótár' bővebb fölvilágosítása.

¹⁾ Neumann K. Fr. Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtlicher Entwicklung. Leipzig, 1847. S. 132.

zon rokon ágazatoknak, mellyek a' kúnokkal hasonló nyelvűek voltak a' török (ozman) és azok családjához tartozó népektől idegen voltukat. A' kúnok lakta Cumania nevezetnek későbbi századokban főleg a' nyugoti írók általi használatáról még lebediai utunkban is szolgálunk adatokkal. A' Petrarchaféle szótár tehát épolly nyomatéktalan csábító phantom, mint a' honunkbeli kún miatyánk, melly az alapos vizsgálódás nélkül könnyen hívót a' történetek' kilábolhatlan hinárába veze'i. Összefüggésben áll e' Cumán szótár ügye a' genuaiak' XIV-dik századi stylisticájával. Ezen köztársaság mint Krimeában Kaffa- meg Soldaja városának és a' feketetengeri kereskedésnek hatalmas ura, a' tatár khánokkal többbizben ünnepélyes szerződésre lépett, melly alkalommal az irományok tatár nyelven készülvén, a' genuaiak számára hiteles formában latinra forditattak le; ezekben mindenkor megemlítetik az eredeti szöveg tatár nyelvűsége „Ugaresca“ „Cumania“ és „Tatarica“ vegyes kifejezéssel; így az 1333-diki szerződésben: „*Omnia supradicta de Cumanio in latinum*“ — az 1383-ban készült egyességben: „*Instrumenti, scripti in lingua Ugaresca*“ az 1387-diki szerződésben „*lingua Ugarica*“ — „*littera Ugarica*“ — „*praesentis instrumenti de lingua Tatarica*“ stb.¹⁾ A' tatár nyelvet imezekben világosan ugar azaz uigur és cumaniai nyelvnek vallják a' genuai vagyis kaffai olasz fordítók: és helyesen nevezék így, mert az a' tudósok véleménye szerint az ozman török, és attól csak dialectusban különböző krimeai, nogai, asztrakáni, kazáni 's egyéb tatár nyelvek a' régi uigurnak leányai; de helyesen nevezék cumániainak is, mert a' tatárok, kikkel a' genuaiak viszonyban állottak, a' régi Cumaniaiban lakván, nyelvük is ottaninak mondathatott tágas értelemem; korunkban például mást jelent a' magyar, mást a' magyarországi nyelv. Midőn tehát Hammer József ezekhez ragaszkodva a' kúnok nyelvét török-tatárnak hirdeti, merő buborékalapra épít, ekkép írván: „*Wenn noch ein Zweifel obwalten konnte, dass die uighurische, kumanische und alt-türkische Mundart eine und dieselbe Sprache sey, so würde derselbe durch diese Urkunden gehoben*“²⁾ Hasonló véleményben élnek a' francia tudósok. D' Avezac 1839-ben ekkép nyilatkozott: „*L' on possede une preuve irrécusable que la langue comane n' est autre que le turk, depuis que Kla-*

¹⁾ Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque du Roi et autres Bibliothèques. Paris, 1827. 4-o Tom. XI. pag. 53, 63.

²⁾ Jahrbücher der Literatur. Wien, 1831. Bd. LXV. S. 30.

*proth a publié, dans ses Mémoires relatifs à l'Asie, un Vocabulaire latin-persan-coman rédigé ou copié en 1303. et qui fait partie des manuscrits légués à la bibliothèque de Saint Marc de Venise par le célèbre Petrarque*¹⁾. Nem pirul-e a' józan critica a' világtörténeti kérdéseknek efféle kényelmes kettévágására? Azt kellene itt előbb megbizonyítani, hogy a' XIV-dik században valóságos kúnokat értettek az olaszok Pontus mellékén a' cumaniusok alatt; de ezen kérdés' elhatározását elég eszélyesek ezen jó urak egészen mellőzni. Hogy a' tatár nyelv a' kúntól valójában különböző volt: arra már számtalan tanuságokat hordtunk föl, 's hozhatnók is elő még többeket, ha a' kérdés eldöntésére szükségesnek látnánk: de mindezeket fölöslegesnek véljük: azonban egy esetet, melly e' tárgyra kellő fényt áraszt, el nem halgathatunk. Azon Juliánus nevű domonkosi magyar szerzetes, ki IV. Béla király idétt a' Volgánál lakó magyarok között járt, 1239 év tájban épen útjából visszajövet levelet hozott magával a' tatár khántól IV. Bélának szólót: melly levél minthogy tatár nyelven levén írva, nem találkozott olly egyén, ki megértette volna. Ekkép adja elő Juliánus a' dolgot: „*Praedictas literas a Noe duce de Sudal (Susdal) mihi datas ad regem Hungarorum deportavi. Litere autem scripte sunt literis paganis et lingua tartarica. Unde rex qui eas possint legere multos invenit, sed intelligentes non invenit. Nos autem cum transivimus per Cumaniam pagannum quemdam invenimus qui nobis eas interpretatus*“²⁾. Ime a' Béla birodalmában élő sok száz ezer kúnok közül nem találkozott tatár nyelvet értő: hogy lehettek volna tehát azokkal hasonló nyelvet beszélők? — A' mongol hódítás után nem sokára, még a' XIII-dik század alatt mongolok és tatárok között huzamos ideig tartózkodott Marco Polo világosan megkülönbözteti a' kúnokat a' tatároktól, hibáztatva mindazokat, kik e' két népet azonegynek veszik, így okoskodván egykor a' Kaukasus fölött lakott népekről szólóban: „*Es ist jedoch nicht richtig, dieses Volk Tartaren zu nennen, denn das waren sie in jenen Tagen nicht, sondern Kumani mit einer Mischung von andern Nationen*“³⁾. Ki tudhatta jobban az európaiak

1) *Recueil de Voyages et Mémoires publié par la Société de Géographie. Paris, 1839. in 4. Tom. IV. pag. 488.*

2) *Die Goldene Chronik von Hohenachwangau. München, 1842. in 4-o. II. Th. S. 69. Conf. A' magyar tudós társaság Évkönyvei. Budán, 1846. VII. köt. 121. l.*

3) *Die Reisen des Venetianers Marco Polo im dreizehnten Jahrhundert. Leipzig, 1845. in 8. S. 68.*

közül nyelv tekintetében a' két nemzetnek rokon vagy idegen voltát e' bő tapasztalású, keletet igen jól ismerte férfinnál?

A' kún szemé-
ly- és
helynevek
magyar ér-
telműek.

10. §. Nem mutathatunk ugyan föl a' hajdankorból olly magyar nyelv-maradványt, mellynek kún felekezetektől származását bizton lehetne állítani, de birunk a' kúnnép pogányidei személy- és itt letelepülése kori helynevek' nagy sokaságával, mikből nem más mint magyarnyelvűsége tűnik ki. Ez eddigelő érintetlen maradt tárgyra rövid vizsgálatot fordítanom nem leszen eredménytelen a' nyelv' kérdése körül. Béla kir. névtelen jegyzője megemlít több kún főemberek neveit, 's ezek között föltűnök az *l* betűvel végződők; például: *Ketel*, *Sepel*, *Turzol*. A' két utóbbi helyeinkben most is él, mert kéttelenül ezekről nyere névét Csepelsziget és Tarczal város. Az elsőt *Ketel* vagy *Ketzel* kiejtés tartja fön. Hogy ezek valódi magyar jelentők, következőből láthatni. Bir ugyanis nyelvünk a' főnevek alakulására *al*, *el*, ragszócskával, melly, valamint táj, úgy az uralkodó szokás szerint *aly*, *ely* és *aj*, *ej* kiejtéssel fölváltva használtatik; jeltenti pedig a' nevezett dolog állatját (substantia), lényegét, léteget, foglatját, összegét, továbbá: birását és a' létesítő erő tartalmát; például: *apály*, *asz-ály*, *csek-ély* (csak, csek, csik, csök, csuk: vékony-hosszút értelmező gyök, honnan: csák-ó, bika-csek vagy csök, csikhal, csukahal), *dag-ály*, *ét-el*, *föd-él*, *gób-öly* (metathetice a' bógó állatoktól), *hat-ály*, *it-al*, *lap-ály*, *rag-ály*, *szab-ály*, *tereb-* vagy *terep-ély*, *visz-ály*. A' *csep* szó él ma is, mondjuk: *csepü*, *csépelő*, *csépelni*; azonagy a' verő, ütő azaz csapó szókkal. A' *Csepel* kún férfinév tehát nem egyéb csapó vagy ütőnél, melly már magában erős kar', hadi és vitézlő működés' jellemzését tárja előnkbe. A' *Tarczal* név gyöke *tárcz* vagy *tárcza*; 's bizonyára *tárczást* jelent. *Ketel* névben a' *kecs*, *kegy* mutatkozik gyökül, miszerint: *kecses*, vagy *kegyes* értelmezés nyilvánul. És mindezek lelki és testi tulajdonokra vonatkoznak, minőktől a' pogánykori személynevek levonása már fönebb kimutattott. Efféle *l* végzetű név a' vezérek korából *Leel*, *Lél* vagy *Lehel* kapitányé a' *lehelés* vagy *kürtbe fuvástól*; ilyen *Tevel* vagy *Tévely* Árpád unokájáé (*Tebeles Constantinus*nál), melly a' *teve* állatról vétetett, hatalmas járó-kelő, *tévelgő* tulajdonság' kifejezésére. Az *Atilla* (*Etel*) névnek is csak illy módon fejthetnök meg valódi értelmét. Névtelen jegyzőknél a' kúnok főnökei közt előfordul *Boyta*, *Borsu*, *Bunger*, miket *Balta*, *Bors* és *Gyömbér* (metathetice *Büngyér*) szóval

lehet es kell értelmezni. Ezek őseinknél széltiben használt átvitt értelmű nevek. Lássuk már a' későbbkori pogány kúnokat. A' IV. Béla kir. idétt beköltözött kúnok fővezére K u t h e n névvel jelöltetik krónikáinkban, 's róla Kiskúnságban Halas székhez tartozó Kethenszállás vette nevét (most puszta Pestmegyében Kötöny név alatt); mellynek igaz kiejtése az utóbbiban él, tiszta értelmet is adván, a' küt és kütő, kütény szóban. Kún László kir. orgyilkosai' A r b u z, T u r t u l e és K e m e n c h e nevei nemcsak Arbocz, Törtel és Kemencze helyekben fűnmaradtak, hanem tiszta jelentéssel, tulajdonság jellemzésével bírnak: azbocz, nagyra, hosszúra; törtel törőre, zúzóra vagy talán törpére; kemencze vagy keményke, erősré 's vastagra vonatkozván. Az E d u e, K u p c h e c h, és M a n d u l a kúnók nevében Edő, azaz édelgő, édes; Képcse, azaz képecske, szép alak, vagy talán csipke (piros növény) és Mondola lappang. Jegyezzük meg azt is, hogy a' kúnokkali szoros érintkezések eseteinél tolmácsolatról évkönyveink mélyen halgatnak.

Fonsosb eredményre vezetnek a' letelepült kúnok és velük rokon jázok lakhelyeinek tiszta magyar nevezetei. Majdnem hiánytalan lajstromát adhatjuk XIV, XV. és XVI-dik századi oklevelekből azon helységeknek, miket kúnok laktak, birtak és nagyrészből mais bírnak. Hajdan székekre levén fölözva területeik, valamint az illy székek „sedes“ néven említettek az oklevelekben, úgy a' hozzájuk tartozó helységek szállásoknak „descensus“, majd mindig oda illesztetvén a' helynév mellé „zallas.“ A' XVI-dik század elejéig virágzott hontorszéki (most Hantos; Fejérvármegyében) kúnok helyeit is idetudva, következő sorozat alakítható:

Adacs, Ágó, Akasztó, Apáti, Árokszállás, Asszonyszállás, Átokháza. Báboczká, Baltaszállás, Baracs, Belker-Horkán, Bene, Berénszállás, majd szék, Bócsaszállás, Boldogfalva vagy háza, Borsod, Borsóhalma, Buzganszállás (Bugacz). Csengole. Csengőd, Csókáshegy, Csolyószállás. Dorosma. Előszállás, Ecseg. Fábiánka, Fejértú, Félegyház, Fénsszaru, Ferencsnállás, Fülöpszállás, Fűzsa. Gengelteleke. H a l a s s z é k, Harasztya, Harka, Homokszállás, Hontorszék. Ivánka, Izsák. Jakabszállás (kettő), Jákóhalma, Jangótszállás, Jankó. Kajthor, Kakat, Kápolnás, Kara, Karácsonszállás, Karapal, Karczagújszállás, Kaskantyúszállás, Kazalháza, K e c s k e m é t s z é k, Kederhanka, Kelebi, Kenchegszállás, Kenpecszállás, Kerekegyháza, Királtelke, Kis-Balás, Kisér, Kis-Kaba, Kis-Kőrös, Kisszál-

lás, Kis-Turgony, Kisújszállás, Kocsér, Kolbászszek, Kozukháza, Ködszállás, Kúnhegyes, Kún-Jakab-Horkán. Laczkháza, Lajosszállás, Lamitha, Ludas. Madaras, Magyarszállás, Majosszállás, Mámahomoka, Mária-laka, Mátkó, Mátyusháza, Mélykut, Mesterszállás, Mihálytelke, Mindszent, Mizessek. Nagyharang, Négyszállás. Orgonde sz. Miklós, Orgovány, Othasilisszállás. Öcsöd. Palkaszállás, Pálos, Peder, Perkát, Póhamara. Sárosd, Sebestyén, Szankszállás, Sz. György (Alsó, felső), Sz. Imre, Sz. László, Sz. Mihálytelke, Szombatszállás, Szomoktarcsa, Szücskő. Tabd, Tajó, Tasháza, Tatárszállás, Tatár-Szent-Miklós, Tazlár, Telekszállás, Tompa, Törtelszállás, Túrkeve. Ujfalu, Ujszállás, Újszász. Ülés. Vársárhely (Moldmező), Vetenek. Zentheltsék, Zima, Zombatkuta. Nem is említem az állások, árkok, berkek, bokrok, bozótok, buczkák, dombok, dűlők, erdők, erek, eresztők, fűvények, gátok, gyepek, halmok, határ-hantok, kaszálók, kelők, kertek, legelők, mocsárok, nyilasok, örvények, ösvények, patakok, porondok, rétek, semlyékek, síványok, szigetek, szikek, tavak, töltések, turjánok, utak, völgyek, zombékok 'stb. 'stb. az első megtelepedéssel jobbadán egykoru ezernyi neveit, mellyek merőben magyar nyelvű billeget viselnek homlokukon, már csak az elsorolt telepekből megtanulhatná a' kúnok' török-tatár nyelvűségét hirdető iskola, hogy azok olly néptől nem keletkezhetének. A' „tatár“ epitetummal ellátott két helység mint kivételi, főnebbi vitatásunknak ad nyomatékat; mikhez egy két tatár hangzatú szállítványt örömet oda engedünk, miután föltettük a' kúnok között egykoron tatár fajú népség lakta-, de a' kún eredetű nagy tömeghez képest olly csekély számú falvak' léteztét, hogy azoknak a' kúnok közé olvadniok közös szerkezetük- és kormányzatnál fogva és így eredeti nyelvüket nem veszteniök lehetlen vala.

A' kúnok'
magyaroké-
val egyező
összerkezte.

11. §. Még egy figyelemre méltó, ekkorig szinte érintetlen maradt adatot említek csak föl a' kún-magyar rokonság támogatására. Hiteles történeti és okleveli bizonyításoknál fogva a' magyar és vele egy eredetű székely nemzet nemek- és ágakra (Generatio et Linea) vala fölosztva: ugyan ekkép a' honunkban IV. Béla idétt megtelepedett kúnok hét nemzetségekből állottak. (De septem Generationibus eorundem Comanorum) ¹⁾. Ezen nemi osztályzat következtében a' nemzetségi biráskodási hivatal a' magyarok- és székelyeknél örökös, bizonyos családakhoz köttetett vala; épen ezen szertartás

¹⁾ Horvát Ist. Magyarország gyökere régi nemzetségeiről. Pesten, 1820. É-r. 13. l.

divatozék a' kúnoknál, kik között a' birák kapitányoknak hivatván, azon tisztség bizonyos családokra örökségül hárula át, számosb oklevelek utmutatása szerint. Ezt kimutatandó, közlöm egész terjedelmében Csertó kún család' törtel-bócsa- és kőncsügszállási kapitányságáról szóló, eredetiben Szegedvárosa levéltárában őrzött 1436-diki levelet, melly Zsigmond királytól adaték ki 's így hangzik: „*Commissio Johannis Orzag Comitis de Zarand, et Ladislai de Katha Judicum Comanorum, per literas eorum facta.*“

— „*Nos Sigismundus Dei gracia Romanorum Imperator semper Augustus, ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie, etc. Rex, Memorie commendamus tenore praesencium significantes quibus expedit universis, Quod cum nos pro excitandis multiplicibus querelis, et clamoribus, quibus universitus Comanorum hactenus per infrascriptos nostre sepe sepius propulsarunt aures majestatis, pridem nobis in civitate nostra Zegediensi existentibus, commisisse-mus fidelibus nostris Egregiis Johanni Orzag de Gwth Capitaneo castris nostri Wylagoswar vocati, ac Comiti de Zarand, nec non Ladislao de Katha Comiti de Zolnok Judicibus praedictorum Comanorum nostrorum, ut ipsi ad quamlibet sedem ipsorum Comanorum nostrorum personaliter accedere, in-bique ab omnibus fidedignis Comanis, Juratisque, et Communitatibus Comanorum, ad fidem eorum Deo debitam, fidelitatemque nobis, et sacro nostro diademati observandam, diligenter id inquirere, qui et quales in ipsorum medio veri, et legitimi essent Capitanei, ac jure hereditario hujusmodi Capitaneatus tenerent, et ad quos ab ipsorum progenitoribus legitime sunt devoluti, diligenter inquirere deberent, et investigare. Tandem fidelis noster Valentinus Cherche dictus Comanus de Thertexallas nostre Serenitatis venien in praesenciam, exhibuit, et praesentavit nobis quasdam literas annotatorum Johannis Orzag, et Ladislai de Katha, in quibus vidimus contineri, quod ipsi juxta praemissam eorum diligentem Inquisitionem, annotatum Valentinum in tribus descensibus infrascriptis, videlicet Thertexallas praedicto, Boychazallas, et Kempcegzallas vocatis reperissent, et invenissent esse verum et legitimum Capitaneum, et eosdem Capitaneatus in ipsum jure hereditario a suis progenitoribus fore devolutos, Supplicans praefatus Valentinus nostre sublimitati prece subjectiva, ut ipsum, et suos heredes in huiusmodi Capitaneatibus confirmare dignaremur. Nos itaque tum humilimis, et devotis supplicationibus praefati Valentini, per eum majestati nostre modo praetacto porrectis, solita pietate exauditis clementer, et admissis, tum etenim con-*

sideratis fidelitatibus, et fidelium serviciorum meritis memorati Valentini nostre Serenitati per eum exhibitis, et impensis, praetactos Capitaneatus descensuum Thertexallas, Boychaxallas, et Kempcegzallas praescriptorum, simul cum cunctis ipsorum utilitatibus quocis nominis cocabulo cocitatis ad praetitulatos Capitaneatus rite spectantibus, et pertinere debentibus, sub illis juribus, libertatibus, et condicionibus, quibus per progenitores ipsius Valentini, et consequenter per eundem hactenus rite, et legitime tenti fuerunt, et possessi, pro eisdem Valentino, ac suis heredibus, et posteritatibus unicersis, per ipsos jure perpetuo, et irrevocabiliter possidendos pariter, et habendos confirmamus, salvo jure alieno, harum nostrarum vigore, et testimonio literarum mediante. Datum Bude in festo Dicisionis Apostolorum, Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Tricesimo sexto, Regnorum nostrorum Anno Hungarie etc. quinquagesimo, Romanorum vigesimo sexto, Bohemie Decimo sexto, Imperii cero quarto. Ugyan ezen Csertó Bálintnak 39 évvel később Mátyás kir. Budán 1475-ben kelt levelénél fogva megengedé, hogy a' törtel-köncsög- és bócsaszállási, mirigyhalál által megfogyasztott kúnokat újabb telepítéssel gyarapithassa (Anno 1475. Budae in vigilia Festi B. Joannis Bapt. Valentino Cserty de Thertelszállása Capitaneo Cumanorum in Descensibus Thertel-szállása, Kenythey-szállása, et Bocha-szállása vocatis, et ad sedem Halas pertinentibus commorantium dictorum Descensuum peste imminutorum impopulationem admittit). A' kún nép belső történetének hasonló adatok utáni megismerése nyújthat kellő védés győző okot nemzetiségük kérdésének már valahai eldöntése- és földertésére, az örökké egy hűrt pengető külföldiek' ellenében.

Nem halt ki az eredeti kún népfaj.

12. §. A' kún nép' belső történetének ismerete oszlatja el azon, némellyek által fontos ellenvetés gyanánt emlegetett kétséget is, minélfogva a' mostani jász-kúnoknak a' régi valódi kúnoktól leszármazása gyanussá tétetik: kényelmesen elmondattván annak a' török uralom' korábani elszélyesztetése, üzetése és kiirtatása. Ellene mondanak ezen alaptalan véleménynek azon számtalan oklevelek, mellyeket a' kúnok részére épen azon szomorú időszakban birtokaik és jogaik' biztosítása iránt az uralkodó fejdelmek és nádorok kiadtak. Léteznek ugyanis a' mohácsi vésznapután 1527, 1535, 1537, 1539, 1553, 1563, 1583, 1622, 1625, 1629, 1631, 1646, 1668, 1673, 1682, 1688, 1696 és 1697-dik évekről kelt királyi kiváltságaik, valamint nádoroktól 1622, 1637, 1649, 1655, 1681 és 1689-

dikben kiadott ótalom leveleik. Mind ezek kinek számára adattak volna, hanemha az ósi szabadságaik- és jogaikhoz annyira ragaszkodó egy nagy tömegben élt kún népnek? Némelly kisebb helységek lakosi azon félelmes időkben a' népesb helyekre, mint Halasra, Kecskemétre, Berénybe 'stb. vonultak ugyan: de ezen összpontosulás által ósi nyelvüket 's nemzetiségüket nemhogy elveszthették volna, sőt inkább erősebben daczolhatának az elidegenedés és fajulás ellen. Igaz, nagy része a' kiskúnoknak leginkább Eger végvár' 1596-ban török kézre jutásával elhagyá óshelyeit, a' szomszéd megyékbe, főleg Turzó Szaniszló nádor' jószágáiba bujdosván: de ezek is időjártával mind visszaköltöztek régi lakhelyeikre, miről elég bizonytságot nyujt ugyanazon nádor' 1622-diki magyar nyelvű ótalom-levele, hol ezek mondatnak: „Az egész Kis-Kúnságbeliek alázatosan megtalálván minket, eljöttek mihozzánk, mivelhogy ez ideig bizonytalan helyen való lakásokat, bujdosásokat tellyességgel elunván, és különb-különbféle sok nyomoruságokat megunván, elakarván már tőlök távoztatni, Misére, Lajosra, Kocsérra, Karára, Pálkára, Kisszállására, Ferenczszállására, Fülöpszállására, Szabadszállására, Sz.-Miklósrá, Törtelyre, Búsztörrre, Laczházára, Kerekgyházára, Kis-Balásra, Jakabszállására, és Mátkára, mint nekik régi és azelőtti lakó helyekre a' Kis-Kúnságban, honnan ők és az ó régi Elejek származott, most ismét újonnan vissza akarnak jönni, magok saját régi elejeknek lakó helyeket felakarván venni, megszállani igyekeznek, — kiknek — mind fejenként, mint ig a z K ú n o k n a k 'stb.“¹⁾ Ezen bujdosó kúnok közül többen némi magyar urak által erőszakkal letartatva, jobbágyokul használtattak, melly tettet megsemmisítendő, méltónak tartotta II. Mátyás kir. hogy őket Báthori Gábor erdélyi fejdelemmel 1610-ben kötött szerződés' VI-dik pontjában egyről egyig kikérje, és elbocsátatván kitkit saját származása helyére rendeljen²⁾. Mondja már ezeket tudva valaki, hogy a' régi kúnok kihaltak 's elenyésztek; a' mostaniak tömege pedig újabb magyar szállítványokból alakult: mindenbizonyal nyom nélkül elhangzandók leendnek szavai. Nem tagadhatni újabb korban a' kúnok közé számos magyar családok szivárgását: ezek és ilyeneknek azonban a' kún nemzetiség elnyelésére csudahatalom nem adatott. Vagy talán már a' keresztvizzel a'

¹⁾ Naponként való Jegyzések az 1790-diki országgyűlésen. Budán, 1791. fol. Iratok, 37. lap.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1817. VI. köt. 45. lap.

XIII-dik században megváltoztatták a' pogány kúnok eredeti nyelvüket? A' világtörténetében illy hallatlan eseményt a' kúnok idegen nyelvisége mellett zajongó iskolának marad kötelességül bebizonyítania; mit, úgy hiszszük, tiz „Dictionarium Cumanicum“ és „Oratio Dominica Cumanorum“ fül-találásával sem leendnek képesek eszközölni; azért bátran elmondhatjuk: „OPINIONUM COMMENTA DELET DIES.“

Etelköz' vizsgálata körül fülmerült magyar, besenyő és kún kérdéseknek az előadott négy bizonyítvány általi világosítását 's kiegyenlítését legyen még szabad némi függelékkel bővitenem; olyakkal, mik az egésznek szemléletére folytonos lánczolatban fénysugárt derítvén, egy részben a' történettudomány' érdekét mozdítják elő, más részről pedig a' moldvai magyar elem' legújabbkori állapotáról adnak hű képet. Következők a' függelékek:

I. A' magyar moldo-román és oláh viszonyokról a' XVII-dik század végeig.

II. A' moldvai magyarok' 1851-dik évi statisticája.

III. Az árpádkori magyar hadosztályok' neveinek bővebb fejtegetése.

I. FÜGGELÉK.

MAGYAR MOLDO-ROMÁN ÉS OLÁH VISZONYOK.

Semmi kétséget nem hagynak maguk után a' főnebb előterjesztettek a' régi Etelköz, majd Patzinakia és Cumania néven ismert tartományban, mellyet krónikáink, Etelköz nevezettel ámbár nem illetve, kéttelenül a' magyarok' mostani hazájuk előtti fészüknek vallják, imígy nevezvén meg: „*In nigram Cumaniam, quae nunc Moldavia forte creditur, deuenerrunt, — tandem venerunt in Pannoniam, et ad ripas alvei Tysciae, stativa fixerunt castra*“¹⁾; ezen tartományban mondom, Árpád korától fogva mind mostanig az oláh, vagy mint ők újabb korban nevezni szeretik, román elem mellett magyar nyelvű népség' fönléte iránt. Miután a' Cumaniaivali kapcsolatot hiteles történeti adatok tárják föl, érdekes ismernünk azon viszonyokat is, mikben Cumania megszűntével a' XIV-dik század folytán hatalomra vergődött oláh népséggel a' magyar királyok, később az erdélyi fejedelmek és a' két testvérhon állottak; mert e' viszonyok ismerete nélkül méltán különösnek tetszik, midőn olvassuk az erdélyi fejedelmek, jelesen Báthory Zsigmond' czimében (1597): „*Nos Sigismundus Dei Gratia Transsylvaniae, Moldaviae, Valachiae, Transalpinæ etc. Princeps.*“ Cumaniaiban az oláh elemnek fölemelkedését évkönyveink, nevezetesen János küköllői esperest I. Lajos kir. időszakára, mintegy 1359. körül tűzi, előadván, miként a' tatárok miatt pusztává lett Moldvába Bogdán, a' marmarosi oláhok vajdája saját népével alattomba beköltözvén, nemzeti, de a' magyar királyoktól függő tartományt alapított; melly korabeli eseményt ekkép adja elő: „*Huius etiam tempore, Bogdan, Wayuoda Olachorum de Maramorosio, coadunatis sibi Olachis eiusdem districtus, in terram Moldaviae, coronae regni Hungariae subiectam, sed a multo tempore, propter vicinitatem Tartarorum, habitatoribus distitutam, clandestine recessit: et quamvis per exercitum ipsius regis, saepius impugnatus extitisset; tamen,*

¹⁾ M. Joh. de Thwróc, Chronica Hungarorum. Part. I. cap. X. ap. Schwandtn. Tom. I. pag. 57.

*crescente magna numerositate Olachorum, inhabitantium illam terram, in regnum est dilatata. Wayuodae vero, qui per Olachos ipsius regni eliguntur, se esse vasallos regis Hungariae profitentur; ad homagium praestandum obligantur, cum censu persolvere consueto*¹⁾. Ezen korszakra esik Cumania' nevének a' Moldavavizétől hívott Moldaviávali fölcserélése is. Jeles történetírónk Pray György²⁾ és Engel Keresztely³⁾ megbizonyíták ugyan Moldva- és Oláhországnak a' múlt időkben magyar koronától függését; de minthogy amaz Lengyel- és Magyarország között korán Páris almájává alakult, ezen függés nem vala szakadatlan 's folytonosan tartó; ugyanazért a' két királyi udvarnáli tárgyalásuk függő kérdésül hagyaték. Jogi tekintetből úgy, valamint történeti szempontból hasznosnak itélem rövid kivonatban közleni azon számtalan okiratokat, mik az oláh és moldován nép' fejedelmeinek a' magyarokévali szoros kapcsolatát több századon keresztül bizonyítják; annál is inkább, mivel ezen összeköttetésnek a' két elemre lényeges befolyás nélkül történetét állítani, vagy csak gondolni, az előttünk fekvő tények- és eredmények' hazudtolása lenne. Parlag e' részben még történetírásunk, silány Moldva- és Oláhország historiája. Ez utóbbiakban véghezvitt számtalan dűlások megfoszták őket azon nyilvános íratoktól, mellyek közügyeinek ismertetésére kutfók gyanánt szolgálhatnának; nem csuda azért, ha történetíróik meddő értesítéseikben keveset mondanak és tudnak a' magyar hatalom' szárnya alatti létükről. Magyarország és Erdély' levéltárai pótolják némikép e' tetemes hézagot; ezekből merítheti a' magyar és oláh történetíró ennekutánna a' kölcsönös viszonyokat tanusító adatokat.

Pray György' értekezéséhez kapcsolt, és jobbára a' budai kincstári titkos levéltárból vont 1391, 1401, 1427, 1440, 1452, 1477, 1503, 1505, 1508, 1509, 1511 és 1535-dik évről szóló 12 darab okiratok eléggé hirdetik Moldvának Magyarországtól függését. Ezen íratok' utóbbika

¹⁾ Turóczi Chron. P, III, cap. 49. apud Schw. T. I. pag. 190.

²⁾ Commentarius de Jure Regum Hungariae in Valachiam, Moldaviam et Bessarabiam, conscriptus anno 1787. In Commentariis Historicis, quas scripsit G. Pray, Ed. G. Fejér. Budae, 1837, in 8. — Strein Richard már 1660. év körül írt némi értekezést Moldvának jogi tekintetből hová tartozása kérdésében illy czim alatt: „Richardi Streinii responsum ad quaestionem: utrum Moldavia ad Hungariam vel Poloniam pertineat?” melly kézirat megvala Kollár Ádám gyűjteményében. L. Catalogus Librorum Kollarianorum. Viennae, 1783. pag. 11.

³⁾ Engel, Geschichte der Moldau und Walachey. Halle, 1804. in 4. Th. I, II.

szerint I. Ferdinánd Péter moldvai vajda részére Csicsó, Küküllő és Bálványos erdélyi várakat meg Besztercze várost hűsége tekintetéből újadomány mellett megerősítvén, ekkép fejezi ki magát: „*Crebris etiam ac humillimis eiusdem Vajvodae supplicationibus inducti, arces Csycho, Kykellew, Balvanyos, ac civitatem Bistriciensem, in partibus regni nostri Transylvaniæ existentes, quas a Serenissimis Praedecessoribus nostris, Regibus Hungariae, maiores sui obtinuerunt, partim ipse Petrus Vajvoda his temporibus est adeptus, cum omnibus illis utilitatibus et procentibus, quibus nunc possidet, in manibus Eiusdem Petri Vajvodae de gratia nostra speciali relinquimus absque omni impedimento possidendas.*“ A moldvai vajdák' hűbérsegéről és hűségekért nyert erdélyi birtokaikról emlékeznek a' királyi jövedelmek' lajstromai is, hol ez áll 1494-dik évre: „*Magnifico Dno Stephano Vajvodae Moldaviensi de contributione Transylvaniensi (dati sunt) 1000 fl.*“ — 1495-re: „*Bona Domini Steph. Vajvodae Moldaviensis in pertinentiis castrorum Chycheu et Kykellew (a quibus contributio relaxata est) faciunt 1515 fl.*“ A' kolosmonostori levéltárban létezik Ulászló kir. 1503-ról azon megerősítő levele, melly szerint Csicsóvár István moldvai vajda és fia Bogdán' részére szereztetett újabban. I. Ferdinánd Zsigmond lengyel királyhoz 1536-diki januar. 20-dikán kelt levelében mondja: „*Perlatum est ad nos, caussam dissensionis, quam inter Serenitatem Vestram et Magnificum fidelem nobis dilectum Vajvodam Moldaviensem vigere audivimus, non postremam esse, quod licet terra Moldaviensis et territorium Pokucense a divis quondam Ungariae regibus praedecessoribus, dominorum Moldaviensium antecessoribus tali conditione donata fuerint, ut idem Moldavi primum Sacrae Coronae Hungariae sint fideles, et illi quoque sub protectione et tutela eiusdem coronae esse debeant.*“ — Reychersdorffer György, ugyanazon Ferdinándnak moldvai követe következőket jegyzette föl e' régi függésről többször idézett munkájában: „*Fuit et olim Wayvoda Moldavus, Hungariae Regibus juramento adstrictus: ejus enim provincia, quasi regno Hungariae addicta, ingruentibus bellis, contra hostes publicos, in defensionem et conservationem illius, praesidia a Regibus Hungariae obtinuit necessaria.*“ Oláh Miklós, még mint a' szerencsétlen Lajos kir. özvegyének Máriának titoknoka irá 1536-ban Moldva- és Oláhország' vajdáiról: „*Huad aliter tamen hic quoque, quam ille, iuramentum pranstat Regni Hungariae, fidelitatis exhibendae. Qui, et in fide permane-*

ant, liberalitate Regum Hungariae, in Transylvania aliquot arces possidebant“¹⁾.

De már azon oklevelek' elsorolására megyek át, mellyek a' moldován és oláhországi románok' magyarokkai viszonyát mutatják. Ezek jelennen leginkább a' gyulafejevári káptalan- és szászok' szebeni levéltárában őriztetnek. Lehetnek még másutt is nagy számmal, miknek zonban kutatásim alatt ismeretükre nem jöhettem.

1458. I. Mátyás kir. fűlszólítja az erdélyi szászokat Vlád havasalföldi fejdelemmeli békében élésre.

— Szilágyi Mihály kormányzó az említett király' nevében szinte a' végre híja fűl a' szászokat.

1508. Ulászló kir. parancsolja a' szászoknak, hogy Radul havasalföldi vajda halálozása esetében Somi Józsa temesi gróf megkeresésére a' török ellen fűlkeljenek.

1510. U. a. király parancsolja a' moldvai vajda' segedelmére a' tatárok elleni fűlkelést.

1541. Majláth István országkapitánya Péter (moldvai) vajda ellen fűlkelést parancsol.

1556. Sándor moldvai vajda Kornis Miklóst arról értesíti, hogy udvaránál olly hir szállongna, mintha Ferdinánd neki 300 aranyat és 100 jobbágyat ígért volna János király fia' előmozdításának meggátlása esetében; melly iránt világosítást kíván. Febr. 20.

— Ugyan Sándor mold. vajda fűlhívása Ferdinánd királytól elpártolás és János meg Izabella' részére állás' dolgában. Jul. 30.

1581. Imbrefly János Oláhországba rendelt erdélyi követ' megbízatása.

1584. Péter oláhországi vajda Erdély cancellárjának írván, olly egyént kér küldetni, kinek sededelmével a' latin és magyar nyelvben élhetne. Tergovist, januar. 23.

1600. Erdély' nagyai, egyesülés- és a' hazának Mihály oláhországi vajda elleni védelmére szólítják fűl a' szászokat. Septemb. 2.

1606. Bocskay Istváu Rákóczy Zsigmondot Moldvában állítandó határok iránt 's egyebekről tudósítja. Kassa, mart. 20.

1608. Moldvaország nagyainak és bojárainak kezeslevelük Báthory Gá-

¹⁾ Oláh Nic. Hungaria. Cap. XIII. In Bel Math. Apparatu ad Histor. Hung. Dec. I. Mon. I. ed. Pösson. 1735. in fol. pag. 25.

bor fejedelem és Erdélyország iránti állandó és sérthetetlen engedel-
mességük, barátságuk és hűségük fölött kiadva.

1618. A' moldvai érsek, püspökök és bojároknak Erdély' fejedelme és karai' részére ajánlott hűségükről szóló ünnepélyes levél.
1619. Mogila Gábor oláhországi fejedelem és Bethlen Gábor erdélyi fejd. közti szövetségnek másolata.
1620. Gáspár Moldva' fejedelme Bethlen Gáborhoz követet küld, hogy annál sikeresben letörölhesse azon foltot, mely némi roszakarók által az erdélyi fejedelemre kenetett. Jászvásár, april. 29.
1627. A' moldvai vajdának hálatlanság hányatik szemére. Gyula-Fejérvár, május 25.
1629. Hatvan Bertalan megköszöni Bethlen Gábor fejedelemnek azon kedvezését, melyet Radul vajda részére végrehajtott követsége alkalmával tapasztalt, magát továbbá is ajánlván. Jászvásár, oct. 26.
- A' havasalföldi vajda Bethlen Gábornak Moldvában levő némi mozgalmakról jelentést teszen. Bukurest, julius 47.
- Ugyanaz Moldváról bizonyos tudositás nem küldhetését jelenti. Bukurest, aug. 9.
- Ugyanaz a' fejedelem egészségének helyreállításán örvendvén, jelenti, hogy Kentinur és Galga szultán körülbelöl 80,000 fegyveressel a' lengyelek ellen indult. Bukurest, septemb. 29.
- A' fejedelem követe Moldvából irván jelenti, hogy a' görög és muszka összeesküvésbelieket Lupuj vajda megfutamlása következtében a' legnagyobb zavar és félelem lepte meg.
- Év nélkül. Oláhország követe az erdélyi karok előtt aziránt szónokol, hogy fejedelmüket Lupuj és a' török ellen védelmezzék.
1632. A' brassói bíró Rákóczy Györgyöt aziránt értesíti, hogy Sztolnik Nedelko boer nagy gyorsasággal a' Barczaságba ment. Brassó, jun. 20.
1633. Rákóczy György Máté oláhországi vajdát a' nagy vezérnek ajánlja, hogy tovább is ezen tisztségben tartsa meg. Gyula-Fejérvár, máj. 20.
- Kornis Zsigmond a' kötendő békéről irván Máté vajda' sok okoknál fogva el nem hagyását javallja. Deés, aug. 8.
- A' szebeni és beszterczei tanács Rákóczy Györgyhöz küld Moldvából visszajött némi egyént, hogy Alazar basáról élőszóval terjessze elő a' miket látott. Besztercze, novemb. 17.

1635. Máté oláhországi vajda esküje. Bukurest, Péter-Pál napján.
- Ugyanannak esküje az erdélyi fejdelem részére évenként fizetendő 5,000. for. és minden szerszámmal ellátott délczeg török háta saprának küldése iránt. Bukurest, u. azon napon.
 - Másik rendbeli eskü a' bojárok által aláírva; és a' bojárok esküjének másolata.
 - Máté vajda a' fejdelem levelének tovább küldése és a' megfogatott bizonyos egyénnek kézhez küldése iránt ir. Bukurest, aug. 17.
 - Sebessi Boldizsár Máté vajdának hosszasan ir az iránt, hogy Nyagoj moldvai vajda lehessen. Konstantinápol, octob. 23.
 - A' moldvai vajda panaszkodik a' fejdelemnél némi emberének Háromszékben lett elfogatásáról. Jászvásár, septemb. 13.
1636. Máté vajda jelenti a' fejdelemnek, hogy a' fényes portához már elküldé emberét, és egyedül azt akarná már tudni, melly időben kellessék küldenie a' fejdelemhez a' kívánt boereket. Bukurest, februar. 15.
- Vazul moldvai vajda a' fejdelem követe által küldi Rákóczy Györgynek a' vásárlott lovakat. Jászvásár, april. 18.
 - Kádár Mihály Rákóczy fejdelemnek jelenti a' vajda' ellenzése miatt utra nem indulását. Bukurest, jun. 11.
 - Petki István Rákóczy Györgyöt értesíti a' futárnak Moldvábóli megérkezéséről, és hogy semmi rosszat onnan nem hallott, 's a' vajda hadseregét sem látta. Lázárfalva, jul. 21.
 - Máté vajda jelenti a' fejdelemnek a' dolgok' mind a' törökök, mind a' tatárok' részéről kedvezőkép állását. Bukurest, aug. 13.
 - Rákóczy György fejdelem' Máté vajdának adott biztosító levele az iránt, hogy fegyverrel megtámadni őt nem fogja. Kolosvár, jan. 16.
 - Az erdélyi karok és rendek' biztosítása ugyanazon tárgyban.
 - Moldvaország bojárainak biztosító levele a' fölött, hogy a' fejdelem és országa ellen semmit sem teendének. Bukurest, octob. 12. — Ugyanaz más példányban.
 - Máté vajda, katonaságának békében léte és semmi részben nem aggódhatás félől tudósít. Bukurest, octob. 22.
1637. Kornis Zsigmond Bethlen István ügyéről a' fejdelemmel, 's a' tatár khámmal meg a' moldvai vajdával egyezkedik. Radnoth, mart. 27.

1637. III. Ferdinánd Máté vajdának megigéri pártfogását. Bécs, mart. 31.
- Eszterházy Miklós gr. írja a' vajda emberének nála voltát, a' ki iránt hogy a' fejdelem kedvezéssel viseltessék, jónak látja. 'stb. Posson, april. 4.
 - Jármí Ferencz jelenti a' fejdelemnek írva, Brodiban a' hetmannhoz megérkezését; hozzáadván, hogy a' vajda is kérné követe által 400. ember' toborzhatását. Bród, april. 24.
1638. I. Rákóczy György fejdelem Vazul Moldvaország fejedelméveli szövetsége.
- Oláhország' Rákóczy György részére adott oklevele.
 - I. Rákóczy György fejdelem biztosítólevele Vazul moldvaországi vajda' alattvalói- és boerjainak szabad átköltözése iránt.
 - Moldvaország' érsekének és boerjainak biztosító levele I. Rákóczy György részére az állandó béke fűntartásáról kiadva.
 - Kassai István a' vajdákról és nagy vezérről értekezik a' fejdelemmel. Kolosvár, május 29.
 - Máté vajda átküldvén a' fejdelemhez a' török császár levelét, kéri, hogy vele egyetértésben legyen Vazul moldvai vajda elleni felelet tárgyában. Tergovist, aug. 4.
 - A' két vajda' (moldva- és oláhországi) viszállkozásairól töredék.
 - A' két vajda közti békekötés pontjai.
 - A' vajdának Erdély fejedelmével kötött békesség' pontjai. Gyulafejevárvár, septemb. 3.
 - Rákóczy György fejdelem' biztosító levele a' béke fűntartásáról Vazul vajda részére kiadva. Gyulafejevárvár, septemb. 29. — Ugyanaz magyarul.
 - A' Moldvába ment követek által vitt leveleknek sorjegyzéke. Oct. 5.
 - Oláhország nagyainak biztosító térítvénye. Bukurest, octob. 23.
 - Máté vajda' kötelező térítvénye. Bukurest, octob. 23. Hasonló, másik példányban.
 - Vazul vajdaé. Jászvásár, octob. 26. Ugyanaz, másik példányban.
 - A' moldvai metropolita és boerek' térítvénye. Jászvásár, octob. 26.
1639. Vazul moldvai vajda' I. Rákóczy György részére tett hűségi esküjének töredéke.
- A' moldvai fejdelemmel békekötés' töredéke.

1639. Vazul moldvai vajda' akkoron adott esküje, midőn Bazaretha (Bazaraba) az erdélyi fejedelmet segítségül hívá.
- Lupuj' kivetésével történendő vajdaságra jutás iránt némi egyén az erdélyi fejdelem' tanácsosával értekezik.
 - Vazul moldvai és Bazaraba Máté olahországi vajda között kötendő békülés czikkei.
 - Vazul moldvai vajda jelenti Erdély fejedelmének, miszerint a' biztosító levél mását vevén, az abban foglaltakat szentül megtartandja. Jun. 4.
 - Kassai István tudósítja a' fejedelmet Máté és Lupuj (Vazul) vajdák' állapotáról. Kolosvár, novemb. 13.
 - Ugyan az, szinte azon vajdák' ügyéről hosszasan értekezik. Kolosvár, novemb. 15.
1640. I. Rákóczy György fejdelem' biztosító levele Oláhország fejedelmével kölcsönösen tartandó béke, egyetértés és barátság fölött.
- A' fejdelem Máté vajda és nagyai' részére a' békéről kiadott biztosítását Fejérváratt az országgyűlésen megújítja. Majus 14. Szinte az más példányban.
 - Ugyan aziránti biztosításuk Erdély karai- és rendjeinek. Gyulafejérvár, majus 14. Szinte az más példányban.
 - Vazul Moldva vajdája, Máté vada tettei ellen, ki az álhireknek gyakorta hitelt adván, gonosz véleményü értesítéseket küldözget az erdélyi fejdelemhez, panaszt emel. Szucsava, junius 17.
 - Máté vajda által ajánlott föltételek.
 - Gelei István, György fejdelemnek némi moldvai kalugyert ajánl oláh könyvnyomtatóul. Gyulafejérvár, szeptemb. 13.
1641. Ifj. Rákóczy György a' fejdelemnek több tárgyakról irván, Máté és Vazul vajdákról értesítést ad. Gyulafejérvár, mart. 27.
- Ugyanaz szinte annak jelenti, mikép a' vajda magát elhatározta legyen a' segedelem-adásra, egyszersmind javaslatot teszen az oláh hadsereg táborhelyének meghatározása iránt. Gyulafejérvár, april. 6.
 - Máté vajda értesit arról, hogy tanácskozott legyen azon ügy fölött, mellyet az erdélyi fejdelemtől vissza érkezett követe előterjesztett. Tergovist, aug. 26.
 - Rákóczy György fejdelem ir aziránt követének, hogy vevé levelét,

's tudná Máté vajda követének adott válaszát, melly Serédynek fülküldetett. Fogaras, mart. 13.

1642. Az erdélyi karok és rendek' biztosító levele Oláhország fejedelméveli köcsönös barátság, béke és egyetértés' tárgyában.

— Vazul moldvai vajda levele Erdély' rendeihez némi, a' beszterczeiek előadása szerint Moldvához csatolt földek' kérdésében.

— Vazul moldvai vajda levele Rákóczy György fejdelemhez a' beszterczeiek ellen, Erdély- és Moldvaországot választó határföldek' ügyében.

— Rác István a' fejedelmet konstantinápoli némi dolgok iránt, 's többi közt a' két vajda egymásközti izetlenségeiről értesíti. Konstantinápol, jul. 27.

— Két esküforma, mellynek egyike szerint Vazul moldvai vajda, másikában Moldva' nagyai és nemesei megígérik Rákóczy György fejdelemmel kötött frigynek megtartását.

1643 Rákóczy György fejd. Réthy Istvánnak némi dolgokról irván végül fölhozza, hogy Máté vajda sokat tart magáról méltóságban léte miatt. Déva, februar. 25.

— Sándor ajánlatik Oláhország' vajdajául.

— Negul vajda minden szerencsáját a' fejedelemnek köszönnén, magát fiának, sőt mindenét a' fejedelmének lenni vallja, mart. 4.

— Vazul moldvai vajda a' fejedelmet értesíti a' felől, hogy Barcsai Ákos által mindeneket vett legyen, viszonzván azon panaszoknak, melyeket némi szomszédok a' vajda ellen nyujtottak, valóságon nem alapultát. Jászvásár, septemb. 10.

— A' fejdelem Maurer Mihályra bizza az ajándékok meghozását, és Máté vajdának az iránti figyelmeztetését, hogy magára vigyázna, mert Lupuj (Vazul) neki cselét készít. Gyulafejérvár, novemb. 3.

1644. Vazul moldvai fejdelem Barcsay Ákosnak eleibe biztos egyént küld, ki őt és cselédeit bátorságban vezetné és mindenekről gondoskodnék. Jászvásár, januar. 18.

— Máté vajda jelenti a' fejdelemnek, mikép a' megajánlott katonákat már kiállította legyen. Tergovist, febr. 7.

1645. Vazul moldvai fejdelem tisztelettel bocsánatot kér a' erdélyi fejdelemtől, hogy a' katona-szedést tartományában a' török császártólí félelem miatt meg nem engedheti. Szucsava, junius 22.

1645. Sebessi Miklós a' fejedelmet Moldva' körülményeiről értesíti, jelentvén egyszersmind rövid időn utnakindulását. Jászvásár, mart. 30.
 — Vazul moldvai fejdelem' levelének töredéke. Jászvásár, novemb. 2.
1646. Vazul moldvai fejdelem az erdélyi fejdelem megkeresésére ugyanannak jelenti, miszerint való legyen az, hogy a' török császár nagy öszveg pénzt kíván a' római császártól is, mellyet a' jelen haboru' befejezstével bizonyosan be is hajtand; hozzá adván a' krimiai részekről némi ujságokat. Jászvásár, mart. 25.
 — Rákóczy György fejdelem' Moldva fejdelme részére adott biztosító levele. April. 4.
1647. Jegyzéke azon okleveleknek, mellyek a' vajdához vitel végett Barcsai Ákosnak általadattak. Gyulafejérvár, april. 15.
 — Sebesi Miklós jelenti a' fejdelemnek, hogy saját emberét elküldötte legyen a' moldvai fejdelemhez; a' ki hogy minő választ hozott legyen, a' levélből ki fog tetszeni. Vizakna, septemb. 17.
 — A' háromszékiek panaszt nyújtanak aziránt, hogy az havasalföldi oláhoktól minő károsításokat szenvedtek legyen.
 — Ifj. Rákóczy György atyjának a' fejdelemnek többi közt arról is ír, hogy sok dologban Farkas (Lupuj Basilius) vajda legyen a' vádolóskodó. Szamosujvár, novemb. 26. 26.
1648. Ifj. Rákóczy György Szalanczi levelét atyjához küldvén, a' vajda' futarjától értettnek írja, miszerint a' velenceziek ellen katonák küldetnének. Szamosujvár, januar. 15.
 — Máté vajda keservesen panaszolkodik a' fejdelemnél a' nyest és hiuz prémbörök kizsaróztatása miatt, 's a' teendőik fölött tanácsot kér. Tergovist, mart. 26.
 — Máté vajda a' fejdelemnek szóló leveleket átküldvén, egyszersmind Szalanczi urnak elszökött cselédét kézbesíti. Tergovist, junius 15.
 — Oláhország az erdélyi fejdelem pártfogásáért folyamodik, hogy Máté és Vazul vajda között békességet eszközöljön. Jul. 12.
1650. A' havasalföldi vajda oklevelének fogalmazása, melly szerint a' szövetség pontjait ifj. Rákóczy György is megerősíti.
1653. Némi tudósítások a' muszka czárról, a' tatárokról, az illyei pusztításról, és a' fejdelem 300 katonáinak Lupuj vajda által lett megöletéséről.

1654. 'Boros János' a' fejedelemhez írott levelének töredéke, mellyben jelentetik, mimódon lehetne megbuktatni Vazul Farkas vajdát. Jászvásár, június 30.
- Máté vajda olly ajánló irat mellett küldi a' fejedelemhez titoknokát, hogy annak mindenkben hitelt adna. Bukurest, jun. 30.
 - Tordai Ferencz Kemény Jánost a' konstantinápoli hirekről értesíti: állitván Lupuj vajdának a' nagy vezér általi pártoltatását. Konstantinápol, jul. 7.
 - Koszta posztelnik köszönetet nyujt a' fejedelemhez a' nyert pártfogásért. Bukurest, jul. 13.
 - A' moldvai vajda nyilvánítja a' fejedelemnek, miokból küldetett hozzá Dimkul Saul kozák. Jászvásár, aug. 16.
 - Ugyanazon vajda tudósítja a' fejedelmet a' lovak bevásárlására fordítandó figyelméről és a' szükséges 1130 talléroknak Déési Jánosnali lefizetéséről. Jászvásár, octob. 11.
1655. Az oláhországi vajda az erdélyi fejedelem iránt tartozó hűségét ismételvén, annak, bár minő hamis hírek terjesztetnének, épségben megőrzését nyilvánítja. Tergovist, majus 27.
- Konstantin havasalföldi vajda Rákóczy György fejedelem és Erdély iránti háladatóságából magát állandó hűségre esküvel kötelezvén, a' Máté vajda korában 2500 aranyból állott ajándék adóhelyett 3000-
ret ajánl évenkint. Tergovist. Kelés idő nélkül. Magyar eredetiben létezik a' budai kincstári levéltárban.
1668. Illés Sándor moldvai fejedelem I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemhez boer Andronik nevű sztolnikját ajándékokkal küldvén, 2000 tallér áru tokai bornak részére megvásárolhatását, és Moldvába fejedelmi intézkedés mellett szállitását, meg vagy négy fiatal sólyom-madárnak küldetését kéri ki. Jászvásár, febr. 14. Hasonlóképp magyar nyelven.

Bó anyagot nyujtnak ezek' dús tartalmai az oláh, főleg moldvai nép viszonyainak ismeretére; sok részben kiegészítik a' hézagokat, mik a' belföldi irattárak szegénysége miatt évlapjain tapasztalhatók; tisztán tüntetik elő, mi szoros kapcsolata létezett későbbi századokban is a' magyarnak Moldva- és Oláhország' népével. Sok homályos kérdés' megfejtését könnyíti ezek átvizsgálása, Földérül ugyanis a' szoros kapcsolatból, miért áll István mold-

vai vajda' 1458-diki pénzein, mellyeknek némelly példányai im' illy köriratot viselnek: „MONAEDA (Moneta) MOLDAV.“ és „STEPHANVS D (ominus) MOLDAV.“ mások pedig: „ΙΘ ΣΤΕΦΑΝΑ ΒΟΪΒΟΔΑ ΓΟCΠΟΔΑΡΙΟ ΖΕΜΛΙΗ ΜΟΛΔΟΥCΚΟΙ“ (Én István vajda Moldva' földének ura); az elő lapon Moldva' czimere, vagyis a' nap- hold- és csillaggal környezett ökörféj, másikon Magyarország' czimeréből a' kettős kereszt ¹⁾. Megfejtethetvé válik el végre annak miként megtörténhetése: hogy Moldvában több előkelő családok magukat magyar eredetűeknek hiszik és vallják. Illyennek hirdeti Wolf András a' Beldiman, Karp és Kasimir családot ²⁾; szinte magyar származatát vallja a' Gergel család, mellynek egy nemes szivű tagja, polgártársai javára működve jelennen a' tartomány fővárosában csendes életet él; 's ki gyermekeit nyelvünk' ismeretére magyar nevelő által vezetetté. Több családokat is nevezhetnék meg, kikben nemzetünk iránti élénk figyelem és vonzódás családi és hagyománykép tartatik fön; kikről már csak ezen jellem is nyilván tanusítja, hogy nem a' trákiai Bosporustól, a' török basák' kezéből fejdelemséget vásárlott fanariatákkal udvari szolgák gyanánt szivargottak be. Nem számítom az előbbieik sorába a' megbukott Szturdza Mihályt. Ez nem önmeggyőződés és irántuaki vonzalom-, hanem merő dagályból szeretné az egykor hatalmas magyar Turzó már, mint honunkban tudatik, magvaszakadt családból magát leszármaztatni. Az ex-vajda ebbeli nevetséges czimpszekedését egyvalaki Jászvásárban létem alkalmával olly eszélyesen tudá fölhasználni, hogy Turzó, (ha jól emlékezem Szaniszló) diszes magyar viseleti olajfestvény képét tömérdek aranyokért játszatná a' dús vajda' birtokába, mint ósi ereklyét. Legszébb ósi ereklye az ész és sziv nemessége.

De jaj, csak így jár minden az ég alatt!
 Forgó viszontság' járma alatt nyögünk,
 Tündér szerencsénk' kénye hány, vet,
 Játazva emel, 's mosolyogva ver le.

¹⁾ Archiva Albinei. Jassi. 1844. Tab. I. Nr. 38, 39.

²⁾ Wolfs, Beiträge. I. 274, 275.

II. FÜGGELÉK.

A' MOLDAVAI MAGYAROK' 1851-dik ÉVI STATISTICÁJA.

Már közeledék e' munka sajtó aluli kiszabadulásához, midón a' moldvai missio' évenként megjelenni szokott schematismusának folyó 1851-dik évi táblája nem kis örömemre kezemhez jutott. Nevezetes változásokat vettem azon észre, különösen a' lelkészek' újabb elhelyezése és némelly fiókegyházak' keletkezése körül, miket még 1845-ben magyarok nem laktak; némellyekből ellenben elköltöztvén, megszűntek filialisok lenni. Érdekes ezen tábla azért is, mivel a' lelkészek' megnevezése mellet füljegyeztetik, ámbár nem egész nyíltsággal és pontossággal, minden parochiában minő nyelv divatozása. Czélszerű kivonatban az anyaegyházak- és fiókjaikat elsorolandó, népszámaival együtt közleni el nem mulatom, bizonyos tudományomon alapuló rövid észrevéteket is ragasztván hozzájuk.

A' missio' jelenkori főnöke és apostoli visitátora De Stephano Antal bendeni címzetes püspök, ki a' főnebbi években elhalálozott Sardi Pál helyébe nevezteték ki a' régebben ott működő olasz missionariusok közül. Lakik Jászvásárt. A' IV. egyházkerületben (Vicariatus. L. főnebb uti naplóm, 24. lap.) következők a' 22. parochiák félegyházaikkal együtt:

I. Kerület. 1) JÁSZVÁSÁR. 2100. l. Par. Dornseiffer János. Nyelv: német, lengyel, oláh. Tehát a' magyarokra nincs tekintet. 2) HORLEST. 377. l. Félegyh. Voinest, 98. l. Berlest, 63. l. Dnrest, 13. l. Mirosláv, 13. l. Par. Braida Bonaventura. Ny. oláh, holott nagyobb része magyarul tudó. 4) HUSZ. 1400. l. Félegyh. Radukáni, 473. l. Pojáno Kornului, 116. l. Poganest, 4. l. Movilest, 3. l. Hilicz, 5. l. Koropesen, 7. l. Par. Zapolski Eugen. Ny. oláh. Ez is hívtelen adat, miután a' két népesb filialis helyen legszámosb magyarul tudók laknak. 4) GALACZ. 352. l. Par. Nicola Fülöp. Ny. oláh, német, olasz, görög, franczia. A' számos magyar mesterlegények- és cselédekre itt sincs figyelem. 5) BOTOSÁN. 250. l. Félegyh. Riden, 20. l. Flamonza, 6. l. Szulicza, 20. l. Taraban, 8. l. Hu-

dest, 12. l. Kordaren, 6. l. Tarnafka, 24. l. Herza város, 16. l. Mihalen város, 20. l. Sivorest, 12. l. Arajest, 30. l. Broskovicz, 10. l. Folticsén város, 140. l. Baja, 20. l. Haradnicsen, 6. l. Liten, 8. l. Dragozen, 12. l. Par. Snobal Gábriel, magy. provinciabeli minorita. Ny. lengyel, német, oláh. Mellőzvék itt is a' számos magyarok. Semmi, csakhogy magyar a' pap.

II. Kerület. 1) SZABÓFALVA. 1219. l. Félegyh. Girjest, 767. l. Jugán, 386. l. Teczkán, 190. l. Pildest, 450. l. Korán, 190. l. Román város, 196. l. Par. Ferencz Bálint magy. prov. beli minorita. Ny. oláh, magyar, német. Az első fülösleges vagy legalább utolsó rendbeli, minthogy a' falusiak mind tudnak magyarul. 2) HALOCSEST. 1402. l. Félegyh. Zapodia, 355. l. Barticsest, 178. l. Magosest, 178. l. Moncsela, 57. l. Kozmest, 87. l. Szokczi, 126. l. Terguformóz város, 21. l. Kotnár, 184. l. Mora prefectului, 19. l. Josepest, 53. l. Harlóváros, 39. l. Par. Toppia József. Ny. oláh, magyar és német. 3) DZSIDAFALVA. 520. l. Félegyh. Rotunda, 250. l. Bohonka, Oczelén, 486. l. Bohics, 72. l. Petrest, 94. l. Boer, 18. l. Balumirest, 22. l. Nestiuta, 43. l. Veskia, 84. l. Par. Nardi József. Ny. oláh, magyar. 4) MIKLÓSFALVA. 937. l. Félegyh. Rekitén (Domafalva), 515. l. Farkasén, 405. l. Szkéja, 302. l. Paturas, 29. l. Par. Orsini Angyal. Ny. oláh, magy. 5) TAMÁSFALVA. 854. l. Félegyh. Burjanest, 803. l. Szakna, 471. l. Par. Amantini Bernát. Ny. oláh. Számtalanok itt is kivált öregeik közül a' magyarul tudók, de mellőzvék. 6) TALPA. 192. l. Félegyh. Dávid, 80. l. Tupilác, 69. l. Belcsest, 12. l. Valen, 48. l. Onicsen, 20. l. Vallealba, 49. l. Niamcz város, 118. l. Borgován, 541. l. Brasa, 60. l. Balzatest, 20. l. Piatra város, 183. l. Par. Danese József. Ny. oláh, magy. és német.

III. Kerület. 1) BOGDÁNFALVA (Valleszáka). 1512. l. Félegyh. Trunk, 276. l. Az erdőben: 42. l. Par. Zamoyski Sztaniszló. Ny. magyar, oláh. Alig taláztatik egykettő, ki magyarul nem tudna. 2) BÁKÓ. 410. l. Félegyh. Leszpecz, 392. l. Spinen, 118. l. Radomirest, 27. l. Izvora 23. l. Szaucsest, 10. l. Szerbest, 10. l. Ćirest, 7. l. Doftor, 42. l. Par. Szakács Placid, magy. provinciabeli minorita. Ny. oláh, magyar, német. Fő a' magy. oláh kevés, a' magyarul nem tudó német igen csekély számu Bákóban. 3) FORRÓFALVA. 1323. l. Félegyh. Nagypatak, 1489. l. Par. Tóth Anastás, magy. prov. beli minorita. Ny. magy. oláh. Bajosan találni magyarul nem tudóra. 4) KLÉZSE. 1268. l. Félegyh. Százkut, 114. l. Rekecsin, alsó, 102. l. Rekecsin, felső, 408. l. Csík, 181. l. Orbén, 18. l. Kapota, 51. l. Berengyes, 156. l. Kur-

matura, 102. l. Ujfalu, 91. l. Pokolpatak, 102. l. Az országut órei: 16. l. Somoska, 494. l. Par. Petrás Incze, moldvai csangó magyar, 's magy. provinciabeli minorita. Ny. magy. oláh. Az utóbbinak bizony semmi kelen-dősége. 5) KALUGYER. 1230. l. Félegyh. Szaráta, 172. l. Barát, 148. l. Küsbik, 71. l. Szekkatúra, 119. l. Mardzsínén, 520. l. Szakka, 84. l. Petrics, 126. l. Gaidár, 128. l. Komán, 152. l. Par. Catalano Antal. Ny. oláh, magy. Megforditva kellene állnia. 6) PREZEST. 1030. l. Félegyh. Pojána, 320. l. Ujfalu, 124. l. Kalugyeren, 275. l. Miklocsest, 341. l. Bohócz, 150. l. Récse, 109. l. Bogdanest, 199. l. Berhecs, 32. l. Kampen, 23. l. Kosten, 24. l. Par. Klementis József, magy. provinciabeli minorita. Ny. oláh, magy. Az előbbinek használata kevesb emezénél. 7) VALÉN. 254. l. Gajecsán, 590. l. Diós, 577. l. Vallesaka vagy Ketres, 318. l. Vladnik, 474. Parincsel, 181. l. Horgyest, 409. l. Rakova, 98. l. Varnicza, 138. l. Formikár, 95. l. Rekettó, 82 l. Ungurien, 82. l. Medelen, 45. l. Par. Attardó Fülöp. Ny. magy. oláh. Ez utóbbira a' nép kívánatához képest semmi szükség.

IV. Kerület. 1) TATROS. 317. l. Félegy. Diószeg, 257. l. Ojnest, 291. l. Szlobozia, 108. l. Guravej, 27. l. Oknaváros, 110. l. Vusora, 37. l. Dormanest, 253. l. Doftana, 122. l. Bogata, 44. l. Pekurar, 41. l. Berszi-nest, 15. l. Karakó, 14. l. Par. Filusztek Mihály, magy. provinciabeli mi-norita. Ny. magy. oláh. Ez utóbbira kevés szükség. 2) GROZEST (Gorza-falva) 1094. l. Félegyh. Bohana, 138. l. Újfalu, 135. l. Szitás, 127. l. Szó-lóhegy, 351. l. Szaloncza, 497. l. Herzsa, 92. l. Kászon, 41. l. Bucsun, 85. l. Borzest, 69. l. Vallesakka, 129. l. Zsebrén, 42. l. Prála, 138. l. Par. Partzatka Január. Ny. magy. oláh. Emez gyér használattal. 3) PUSZTINA. 452. l. Félegyh. Formóza, 310. l. Lunkán, 119. l. Sóskut, 49. l. Hulpa, 17. l. Rippa, 48. l. Rikitest, 127. l. Sztrugár, 119. l. Csetazvez, 18. l. Szer-bek, 89. l. Bosotén, 108. l. Vidráska, 115. l. Turluján, 42. l. Larga, 73. l. Vallereu, 57. l. Balanyas, 114. l. Berzuncz, 235. l. Drakó, 31. l. Nagy Szalancz, 29. l. Kis-Szalancz, 118. l. Sós-Tazló (malmok), 191. l. Moinest, 64. l. Komanest, 149. l. Prelucs, 29. l. Brusztulóza, 112. l. Csügés, 134. l. Par. Funták Kozma, magyarhoni ferenczi szerzetes. Ny. magy. oláh. Emez csekély használattal. 4) FOKSÁN. 87. l. Félegyh. Visonta, 319. l. Ploskuczén, 331. l. Tekucs város, 8. l. Berlád város, 30. l. Mikoviznél, 5. l. Putnaviznél, 9. l. Domonest, 6. l. Marosest, 9. l. Pofest, 13. l. Par. Zacka-czewski Dénes. Ny. magy. oláh, német. Tehát a' lélekszám I.) 5726. Tem-

plom : 9. II.) 13727. Templ. 17. III.) 17256. Templ. 32. IV.) 8475. Templ. 30. Összes lélekszám: 45,184. ide nem értve a' körülbelől 2000-re menő állandó lakás nélküli kereskedőket és mesterembereket. Templom mindössze 88. Ezek közül mint főnebb egyhelyütt megjegyztetett, 9 kő-épitvény. E' kimutatás nekünk azon örvendetes eredményt hozza, hogy a' kaján törekvések ellenére, boldog emlékezetű primásunk Kopácsy József' hathatós közbelépte' következtében, jelennen nyolcz magyar lelkész működik; kiknek derék lelkületükben méltán bizhatunk, miszerint nem könnyen fog édes nyelvünk zsákmánya lenni az idegenek ármánykodásának. A' táblán különben a' magyar nevű helyeknek olaszos rontással oláh neveik állnak majd mindenütt, olly határozatlan írásmóddal, hogy rajtuk csak a' helyismerő mehet el nagy bajjal. Nem volna-e tanácsosb és hasznosb a' geographiára, ha minden helynél oda tétetnék a' különböző magyar és oláh nevezet is a' sajátos olasz írásmód mellé. Ezt a' tudományos ismeret érdekében igen ajánljuk a' missiónak. Gyózzék le a' helyek' magyar neveinek fűntartása elleni szenvedélyüket, 's áldozzanak valamint a' történeti igazságnak is. A' régi visitationalis okiratokban, minő például Bandin püspöké 1646- és 7-ből, a' helyek még mind magyar neveikkel irvák. A' Vaticanum levéltárai bizonyítják, hogy a' moldvai és beszarábiai katolikusok épen nem voltak oláhok, miért akarja tehát elhíttetni a' Propagandával e' missio, híveinek moldován-oláh voltukat. Kiirthatlan marad Moldvában az „Ungur“ nevezet, habár egy sem fogna többé beszélni ősi nyelvén, és csak akkor cseréltetik majd föl moldovánál, midőn mindnyájan az ó hitre térendnek át. De ezt józanul saját érdekében sem akarhatja a' missio; pedig, működésének iránya épen ezt eredményezné. Illyen az eszmék hatalma. Kínzások sem képesek kiirtani a' sok századokon át megrögzött traditionalis emlékeket. Sajnosan jelentem ez uttal, miszerint százkuti és prálai református véreinkről újabb tudósításokat nem nyerhettem. Az összes számra nézve ismétlem, mit naplóm 25-dik lapján nyilváníték.

III. FÜGGELÉK.

ÁRPÁDKORI MAGYAR HADOSZTÁLYOK NEVEI.

(Nyílt levél Toldy Ferenczhez).

Jelen munka' sajtó alatt izzadása közben volt szerencsém venni önnek „*A' magyar nemzeti irodalom története*“ című munkája' első füzetét. Megolvastván, abban a' Constantinus Porphyrogenitus fűntartotta hét, illetőleg a' kabarokkal együtt nyolcz magyar nemzetségnek elnevezése iránt 25-dik lapon következőket találám: „*A' tizedik századbéli magyar nyelvo- nek néhány egykoru maradványa a' byzanti iroknál, leginkább Constantinus császárnál, található. Ilyek a' törzsnevek közt: Kabar azaz Kóbor, Nyék, Megyer, Kürti-gyarmat, Tarján, Jenő (csak így olvasható a' Γενάχ). Kar, Kaz, mik nagyobb részt mind maig élnek közöttünk miut helynecek.*“ — Ezekből látám, hogy önnek nézete azon magyarázat- és értelmezéssel, mit e' nevek fölött munkám' 80-dik 's következő lapjain kifejték, nehogy legkevesbé is összevágna, hanem attól egyről egyig eltér; 's így véleményünk két ellenirány felé nehezedik. Én, a' mennyire kiterjeszkedhettem, okát is hozám fejtegetésemnek, 's a' neveket határozottan nem vérség-, hanem hadszakasziaknak mutatom föl; ny a k, m e l l, k ü r t - g y o m r a, t a r j, k ö n y ü k, k a r é s k é z értelemmel bírónak bizonyítván. Kiindulá- s om azon általános szempontból, miszerint a' középkori népeknél a' had- testek és csapatok rokon értelmű 's jelentésű néven hívtak. Nem tartot- tam szükségesnek többet fölemlíteni állításom támogatására, mint a' miket Leo Sapiens- és Constantinus Porphyrogenitusból, úgy a' többi egykorú nemzeteknélí dívat iránt Reiskeből fölhoztam. Nem tartottam pedig azért, mivel ezen hadosztályzás mint középkori szokás és számtalan adatokkal bizonyítható tény, általánosan ismeretes a' tudósok előtt; miknek elso- r o l á s a tárgyaim' halmazát bővítvén, netalán érdekes dolgok' kihagyására bi- r a n d o t t v o l n a. Fölöslegesnek is tartottam a' hadi mesterség- és evolutiók' koronkinti változatait Aenaeas Poliorceticus, Polybius, Jul. Frontinus,

Cl. Aelianus, Modestus, Fl. Vegetius Renatus' munkáin kezdve az újabb idei írók, mint Bismark, Decker, Xylander, Hügel 'stb. dolgozataikból állításomra gyámokokat merítgetni; fölöslegesnek véltem továbbá elmondanom, hogy a' Cornu, Cuneus, Globus 'stb. régi nevezetek mind ezen fogalom- és fõlosztás' valóságát rendithetlenül gyámolítják. Nem akartam azt sem kifejtteni, de még érinteni sem, hogy a' germán népek hadtesteiket ÉK (Cuneus, Keil) néven nevezék 's olly alakban állíták ki. Mellőztem, miszerint az orosz-szlávok ezen hadrendezetet a' germánoktól elfogadván, hadcsoportukat szinte DISZNÓFEJ-nek (Schwein'skopf) hívák csúcsos-szög formája miatt. Ez, és több effélékről halgattam: mert, miután mind a' kürtalakra, mind az osztályrészekre az említett írókból elég tanulságos adatokat idéztem föl, állításomat biztos alapra építve látám. Távol sem akartam végre vagy csak megis pendíteni azon sokak előtt még most túlságosnak tetsző új eszmét, minélfogva Árpád' magyarai helyesben és igazabban neveztetnének hadi mint nomád népnek; helyesebben mondom, mert, mióta a' historia fölöttük világít, nem pásztorkodó, hanem szüntelenül harczokat vívó, katonáskodó népnek ismertetik a' királyság' fölállitásáig. Harczoltak ugyanis Heraclius idétt és mellette a' perzsák ellen; hadakoztak együtt a' világhírű kazarokkal („*omnibus eorum in bellis adiutores*“ Const. P. de Ad. Imp. c. 38), mihelyest Etelközben megjelentek, Leo Sapiens küzdeni hívá meg őket a' bulgárok ellen; szinte onnan mint elhírhedt katonákat édesgeté Arnulf német császár Nagy-moráviába Szvatopluk ellen. Táboroztak szünet- és végnélkül Német-, Olasz-, Francia- és Görögországban. Az illy harczias nemzetnek méltán osztattak hadakra felekezetei, csapatai.

Így állván a' kérdés fejtegetése, miután önnek nyilvánított nézetéből azon intó tanulság hárul reám, hogy állításomat eleve is megvédve, bővebben kifejtsem: mire nézve az árpádi hadtestnek kürtalakúságát, arról vett nevét, és osztályrészeit imezennel is kétségen kívülé teszem, azon kornak szelleméből meritett tények előadásával foglalkozó írók' saját szavai idézésével, és pedig olly élénk reménytől vezetve, hogy ezen, történetiróinktól ki nem fejtett eszmével a' tudni vágyók megbarátkozván, ekkorig rejtélyesnek látszó neveink tiszta fényben 's határozott értelemben tűnendnek ezután föl.

Bulgarin Thadde, időnkbeli nagy hírű orosz történetbuvár a' régi

orosz-szláv nép' hadi rendezetéről írtában híven elmondja nemzetének a' germán népektől kölcsönzött hadi ismereteit: de midőn a' hadosztályzat- és fősosztás' módját előadja, ekkép nyilatkozik: „*Sollten die Slaven, vor Ankuft der Waräger, nicht die Worhut, die Nachhut und das Haupttreffen (le gros de l'armée) und rechten und linken Flügel gekannt haben? Sollten sie, vor Ankuft der Normannen nicht die Keilförmige Schlachthordnung (den SCHWEINSKOPF) gekannt haben, die bei allen nordischen Völkern, Germanen und Lithauern in Gebrauch war? Sollten die russischen Slaven wirklich alle Evolutionen, alle Eintheilungen des Heeres und selbst die Waffen, das Panier oder die Fahne, die kriegerischen Trompeten oder Hörner eben nur von den Warägern entlehnt haben?*“ (Rusland. I, 452). Nem hű képmását láthatni-e ezen osztyályzatban a' kürtalak' általam kifejtett részeinek? Nem mondja-e egész határozottsággal a' vizsgálandó Bulgarin, hogy az éjszaki népeknél már Rurik előtt is (IX-dik században) kelendő vala a' hadaknak disznófej alakba rendezése? Úgy hiszem, e' név rendkívüliebnek tetszhetik mindenki előtt a' Cornu helyetti k ü r t nevénel, és még is lett dolog. Egyebiránt tudjuk azt is, miszerint őseink' számtalan szokásai és szertartásai megegyezének a' húnokéival; és épen a' táborosztályzás módjánál sem különböztek egymástól. Becses tudósítást hagyott ránk a' közelkoru Jornandes Atilla' catalauni ütközetéről írtában a' húnok táborának kürt vagy szaru alakúságáról következő soraiban: „*E diverso vero fuit Humororum acies ordinata, et in MEDIO Attila cum suis fortissimis locaretur, sibi potius rex hac ordinatione prospiciens, quatenus inter gentis suae robur positus, ab imminente periculo redderetur exceptus. CORNUA vero eius multiplices populi, et diversae nationes quas ditioni suae subdiderat ambiebant*“ (De rebus Geticis §. 62, 63).

A' világhódító Romának hadszerkezete más egyéb szokásaival együtt lángözönként terjedt el az úgy nevezett barbár népek között; erről szükséges tehát magukból a' kutfókból némi fő vonásokat megismertetnem, minthogy épen ott a' középkor' rendezetének elemeit egyről egyig föltalálhatni. Livius írja: „*Romani, mediam aciem, Latini cornua tenuerunt. Hastatorum prima signa, deinde principum erant. Triarii postremos clauderant*“ (Hist. Rom. Lib. XLVII.). Már ezekben világos nyom van a' tábor' kürtalakáról, annak közepéről, elő- és hátúcsapatáról, mint az egész-

nek részeiről. Még jobban kifejti ezen hadi eszmét Vegetius, kürt, golyó, ék vagy disznó-fej, olló, fűrész névvel illetvén alakait ekkép irván: „*Cavendum vel maxime, ne ab ala cornuque sinistro (quod rarius contingit) circumveniantur tui a multitudine hostium, aut a vagantibus globis, quos vocant grumos. Quod si acciderit, unum remedium est, ut alam, cornuque replices, et rotundes: quatenus concersi tui, sociorum terga defendant. Sed et in angulo ipsius extremitatis fortissimi collocentur, quia ibi impetus amplior fieri consuevit. Item adversus cuneum hostiam certis resistitur modis. Cuneus dicitur multitudo peditum, quae juncta cum acie primo angustior, deinde latior procedit, et adversariorum ordines rumpit: quia a pluribus in unum locum tela mittuntur. Quam rem milites nominant caput porcinum. Contra quod ordinatio ponitur: quam forficem vocant. Nam ex lectissimis militibus confertis in similitudinem V litterae, ordo componitur: ei illum cuneum excipit, atque ex utraque parte concludit, quo facto, aciem non potest irrumperere. Item serra dicitur, quae a strenuis directa, aut frontem opponitur hostibus, ut turbata acies reparetur. Globus autem dicitur, qui a sua acie separatus, vago superventu incursat inimicos, contra quem alter populosior, vel fortior immittitur globus“ (Instit. rei milit. Lib. III. cap. XIX.). Amnianus Marcellinus a' szármatak elleni hadról irtában mondja a' római táborról: „*Desinente in angustum fronte, quem habitum caput porci simplicitas militaris appellat“* (Rerum Gest. Lib. XVII. c. 13.). Mind azon tábor-alakok és hadrendezetek tehát, mellyek a' régi németek- és oroszoknak sajátjai valának, már a' rómaiaknál fültaláltattak. Midőn illyeseket olvasunk a' messzi régiségből, óseink' kifejtetem hadosztályai nem fognak olly meglepő különösségeknek és hihetlenségeknek tetszeni. Nem is abban lehet itt véleményem szerint a' nehézség, hogy elődeink' ezen hadszerkezeti rendszere be uem bizonyítható, hanem egyedül abból eredhet a' kétség, mivel eddigelő nem tanította az iskola; de hogy is tanította volna, midőn az elődöknek ezen források mélyébe süllyedt életműködési és nyelvi drága gyöngyeit szakemberek nem buvárlák még ki?*

Még szóljunk valamit a' magyar had' kürti alakáról. Az imént idézett Vegetius tanítja: „*Interdum autem quadrata, interdum trigona, interdum semirotonda, prout loci qualitas aut necessitas postulaverit, castra facienda sunt“* (Lib. I. cap. XXIII.). Ismét: „*Equites locantur in cornibus“* (Lib. II. cap. XV.). Modestus írja: „*Equites ponuntur in cornibus“*

(De vocab. rei milit. v. fin.). Már, ha ezen óskori szabályok szerint fogjuk föl a' magyarok' hadszerkezetét, minthogy népük merőben lovasokból állott, elannyira, hogy Leo Sapiens szerint magukkal még falkákra menő fölősleges pajzányi lovakat is hajtottak a' táborba: az egész hadrendnek nem más, mint kürt alakúnak kellett lennie; minek is közepét nevezék gyomornak és a' két kiterjedő ágát az embertest' többi részeiről. Még későbbi időkben is figyelemben tartatott ezen táborosztályzat vagy rendezés. Liszti János veszprémi püspök' Bonfinius munkájára saját kezével tett jegyzetei közt olvassuk: „*In Bello Hungarico de more Banus Croatiae dextrum, Vayvoda Transylvaniae sinistrum CORNU praesente Rege tenent*“ (Kovachich, Script. Rr. Hung. min. T. I. pag. 337.).

Azon nyilvánítással fejezem be soraimat: hogy, minél mélyebben vizsgálódom e' kérdés iránt, annál több védokok merülnek föl állításom mellett ez agg régiségből. Katona, Cornides, újabb időkben pedig Dankovszki 's mások által adott magyarázatoknak czáfolgatásába bocsátkoznom fölősleges; mert ha enyimének történeti alapossága megismertetik (mit tagadni konokság volna), azokénak mint alaptalanoknak megszűnik magától ellenvetések gyanánti használhatása 's eloszlandik minden ekkorig e' tárgyat borította homály.

Sajtóhibák.

1. lap. 2. sor. varázsoltatik	helyett olv. varázsoltatik
" " 24. " vergődni	" " " vergődni
" " 25. " jövője	" " " jövője
2. " 14. " elődők	" " " előlódők
3. " 16. " működéshez	" " " működéshez
7. " 6. " jelentékenyebb	" " " jelentékenyebb
8. " 12. " fájdalom	" " " fájdalom
" " 17. " félóranyira	" " " félórányira
9. " szél. " Giurvego	" " " Giurgevo.
11. " 4. " velemlevőkhs	" " " velem levőkhs
15. " 14. " Szeret,	" " " Szeret-
16. " 9. " udvaron	" " " udvaron
17. " 13. " Porphyrogenitus	" " " Porphyrogenitus
20. " 12. " Móldvából	" " " Móldváról
29. " 20. " élvezet-dussá	" " " élvezet-dússá
" " 28. " kórházzal	" " " kórházzal
30. " 4. " szőke	" " " szőke
33. " 23. " bojarhoz	" " " bojárhoz
35. " 19. " morule	" " " morale
39. " 14. " a	" " " a'
" " 27. " szalván	" " " szállván
41. " 6. " juthat-tzerint	" " " juthat-szerint
" " 13. " föld népe	" " " földnépe
42. " 11. " tájékra-élrettentsen	" " " tájékra-elrettentsen
" " 16. " levetkestettek'	" " " levetkestettek ,
" " 19. " kopékat	" " " kopékat
" " 26. " nevédek	" " " nevének
" " 29. " Tartarac	" " " Tartarias
45. " 20. " sűrű	" " " sűrű
48. " 33. " lejtőre	" " " lejtőre
69. " 25. " pusztatemplom	" " " pusztatemplom
78. " 8. " rólunk	" " " róluk
" " 17. " rettengő	" " " rettentő
79. " 20. " éleennek	" " " él ennek
80. " 14. " Porphyrognitasnál	" " " Porphyrogenitusnál
86. " 30. " hangok, és betűkkel	" " " hangok- és betűkkel
91. " 33. " jelesműveltségü	" " " jeles műveltségü
99. " 28. " egyenesen éjszaknak	" " " egyenesen éjszaknak
102. " ') jegy. pag. 187.	" " " pag. 807.
105. " 35. " elekezettől	" " " felekezettől
108. " 8. " gyűjtött	" " " gyűjtött
110. " 25. " kínos	" " " kínos
114. " 23. " (Madzsineni Unguri.)	" " " (Mardzsinesi Unguri.)

119. lap. 31. sor. Moesorumc um	„ „ Moesorum cum
„ „ 32. „ ageba	helyett olv. agebat
120. „ 1. „ tanútét lesserint	„ „ tanutétel szerint
„ „ 7. „ Tureopolos	„ „ Turcopolos
„ „ 22. „ népfelekhzetnek	„ „ népfelekezetnek
123. lapután: 124	„ „ 224
133. „ 29. „ 992	„ „ 892
248. „ 7. „ távolsági	„ „ távolsági
„ „ 34. „ Pincinaticiorum	„ „ Pincinaticorum
319. „ 25. „ 2000 tallér	„ „ 200 tallér

Jegyz. Az eredeti kéziratnak a 'sajtó' részére különböző kezek általi másolása írásmódi tarkaságot idézván elő: annak tökéletes kiirtása nyomdai javítás alkalmával, leginkább az elsőbbi íveknél, majd lehetlenné vált. Az illy, értelmet nem zavaró, egyes betűk által okozott hibákon az olvasó könnyen eligazodhat.

943.91
J48
1

